

almanah

23-24

Na osnovu mišljenja Ministarstva kulture Republike Crne Gore
br. 03-780/2 časopis je oslobođen plaćanja poreza na promet

Podgorica, 2003.

Osnivač i izdavač
UDRUŽENJE "ALMANAH" PODGORICA

Predsjednik
HUSEIN BAŠIĆ

Urednik
ŠERBO RASTODER

Redakcija:
HUSEIN BAŠIĆ, ZUVDIJA HODŽIĆ, ATVIJA KEROVIĆ,
MILIKA PAVLOVIĆ, ŠERBO RASTODER, ASIM
DIZDAREVIĆ, SENAD GAČEVIĆ, ESAD KOČAN, SULJO
MUSTAFIĆ

Sekretar Redakcije
ATVIJA KEROVIĆ

Cijena broja 10 €

Korice
Kupola Husein-pašine džamije u Pljevljima
Detalj minijature na margini Kur'ana u pljevaljskoj džamiji

SADRŽAJ

Članovi Komisije o usaglašavanju Deklaracije (fototipski)	9
Deklaracija	11
Spisak potpisnika Deklaracije	13
POZDRAVNA RIJEČ	
Šerbo Rastoder	19
Mr Idriz ef. Demirović	21
Azra Jasavić	23
SAOPŠTENJA	
Šerbo Rastoder, Muslimani/Bošnjaci, kako vam je ime?	27
Husein Bašić, Još oko naziva Bošnjak	39
Zuvdija Hodžić, Slijediti sebe	45
Esad Kočan, Putokaz putniku	47
Azra Jasavić, Bošnjaci - nacionalna stvarnost u popisu stanovništva u Crnoj Gori 2003. godine	49
Asim Dizdarević, Sve sam ono što drugi o meni misle	53
Hilmo Hadžić, Budimo ono što smo!	57
Husein Ceno Tuzović, Ka dobru za sve nas	61
Rifat Rastoder, Usud imena	65
Zaim Azemović, Prilozi spoznaji narodnog duha i imena	95
Ervin Spahić, "Akšam mračne, moj po Bogu brate..."	101
Suljo Mustafić, Za vrijeme ispred nas	109
Omer Redžepagić, Bošnjak ili musliman	113
Omer Čirgić, Argumentima, strpljivo i tolerantno do (ako može) jedinstvenog opredjeljenja	127
Sadetin Sado Peričić, Jedinstveno do imena	131
Dževat Musić, Dilema ili nova podvala	135
Atvija Kerović, Zamjena teza	141
Ramo Bralić, Pravo na samoimenovanje	145
Husnija Šabović, Crnu Goru poštujemo i volimo, to isto od nje očekujemo	147
Salko Luboder, Pitanje imena ne mijenja odnos prema državi	149
Dr Osman Hadrović, Prepoznavanje vlastitih vrijednosti	153
Nusret Ećo, Bošnjaci u Crnoj Gori - Integracija bez asimilacije	155
Adis Balota - Hafis Balota, Zašto se izjašnjavati kao Bošnjak?	159
Čazim Fetahović, Bošnjak - Musliman, ime i perspektiva	163
Kemal Purišić, Aktuelne bošnjačke dileme i paradoksi	167
Jasmina Cikotić, Hasanaginice u bošnjačkoj poeziji	171
Hamdija Fetahović, Sačuvati jedinstvo bošnjačko/muslimanskog naroda u Crnoj Gori	177

Rifat Alihodžić , Neznanje, strah, ili oboje	183
Ibrahim Reković , Pokušaji razbošnjavanja Bošnjaka	189
Mr Igbala R. Kerović , Kulturno nasljeđe i nacionalni identitet	197
Adem Fetić , Bošnjak nema druge	201
Mr Halil Markišić , Povratak imena Bošnjak	203
Zečo Tutić , Sloboda misli i izražavanja nomen est omen	213
Amer Ramusović , Svojim nacionalnim imenom ne dovodimo ništa i nikog u pitanje	219
Mirsad Rastoder , Daleko od medija	223
Sabahudin Delić , Identitet kao sudbina	227
Hamdo Kočan , Ime naše savjesti	231
Rifat Feratović , Zašto moramo imati svoje ime?	235
Hamdija Šarkinović , Konfesionalni i nacionalni aspekt popisa stanovništva u Crnoj Gori 1909-2003.	239
Mr Halil Kalač , Istorijsko-civilizacijski uslovi nastanka Boš- njaka (muslimana) na ovim prostorima	265
Hajriz Adrović , O pojmu nacije	269
Jakub Durgut , Vraćanje sopstvenog imena	273
Alija Matović , Bošnjaci imaju ime, svoj identitet	275
Hidajet Kalač , Prilog istorijatu nastanka bošnjačko-musliman- ske nacije	281
Ismet I. Medunjanin , Bošnjački narod je 1993. vratio svoje po- vijesno ime	287
Velija Murić , Osvrt na ustavno-pravni značaj nacionalnog od- ređenja Bošnjaka	293
Arslan Avdo Korać , Bošnjačka svijest u Bihoraca	297
Rifat Vesković , Bošnjak je naše staro tradicionalno ime	299
Ešref Husić , Nacionalnost Bošnjak je istorijsko pitanje, a ne pitanje konvencije ili dogovora	305
Harun Hadžić , Nacionalno ime kao oznaka identiteta	311
Mr Salija Adrović , Bošnjaci - tako nam je ime	317
Rasim Šahman , Povratak imena Bošnjak	323
Mr Šato Ajdarpašić , Ime mog naroda definisala je istorijska zbilja Balkana	337
Safet Sijarić , Bošnjak sam	341
Fehim Kajević , Samoća kolektivnog identiteta	343
Nizara Šabović , Nacija - religija - politika	347
Safet Hadrović Vrbički , Ni moriskosi, ni klonirani već Bošnjaci sa punim imenom	351
Sait Š. Šabotić , Kratak pregled formiranja islamskih vjerskih zajednica u Crnoj Gori, Srbiji i Bosni i Hercegovini poslije Berlin- skog kongresa 1878. i njihov uticaj na bošnjaštvo do 1940. godine	357

Braho Adrović, Jedan narod - jedno ime	371
Isko Iso Bećović, Svebošnjačkom saboru u Crnoj Gori	375
Dr Nedžad Drešević, Pravo na slobodan iskaz	377
PRILOZI	
Rekli su o Bošnjacima	381
Izdanja "Almanaha"	413

MULTIETNIČKO OGLEDALO CRNE GORE III

OKRUGLI STO

MUSLIMANI-BOŠNJIACI kako vam je ime?

Podgorica 22. marta 2003.

Prijedlog članova komisije za usaglašavanje deklaracije o zajedničkim imeniteljima skupa

Koordinator:
Esad Kočan

Članovi:
Husein Ceno Tuzović
Rifat Rastoder
Asim Dizdarević
Hilmo Hadžić
Kemal Purišić
Azra Jasavić

Polazeći od činjenice da je Crna Gora multinacionalna i multikonfesionalna država;

Uvjereni da su tradicija, običajne i kulturne osobenosti koje su kroz istoriju nastajale i prožimale se na prostorima današnje Crne Gore, civilizacijske vrijednosti koje treba uvažavati i njegovati;

Imajući u vidu da samo demokratska društva i države punih građanskih i ljudskih sloboda imaju budućnost, te da je pravo na očuvanje nacionalnog, kulturnog i duhovnog identiteta, jedno od temeljnih ljudskih prava;

Svjesni da identitet mogu imati samo narodi koji se potvrđuju stvaralačkim iskazivanjem i demokratskom odbranom svojih prava;

Učesnici Radnog stola: "Muslimani/Bošnjaci - kako vam je ime?", održanog u Podgorici, 22. marta 2003. godine, u organizaciji Foruma Muslimana/Bošnjaka Crne Gore i Udruženja "Almanah", utvrdili su

D e k l a r a c i j u

Muslimani iz svih država - bivših republika SFRJ, već su se opredijelili za vraćanje tradicionalnog narodnog imena - Bošnjak. Smatramo da je naziv Bošnjak istorijski utemeljeno i adekvatno ime i za dio ovog naroda koji živi u Crnoj Gori.

Nema ni jednog argumenta koji bi nas imenom odvojio od naroda kojem pripadamo i sa kojim smo vjekovima, pa i u svim bivšim zajedničkim državama, imali isto ime.

Vjerujemo da Crna Gora ima dovoljno demokratskog kapaciteta da razumije i uvaži opredjeljenje za reafirmaciju narodnog imena - Bošnjak. To podrazumijeva i obavezu stvaranja političkih i pravnih uslova za njegov adekvatan tretman pri predstojećem popisu stanovništva.

Očekujemo da i crnogorska politička, kulturna i naučna javnost, bez rezervi, prihvati upotrebu naziva Bošnjak. Tim prije što reafirmacija ovog imena, ni na koji način, neće i ne može dovesti u pitanje dokazanu privrženost Bošnjaka Crnoj Gori i njihovu opredjeljenost da, zajedno sa svima sa kojima žive, doprinose prosperitetu države Crne Gore - naše zajedničke domovine.

Učesnici skupa

(spisak učesnika sa potpisima - u prilogu)

**DEKLARACIJU o imenu BOŠNJAK na Okruglom stolu u Podgorici
22. marta 2003. godine potpisali su sljedeći učesnici skupa:**

Abdić Abdulah - Bato	pravnik
Adrović Hajriz	student
Adrović Salija	mr biologije
Adrović Mile – Belo	dipl. ecc.
Adžimuhović Mirsad	preduzetnik
Agović Bajro	sekretar Islamske zajednice CG
Ajdarpašić Šato	profesor
Alihodžić Rifat	dipl. arh.
Azemović Zaim	književnik
Bajramspahić Hidajeta	dipl. ecc.
Balić Sadrija	profesor
Baković Adnan	student
Balota Adis	dipl. ing. elek.
Balota Aida	dipl. ecc.
Bašić Husein	akademik, književnik
Bašić Maida	pravnik
Bašić Ramiz	pravnik, Ministarstvo inostr. posl.
Bećović Isko	profesor
Begović Mevludin	novinar
Begić Senad	student
Binjaš Admir	student
Bralić Alija	dipl. ing.
Bralić Ramo	mr ecc.
Čikotić Šukrija	dipl. ecc.
Čirgić Omer	politikolog
Čeman Asmir	student
Čuturić Hasan	dipl. ing. elek.
Dedeić Arslan	dr medicine
Delić Sabahudin	profesor, pomoćnik u Min. za manjine RCG
Demirović Idris	reis Islamske vjerske zajednice
Dizdarević Asim	dr medicinskih nauka, savezni poslanik

Drešević Nedžad	stomatolog
Duraković Kenan	ing. računarstva
Durumbašić Emil	student
Đečević Kemal	dipl. ecc.
Džurlić Adem	dipl. ing.
Ećo Nusret	dipl. ing. elek.
Feratović Rifat	advokat
Fetahović Ćazim	dipl. maš. ing. Pomoćnik u Min. vjera RCG
Fetahović Hamdija	diplomata u penziji
Fetahović Jusuf	dipl. ecc., šef Crnogorske misije u Zagrebu
Fetić Adem	dipl. ing.
Franca Kemal	dipl. ecc.
Hadrović Fahrudin	dr internista, poslanik u Skupštini RCG
Hadrović Osman	stomatolog
Hadrović Safet -Vrbički	književnik
Hadžiablahović Sead	profesor
Hadžić Harun	pravnik
Hadžić Hilmo	profesor, direktor gimnazije
Hajdarpašić Rifat	ekonomista
Hajdarpašić Sahret	dipl. arh.
Hajdarpašić Tufo	profesor
Halilović Amer	ljekar
Husić Ešef	dipl. ing.
Honsić Sabahudin	profesor
Hodžić Zuvdija	književnik – akademik
Ibrahimović Aldemar	akademski slikar
Jasavić Adem	dipl. ing., predsjednik SO Plav
Jasavić Azra	advokat
Kajević Fehim	književnik
Kalač Iso	dipl. ecc.
Kalač Halil	mr ecc.
Kalač Hidajet	pravnik
Kalač Orhan	student
Kalač Sabro	pravnik
Kaljić Enver	pravnik
Kasumović Fahrudin-Bedro	profesor
Kerović Atvija	dipl. maš. ing.
Kerović Faruk	dipl. ecc.
Kerović Igbala	mr arhitekture
Kočan Esad	novinar
Kočan Hamdo	politikolog
Kočan Hajrudin	dipl. ecc.

Korać Arslan - Avdo	profesor
Krnić Džavid	zanatlija
Kujević Ibiš	koreograf, kompozitor
Kurpejović Ibrahim	akademski slikar
Kurpejović Omer	dipl. ecc.
Lekić Damir	student
Ljačević Selman	književnik
Luboder Salko	novinar
Ljuca Muzafer	dipl. ecc.
Lješnanin Hakija	preduzetnik
Ličina Amela	ekonomista
Ličina Anela	student
Ličina Emil	novinar
Ličina Zahit – Caka	preduzetnik
Markišić Halil	mr biologije
Matović Alija	pravnik
Medunjanin Ismet	dipl. ing. el.
Muminović Mehmed	profesor
Murić Elisa	student
Murić Velija	advokat
Murić Menduha	profesor
Musić Dževad	dipl. ecc.
Mustafić Suljo	novinar, profesor književnosti
Nikočević Dževdet	akademski slikar
Nikočević Rusmir	advokat
Nurković Alija	student
Nurković Amir	dipl. ecc, savezni ministar
Nurković Mersada	dipl. ecc.
Nurković Šefkija	dipl. ing.
Peričić Sadetin - Sado	pravnik
Pučurica Iso	dipl. ecc.
Purišić Dževad	dipl. ing. maš.
Purišić Kemal	dipl. ecc.
Radončić Ruždija	politikolog
Ramović Haris	teh. telekom
Ramović Hasan	dipl. ing.
Ramusović Amer	novinar
Rastoder Rifat	publicista, potpredsjednik Skupštine RCG
Rastoder Jasmina	istoričar, spec. arhivistike
Rastoder Mirsad	novinar, pravnik
Rastoder Enita	ecc.
Rastoder Melita	student

Rastoder Mirza	student
Rastoder prof. dr Šerbo	akademik, profesor Univerzitet CG
Redžepagić Omer	profesor
Reković Ibrahim	profesor
Šabotić Šahin	profesor
Šabotić Sait	istoričar
Šabović Džavid	pravnik, poslanik u Skupštini RCG
Šabović Nizara	sociolog
Šabović Husnija	pravnik, poslanik u Skupštini RCG
Sahman Mulaz	dipl. ecc.
Sahman Rasim	profesor
Sahmanović Orhan	pravnik, pomoćnik ministra
Sarkinović Ferid	sociolog
Sarkinović Hamdija	pravnik
Šehović Bajram	pravnik
Skrijelj Hasim	profesor
Sijarić Safet	književnik
Spahić Ervin	dipl. ing elek., poslanik u Skupštini RCG
Toskić Kadro	preduzetnik
Tutić Zečo	pravnik
Tuzović Husein - Ceno	profesor, novinar
Zejnilović prof. dr Refik	profesor Univerzitet Crne Gore
Zekić Elvis	student

Pozdravna riječ

Šerbo RASTODER

Dame i gospodo,
Poštovani prijatelji,

Otvaram današnji skup i pozdravljam vas u ime "Foruma Muslimana-Bošnjaka" i "Almanaha", organizatora ovog okupljanja. Dozvolite mi da izrazim zadovoljstvo ovako velikim odzivom pozvanih i zaželim vam dobrodošlicu na već tradicionalnu "Almanahovu" tribinu "Multietničko ogledalo Crne Gore". Čini mi čast, što ovom skupu prisustvuju brojne ličnosti iz javnog, kulturnog i političkog života Crne Gore, predstavnici nevladinog sektora, međunarodne zajednice, medija i drugih organizacija. Dozvoličete mi da u svoje i u vaše ime posebno pozdravim:

- hadži Idriza ef. Demirovića, reisa Islamske zajednice Crne Gore,
- predstavnike OEBS-a i drugih međunarodnih organizacija,
- predstavnike Fonda za humanitarno pravo i Crnogorskog helsinškog komiteta,
- predstavnike Zavoda za statistiku RCG,
- predstavnika raznih NVO u Crnoj Gori,
- predstavnike medija i novinare.

Dozvolite mi da posebno pozdravim učesnike skupa, nosioce javnih i političkih funkcija u Crnoj Gori:

- Rifata Rastodera, potpredsjednika Skupštine RCG,
- Predsjednika opštine Rožaje, g. Nusreta Kalača,
- Predsjednika opštine Plav, g. Adema Jasavića,

Poslanike u Skupštini RCG i u Parlamentu državne zajednice SiCG:

- Asima Dizdarevića, poslanika u Parlamentu državne zajednice SiCG,
- Fahrudina Hadrovića, poslanika u Skupštini RCG,
- Hajrana Kalača, poslanika u Skupštini RCG,
- Husniju Šabovića, poslanika u Skupštini RCG,
- Ervina Spahića, poslanika u Skupštini RCG,
- Džavida Šabovića, poslanika u Skupštini RCG,

Obavještavam vas da su se skupu obratili pojedinci koji su zbog bolesti, porodičnih razloga ili profesionalnih obaveza bili spriječeni da danas budu sa nama. Telegramom nam se obratio i g. Amer Nurković, ministar u

Savjetu ministara državne zajednice SiCG i zamolio me da vam pročitam telegram sljedeće sadržine, uz očekivanje da će nam se pridružiti do završetka ovoga skupa:

"Poštovani prijatelji,

Iskreno žalim što nijesam u mogućnosti da danas budem sa vama. Siguran sam, da će današnja rasprava biti još jedan doprinos afirmaciji Bošnjaka, boljem međunacionalnom i vjerskom razumijevanju i unapređenju ukupnih demokratskih odnosa u Crnoj Gori. U to ime želim vam srećan i uspješan rad "

Skupu se pozdravnim pismom obratio i g. Husein Bašić, književnik i predsjednik Udruženja "Almanah". S obzirom na to da će sva saopštenja sa ovoga skupa biti objavljena, to bih predložio, radi uštede u vremenu i činjenice da imamo veliki broj najavljenih učesnika u raspravi, da ne čitam u cjelini pozdravno pismo g. Bašića.

Obavještavan vas da se, prema podacima tehničke službe, trenutno u sali nalazi 176 lica, učesnika skupa, posmatrača, predstavnika medija i gostiju, te da je najavljen dolazak više učesnika skupa koji se trenutno nalaze na putu ka Podgorici .

Pozdravljajući vas sve još jednom, sa željom za uspješan rad današnjeg skupa, riječ dajem reisu Idrizu Demiroviću, koji je izrazio želju da pozdravi ovaj skup.

Mr Idriz ef. DEMIROVIĆ*

Poštovano predsjedništvo,
braćo i prijatelji,
Esselamu alejkum ve rahmetul-lah!

Hvala Vam, gospodine predsjedavajući, na najavi da pozdravim ovaj eminentni skup. Koristim priliku da u ime Islamske zajednice i u svoje ime selamim sve vas koje je za ovim stolom okupila želja da aktivnim učešćem doprinesete davanju odgovora na pitanje »Muslimani–Bošnjaci kako vam je ime«.

A da je ime toliko značajno, početak i osnova na koje se nadgrađuje sve ostalo, najbolje ukazuje riječ Uzvišenog Allaha: »I Allah pouči Adema (prvog čovjeka) imenima svih stvari.«

Istorija ljudi ne bi bila moguća bez imena i govora, kao osnovne potrebe u ljudskim komunikacijama. Isključivo je čovjeku među milijardama drugih bioloških vrsta data ova sposobnost. Nema ničeg progresivnog u životu ljudskih zajednica, a da ne počiva na pravom imenovanju i poimanju stvari, kao što nema ničeg devijantnog koje ne nastaje na pogrešnom nazivanju bića, stvari i pojava.

Na pravo pitanje, vrijeme je za pravi odgovor. Želim vam uspjeh u tome!

* Reis Islamske zajednice Crne Gore

Azra JASAVIĆ

Poštovane dame i gospodo, dobro došli,

Osobita mi je čast da pozdravim sve prisutne u svojstvu prvog predsjedavajućeg Upravnog odbora Foruma Muslimana/Bošnjaka Crne Gore.

Iz razloga pijeteta prema, predsjedniku Bošnjačkog sabora rahmetli Aliji Isakoviću, dozvolite da svoje izlaganje započnem njegovim riječima: » Nisam nigdje sreo toliko dirljivo dobrodušno naivne i predane ljude, beskrajno samopožrtvovane, spremne na svaku ličnu i kolektivnu žrtvu, i nigdje takve pojedince i skupine, apsolutno uskogruđe, beskrajno samožive, potkupljive, politički ljigave i nadasve opsjednute omalovažavanjem svega vlastitoga, vlastitog imena, vjere, običaja, prošlosti.»

U nadi da ne budemo pojedinci i skupine nadasve opsjednuti omalovažavanjem svega vlastitoga i ostalog navedenog, formirali smo, u junu 2002. godine, Forum Muslimana/Bošnjaka Crne Gore kao nevladinu organizaciju koja ima za cilj da objektivno artikuliše i afirmiše legitimne interese Muslimana/Bošnjaka Crne Gore u njenom demokratskom razvoju.

U dosadašnjim aktivnostima, Forum je, u junu prošle godine, u saradnji sa nevladinim organizacijama «Almanah» i «Centar za međunarodne studije», organizovao Okrugli sto Multietničko ogledalo Crne Gore, na temu «Manjinski narodi u novim ustavno-pravnim okvirima» sa kojeg je proisteklo devet zaključaka.

Avgusta 2002. g., članovima Komisije za izradu Ustavne povelje dostavljene su Sugestije Foruma za moguću doradu odredbi o ljudskim i kolektivnim pravima.

Forum je dostavio Kancelariji OESC-a u Crnoj Gori, Ministarstvu Vlade RCG za prava manjinskih naroda, gospodinu Miodragu Živkoviću, koordinatoru parlamentarne grupe za usaglašavanje izbornog zakonodavstva i svim poslaničkim klubovima u Skupštini RCG, Prijedloge mogućeg privremenog rješenja kojim bi se u izornoj regulativi stvorili uslovi za zastupljenost svih manjinskih naroda koji žive u Crnoj Gori.

Forum je u sklopu svojih aktivnosti, pod pokroviteljstvom među-

narodne nevladine organizacije «Minority raight`s group international», (MRG) organizovao časove edukacije na temu «Ljudska prava».

Nadalje, Forum je u saradnji sa «Almanahom» obilježio desetogodišnjicu zločina nad Muslimanima/Bošnjacima iz Crne Gore u Bukovici i Štrpcima, i sačinio u saradnji sa NVO Ask, Maticom Bošnjaka i Bonumom Alternativni izvještaj o primjeni Okvirne konvencije za zaštitu prava nacionalnih manjina, i isti dostavio Savjetodavnom komitetu pri Komitetu ministara Savjeta Evrope.

Nakon realizacije ovog Okruglog stola prioriteta predstojeća aktivnosti Forum je Osnivanje Multimedijalnog Bošnjačkog centra.

Radi vaše potpune obaviještenosti, saopštavam da je na skup pozvano preko 140 uglednih predstavnika iz redova muslimansko-bošnjačkog naroda.

Naime, učesnici skupa su predstavnici zakonodavne, izvršne, sudske vlasti, lokalne samouprave, predstavnici parlamentarnih i vanparlamentarnih stranaka, nevladinih organizacija koje se bave pitanjima ljudskih prava, kao i naučni, kulturni, javni i politički radnici i ostali ugledni gosti.

Prema našoj evidenciji pozivu se odazvalo preko 120 pozvanih.

Imajući u vidu da je skup vremenski ograničen, a da se za diskusiju prijavilo preko 40 učesnika koji su blagovremeno dostavili pisane referate, to molimo da radi racionalizacije vremena kojim raspolažemo, diskusije ograničimo do pet minuta. Ovo stoga što će prijavljeni radovi biti u cjelosti štampani u tematskom broju «Almanaha».

Molimo vas da se pridržavate predloženog vremena za diskusiju.

Sa ovog skupa želimo uputiti javnosti Deklaraciju o imenu, koja po svom karakteru nema obavezujući snagu, ali svakako jasno izražava naš stav o temi povodom koje smo se okupili.

Radni tekst Deklaracije nalazi se u materijalima koji su vam dostavljeni, i o istoj možete govoriti u vremenu predviđenom za vašu diskusiju. Ali da bi vaše eventualne sugestije i prijedloge razmotrili i uvažili, iste treba do 16 časova dostaviti u pisanoj formi u vidu amandmana Komisiji za izradu Preporuke.

Predlažem sljedeći sastav komisije: Esad Kočan, koordinator, članovi: Husein-Ceno Tuzović, Rifat Rastoder, Asim Dizdarević, Hilmo Hadžić, Kemal Purišić i Azra Jasavić.

Da li imate primjedbi i novih prijedloga za sastav Komisije?

S obzirom da nema primjedbi i novih prijedloga konstatujem da je imenovana Komisija u navedenom sastavu.

Saopštenja

Šerbo RASTODER*

MUSLIMANI/BOŠNJACI, KAKO VAM JE IME?
(Uvodni referat)

Dame i gospodo,

Ovo je treći Okrugli sto na kojem promoviramo problematiku od suštinskog značaja i interesa ne samo za bošnjačko/muslimanski entitet, već i za ukupni društveni, socijalni i nacionalni ambijent u Crnoj Gori i regionu uopšte. Za one koji možda po prvi put učestvuju u radu naših Okruglih stolova, napomenuću da su oni i u široj javnosti prepoznati kao mjesto gdje se afirmišu tolerancija, različitost i pozitivna energija, te sam u tom smislu uvjeren da će i ovo naše današnje okupljanje samo dodatno potvrditi našu zrelost i sposobnost da o svim pitanjima raspravljamo mudro, racionalno, dobronamjerno prema sebi i drugima i sa osjećanjem odgovornosti saglasno značaju koje tema današnjeg skupa ima i može imati. Dakle, na dnevnom redu ovog Okruglog stola je tema **"Muslimani/Bošnjaci – kako vam je ime?"**. Naravno, to da ima potrebe i raspoloženja da se raspravlja o imenu, nužno asocira na nepobitnu činjenicu da tu nešto nije u redu sa pitanjem identiteta. Jer, moramo priznati ime je prva oznaka identiteta, ne samo za jedan narod, nego i za svako ljudsko biće pojedinačno. Da vas samo podsjetim. Dva najrodnija ljudska bića su jednojajčani blizanci. Pa i pored toga, svaki od njih pojedinačno ima potrebu za posebnim identitetom. I on se već po rođenju prepoznaje u svijesti roditelja koji svojim blizancima daju različita imena, ne samo da bi ih oni razlikovali, već da ih po tome prepoznaje i njihovo buduće socijalno okruženje. Ako bi ovu analogiju mogli uslovno primijeniti na ime jednoga naroda, onda bi se na primjeru Muslimana/Bošnjaka veoma lako moglo utvrditi da su imali veoma zlonamjerne roditelje. Bilo da su im davali imena očeva, majki ili maćeha, suština je bila upravo suprotna – ne prepoznati ih kao poseban entitet. Odnosno, stvoriti ambijent istorijski paradoksalne situacije – da najviše stradaju upravo od onih koji su

* Akademik DANU, profesor Univerziteta, predsjedavajući Forumu Muslimana/Bošnjaka Crne Gore i urednik "Almanaha"

ih smatrali navodno "svojima" ili zabludjelim sinovima "svoga "naroda. Pri tome, samo u kriznim situacijama, prepoznavali bi ih kao "neke druge" i, zanimljivo, u tome nikada nijesu grijehili. U cjelini bi to opet značilo, u procesu stvaranja nacionalnih ideologija, koje su presudno određivale sudbinu čovjeka XIX i XX vijeka, a vjerovatno i ovog milenijuma u koji smo tek zakoračili, da su nas objektivno u zaokruživanju našeg identiteta više podsticali naši "zlonamjerni očevi", prepoznavani u raznim istorijskim situacijama kao rodonačelnici, promotori i egzekutori velikonacionalnih ideologija, nego što bi to u jednoj istorijskoj vertikali mogao biti, a što objektivno kod svih drugih jeste, posao političke i intelektualne elite. Ili ako jeste, onda je istorijat tog djelanja vrlo konfuzan, protivurječan i nekonzistentan. Ovo je nužno reći, zbog jedne objektivne činjenice i potrebe da se shvati da pitanje našeg identiteta nije kulturološki, politički, socijalno i nacionalno do kraja apsolvirano pitanje. Otuda su brojne dileme u vezi sa tim razumljive, očekivane i istorijski uslovljene. Odgovor na pitanje zašto je to tako, odveo bi nas daleko u beskonačnu istorijsku i svaku drugu analizu, u kojoj bi količina naših prolivenih suza, bio samo novi prilog na oltaru "bespomoćne žrtve". Zato je danas još jedan izazov, da pokušamo prepoznati jedno od suštinskih pitanja od interesa ne samo za našu sadašnjost, već prije svega za našu budućnost. I zato je potrebno da bar jednom budemo, ono što smo toliko puta pokazali da ne umijemo. Da na svijet i okruženje ne gledamo iz uskih ličnih, ideoloških i političkih vizura, već da se otvorenih očiju suočimo sa izazovima i poneseemo svoj teret odgovornosti sa dubokom sviješću da nijesmo prvi, ni posljednji, niti sami i sami sebi dovoljni. Za početak bi bilo nužno da shvatimo da je pitanje imena, koje je na dnevnom redu ovog Okruglog stola, samo početno slovo naše kolektivne biografije, a da su sva ostala, suštinski i stvarno mnogo značajnija pitanja, nužno uslovljena i vjerovatno u perspektivi omeđena, upravo tim početnim slovom. Shvatajući konfuziju koja je uslovljena promjenama u posljednjoj deceniji u kojoj se desio krvavi raspad naše bivše domovine, u koju smo ugradili i svoju energiju i emocije, domovine za koju smo objektivno bili vezani više nego iko drugi i čiji je raspad muslimansko/bošnjački narod platio ogromnom cijenom, nužno se podsjetiti, da se istorija ponovo surovo poigrala sa ovim dijelom populacije. Jedno istorijsko iskustvo u kojem se raspadalo nekada moćno Osmansko carstvo, sa čijom se pojavom na ovim prostorima naša kolektivna istorija dodatno prošarala, pokazalo je, da je svako trčanje unazad, bio samo dodatni prilog u biografiji istorijske nezrelosti bošnjačko/muslimanske populacije. Naime, od XVII vijeka i Velikog ili bečkog rata, kada je počelo slabljenje Osmanskog carstva i sužavanje njegovih granica, Bošnjaci su stalno slijedili te granice pokušavajući da budu u svojoj državi. U tom procesu propadanja, koji je trajao skoro dva vijeka, branili su carstvo za koje su tek kada je propalo shvatili da nije njihovo i povlačili se

u njegove granice, živeći u iluziji da će time biti svoji na svome i u svojoj državi. Na kraju, nijesu imali državu, jer ona za koju su ginuli ih nije smatrala svojim, ali su stekli protivnike u onima, koji su ih smatrali smetnjom u procesu konstituisanja svojih nacionalnih država. Otuda su granice balkanskih nacionalnih država, ujedno velikim dijelom omeđene i muhadžirskim putevima i njihovim grobovima. Nažalost, to se ponovilo i na kraju prošloga vijeka, kada su iznova oživljene velikonacionalne ideologije ponovo u Bošnjacima prepoznale strano tijelo na mapama svojih etnički homogenih država. I ovdje se uočava dodatni historijski paradoks. Nikada ih velikonacionalisti nijesu prepoznavali i priznavali, osim kada ih je trebalo uništiti. I zanimljivo, tada su ih prepoznavali sa tolikom preciznošću, valjda da im se ne bi prigovorilo da uništavaju "svoje". Ovo za nauk utopistima. Sudbina nam je bila mnogo više uslovljena onim što su drugi smatrali da jesmo, nego tim što smo stvarno mi mislili da jesmo. Uostalom, ako neko od vas misli da bi preživio u vozu 671 u Štrpcima samo zato što se subjektivno osjeća Srbinom islamske vjere, Crnogorcem islamske vjere, Muslimanom, Muslimanom/Bošnjakom ili Bošnjakom, onda će on teško shvatiti usud i prokletstvo imena u kojem je upisan naš kolektivni identitet. I ovdje dolazimo do suštinskog pitanja: da li mi koji posjedujemo individualni identitet koji je za sve druge jasan pokazatelj da nijesmo "oni", posjedujemo i kolektivni identitet koji bi nas jasno definisao da smo "mi". Pri tome moramo imati na umu, da je balkanska percepcija "drugoga" u suštini depo stereotipa i predrasuda iz kojeg se u raznim vremenima po potrebi uzima ono što vam odgovara, najčešće da bi identifikovao sebe kroz potrebu negiranja "drugog". Mislim da mi nemamo ni želju, niti potrebu za tim. I zato bi naša priča iz vizure Crne Gore, danas trebala da se fokusira na nekoliko suštinskih pitanja.

Istorijski aspekt ove priče nužno pokazuje da smo mi u najvećem dijelu potomci autohtonog slovenskog življa, koje je po dolasku Osman-skog carstva na ove prostore primilo islam. I to ne nasilno i uz prinudu, kako se to opisuje u desetercu i pjeva uz gusle, već iz čistih ovozemaljskih motiva koji se kreću od ekonomskih, socijalnih i političkih poriva, do motiva vezanih za krvnu osvetu. Uostalom prvi poznati islamizirani stanovnik Crne Gore, nije bio bilo ko, već član vladajuće kuće Crnojevića, kao što je poznato da je najveći dio vlastele i gospode, slijedio primjer svojih glavara. I da proces islamizacije nije trajao ništa duže, nego što je to bio proces hristijanizacije, jer se često zaboravlja da smo na ove prostore došli kao pagani. I da su islam primali i pravoslavni i katolici, a ne samo bogumili, kako to često vole istaći pojedinci koji posjeduju višak vjerskog entuzijazma. I da su sve monoteističke religije na Balkanu, došle sa gospodarima sa strane. I da su one bitno, zašto ne reći i u velikom dijelu, uticale na uobličavanje nacionalne svijesti balkanskih naroda.

Moderna crnogorska država, uglavnom nastala u borbi protiv Turaka, nužno je produkovala arhetip neprijatelja prepoznat u "Turčinu", koji je pjesnički izdignut na nivo zavjeta o "istrazi poturica", odnosno satkan na događaju, koji u najmanju ruku ima sumnjivu istorijsku osnovu. Ali mit se i razlikuje od stvarnog događaja u tome što nije istorijski provjerljiv, ali je duboko usađen u svijest jednog naroda. Ono o čemu se manje zna su činjenice, da je veći dio islamiziranog stanovništva, postao podanicima crnogorske države, poslije ratova 1876-1878. godine i njenog međunarodnog priznanja na Berlinskom kongresu. Tu mislim na Nikšićane, Podgoričane, Barane, Mrkojeviće i Ulcinjane. Odnosno, manji broj onih koji se nijesu iselili i koji nijesu slijedili iluziju da je negdje drugo njihova domovina. Oni će se tek 1912. godine, kada će Osmansko carstvo konačno biti potisnuto sa Balkana, opet naći u najvećem dijelu u državi iz koje su se prethodno bili iselili. Tu mislim na pljevaljski, bjelopoljski, beranski, rožajski i plavsko-gusinjski kraj. Veliki broj će njih i tada otići u "svoju državu Tursku" u kojoj će nepovratno izgubiti sva obilježja svog autohtonog identiteta. Jedino što će sačuvati su toponimi mjesta iz kojih su otišli, prepoznatljivi i danas u njihovim prezimenima.

Takođe je manje poznato da se crnogorska država poslije 1878. godine relativno tolerantno odnosila prema svojim podanicima "muhamedanske vjere", koje je crnogorski kralj Nikola smatrao "braćom po jeziku i krvi". Kralj Nikola je znao da oni imaju svoju "braću" i van granica crnogorske države, pa je "muhamedance" oslobodio obaveze služenja vojske, da ih ne bi dovodio u poziciju obaveze vojevanja protiv svojih "jednovjernih". Umjesto toga, oni su plaćali poseban porez "nizamiju" i u tom smislu kralj Nikola je bio sigurno dalekovidiji i humaniji od nekih "kraljeva" s kraja XX vijeka.

Uz navedeno, treba imati na umu da je Islamska zajednica u Crnoj Gori najstarija institucija tog karaktera na Balkanu, osnovana 1878. godine, četiri godine prije slične institucije u BiH. Trojica "muftija crnogorskih muslimana", kako im je zvanično glasila titula (Hilmi Sulji, Mustafa Tikvešalija i Murteza Karadžević), a posebno ovaj potonji, bili su ujedno i članovi najviših državnih tijela u crnogorskoj državi. Vjerujemo, da će najnovija istraživanja, koja će vjerujem, uskoro biti dostupna široj naučnoj javnosti, pokazati da masovno pokrštavanje i široka zloupotreba vlasti u balkanskim ratovima 1912/1913. nije bila inspirisana državnim politikom kreiranom na Cetinju, već motivima zloupotrebe lokalnog stanovništva pothranjivanim tada uveliko prisutnim ideologijama. Naravno, svu ovu priču o položaju islamiziranog stanovništva slovenskog porijekla u samostalnoj crnogorskoj državi, koje je prepoznavano samo kao poseban vjerski entitet, ne treba idealizovati, ali neće biti naodmet podsjetiti da je tada bilo nezamislivo ubistvo nenaoružanog čovjeka ili bilo kakvo nepočinstvo pre-

ma civilnom stanovništvu, a posebno bi bilo nezamislivo da se time neko hvali, dobije za to medalju ili atribut patriote. Možda je ovdje mjesto i potreba da javno izrazimo poštovanje i zahvalnost i ne tako malom broju onih sojskih i čojških Crnogoraca koji su, u posljednjoj deceniji, pokazali da naslage viteštva još stanuju u Crnoj Gori, bilo da su jasno i glasno progovorili protiv nepočinstava počinjenih širom bivše SFRJ, bilo da su pomogli u pružanju utočišta nevoljnicima iz Bosne, sa Kosova ili drugih stratišta.

Nakon stvaranja jugoslovenske države 1918. godine, islamizirano stanovništvo slovenskog porijekla se našlo u jednoj državi. O njenom odnosu prema ovom dijelu populacije ovom prilikom je suvišno govoriti. Podsjetiću samo na tri, čini mi se vrlo bitne činjenice. Prva, da državno objedinjavanje nije nužno pratio i proces vjerske, nacionalne, političke i kulturne integracije. U Prvoj Jugoslaviji, u političkom smislu stranačka infrastruktura JMO nikada nije uspjela preći Drinu, jer se to smatralo posjedom radikala i demokrata (stranaka sa prepoznatljivim srpskim ideološkim predznakom). Islamska zajednica na prostoru te države je konačno objedinjena tek 1936. godine, kada je njen centar postao Sarajevo, što je i posljedica političkog kompromisa unutar kojeg su u politici "zaokruživanja Hrvata" tri najače stranke kod Slovenaca, Muslimana i Srba (SLS, JMO i NRS) stvorile koaliciju sa jedinstvenim stranačkim imenom i jugoslovenskim predznakom (JRZ). Do tada su postojale dvije IZ, jednoj je centar bio u Sarajevu, drugoj u Beogradu. Islamizirano stanovništvo u Crnoj Gori je u cjelini u vjerskom smislu bilo podređeno od 1918- 1936. godine Islamskoj zajednici sa sjedištem u Beogradu, a u političkom smislu strankama na vlasti (radikalima i demokratima). Kad bi jedna od njih, dobila više glasova islamiziranog stanovništva, štampa one druge strane bi bila prepuna natpisa da je onaj drugi pobijedio zahvaljujući glasovima "Turaka". Tako su i tada glasovi imali različiti statistički i vrijednosni iskaz u dnevopolitičkom vrednovanju. Vjerski doglavnici su bili članovi najviših organa stranke na vlasti, poput Murteze Karadževića i Murata Vodopića (članova NRS) a sva inteligencija se uglavnom svodila na vjerska lica koja su, slijedeći duh islama, nacionalni osjećaj svodila najčešće na jedinstvo i solidarnost jednovjeraca.

Druga, bitna činjenica, koja je naizgled nesaglasna sa nepostojanjem kulturne, političke, nacionalne, pa u dobrom dijelu vjerske integriranosti ove populacije, u smislu postojanja jedinstvenih nacionalnih, političkih, kulturnih institucija je nepobitna istorijska činjenica da im je sudbina bila istovjetna. I da je često zavisila samo od mjesta gdje su bili nastanjeni, a mnogo manje od toga kako su se subjektivno samoidentifikovali. Posebno u kriznim i ratnim situacijama i u tom smislu je dovoljno iskustvo svih ratova u XX vijeku. Bilo da su žrtve ili dželati različitih velikonacionalnih ideologija, ili sopstvenih iluzija, Bošnjaci /Muslimani su uglavnom kasno

shvatali da ih rijetko ko doživljava kao "svoje" i da im je rijetko ko vjerovao i onda kada su se trudili da budu, ono što objektivno nijesu. Da bi se ovo shvatilo nužno je posmatrati vertikalnu istoriju i izdići se iznad dnevnopolitičke mimikrije i pojedinačnih primjera.

Treći bitan aspekt ovoga pitanja, bar kada se imaju na umu periferni djelovi istog naroda u bivšoj jugoslovenskoj državi, je nepostojanje intelektualne, time i nacionalne elite sve do druge polovine XX vijeka. U tom smislu, komunisti su uradili više na školovanju ovoga dijela populacije, izvlačeći ga ispod konzervativnih shvatanja islamskog klera i njegovog nepojmljivog otpora obrazovanju, nego što su to uradile generacije stotinama godina prije njih. Zanimljivo je i to, da je najveći dio prve sekularne inteligencije među slovenskim islamiziranim življem sa ove strane Drine, poticao iz jedne vjerske škole - Velike medrese kralja Aleksandra u Skoplju. I ako hoćete, uglavnom i najveći dio potonjih komunističkih prvaka. Odnosno pripadao je komunističkom pokretu koji je i formalno i suštinski institucionalizovao nacionalnu posebnost Muslimana. I to sa imenom, bar ako je vjerovati Đilasu, koje je u perspektivi trebalo da generiše njihovo nacionalno samoidentifikovanje ili kao Srba ili kao Hrvata. Ovo naknadno iskreno priznanje ima uporište prije svega u činjenici, da pojam "Musliman" ima isključivo konfesionalno obilježje i da je ovaj dio populacije svoj poseban nacionalni identitet trebao da prevashodno i primarno prepozna kroz vjersku posebnost. Jer vjerujem da nema toga ko ne zna da se pojam "musliman" upotrebljava za sve pripadnike islamske vjere i da on doslovno znači **PREDATI SE BOGU** - (*muslim, ana, m* (ar.pers), pripadnik islamske vjere < tur. *musliman* < pers. *musliman*, pers. plural od arapskog *muslim*; *muslim, m* (arapski) *musliman* < tur. *muslim* < ar. muslim "*musliman*", part.akt. od *islam*. (Abdulah Šaklić, Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku, Sarajevo, 1989, 477). U tom smislu "musliman" može biti i jeste i Turčin, Iranac, Iračanin, Albanac i svaki drugi pripadnik islamske vjere. I možda ništa drugo više ne definiše (ne)zrelost jednog entiteta od veličine slova kojom je on navodno iskazuje i koja ga određuje. Naravno, sve ove aspekte kompleksne istorijske uslovljenosti nužno je imati na umu ukoliko stvarno želimo da racionalno i odgovorno promišljamo sadašnji trenutak. A on je takav da nas stavlja pred vrlo velike izazove. Objektivna stvarnost nas suočava sa činjenicom da je raspadom jugoslovenske države, nekada jedinstven nacionalni korpus, od 1971. godine statistički iskazivan kao "muslimanski", sada zatečen u više samostalnih država. I da je on u svim djelovima bivše Jugoslavije povratio svoje staro nacionalno ime, koje je verifikovano i u međunarodnim dokumentima (Dejtonski sporazum i dr.), a crnogorski romantičari bi rekli, ono koje pominju Njegoš, Vuk i mnogi drugi velikani XIX vijeka. Dakle, danas Bošnjaci (islamizirani živalj slovenskog porijekla) žive u Sloveniji, Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i Ma-

kedoniji, kao samostalnim državama. Na nedavnom popisu u Srbiji se, prema nezvaničnim rezultatima, sada shodno evropskim standardima njih 136.087 ili 1,82% "izjasnilo kao Bošnjaci. Na Kosovu se u svim zvaničnim dokumentima pominju Bošnjaci kao poseban nacionalni entitet. Jedino u Crnoj Gori taj proces ne samo da nije apsolviran u smislu popisa i jasnog određenja, već, čini mi se da ovdje vlada prividna konfuzija, kako kod intelektualne i političke elite, tako i među građanima. U tom smislu, postoji više pitanja koja zaslužuju ozbiljnu i detaljnu analizu.

Prvo, i čini mi se suštinsko pitanje: da li su Muslimani, Muslimani-Bošnjaci, Bošnjaci, zovite ih kako hoćete, poseban narod u odnosu na one u Bosni, Srbiji i drugim bivšim jugoslovenskim republikama koji su se ranije nacionalno jedinstveno iskazivali kao Muslimani? Ako jesu, mislim da mi u pogledu imena nemamo izbora, jer su ga svi drugi prihvatili. Ako nijesu, treba vidjeti u čemu je ta posebnost i zašto ona nije ranije i imenom iskazana, tim prije što je jedan dio zagovornika te teze u Crnoj Gori tada imao, ili glumio i moć i vlast?

Drugo, u Crnoj Gori se često ističe da bi se prihvatanjem nacionalnog imena Bošnjak, navodno izgubila autohtona crta islamiziranog slovenskog življa u Crnoj Gori. Naravno da je svakom obaviještenom i dobronamjernom pojedincu poznato da je najveći dio ovdašnjeg islamiziranog stanovništva istog korijena, kojeg su i ostali žitelji Crne Gore. I da autohtonost ne određuje ime, već činjenice o porijeklu. I da kao što pojedinac ne može promijeniti roditelje činjenicom da je promijenio ime, tako niti jednom etnitetu autohtonost ne može biti određena imenom.

Treće, ja se u ovom slovu neću detaljnije baviti pojmom "Bošnjak", njegovom genezom ili istorijskom ukorijenjenošću. Vjerujem da će o tome biti mnogo više priče na ovom Okruglom stolu, a posebno u referatima koji su priloženi i koji će biti objavljeni. Ali želim upozoriti vrlo odgovorno da će objektivna analiza istorijske argumentacije, ukoliko se ona ne vrši po nama omiljenom metodu subjektivnog odbira izvora, bilo kome dati apsolutno pravo da samo na osnovu toga arbitrira u ovoj dilemi. Jer, bar što se tiče Crne Gore, u analizi imenovanja ovog dijela populacije sa osloncem na različite citate iz istorijskih izvora, naći ćete vrlo respektabilan broj izvora koji će davati za pravo i onima koji će tvrditi da su to i Turci, Bošnjaci, muhamedanci, muslimani, Muslimani, Srbi, Crnogorci, zavisno od vremena dominirajuće nacionalne ili državne ideologije. Međutim, ono što je zanimljivo, i što čini mi se zaslužuje posebnu analizu, jeste mišljenje po kojem se pojam "Bošnjak" nužno dovodi u vezu sa Bosnom kao matičnom državom, a ne kao državom u kojoj živi matica tog naroda (što je različito od matične države), a da se recimo takav standard ne primjenjuje niti za jedan drugi manjinski narod u Crnoj Gori. U tom smislu se često može čuti da se navodno ne radi o stanovništvu koje je živjelo ili doseljeno iz Bosne i

da se iz tog razloga ne mogu nacionalno iskazivati kao Bošnjaci. Molio bih da zagovornici ove teze poruče Albancima u Crnoj Gori, da se ne mogu tako nazivati, jer nikada nijesu živjeli u Albaniji kao državci, Hrvatima, da nikada nijesu živjeli u Hrvatskoj i da se značajan dio njih doselio iz Kantske nahije i da su na području nekada Mletačke republike ili Austrije (a to je danas najveći dio Crnogorskog primorja) primili katoličanstvo i da se ne mogu nazivati Hrvatima, ili Srbima u Crnoj Gori, jer je valjda poznato da su sve migracije iz Crne Gore išle prema Srbiji, a ne obratno. O čemu se zapravo radi? Radi se upravo o tome da ako pojedinačno uzdignete na nivo opštosti, onda možete pokazati sve, ali i utvrditi ništa. Upravo su ovih dana mediji gromoglasno propratili izjavu jednog poznatog slikara, koji je ustvrdio da je "Bošnjak, ako se Cetinje nalazi u Bosni". Naravno, slijedeći njegovo subjektivno osjećanje koje mora biti neprikosnoveno i koje se mora poštovati, ovdje nemate iskaz da nije "Bošnjak" zato što nije došao iz Bosne. Jer, u ovom slučaju radi se o licu za koje se precizno zna kada su njegovi preci iz Bosne i Hercegovine došli na Cetinje. I ovdje se ne radi o tome da se bilo kome dovodi u pitanje njegova nacionalna samoidentifikacija, jer mi svi moramo težiti slobodi nacionalnog iskazivanja, ali je nužno detektovati ipak poželjnu recepciju ovoga pitanja u dijelu crnogorske intelektualne javnosti i ukazati na moguću obmanu u kojoj se lični stav izdiže na nivo opštosti.

Svijest o nacionalnom pripadništvu na Balkanu se ne može situirati u ramove državnih i istorijskih granica nacionalnih država, već samo unutar krugova i svijesti o pripadništvu širim nacionalnim zajednicama rasutim u različitim državama. Pri tome, gotovo svaka od njih posjeduje više slojevitih identiteta. Jer, sve savremene sociološke analize u posljednjoj deceniji u Crnoj Gori registruju veću vezanost muslimanske/bošnjačke populacije za *Crnu Goru, demokratiju i Evropu*, nego što je to slučaj kod drugih entiteta u Crnoj Gori. Kod Muslimana/Bošnjaka se identifikuje najmanji stepen etničke distance u odnosu na "druge" i najmanji broj predrasuda i stereotipa. To je dobro i to treba njegovati. I to treba razumjeti kao naše egzistencijalne i životne principe. I to može izgledati čudno samo nekom sa strane. Ove vrijednosti su ugrađene u genetski kod ovoga naroda sazdan u refleksu istorijske egzistencije i u tom smislu jedinstvo neponovljivih emocija koje iskazuje i kada se pjeva "Oj svijetla majska zoro..." ili sevdalinka, koje su zaista iskrene i ni u čemu ne protivurječe. To što volimo Crnu Goru je intima rodne grude koja se posisa sa majčinim mlijekom, dok je sevdalinka kolektivni titraj u našem srcu.

Četvrto, ne rijetko se špekuliše kako je navodno pojam Bošnjak oktroyisan dekretom Alije Izetbegovića, te bi u tom smislu bilo nužno po ko zna koji put ponavljati da su bošnjački intelektualci na svebošnjačkom saboru, tokom posljednjeg rata, odlučili da se samoimenuju svojim izvornim

imenom – Bošnjaci. Na Bošnjačkom saboru 28. septembra 1993. godine, Muslimani Bosne i Hercegovine jednoglasno su prihvatili naziv Bošnjak za nacionalnu odrednicu. Pored nacionalne svijesti koja je na taj način jasno iskazana, svakako nije bez značaja saznanje da je njihovo prethodno ustavno ime Musliman najčešće korišćeno kao jedan od dokaza u negaciji nacionalne posebnosti. To je ime s pravom vezivano isključivo za religiju, odnosno "tursku vjeru", odnosno za religiju "okupatora" (bez obzira što se kako sam naveo, u tom kontekstu sve religije na ovom prostoru mogu tretirati kao okupatorske), na čemu je konstituisan čitav spektar mišljenja i stereotipa o "turskoj krivici" i na čemu je sazdan najveći dio tragedija ovoga naroda.

Peto, postoji i ustavno-pravni aspekt ove problematike koji proističe iz činjenice da su raspadom Jugoslavije Muslimani–Bošnjaci u Srbiji i Crnoj Gori izgubili status nacije i mjesto konstitutivnog naroda. Otuda se vrlo neodgovorno špekuliše da bi navodnim samoimenovanjem u Bošnjaci oni u Crnoj Gori izgubili status konstitutivnog naroda, koji inače nemaju i postali nacionalna manjina, odnosno manjinski narod, što objektivno jesu. Dakle, kao što se ne može izgubiti ono što se nema, tako je vrlo mudro pokušati sačuvati ono što je vrlo izvjesno. U demokratskim društvima, kakvom mi težimo, to objektivno ne bi trebalo da bude hendikep. Naprotiv, ako težimo Evropi i međunarodnim standardima, kako se bar deklarativno zalažemo, za nas bi trebala biti izuzetno važna činjenica da međunarodna zajednica danas ne poznaje nacionalno ime Musliman. Odnosno, treba voditi računa o tome da oni koji se nacionalno samoidentifikuju kao Muslimani ne dođu u poziciju, danas malog broja sunarodnika u Srbiji koji se tako nacionalno samoidentifikovao na nedavnom popisu i ostao bez ikakve pravne zaštite.

Ustavna Povelja Državne zajednice Srbija i Crna Gora, koju je usvojila Narodna skupština Republike Srbije, na sjednici od 29. januara 2003. godine, Skupština Republike Crne Gore, na sjednici od 29. januara 2003. godine i Savezna skupština 4. februara 2003. godine legitimise specifičnu državu, kakvu do sada nije poznavala ustavna praksa u Evropi. U Preambuli same Povelje stoji da se prilikom njenog donošenja pošlo od ravnopravnosti dvije države članice, što podsjeća na uređenje država u Evropskoj uniji.

Međutim, nama je ovom prilikom važno da ukažemo na odredbe vezane za ljudska prava i građanske slobode, a posebno u dijelu koji se odnosi na prava manjinskih nacionalnih zajednica.

U glavi II. je propisano da države članice obezbjeđuju i štite ljudska i manjinska prava i građanske slobode na svojoj teritoriji, da se dostignuti nivo ljudskih i manjinskih prava, individualnih i kolektivnih, i građanskih sloboda ne može smanjivati, a da praćenje ostvarivanja ovih prava i obezbjeđenje njihove zaštite, kada to nije obezbijeđeno u državi članici, vrši

državna zajednica, kao i da se odredbe međunarodnih ugovora o ljudskim i manjinskim pravima, koje važe na teritoriji Srbije i Crne Gore direktno primjenjuju.

Saglasno odredbama člana 8. Povelje donijeta je i *Povelja o ljudskim i manjinskim pravima*, koja čini sastavni dio ustavnog poretka novoformirane državne zajednice i koja na cjelovit način reguliše ovu oblast.

Članom 2. Povelje je propisano da se ljudska i manjinska prava zajamčena poveljom neposredno uređuju, obezbjeđuju i štite ustavima, zakonima i politikom država članica. Iz ove odredbe jasno proizilazi da će se manjinska prava urediti ustavom i zakonima.

U osnovnim odredbama je predviđeno /član 9/ da svako ko smatra da mu je neko ljudsko ili manjinsko pravo zajamčeno Poveljom, povrijeđeno ili uskraćeno pojedinačnim aktom ili radnjom institucije državne zajednice, odnosno državnog organa države članice ili organizacije koja vrši javna ovlašćenja, ima pravo da podnese žalbu Sudu Srbije i Crne Gore, ako nije obezbijedena druga pravna zaštita u državi članici, u skladu sa Ustavnom poveljom. Odrebe o ljudskim i manjinskim pravima se široko tumače i to na način kojim se unapređuju vrijednosti otvorenog i slobodnog demokratskog društva, u skladu sa važećim međunarodnim jemstvima ljudskih prava i praksom međunarodnih tijela koja nadziru njihovo sprovođenje.

U drugom dijelu Povelje, nabrojana su osnovna građanska prava koja važe i za sve građane, sa izuzetkom odredbi propisanih u članu 15, kojim je propisano da se uhapšenom licu mora odmah saopštiti da ima pravo da ništa ne izjavljuje i da ima pravo da njegovom saslušanju prisustvuje branilac koga sam izabere. Ovo pravo je propisano, kao osnovno ljudsko pravo, koje je propisano Zakonom o krivičnom postuke SRJ, koji se inače ne primjenjuje u Crnoj Gori.

Za nas je ovom prilikom od posebnog značaja glava III. kojom se regulišu kako individualna, tako i kolektivna prava nacionalnih manjina. U članu 47. stav 3. Povelje, propisano je da kolektivna prava podrazumijevaju da pripadnici nacionalnih manjina neposredno ili preko svojih izabranih predstavnika, učestvuju u procesu odlučivanja o pojedinim pitanjima koja su vezana za njihovu kulturu, obrazovanje, informisanje i upotrebu jezika i pisma, u skladu sa zakonom, te da radi ostvarivanja ovih prava nacionalne manjine mogu obrazovati svoju samoupravu i izabrati nacionalne savjete u skladu sa zakonom.

U st. 5. pomenutog člana ostavljena je mogućnost da se, pored termina nacionalne manjine, mogu ravnopravno koristiti drugi termini koje ustavima i zakonima utvrđuju države članice, što u suštini ne mijenja ništa u pogledu propisivanja i implementaciji manjinskih prava.

Dalje, u čl. 52 su, pored ostalih, propisana i posebna prava nacionalnih manjina, kao što su izražavanje, čuvanje, njegovanje, razvijanje i javno

ispoljavanje nacionalne i etničke, kulturne i vjerske posebnosti; na određeni broj mandata u Skupštini države članice i Skupštini Srbije i Crne Gore, polazeći od principa neposredne reprezentacije, saglasno zakonima država članica; na odgovarajuću zastupljenost u javnim službama, organima vlasti i lokalne samouprave, na način i postupak utvrđen zakonom.

Na kraju, članom 57 je propisano da se dostignuti nivo ljudskih i manjinskih prava, individualnih i kolektivnih, ne može smanjivati.

Tako je definisan ustavni okvir unutar kojega će se tražiti rješenja koja će biti sastavni dio budućeg Ustava RCG i naravno unutar tih rješenja će se rješavati i pitanja od posebnog značaja za muslimansko/bošnjački narod i druge manjinske zajednice.

Šesto, važno pitanje sa stanovišta razvoja aktuelne dinamike crnogorskog društva, a što je takođe važno pitanje odnosa ovoga dijela populacije prema Crnoj Gori kao matičnoj državi. Posebno u kontekstu optužbi o nekoj, navodnoj, velikobošnjačkoj asimilaciji i nerazlikovanju matice naroda i matične države. Pri tome se zaboravlja da se država voli ili ne voli, zavisno od toga koliko je neko osjeća svojom, a ne zavisno od toga koliko je velika ili mala ili kakvo ime nosi. Potrebu dnevnog testiranja crnogorskog patriotizma kod ovoga dijela populacije, najčešće doživljam kao sumnju u sopstveni patriotizam, bez obzira koji on nacionalni predznak u sebi nosio. Mislim da je on, bar što se M/B ne jednom pokazan i dokazan, te da je neukusno bilo čije limite pokušavati kompenzirati njihovom jasnom opredijeljenošću ka izgradnji demokratskog, multikulturnog i multinacionalnog društva u Crnoj Gori zasnovanog na evropskim standardima, u kojoj ovdašnji Muslimani/Bošnjaci vide svoju perspektivu i vjeruju u bolju budućnost.

Sedmo, mislim da će perspektiva Crne Gore nužno biti opredijeljena kvalitetom i kapacitetom u procesu izgradnje građanskog društva i implementaciji demokratskih standarda, posebno u dijelu poštovanja ljudskih prava, u kojima prava manjina participiraju sa najvećom važnošću. I u tom smislu, bojim se da u Crnoj Gori, kod značajnog dijela političke elite, koja presudno utiče na oblikovanje ovih procesa, još uvijek postoji naslijeđena ideološka matrica značenja građanskog društva. Naime, u deklarativnom iskazu često se građansko društvo shvata kao zajednica jednakih. Odnosno, kao društvo čiji je ideal potiranje međusobnih razlika. Naprotiv, građansko društvo, upravo suprotno, identifikuje i promovise različitost koja se međusobno harmonizuje kroz sveti princip jednakosti pred zakonom. I u tom smislu su svi stanovnici jedne zajednice njeni građani, ali u svakom drugom smislu individue i kolektiviteti koji imaju različit oblik potreba. Zato i postoji spektar različitosti koje se harmonizuju upravo kroz sposobnost zajednice da ih prepozna. A one se prepoznaju njihovom institucionalizacijom i konkretnim sadržajima različitosti. Inače, da nije tako, komunističko

društvo bi bio ideal multikulturalnog i multinacionalnog društva. Na ravni retorike je imalo sve sadržaje priče o jednakosti, dok je na ravni sadržaja ona najčešće bila i bukvalno promovisana kroz folklor. I pokazalo se, kao i kod svih predstava koje teže scenskom efektu, da je različit doživljaj između stvarnosti i proizvodnje iluzija.

Mislim da treba naglasiti da ovaj skup ne bi trebao da ima ambiciju da nešto presudi, nametne, arbitrira ili završi rad sa iluzijom da je ovo pitanje apsolvirano. Naravno da će tu biti još nedoumica, protivrječnosti, dobronamjernih i nedobronamjernih savjeta. Ali on, po svom sastavu, intelektualnom, stvaralačkom, radnom, kulturnom, političkom i svakim drugim potencijalom može, treba i vjerujem, želi, da se jasno i precizno odredi prema ovom pitanju. Jer, teško da će se bilo gdje i bilo kada sastati reprezentativniji sabor bošnjačko/muslimanske populacije u Crnoj Gori nego što je ovaj današnji.

I na kraju, moguće je da je sva ova priča, koja je imala ambiciju samo da naznači neke dileme sasvim sigurno nedostatna. I to je dobro, ako se ima u vidu da tema današnjeg skupa nije pitanje za pojedinca, ma koliko on imao ambiciju da u tome participira ili arbitrira. Mnogo je važnije da shvatimo da ničije mišljenje ne treba odbacivati, niti biti netolerantan prema onima koji misle da se treba drugačije nacionalno samoidentifikovati. U tom smislu, sporenja su logična i čak poželjna. Kroz njih je prošla i matica naroda, te je iluzorno tako nešto neočekivati u njegovim perifernim djelovima. Ono, zašto moguće jesmo i nijesmo krivi je činjenica da mi nemamo izbora. Izbor su napravili drugi, ukoliko ih smatramo dijelovima istoga naroda, a mi možemo, odbacivanjem ili potvrdom toga čina, prije ili kasnije, to da priznamo ili ne priznamo. Ali smo dužni da jasno i glasno kažemo našem narodu i naravno svim građanima Crne Gore, da nacionalno ime Musliman više ne postoji kao relevantna odrednica niti u međunarodnoj zajednici i njenim dokumentima, niti na prostoru bivše SFRJ. Zato mislim da prava dilema više nije Bošnjak ili Musliman ili Musliman–Bošnjak, već Bošnjak ili Srbin, Bošnjak ili Crnogorac. Pravo izbora mora biti pojedinačno, dok je odgovornost o izboru prevashodno na nama. Vjerujem da smo svi svjesni te odgovornosti i zato Vas pozivam da svi zajedno u jednoj tolerantnoj i racionalnoj samospoznaji pokušamo napraviti bar mali iskorak u razrješavanju ove dileme, koja će svoju konačnu verifikaciju, kao i u drugim djelovima bivše SFRJ, dobiti na predstojećem popisu.

Husein BAŠIĆ*

JOŠ OKO NAZIVA BOŠNJAK

*Da se ne bih ponavljao, prilažem moj objavljeni osvrt¹ na tekst akademika Danila Radojevića "Okolo naziva Bošnjak", Pobjeda, 14. 09. 2002. god. S obzirom da je u toku polemika u okviru jednonacionalnog korpusa (što je, po meni, dobro) - prevashodno radi mojih drugova i prijatelja, crnogorskog nacionalnog određenja, s kojima sam dijelio ista mišljenja i pružao otpor velikosrpskom nacionalizmu i agresorskom ratu, u okviru novoformiranih nezavisnih crnogorskih institucija - **želim da budem pravilno shvaćen**, jer nam se sada, kada se raspravlja o našem nacionalnom imenu - podmeće bezočna staljinistička stupica, u vidu naprijed izrečene presude, po formuli: **Bošnjaci jednako neprijatelji Crne Gore**. Ovo je smišljeno i lansirano u duhu i po obrascu nekih ranijih vremena, da unaprijed žigoše i obilježi ljude, da umjesto argumenata ponudi **etikete** i unese nemir i strah među one koji imaju demokratsko pravo da se slobodno izjasne o svom nacionalnom imenu.*

Da nije u pitanju čovjek poznat kao dosljedni branič crnogorskog nacionalnog imena, kulture, tradicije i istorije od višedecenijskih nasrtaja velikosrpskog nacionalizma, ne bih se našao ponukanim da mu zamjerim na nedosljednosti i nekorektnosti kad su u pitanju drugi. U tekstu akademika Radojevića je, između ostalih nedorečenosti i proizvoljnosti, iznijet stav, koji je, po mom mišljenju, ispod nivoa znanja i zvanja ovog renomiranog naučnika, što je u najmanju ruku za čuđenje, ili za pomisao da su u ovom slučaju prevagnuli neki drugi razlozi koji nijesu komentarisani. Evo te Radojevićeve konstatacije: »Crnogorski Muslimani čine svojevrsni kulturno-istorijski segment crnogorskog društva. Zato oni imaju moralnu obavezu da izučavaju svoje kulturno nasljeđe, kroz izučavanje i crnogorske povijesti, a na eventualne doticaje sa bosanskom kulturom - treba gledati kao i na uticaje drugih sredina. Jer sve migracije išle su stoljećima iz Crne Gore, pa je tako

* Akademik DANU, književnik, predsjednik Udruženja "Almanah"

¹ Tekst objavljen u Pobjedi, 21. 09. 2002. god.

bilo kada je u pitanju iseljavanje u Bosnu, a ne obratno. Dakle, crnogorski Muslimani su autohtono stanovništvo. Zato se može tvrditi da je traganje za 'bošnjaštvom' u Crnoj Gori i vezivanje i kooptiranje crnogorskih Muslimana u bosanske, primjer savremenog pokušaja formiranja političkog naroda.«

Kao čovjek koji proučava kulturno nasljeđe svoga naroda u Crnoj Gori, ispunjavam kategorički imperativ akademika Radojevića, da to radim »i kroz izučavanje i crnogorske povijesti«, dok na »eventualne doticaje s bosanskom« (valjda bošnjačkom) kulturom ne gledam i ne mogu da gledam "kao na uticaje drugih sredina«. Da bih objasnio zasto poslužiću se argumentacijom kojom je akademik Radojević sam sebi »skočio u usta«.

On kaže: »Turska carevina ostavila je svojom dugom vladavinom na Balkanu značajne tragove u kulturi i istoriji svih naroda«. A ta »duga vladavina« zna se, trajala je oko pet stotina godina (istina u dijelu današnje Crne Gore, kraće, ali tamo i nije bilo tako intenzivne islamizacije). Administrativna podjela Osmanske Carevine na pašaluke i sandžakate nije bila zatvorena i nije predstavljala nikakvu prepreku za svestranu komunikaciju naroda u njima. Zar se pet stotina godina nečijeg apsolutnog vladanja mogu svesti na 'eventualne doticaje' i zar Bosnu, kao ekonomski i kulturno razvijenu i vojnički jaku središnju tursko-osmansku pokrajinu na Balkanu, slovenski, muslimanski narod, posebno u Sandžaku, nije doživljavao kao sopstvenu zemlju? U golemom Osmanskom carstvu bošnjaštvo je bilo jedina tačka oslonca za opstanak tog naroda, koji je u okviru tog identiteta stvarao kuturne vrijednosti koje danas niko ozbiljan ne osporava. Koliki je bio značaj Bosne za njegovu sigurnost i samosvijest svjedoče i stihovi iz velikog eposa »Ženidba Smailagić Meha« pjesnika-pjevača Avda Mededovića iz Bijelog Polja:

“Uzviš'no se Carstvo Tursko zvalo;
Tristo šeset imo valiluka
Bosna mu je ključanica bila
Ključanica i zlaćeni ključti,
Od svakoga dobrog pouzdanja...”

Akademik Radojević je pružio još valjanih argumenata da je njegova tvrdnja daleko od istine, da je čak nesuvisla, da ne kažemo i zlonamjerna. Evo njegovih riječi: »Ti se rezultati ogledaju u religijskim opredjeljenjima, jeziku, toponomastici, arhitektonskim objektima... kulturi življenja i dr«. Upravo je ova Radojevićeva rečenica ključna za objašnjenje pojma *Bošnjak*. Ako su se ti »rezultati«, o kojima on govori, ogledali u trajanju od pola milenijuma, onda je sasvim normalno da se za to vrijeme formirao poseban etnicitet, južnoslovenskog etničkog porijekla, jezika i kulture, običaja i tradicije, i političkog iskustva, u granicama znatno širim nego što su današnje granice Bosne. I ne treba zaboraviti: bilo je to vrijeme kad se i kod drugih naroda formirala nacionalna svijest.

Sad u ovom kontekstu raščlanimo ono što je rekao akademik Radojević.

1. »Ti se rezultati ogledaju u religijskim opredjeljenjima«. Tačno, oni koji su primili islam - u Bosni, Sandžaku, djelovima Crne Gore, Kosovu i Metohiji, Makedoniji - pripadaju istoj konfesiji i taj elemenat čini jedan od bitnih zajedničkih atributa narodnosti;

2. »u jeziku«. I to je tačno, onoliko koliko su bliski ili različiti srpski, hrvatski i crnogorski jezik među sobom, toliko je blizak ili različit i bošnjački jezik, ako ne i malo različiti, zbog najmanje deset posto orijentalizama u njemu.

3. »Doticaji« s Bošnjacima u Bosni upravo su bili najočigledniji i najsvestraniji u kulturi. Kroz generacije je stvarano i danas postoji jedinstveno usmeno kulturno nasljeđe bošnjačkog naroda sa gotovo svih prostora gdje žive ili su nekad živjeli južnoslovenski muslimani. Sami vrh ne samo bošnjačke već i južnoslovenske epike čini ep »Ženidba Smailagić Meha« Avda Međedovića, rodom iz Bijelog Polja. Ne znam kako je sada moguće Međedovića istrgnuti iz cjeline stvaralaštva bošnjačkog naroda, pa ga rezervisati samo za "autohtoni muslimanski narod u Crnoj Gori"?

4. Ne samo usmeno kulturno nasljeđe, već i pisana književnost čini jedinstveni kulturni korpus. Djela književnih stvaralaca Bošnjaka iz Crne Gore uvrštena su u Fedraciji BiH u školske programe i lektiru, objavljuju se u poznatim i reprezentativnim edicijama i antologijama.

5. Bošnjaci iz Crne Gore sa Bošnjacima iz Bosne, imaju, takođe istovjetni stil u arhitekturi i kulturi stanovanja, u načinu odijevanja, uređenja unutrašnjosti kuće, načinu ishrane, običaja i uopšte tradicije.

Mislio sam da je sve ovo poznato akademiku Radojeviću, i da se bar s njim ne treba razjašnjavati oko očiglednih stvari. Naprotiv, bilo je očekivati da uporni i dosljedni borac za nacionalna prava crnogorskog naroda, odbrane njegove dugo i zlonamjerno osporavane nacionalnosti i kulturne posebnosti - prizna drugima ono zašto se čitavog života bori i izgara. Ili, biće da je u žaru borbe »pomiješao lončiče«, pa više ne vidi nikoga, do sebe i svoj narod. Po akademiku Radojeviću, da bi neko bio Bošnjak nije dovoljno da se slobodno izjasni kako se nacionalno osjeća, već mora prethodno doći iz Bosne. Po njemu, oni koji nikud nijesu selili su »autohtoni«, ostali nijesu i nemaju pravo na izbor nacionalnosti, makar u njoj imali staža punih pet stotina godina.

Sada malo oko pojma »autohtoni«, kojim se manipuliše kao krunskim dokazom, a on u stvari znači: *urođen, urođenički, samonikao, starosjedi-lački*. E sad, da se našalim, da se vidi ko je na ovim prostorima *urođenik*, a ko *došljak*. I neka se prisjeti kad su slovenska plemena doselila na Balkan i kad su primila hrišćanstvo. Dokazivati, tako shvaćenom "autohtonošću" nečiju nacionalnu pripadnost posve je besmisleno.

Akademik Radojević dalje kaže: »Zato se može tvrditi da je traganje za 'bošnjaštvom' u Crnoj Gori i vezivanje i kooptiranje crnogorskih Muslimana u bosanske, primjer savremenog pokušaja formiranja političkog naroda«. U nedostatku dokaza najlakše mu je podmetnuti političku, odnosno politikantsku floskulu da su Bošnjaci neprijatelji Crnogoraca, mada je posljednji rat očigledno pokazao ko je kome i koliko bio *prijatelj*. Ovo se može tumačiti na više načina, i da nikad čovjek ne bude siguran »šta je pisar htio da kaže«. Možda da Bošnjaci u Crnoj Gori nemaju pravo da budu politički narod, možda da nemaju pravo da se bave politikom, ili biće, da nemaju pravo da svom statusu daju i političku dimenziju. Šta god bilo od ovoga - akademik Radojević bi im, ne trepnuvši, uskratilo elementarna prava koja ima većinski crnogorski narod. Ovdje bi se morao zapitati šta je sa univerzalnim pravima i slobodama čovjeka, bez obzira kojoj naciji, rasi ili konfesiji pripada.

Akademik Radojević je na kraju *zacrnio* cijelu stvar konstatacijom: »Propagatori 'bošnjaštva' izrazita su prijetnja pravu crnogorskog naroda na samoopredjeljenje, jer su njihove ambicije da postavljaju nove granice Crne Gore prema Srbiji, da mijenjaju istoriju«.

Zna gospodin Radojević, bolje no iko, ko u Crnoj Gori osporava "pravo crnogorskom narodu na samoopredjeljenje". I zna dobro da to nisu Bošnjaci. Naprotiv, oni podržavaju pravo crnogorskog naroda i svih crnogorskih građana da slobodno odlučuju o sudbini Crne Gore. Poslije svega što su preživjeli, podmetati im vječitu krivicu - sad zbog imena - više je nego apsurd i grijeh.

Što se tiče Radojevićeovog pominjanja Njegoša, kao vrhovnog autoriteta, jasno je da stihovi ne mogu biti vjerodostojna građa za istoriju. Međutim, ako hoće da zna, u cetinjskom Arhivu se može naći i ovakav dokument kao potvrda da Bošnjaci žive u Crnoj Gori: »Svak zna da su Bošnjaci na Planinici protiv moje volje poginuli...« (iz pisma Vladike Rada Osman Paši Skopljaku, skadarskom zabitu). Inače, obilje je vjerodostojnih svjedočanstava da je pojam Bošnjak, kao nacionalno ime, upotrebljavan i na prostoru današnje Crne Gore.

U srpskom dijelu Sandžaka, na skorašnjem popisu stanovništva, muslimani su se većinski nacionalno opredijelili kao Bošnjaci - pa u do juče *velikonacionalnoj* Srbiji niko od toga ne pravi kijamet. Znači li sad to da su "autohtoni Muslimani" iz Rožaja postali drugi narod u odnosu na Bošnjake odmah iza Mehovog krša?

Bošnjaci u Crnoj Gori nisu neprijatelji svoje zemlje i države. To je neistina koja se potura kao mobilizatorski faktor protiv njihovog slobodnog izjašnjavanja. Zar je potrebno da mi svakoga jutra, kada ustanemo i otvorimo oči, viknemo iz glasa da nas svak' čuje: »Dobro jutro, Crna Goro, mi te volimo!« Važno je da mi znamo da razlučimo: šta je otadžbina, a što je

aktuelni režim u njoj. Da nam je u državi dom i rod, a da se režimi smjenjuju ili traju po volji političkih vjetrova koji duvaju. I ne možemo se mi okretati za svakim »vjetrom«, kao čekrk-čelenka, da bi nam vjerovali! Mi ćemo državu, koju jedino imamo, čuvati kao rođenu kuću, a režim poštovati i uvažavati, onoliko koliko on nas bude cijenio i uvažavao! A što se tiče narodnog imena legitimno je demokratsko pravo da svaki narod izabere, odredi svoje nacionalno ime, i unaprijed pridijevanje negativnih atributa tom imenu, podstiče na otpor, ali i na brži i lakši konsenzus unutar nacionalnog korpusa, kome se ta prava ugrožavaju. Ko ne vidi neke analogije - može se razočarati.

Zuvdija HODŽIĆ*

SLIJEDITI SEBE

U posljednje vrijeme sve češće čujemo "argumente" da Bošnjaci mogu to biti u Bosni i Sandžaku, ali ne i u Crnoj Gori. Jer, u Crnoj Gori se "zna od koga je ko", radi se o starosjedilačkom, islamiziranom stanovništvu. Kao da je u Bosni bilo drukčije, kao da nije riječ o više vjekova jedinstvenoj teritoriji pod otomanskom upravom, čija je vlast u ove naše krajeve došla ranije a otišla kasnije. Gusinje i Plav su tek poslije Balkanskog rata pripojeni Crnoj Gori, a svi njeni šeheri, kasabe i gotovo sva veća naselja tek u osvitak XX vijeka. Njegoš je sa Lovćena mogao da vidi svu svoju Crnu Goru. Malo mi smeta naše prenaplašeno isticanje slovenskog "supstrata" crnogorskih Bošnjaka, odnosno porijekla. Prvo, što su to i manje nego, recimo ilirskog ili romansko – vlašskog, a drugo i važnije, što to uopšte nije bitno. Mislim da tu nasijedamo na kvazi – teorije nekih ovdašnjih "naučnika" po kojima bi se reklo da je u Crnoj Gori nacionalno prethodilo plemenskom, da je u njoj nacionalna svijest formirana prije buržoaskih revolucija i znatno ranije nego kod razvijenih evropskih naroda. Smeta mi i to što stalno ističemo da smo za Crnu Goru, kao da se bojimo "vječite krivice". Kad su dvojica javnih ličnosti, jedan Bošnjak i jedan poznat po tome što je tvrdio da je "Crnogorac srpskog porijekla muslimanske vjere", izjavila da su za državu Srbiju i Crnu Goru, gotovo da nijesam mogao sresti prijatelja Crnogorca a da me nije pitao: "Šta je ovo?" Odgovarao sam: Vama je, očito, teže što su ta dvojica protiv, nego što vam je milo da su 98% za Crnu Goru. Zamislite kakva bi bila budućnost Crne Gore kad bi se oni koji se nacionalno izjašnjavaju, kao Crnogorci, bar u približnom postotku kao Bošnjaci, izjasnili za njen suverenitet.

To što mi sada govorimo da je odrednica Bošnjak narodnosna, a musliman konfesionalna kategorija, nije rezultat demokratskog zrijevanja u Crnoj Gori, već u okruženju. Crna Gora je u mnogo čemu, naročito u posljednjoj deceniji, prednjačila, a po ovom pitanju ne da

* Akademik DANU, književnik, član redakcije "Almanaha"

zaostaje ili stoji u mjestu, već ide unazad. Lično, a ni kao član Udruženja i redakcije "Almanaha", kao ni Husein Bašić i drugi stvaraooci, nemam nikakvog razloga da zbog odnosa prema nama "zahvaljujem vladi". Državu poštujem u mnogo većoj mjeri nego ona nas, ali treba voditi računa i o interesu. Bašić i ja smo bili zastupljeni u nekim čitankama za osnovnu školu, pa smo i odatle uklonjeni, dok smo u BiH uvršteni romanima u lektiru za srednje škole i studije književnosti i jezika. "Almanah" je objavio preko dvadeset izuzetno sadržajnih brojeva časopisa, i gotovo 50 knjiga od kojih su neke kapitalna izdanja a da nijesmo imali ni najminimalniju finansijsku i društvenu podršku. Naprotiv, organizovana je protiv nas kampanja plasiranjem "argumenata" sračunatih da nas diskredituju, koji će se, kao naduvani balon sami od sebe rasprsnuti, ali će osjećaj gorčine ostati. Kao da bolje od nas zna ko smo i šta smo Danilo Radojević, neko, vaspitavan uz gusle javorove i prenadimljeno ognjište, ili neki sa četvororazrednom "akšam školom" nego mi.

Svuda u svijetu, pa i u državama bivše Jugoslavije (u kojoj su 1971. godine ateisti vjeru preimenovali u naciju), muslimani su pripadnici islama, samo su u Crnoj Gori - narod, i to uprkos tome što se najveći njegov dio tako ne osjeća. Da musliman bude nacionalna odrednica zalažu se i oni koji ih i dalje pišu malim početnim slovom a najupornije oni koji su im do izjašnjavanja da su Bošnjaci, negirali pravo da se osjećaju muslimanima! Paradoks je da u Crnoj Gori žive pripadnici naroda koji u odnosu na ukupno stanovništvo čine 2, 3 ili 4 odsto, ali ne i Bošnjaci – po brojnosti odmah iza Crnogoraca. Želi li se to i na predstojećem popisu stvoriti atmosfera da je nepoželjno i "opasno" biti Bošnjak? Jer, oni koji su viševjekovnim životom "kodirani" da budu to što jesu, znaće kako da se opredijele. A to će biti u skladu sa Deklaracijom koja nam je predočena i koju će većina potpisati i podržati, uz puno poštovanje i uvažavanje onih koji to ne učine, iskreno i s pravom smatrajući ih svojim, kao što sam i siguran da ni mi za njih nijesmo tuđi.

Još 1976. godine objavio sam roman "Gusinjska godina" u kome jedna ličnost kaže:

"Dođem u Stambol i pitaju me: ko sam? Rečem da sam Turčin, a oni zanjiju glavom: E, nijesi, ti si Arnaut. Dođem u Skadar kao Arnautin, a oni će: Jok, more, ti si Bošnjak. Dođem u Sarajevo, a pitaju me ljudi oklen sam i ko sam. Kažem: Bošnjak. A Bošnjaci će: Hajd, bolan, otkud! Ti si Crnogorac, samo što ti je vjera naša. A jedan iz Podgorice ne priznaje ni to, no veli: Turčin si, šta drugo".

Siguran sam da bi danas moj junak na svako pitanje odgovorio da je Bošnjak, kao što sam siguran da će doći vrijeme kad nas niko neće ni pitati ko smo. Neka dođe – mi smo mu naredni...

Esad KOČAN*

PUTOKAZ PUTNIKU

Nemam namjeru, ni pred kim, da polažem stručni ispit iz imena. Nemam takođe namjeru da ikom proslijedim pravo da me propituje je li mi to ime ispravno ili neispravno. To bi bilo kao da na test podobnosti prijaviš svoje prve obrise. I sokak koji vodi kući, vjetar što niz bašče raznosi miris avlija i pjesmu tihu u po glasa, i krajišnicu razleglu s guvna, šare u ćilimu protkane čežnjom, i tespah amidžin na čiviluku, ćupriju na rijeci, česmu onu našu pod brijestom, i dedov čardak. I lulu.

A onda, proljeća '92 na zagrebačkom kolodvoru, prispjela čitava sela, prognana iz one Krajine što je opjevana, dična, stizala u moje djetinjstvo. Tu kraj postrojenih vlakova koji ne vode kući, na raskršćima daljina, čeka plavook dječak, da bude rasut svijetom. Odlazi on koji je vidio kako pada otac na vratnici. Možda neko može razdvojiti ove prizore od onih sa stanice Štrpci, i iz Sjeverina, možda neko pusta ognjišta Bukovice može svrstati u drugu kolonu - ja ne umijem.

Biti u Crnoj Gori Bošnjak baš i nije izbor; to je sudbina. Sumnjam da bi iko ko na tu stvar gleda kao na "izbor", baš probrao da bude Bošnjak. Ali, kao što su meni ovi razlozi dovoljni, tačnije neizdrživi, da budem Bošnjak, nemam pravo, niti ću ikada osporiti bilo čije pravo na drugačije izjašnjavanje. Istorija se ne odvija po definicijama. Bitno je drugo razumjeti. Postoje vremena u kojima jednu generaciju zapada dug da donosi odluke koje daleko nadilaze njen rok trajanja. To obavezuje na odgovornost i suočavanje s posljedicama odluke.

Narod koji je u avnojevskoj Jugoslaviji vođen pod rubrikom Musliman, već je vratio svoje staro narodno ime. Bošnjaci u Bosni i u Srbiji čine preko 90 odsto tog naroda. Ako se mi u Crnoj Gori na popisu imenom odvojimo od njih, u istorijskom smislu, postaćemo neka nova skupina, više folklorna zanimljivost. I to nekome može biti izbor, ali on ima svoj učinak. Bošnjake je stigao najveći račun raspada zemlje koju su voljeli, i koja, da

* Novinar i publicista, član Redakcije "Almanaha"

je do njih bilo, nikada ne bi prestala da postoji. Ako, nakon stvaranja novih država, pristanemo da se kao narod raspemo na sastojke onda ćemo samo posvjedočiti da smo spremni da, do beskraja, igramo po pravilima koja nam drugi uspostavljaju i da uz svaki račun platimo i kamatu.

Više od svega, nakon iskustava posljednje decenije dvadesetog vijeka, mene zanima - gdje pronaći utjehu i nadu, u čemu oslonac normalnosti? Ne mržnja – ubila bi nas, obesmyslila život. Ne, podražavanje stereotipa o sebi, kao o dobroćudnoj inferiornoj gomili - to bi nas unizilo. Ne, zatvorenost u svoje male svjetove, to bi nas isključilo iz pravilnika po kojem funkcioniše ovo vrijeme: biti svoj, danas znači učiniti sebe potrebom drugih i druge - svojom.

Bošnjaci u Crnoj Gori imaju svoj prtljag duhovnog blaga, dovoljan da na njemu mogu graditi. Bez te čudesno vitalne kulturne baštine, davno bi se rastočili i pogubili u tmine istorije. Imati osnovu ne znači i imati garanciju da će budućnost sama po sebi doći. To je samo uzglavlje, putokaz putniku na putu. Naš put niko neće proći umjesto nas, naš dio duga prema sebi niko neće preuzeti. Oni sa kojima živimo nepogrješivo će nas vrednovati po tome šta kao vlastiti ulog unosimo u moderni društveni identitet Crne Gore. Srećom ni izgovora više nemamo. Sem ako ko ne misli da su naši strahovi toliki da se u njih možemo sakriti i od samih sebe.

Na tu stavku u našem mentalitetu još se računa. To se vidi i po upornom pretrajavanju javnih poruka namjenske sadržine: “Kako vi možete biti Bošnjaci kad živite u Crnoj Gori, a ne u Bosni”. Ni za kog drugog ovo mjerilo ne važi. Isto pitanje u svakoj drugoj postavi svako bi razumio kao uvredu: Kako može biti Srbin u Sarajevu? Hrvat u Tivtu? Albanac u Ulcinju?

Nadam se da će današnji skup, označiti najavu kraja toj priči. Jer, kad kažu – nema te – kud onda jezde Mehovi svatovi; kad kažu – nema te – kako će sami sabah vjetrovi; kad kažu – nema te – kome to sitna knjiga na žalosti dolazi; kad kažu nema te... Nadam se da će Crna Gora umjeti da razumije: ima me. Kako može da me nema, kad darujem joj, darujem joj one žute dunje iz ormara.

Azra JASAVIĆ*

**BOŠNJACI - NACIONALNA STVARNOST U POPISU
STANOVNIŠTVA U CRNOJ GORI 2003. GODINE**

U romanu «Kontrapunkt» književnik Huxley navodi da «Šutljivci nikada ne svjedoče protiv sebe».

Poštovane dame i gospodo, dozvolite mi da se oglušim o riječi ovog čuvenog stvaraoaca i svojim izlaganjem pokušam svjedočiti u našu korist.

Svjedočiti u našu korist, govoreći malo i promišljeno što znači mudro, nije lako ni jednostavno.

Zato neka mi ne bude zamjereno što ću u pomoć pozvati rahmetli Mešu Selimovića.

«...Stoljećima mi se tražimo i prepoznajemo, uskoro nećemo znati ni ko smo, zaboravljamo već da nešto i hoćemo, drugi nam čine čast da idemo pod njihovom zastavom jer svoje nemamo, mame nas kad smo potrebni a odbacuju kad odslužimo, gubimo svoje lice, a tuđe ne možemo da primimo, otkinuti a neprihvaćeni, strani svakome, i onima čiji smo rod, i onima koji nas u rod ne primaju....».

Ovim riječima Selimović intelektualnom provokacijom, otvara prostor za duhovni angažman i promišljanje na temu distinkcije pojma musliman, Musliman ili Bošnjak, što nije etimološko, već esencijalno pitanje.

Bošnjak je očigledno, u odsudnom trenutku istorije, ostao bez svoje duhovne odore, a vjetrovi su neumoljivo duvali. Zatečeni, otuđeni, izgubljeni, prostorom su tražili svoje, silom otrgnuto ruho. U višedecenijskom traganju za sobom Bošnjaci su se, ne rijetko, zaklanjali iza odora svojih susjeda i u istim se logično osjećali kao u tuđim.

U potrazi za sobom, kroz aktivni intelektualni angažman jednostavno dolazite do pojma Bošnjak, kojim se konačno toplo ogrćete, zadovoljni i ponosni što pravda koja ponekad spava ipak nikada ne umire.

Bošnjak je nacionalno ime za sve Muslimane sa prostora bivše SFRJ i uporedo se javlja sa ostalim imenima naroda bivše države, što je jednos-

* Advokat, predsjedavajuća UO Foruma M/B Crne Gore

tavno lako uočljivo analizom djela Petra II Petrovića Njegoša, Avda Medvedovića, Vuka Karadžića i drugih.

Od prvog popisa koji je izvršen 1921. na prostoru Kraljevine SHS, pa sve do 1971, jedino je Bošnjacima bilo onemogućeno da se izjašnjavaju kako se osjećaju što je suprotno pripodnom pravu i međunarodnim pravnim aktima.

Musliman je religiozna odrednica za Bošnjake sa prostora bivše SFRJ, koju su nam dali 1971. godine, o čemu su odlučivale komisije Centralnog komiteta, bez adekvatnog učešća naroda o čijem imenu se odlučivalo. Termin Musliman, u nacionalnom smislu, pažljivo je osmišljen u »intelektualnim kuhinjama«, naroda koji su nas doživljavali »svojim« kada su to njihove »političke elite« zbog interesnog trenutka diktirale, i istovremeno tuđim kada je trebalo afirmisati autohtonost, duhovno i kulturno nasljeđe bošnjačkog naroda.

Na Drugom bošnjačkom saboru septembra 1993. u Sarajevu plebiscitom je prihvaćen naziv Bošnjak, što je potvrđeno Dejtonskim sporazumom i Ustavom BiH od 1994. godine.

No, i poslije navedenog istorijskog događaja za Bošnjake, izvjesni intelektualci, još jedino u Crnoj Gori, vode jalovu raspravu o tome kako nam je ime, kako se osjećamo, i šta treba da budemo, stvarajući prostor za nepozvane da nam sa svoje interesne strane svijeta nameću ime, jer, ne daj Bože, ako njih ne pitamo: KO SMO?

Iz navedenog uočavamo, da je prema bošnjačkom narodu počinjena istorijska nepravda, koju je smatram moguće dobrim dijelom ispraviti, sa eksplicitnim individualnim i kolektivnim stavom nas o nama samim, koji podrazumijeva inteziviranje stepena svijesti, građanske hrabrosti i odgovornosti Bošnjaka, posebno intelektualaca, za vlastiti status u sopstvenom egzistencijalnom prostoru.

Ovom prilikom potenciram pitanje uključivanja Bošnjaka u rješavanje ozbiljnih i nimalo jednostavnih problema našeg kolektivnog pozicioniranja u političkoj realnosti, koja svojim lako uočljivim tokovima može pitanje našeg identiteta zabrinjavajuće marginalizovati, a odgovorni pred onima koji dolaze, neizostavno bićemo mi.

Stoga želim da vašu pažnju, fokusiram na priču o nama i našem kvalitetnom povezivanju i svestranom sociološko-političkom, kulturološkom, civilizacijskom angažmanu, sa ciljem kvalitetnog inkorporiranja u sve oblasti društvenog života crnogorske stvarnosti.

Polazeći od međunarodnih dokumenata o ljudskim i manjinskim pravima ukazujem na značaj procesa nacionalnog prepoznavanja.

No, pored insitiranja svih relevantnih faktora na vraćanju imena Bošnjak, aktuelna vlast u Crnoj Gori, pokušala je sa nekim fantomskim organizacijama, da kompromituje bošnjašku stvarnost, favorizujući iste putem kontrolisanih državnih medija.

Sa stanovišta pune realizacije ljudskih prava, ova tendencija je nerazumljiva, neprihvatljiva i svakako za osudu. Ovo stoga što građanske države funkcionišu sistemom tolerantnih konvergencija nacionalnih različitosti, uz odsustvo nedopustive potrebe «fleksibilnosti manjeg ka većem, kao i većeg ka manjem».

Konačno cilj svih ljudskih prava, je pun i slobodan razvoj svake pojedinačne ljudske ličnosti pod jednakim uslovima.

Bošnjaci uključeni u rad Foruma Bošnjaka Crne Gore dokazuju da jesu nacionalno svjesni značenja imena BOŠNJAK, koji konačno vraćaju nakon 122 godine, pokazujući tim gestom da više ne žele da se iko poigrava sa njihovim sudbinama na ovim prostorima, ne doživljavajući sebe kao vjersku grupu koju neko piše čas velikim, čas malim slovom, zavisno od potreba i dnevno političkih angažmana izvjesnih interesnih grupa, koje više decenija a posebno posljednje, nevjesto politički trguju sa našim interesima za dobro »svih« a najmanje nas samih.

Predstojeći popis stanovništva, predstavlja veoma značajan događaj za Bošnjake u Crnoj Gori. U skladu sa tim, po prvi put bošnjačka inteligencija našla se na zajedničkom zadatku da prvo povrati tradicionalno ime Bošnjak, a zatim, na adekvatan način, konačno riješi svoj status, u skladu sa Ustavnom poveljom Državne zajednice Srbije i Crne Gore, kao i Poveljom o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama.

Vraćanjem imena Bošnjak, bošnjačka populacija u Crnoj Gori stiče sve preduslove da više ne bude asimilirana i time obezbijedi svoj opstanak na ovim prostorima, ravnopravno sa ostalim narodima i manjinskim i etničkim zajednicama. Samo na taj način Bošnjaci u Crnoj Gori mogu biti relevantan partner u budućoj izgradnji demokratske Crne Gore.

Bošnjaci u Crnoj Gori su stvarnost i realnost, od koje niko više ne može pobjeći, oni su svoji na svome, konačno svjesni neophodnosti aktivnog uključivanja u proces kolektivnog pozicioniranja u novim ustavno-pravnim okvirima, a u cilju pune realizacije kolektivnih interesa naše nacionalne zajednice.

Svoje izlaganje završiću citiranjem dijela jedanaestog ajeta iz XIII sure Kurana koja glasi «...Alah neće izmijeniti jedan narod dok on sam sebe ne izmijeni...». (Kur`an, Ar-Ra`d Sura XIII)

Asim DIZDAREVIĆ*

SVE SAM ONO ŠTO DRUGI O MENI MISLE

Postoji interesantna činjenica da su istraživanja i stavovi o pojedinim nacijama i etnosima, naročito onima koji su dio historijskog, prepušteni najčešće istraživačima koji pripadaju drugim etnosima. Ako dodamo da istraživač polazi od uvjerenja da je istinski, pravi, najbolji život onaj kojim on živi, i o drugom etnosu se izražava oslanjajući se na iskustvo i historiju sopstvenog etnosa, može se opravdano postaviti sumnja u realan stav.

Objašnjenja prirodnih i društveno nerazumljivih pojava uvijek su bila u skladu sa preovlađujućim pravcem razmišljanja određene epohe. Zbog toga i činjenica da svaka teorija koja se ne podudara sa duhom vremena ostaje tuđa i nerazumljiva. Takođe, istorijat nauke pokazuje da su mnoga otkrića u času njihovog pojavljivanja ostajala bez primjene. Današnji skup, po mom skromnom mišljenju, iako u sazivu sadrži dilemu i pitanje, nema tih nedostataka. On je u skladu sa duhom vremena i ambijenta u kome se održava.

Čovjek je stanovnik čitave zemaljske kugle – ne postoji mjesto koje nije nastanio ili bar posjetio. Ranije je zemlja bila raspodijeljena između pojedinih rasa i etnosa. Savremene migracije čovjeka dovele su do njegovog rasijanja širom svijeta i samim time do pozicije da, u toku borbe za prilagođavanje novim uslovima življenja, značajno manje razmišlja o svom porijeklu i osobenostima etnosa iz kojeg je potekao.

Dužim postojanjem na određenom prostoru sa svim svojim specifičnostima jedan narod sopstvenu slobodu mjeri stepenom sloboda drugih koji žive na tom istom prostoru. I upravo na taj način, sposobnošću za stvaranje i unapređenje međuetničkog i interkulturalnog sklada, međusobne tolerancije i poštovanja, za sebe i svoje sunarodnike čovjek stvara mogućnost progresivnog stava i dostojnog življenja.

* Primarijus, doktor medicinskih nauka, poslanik u Parlamentu državne zajednice SiCG, član redakcije "Almanaha"

Populacijom u genetskom smislu naziva se ona skupina živih bića koja imaju istu genetsku strukturu, žive na određenom prostoru i, u odnosu na druge, imaju svoje specifičnosti.

U beskonačnom traganju za iskazom sopstvenog identiteta Muslimani/Bošnjaci, na prostorima bivše Jugoslavije i sadašnje državne zajednice Srbije i Crne Gore, nijesu našli ili postigli potpuni, odgovarajući konsenzus. Razloge vidim u činjenici postojanja izrazite političke i ekonomske nestabilnosti ovog dijela Balkana, prožetog izraženim velikodržavnim projektima i tragičnim sukobljavanjima za njihovo ostvarenje, što je rezultiralo stanjem dugotrajucih nesloboda i u značajnoj mjeri ugrožavalo slobode identifikacije, odnosno identiteta manjinskih naroda, prevashodno Muslimana/Bošnjaka.

I evo nas, danas, na nivou potrebe za donošenjem svojevrsnog dogovora o sopstvenom, određenom postojanju, o sopstvenom trajanju i nadi za budućnost. Jer, čovjek i narod bez imena ne mogu računati na svoje postojanje. Zbog toga je na nama obaveza za okončanje neizvjesnosti, za dogovor o tome »ko smo to mi, u stvari?«. Obaveza ozbiljnih, naprednih ljudi, riješenih da pronalaskom samih sebe ne štete nikom drugome, nego se samo trude da obezbijede dostojnu, ravnopravnu poziciju u odnosu na svoje komšije i prijatelje.

Dosadašnje stanje dualizma u našoj svijesti o postojanju i trajanju skoro da nas je razdvojila u samima sebi. Ta distanca, ta praznina u nama, prijeti da postane jača od jedne ili druge potvrde.

Nedefinisanost, ili nepoznavanje samog sebe dovode do »plutajućeg« odnosa pojedinca ili naroda, što im onemogućuje da harmonično, sintetski promišljaju i planiraju sopstvenu budućnost. U stanju kolektivne ili lične entropije, u konfuziji i haosu dilema o sopstvenim vrijednostima, nema mogućnosti za dostojno življenje, niti mogućnosti za ravnopravan odnos sa drugima.

Zbog čega u nama dilema o imenu Musliman, koje je odlukom vlasti u bivšoj SFRJ postalo nacionalnom odrednicom?

Svjedoci smo da, tragičnim raspadom te, po svemu velike, višenacionalne zajednice, nema više imena koje funkcioniše kao objedinjavajući, pozitivan element za sve naše sunarodnike. U savremenom svijetu, i pored velikog »M« u tom imenu, nikada nijesmo uspjeli da uvjerimo sagovornika, pa ni onog najdobronamjernijeg, da se ne radi o vjerskoj odrednici, o imenu koje označava pripadnost religiji. Ako želimo da izbjegnemo subjektivizam koji nas zadržava, u pojmovnom smislu, na fonu čovjeka koji se pokorava Alahu, i na otvorenu izjavu i potvrđivanje da ljudski intelekt prihvata božansku stvarnost (»nema drugog boga osim Alaha, a Muhamed je njegov izaslanik«), tada, i pored generacijski ustaljenih navika, na to ime koje nam je obezbjeđivalo potvrdu posebnosti i specifičnosti po duhovnosti, običajima, tradiciji i kulturi, moramo priznati sebi i drugima, da se radi o, prevashodno, vjerskoj odrednici.

Postavljaju se pitanja: da li, izborom drugog imena i prihvatanjem istog kao nacionalne odrednice, mi pravimo otklon i udaljavamo se od naše vjerske pripadnosti?!

Postoji li opasnost da će izbor drugog, narodnosnog imena umanjiti vrijednosti ranijeg naziva?

Da li je moguće, u našem traganju za identitetom, postići konsenzus svih naših sunarodnika?

Možemo li dostići apsolutno preovlađujuću saglasnost svih, i time izbjeći podijeljenost u nama?

I, konačno: može li naše određenje o sopstvenom identitetu proizvesti povećan stepen podozrivosti i nepovjerenja kod pripadnika većinskog, a i drugih naroda u Crnoj Gori?.

Lično sam uvjeren da po svim ovim pitanjima ne treba gajiti nikakve bojaznosti niti ozbiljne dileme. To uvjerenje temeljim na dokazanim vrijednostima i sposobnosti našeg naroda da ustraje na tolerantnom međuljudskom razumijevanju i odnosu. Ozbiljan čovjek i ozbiljan narod, ako sebi i drugima žele progres, moraju u sebi i drugima da izgrađuju i podržavaju harmoniju, i da u odnosu na druge traže jednak odnos i jednaku vrijednost. Svaki narod, bez obzira na brojnost, ako izuzmemo faktor sile koja sama po sebi označava kraj demokratije u društvu, teži da bude ravnopravan u svim aspektima življenja, a ne samo na nivou esencijalnog preživljavanja. Prirodno, takvo pravo ne može, niti smije uskratiti, niti umanjiti drugome.

Vrijeme je da se iz mora neizvjesnosti, strepnje i esencijalne nesigurnosti ispliva na čvrsto tlo, na stabilne obale života u kome će se, sopstvenim specifičnostima i vrijednostima potvrditi sposobnost i odluka da, u zajednici sa drugima, izgrađujemo prosperitetno društvo.

Ovaj skup smatram avangardnim i meritornim da pozove sopstveni narod na konsenzus o potvrdi sopstvenog identiteta.

S obzirom na odluke drugih, bliskih po tradiciji, običaju, kulturi i vjeri, logičnim se nameće ime Bošnjak kao identifikacioni kod koji približava, a ne razdvaja, koji otklanja dugotrajne nedoumice «vječite krivice i istorijskog remetilačkog faktora», kao trajna vrijednost koja definitivno pruža viziju dostojnog položaja u naprednoj Crnoj Gori.

Pristajem: sve sam ono što drugi o meni misle. Iz jednostavnog razloga, jer na to mišljenje ne mogu bitno uticati, niti ga mogu u bitnome promijeniti.

Međutim, objavljujem: moje nacionalno ime je BOŠNJAK, a moja domovina je Crna Gora. Pod tim imenom želim da nastavim da slobodno živim i zajedno sa svim drugima unapređujem zemlju ravnopravnih ljudi; građansku, evropsku domovinu Crnu Goru, uvjeren da je ona prepoznatljivo dobar okvir za djelovanje progresivnog, humanog čovjeka bez razlika.

U susret institucionalizaciji odluke o nacionalnom imenu potrebno je da se pokrene validna zakonska procedura koja će omogućiti ravnopravno učešće Muslimana/Bošnjaka u procesima društvenog, kulturnog i političkog odlučivanja u Crnoj Gori. Prilika je da, u opredjeljujućem statističkom iskazu, u okvirima popisnih lista, u rubrici: Musliman, treba staviti i ime Bošnjak, kao istu, ravnopravnu kategoriju. Sa kosom, uspravnom crtom koja znači jednakost, pripadnost jednom narodu. Ovo i sa stanovišta ljudskih, individualnih i kolektivnih sloboda – sloboda odabira sopstvenog identiteta. Nimalo na štetu drugih.

Hilmo HADŽIĆ*

BUDIMO ONO ŠTO SMO!

Ja se u svom saopštenju nijesam upuštao u bilo kakve istorijske, sociološke, demografske i svekolike druge analize, i pored toga što mi je bila dostupna značajna literatura koja tretira ova pitanja. Jednostavno u njemu iznosim neke lične, bolje da kažem neke ljudske, impresije na kojima sam zasnovao stav vezan za cilj današnje rasprave.

Dame i gospodo,

Ovaj sastanak ne shvatam kao posljednju priliku kada treba da odgovorimo na pitanje iz naslova upućenog nam poziva "Muslimani-Bošnjaci, kako vam je ime?". Doživljam ga kao nagovještaj da je došlo pravo vrijeme da se započnu završne aktivnosti u vezi sa tim. Zbog toga, očekujem da ova rasprava, i ostale koje treba da uslijede, doprinese da se u vezi sa pitanjem našeg imena apsolutno ujedini kako bi kasnije mogli da se bavimo izradom cjelovitog programa nacionalnog djelovanja kako na kulturnom, naučnom tako i na svakom drugom planu, što naši sunarodnici, ne samo da očekuju, već to istinski žele da se uredi.

Svjestan sam, ako ne svih, a ono mnogih uticaja koji se nepovoljno odražavaju na naše objedinjavanje. Sada na početku, to se vezuje za naše ime, možda sa ciljem da se kasnije marginalizuje i uspori naše djelovanje. Zbog toga rasprava o predloženoj temi, koja nažalost, s obzirom na već ispoljene razlike, ipak mora da se organizuje, može u ovom trenutku da bude kontraproduktivna. Ona će nas, ako nas vrati u neka davna vremena još više međusobno podijeliti. To nekom, možda, i odgovara. Ovdje je potrebno da se vrijeme shvati kao faktor nacionalne identifikacije, da nam se ne desi da zakasnimo jedan dan, jer to može biti, što je zapisao naš uvaženi pisac – Husein Bašić, da kasneći za taj dan zakasnimo za čitav život i da nikada ne stignemo tamo gdje smo krenuli. Opasnost je da nas ova ras-

* Direktor Gimnazije u Rožajama

prava ne vrati u vrijeme kada smo se zadovoljili da se nacionalno izjasnimo onako kako je tada bilo jedino moguće, kada nije bilo izbora i alternative, kada je "demokratski" nametnuto samo jedno rješenje.

Opasnost je da nas tada ostvareni iskorak na planu nacionalne identifikacije trajno ne veže za početni uspjeh i da nam ne zatvori oči pred novim i kvalitetnijim mogućnostima koje nam se nude i koje možemo povoljno iskoristiti. U društvu su se vrlo brzo desile takve promjene da nam nametnuto rješenje više ne odgovara i imamo mogućnost da biramo i da budemo ono što je u svakom pogledu bolje. Kada možemo da biramo, onda treba da imamo na umu sve posljedice izbora, šta njime dobijamo, a šta gubimo, kao i gdje je učinjenim izborom gubitak manje poguban za budućnost našeg naroda. Saznanje da smo svjesni da istorijske posljedice učinjenog izbora treba da osjete buduće generacije naroda kojem pripadamo su za nas dodatni razlog da insistiramo da neki pojedinci napuste zaposjednute rovovske linije i da se dobro zamisle u vezi sa svojim djelovanjem. Time želim da kažem da se pojedinačni interesi moraju podređivati kolektivnim i da formiranju kolektivne svijesti treba da prethodi opšti konsenzus svih pojedinačnih stavova koji su do sada ispoljeni.

U dilemi biti Musliman ili, pak, biti Bošnjak, koja svakog od nas opterećuje, zadovoljavao sam svoja interesovanja da razgovaram sa mnogim ljudima, kako sa onim koji se ovim pitanjem naučno bave, sagledavajući u cjelosti i u detaljima sve aspekte ovog problema, a takođe i sa našim, da kažem, običnim sunarodnicima, koji imaju svoje mišljenje ali još uvijek nijesu formirali svoj stav već očekuju da im u tome pomognu ljudi koji to bolje sagledavaju i kojima oni vjeruju.

Zbog toga raspravi koja se vodi na ovom okruglom stolu i zaključcima koji će proisteći iz nje dajem ogroman značaj, jer će oni svakako pomoći da se otklone mnoge dileme i sumnje pred kojima se nalaze mnogi pojedinci, naši sunarodnici. Njima se takođe pomaže i onim partijama koje djeluju na programima nacionalne afirmacije Bošnjaka u Crnoj Gori u stvaranju uslova za njihovo ako ne ujedinjavanje a ono bar istinsko okrupnjivanje.

Smatram da su apsolutno sazreli svi uslovi da bi konačno morali da se glasno obratimo našim sunarodnicima pozivom da se u svim budućim situacijama, uključujući u to i predstojeći popis građana, izjašnjavamo kao Bošnjaci.

U vezi sa ovim, smatram, da je nepotrebno da i dalje ispoljavamo naše radosne emocije kada saznamo da nas je neko nekada nazivao Bošnjacima, da je prošlo vrijeme kada smo se radovali saznanjima da je, na primjer, Milovan Đilas u jednoj od svojih brojnih knjiga naveo primjer nekog čobanina iz okoline Rožaja, nekog, ako sam dobro zapamtio Bešira, koji za sebe kaže da je Bošnjak. Isti odnos imamo i prema Grigoriju Bo-

žoviću, koji u svom djelu "Pripovetke", štampanom 1926. godine u izdanju "Srpske književne zadruge", navodi primjer jednog Albanca, kako on kaže Arnauta, čija je majka Bošnjakinja i koji napušta svoj arnautski jezik i na srpskom jeziku, jeziku svoje babe, priča kada hoće da bude pakostan ili duhovit. Ovim hoću da kažem da se nepotrebno bavimo ovim problemom na način da dokazujemo da su se naši preci i ranije osjećali Bošnjacima i da su nas tako prepoznavali oni sa kojima smo svakodnevno stupali u kontakt. Jednostavno, po svim evropskim demokratskim normama, imamo pravo da budemo što želimo da jesmo i ono što osjećamo da jesmo. To ne treba ni od koga da tražimo da nam dozvoli jer niko to ne može da nam uskrati. Zbog toga ja raspravu na ovom okruglom stolu vidim kao raspravu okrenutu budućnosti i u tome prepoznajem njen veliki kvalitet, zbog čega se organizatoru iskreno zahvaljujem.

Zato budimo ono što smo: Bošnjaci Crne Gore. I uradimo sve što će nam život u Crnoj Gori zajedno sa ostalim koji žive u njoj učiniti ljepšim i u svakom pogledu bogatijim.

Husein-Ceno TUZOVIĆ*

KA DOBRU ZA SVE NAS

Moja je želja da ovim prilogom bar malo doprinesem pronalaženju povoljnog rješenja nas kao cjeline.

Govorio bih o dva važna pitanja za Muslimane-Bošnjake. Prvo, kako Povelja o pravima manjinskih naroda govori o nama i drugima; i drugo - šta učiniti za identitet Muslimana-Bošnjaka. Preciznije - kako se u predstojećem popisu stanovništva iskazati.

Počeo bih kratko od Ustava iz 1992. godine i stvaranja nove i krnje države pod imenom SRJ. O razlozima takve konstrukcije ne želim vas zamarati. Svi mi to dobro znamo, pa je bez svrhe vraćati se na tu temu. Znamo i to da smo u tom Ustavu naznačeni kao etnička grupa. Valjda neće tako biti i u naredne tri godine do eventualnog referenduma o državnom statusu Crne Gore.

Slušajući raspravu na nedavnom zasijedanju Skupštine Crne Gore u četvorouglu Zoran Žižić, Predrag Bošković, Ferhat Dinoša i Mevludin Nuhodžić, shvatio sam da imamo dva nedefinisana stava. Predstavници albanskih stranaka traže status nacionalne manjine, a ne manjinskog naroda, kako su zastupali prije izglasavanja Povelje o pravima manjinskih naroda. Najviše me zanimalo mišljenje Dinoše, Boškovića i Nuhodžića. Dvojica poslanika DPS-a, ako sam ih dobro razumio, isticali su kao najprirodnije - manjinski narod. To je, ako nešto znači moj stav, jedino pravo rješenje da bi se odredio identitet Muslimana-Bošnjaka. Sad je samo pitanje kako će se u svemu ovome odrediti većinski narod u Crnoj Gori, odnosno vladajući vrh države Crne Gore.

Veliku ulogu da nas priznaju kao manjinski narod imaju poslanici muslimansko-bošnjačkog korpusa u vladajućoj koaliciji. Zatim, ovaj Forum i Udruženje ALMANAH. Druge ne bih spominjao, jer smatram da im je kapacitet slab i po brojnosti i po aktivnostima. Mogu se jedino označavati kao razbijači svakog normalnog demokratskog razgovora.

* Profesor istorije, novinar

Kojim putem ići, odnosno zašto se posebno zalagati, teško je reći. Jedno je sigurno, ako dozvolimo da ostane status kvo, tj. etničke grupe, neće biti dobro. Ostaćemo na margini zbivanja i biti potpuno u podređenom položaju.

Neko je poodavno rekao i zapisao da će nacionalne manjine biti žrtve dvadesetog stoljeća. Dodao je još: To žrtvovanje je bilo da bi se Evropi osigurao mir i uspostavio balans hladnog rata.

Da li se zna da u postkomunističkim zemljama svaki peti čovjek pripada nacionalnim manjinama. To je, smatraju bolji poznavaoци prilika, veliki problem za sve zemlje Evrope, a od 11. septembra 2001. godine i u SAD.

Nijesam čitao Povelju o ljudskim pravima i nacionalnim manjinama. Znam ono što je objavljeno u štampi i rečeno u javnim raspravama. Mišljenja sam da nećemo doći do željenog cilja ako budemo podvojeni.

Ono drugo pitanje - naš identitet sada i ubuduće. Jednom za svagda neophodan je naš zajednički stav. Ne možemo biti dvojno predstavljeni. Da bismo došli do jedinstvenog naziva, potrebno je poštovati i prihvatiti mišljenje većine u muslimansko-bošnjačkom narodu. Ako je to Bošnjak, onda neka tako bude i tako se odrediti prema državi koja treba da nas prihvati kao konstitutivni narod države Crne Gore.

Mislim da je to ono što nam treba i što moramo dobiti. Ako u tome ne uspijemo sada, onda valja čekati naredne tri godine i izjašnjavanje građana Crne Gore o statusu svoje države. Uz uslov, naravno, da većinski narod Crne Gore, a to su Crnogorci, hoće svoju državu. Mi smo tu, uz njih, ako oni to hoće.

Niko ne spori pravo svakog pojedinca da se iskaže kako osjeća. Pri tom, valja imati na umu da ne može biti neko Musliman, neko Bošnjak, a neko Crnogorac ili Srbin - Hrvat, muslimanske vjeroispovijesti.

To je zaostavština od naših predaka, koji su u njihovo vrijeme prihvatili svojatanje na štetu svog identiteta, uzimajući zajedničko porijeklo kao zdravo za gotovo. Sa mnogima sam godinama razgovarao o tome. Neki su prihvatili moje stanovište, ali je bilo i onih tvrdokornih kojima naučno dokazivanje njihovog porijekla nije pomoglo da shvate gdje je njihovo mjesto i koji im je identitet.

Kako ćemo ovo riješiti - ne bih znao. Znam samo jedno, i u to sam ubijeden, da naš status i ime moramo rješavati sa državom Crnom Gorom. Ne smijemo doći u situaciju da nam se kaže: "Kad se među sobom dogovorite, dođite da o tome razgovaramo". A kako istupiti jedinstveno, kad na svaki pokušaj da dođemo do rješenja, imamo vrlo jaku opstrukciju u sopstvenim redovima. Možemo li to uskladiti - ne znam.

Moguće da u novoj državnoj tvorevini ne ostvarimo to što hoćemo i što je naša istorijska potreba. Tek kad Crna Gora po svemu bude svoja i u

svoja osnovna dokumenta označi sebe GRADANSKOM državom, što ona i jeste, svih naroda koji u njoj žive, ili ih pojedinačno navede, onda se možemo nadati da budemo priznati kao manjinski narod. To je proces koji moramo stalno isticati, podržati, i za njega se svim intelektualnim snagama zalagati i na njemu istrajati.

Rifat RASTODER*

USUD IMENA
- Ko smo i od kada -

Uvodne napomene

Ko su muslimani južnoslovenskog jezičko-kulturološkog predznaka – Turci, Poturice, Crnogorci islamske vjere, Hrvatsko cvijeće, Srbi islamske vjere, samo Muslimani,¹ ili, pak, Bošnjaci?

Koliko god apsurdno, toliko i kompleksno, ovo pitanje aktuelizovano je još s početkom posljednje jugoslovenske ratne drame (1991-2001), odnosno ukupne poratne situacije u kojoj su se našli djelovi većine konstitutivnih naroda (Slovenaca, Hrvata, Bošnjaka/Muslimana/, Srba, Crnogoraca, Makedonaca, kao i Albanaca koji su i u SFRJ imali status nacionalne manjine) bivše SFRJ nakon njenog raspada na više nezavisnih država. Znatan dio južnoslovenskih muslimana, kao i drugih autohtonih i konstitutivnih naroda bivše SFRJ, ostao je tom prilikom odvojen od matice naroda i rasut u više novoformiranih država. Dok su se, međutim, Srbija i Crna Gora silom oružja izborile za posebni srpski entitet u BiH, južnoslovenski muslimani u Crnoj Gori i Srbiji su izbrisani, čak, i iz Ustava. I ne samo što su izbrisani iz Ustava, nego se – uprkos nesebičnoj lojalnosti i doprinosu očuvanju i obnovi crnogorskog državnog identiteta tokom čitavog dvadesetog vijeka, počev od pokušaja njegovog zatiranja nakon Prvog svjetskog rata, zatim ravnopravnog učešća u antifašističkoj koaliciji u Drugom svjetskom ratu, te zaključno sa krajnje odvažnim držanjem u odbrani državnog identiteta Crne Gore tokom posljednje jugoslovenske drame - samo zbog prirodnih težnji da se očuva duhovno, kulturno i nacionalno jedinstvo sa djelovima naroda u drugim bivšim jugoslovenskim republikama, indirektno ili, čak, i direktno podstiče se sumnja u dobronamjernost južnoslovenskih muslimana.

* potpredsjednik Skupštine RCG

¹ Na sjednici CK SK BiH a nešto kasnije i sjednici CK SKJ, 1968. godine, za novo nacionalno ime južnoslovenskih muslimana određena je vjerska odrednica "musliman", samo sa velikim početnim slovom "M".

Nova iracionalna podozrenja podstakla je odluka Sabora političkih, kulturnih, naučnih, i drugih javnih poslenika iz redova južnoslovenskih muslimana sa čitavog prostora bivše SFRJ, od 23. septembra 1993. godine u Sarajevu, da se, umjesto imena – Musliman, reafirmiše tradicionalno nacionalno ime - Bošnjak. No, dok je u međuvremenu, u BiH i ostalim bivšim jugoslovenskim republikama proces navikavanja na novo-staro ime gotovo već završen, u Crnoj Gori se, na raznorazne načine, podstiču podjele i sveopšta konfuzija. Tendencioznim napisima, u autorskoj ili formi nekritičkog prenošenja izjava i klasičnog govora mržnje, samo zbog toga što su javno izrazili uvjerenje o tradicionalnoj utemeljenosti nacionalnog imena – Bošnjak i za južnoslovenske muslimane iz Crne Gore, podmeće se maltene neprijateljstvo prema Crnoj Gori i podstiče prava javna hajka, čak i protiv ličnosti koji su cjelokupni svoj i politički i stvaralački kredibilitet ugradili u zaštitu prava i dostojanstva države Crne Gore i svih njenih građana i naroda.

Sve samo potvrđuje da nacionalno ime, zapravo, i nije suština problema. U ma kakvoj terminološkoj formi ono bilo iskazano, njegovu suštinu odredile su već i sudbina, i istorija, i većina pripadnika naroda. Svako ime, inače je u suštini samo konvencija i civilizacijsko je, pa i ovdašnje, pravo da se svako kazuje kako sam osjeća i nalazi za shodno, što će reći da je i tradicionalno i civilizacijsko pravo da svako i odlučuje o svom imenu – čuva ga, afirmiše ili mijenja bez bojazni da time može ugroziti bilo koje od svojih osnovnih prava i, pogotovo, sopstveno postojanje.

U protivnom, to bi značilo da, recimo moj komšija i rođak iz zavičaja, Šemo više ne postoji ili, bar, nije više ista osoba od prije neku godinu. Jer, Šemo je, ne tako davno, promijenio i ime i prezime. Tačnije, umjesto službenog imena – Semir, drugi su mu – upravo naše zajedničke komšije, kroz formu nadimka, prosto nametnule ime – Šemo, dok je svojevremeno službeno upisano prezime – Hedžić (po majci Bosanki), čim je postao punoljetan, sam, tek uz moju posredničku pomoć, zamijenio prezimenom svoga oca. Šemo je, ipak, izuzev što je u međuvremenu postao zreliji, oformio porodicu i počeo da se kući, ostao isti – sa svim manama i vrlinama i kada bih drugačije ustvrdio i, pogotovu, kada bih sporio da zbog promjene imena i prezimene ili majke Bosanke, Šemo nije autohtoni Bihorac, moje komšije bi pomislile da sam se sa pameću halalio.

Malo je, uvjeren sam, punoljetnih južnoslovenskih muslimana koji ne žive bar jedan ožiljak u pamćenju koji govori o tome kako su nas drugi, bez ikakvih dilema, prepoznavali. Upečatljiv je u tom smislu slučaj otmice putnika iz voza Beograd – Bar na Željezničkoj stanici “Štrpci” kod Priboja, 27. februara 1993. godine. Otmičare, naprosto, nije ni zanimalo kako se nacionalno izjašnjavao, recimo, šesnaestogodišnji Senad Đečević od oca Bima Đečevića i majke Đordine Vujović (djevojačko prezime) iz Bara. Ili,

pak, moj prijatelj Isko Babačić iz Podgorice, inače pristalica ondašnje “tvrde” procrnogorske političke opcije, Esad Kapetanović iz Voljevca kod Bijelog Polja, kojem su upravo iste večeri otac Hasib i majka Vera pripremali ispraćaj na odsluženje vojnog roka, te Rifat Husović iz Bijelog Polja, Fehim Bakija iz Bioče, Iljaz Ličina iz Lozne, Jusuf Rastoder sa Savin Bora – Petnjica, kao ni mladi Zvezdan (Halitov) Zuličić iz Sarajeva, za kojim majka Milka Đikanović (djevojačko prezime) i dan-danas ne suši obraza, Halil Zupčević izbjeglica iz Trebinja, itd, itd. Odvedeni su iz voza i likvidirani samo zbog biljega svog ili očevo imena, odnosno biljega pripadnosti narodu kojeg su otmičari očigledno smatrali jednim te istim, nezavisno od formalnog imena, pa čak i osjećaja žrtava.

Stoga i razjašnjenje najnovije, nametnute ili realne – svejedno, krize identiteta južnoslovenskih muslimana valja, u prvom redu, tražiti u odgovoru na pitanje: ***Da li su južnoslovenski muslimani uopšte narod? Jer, ako su bili i ostali narod, onda je i pitanje imena samo pitanje i pravo onih kojih se isključivo tiče.***

Kao svjedok i sudionik aktuelne javne scene osjetio sam se, naprosto, dužnim da se prema ovim dilemama i sam odredim, tim prije što se radi o narodu kojem i sam pripadam i što sam se i sam, samo zbog ličnog stava i uvjerenja – gotovo identično kao i 1990. godine, u oči početka posljednje jugoslovenske ratne drame, našao na meti kojekakvih novo-patriota.

U tom cilju, imajući u vidu dva moguća (teorijska) modela konstituisanja nacija: ***etnički*** – naglašavanje zajednice rođenja i rodne kulture, odnosno organske pripadnosti naciji (karakterističan za konstituisanje većine nacija u Evropi i, posebno, na Balkanu) i ***politički*** – konstituisanje nacije, zakonima, institucijama i drugim instrumentima države (Francuska, SAD i slično) a polazeći od najsvježijih statističkih podataka, ja samo skrećem pažnju na neke od činjenica koje bitno određuju svaku naciju, bez obzira na način konstituisanja.

Neću se, naravno, upuštati ni u komentarisanje, ni u posebno razobličavanje gluposti kakve su teze o navodnoj “velikobošnjačkoj asimilaciji, pokušaju uspostavljanja velikonacionalnih granica, ili odricanju od države Crne Gore u prilog svojatanja druge države – BiH”(?!) ili, pak, pitanja tipa – “zašto onda i Bugari, kao južni Sloveni, nijesu Bošnjaci” uprkos tome što bi upitanici i na osnovu elementarnog poznavanja istorije trebali znati da Bugarska nikada i nije bila u neposrednoj administrativnoj vezi sa nekadašnjim Bosanskim ejaletom i kasnijim sandžakatima u okvirima u kojima se vjekovima nalazili i gotovo svi prostori Crne Gore sa značajnijim procentom muslimanskog stanovništva, uključujući, svakako, i današnju Podgoricu koja je, tokom tri, istina kraća, perioda takođe bila u sastavu Bosanskog ejaleta, Bosanskog ili Hercegovačkog sandžaka.

I Statistički podaci

U SFRJ – posljednjoj zajedničkoj državi većine Južnih Slovena, uključujući i kosovske Albance – do njenog raspada 1991. godine, južnoslovenski muslimani su bili jedan od šest konstitutivnih i ravnopravnih naroda (Slovenci, Hrvati, Muslimani, Srbi, Crnogorci i Makedonci. Albanici su imali status narodnosti, tj. nacionalne manjine).

Na popisu iz 1991. godine, posljednjeg u okviru SFRJ, u Crnoj Gori se 14,57 procenata ukupnog stanovništva izjasnilo kao Muslimani. Ako se ima u vidu i činjenica da su i u oko 5 procenata onih koji su se na ovom popisu izjasnili kao Jugosloveni, većina upravo Muslimani, pouzdano se može ustvrditi da je 1991. godine učešće Muslimana u ukupnom stanovništvu Crne Gore bilo između 17 i 19 procenata, ili nešto oko 100.000.

U Andrijevići se 1991. godine, kao Musliman, izjasnilo 31 ili 0,46 odsto građana, u Baru 5.136 (13,76%), Beranama 11.769 (30,21%), Bijelom Polju 14.062 (41,57%), Budvi 157 (1,49%), Danilovgradu 87 (0,59%), Kolašinu 28 (0,25%), Kotoru 200 (0,89%), Mojkovcu 42 (0,39%), Nikšiću 1.519 (2,03%), Plavu 11.199 (58,1%), Plužinama 14 (0,27%), Pljevljima 6.964 (17,59%), Podgorici 7.622 (5,01%), Rožajama 19.983 (86,97%), Tivtu 243 (2,13%), Ulcinju 1.171 (4,84%), Herceg Novom 344 (1,25%), Cetinju 106 (0,52%) i u Šavniku 4 (0,11%).

U Srbiji se, iste godine, kao Muslimani izjasnilo 173.871, na Kosovu 63.487, u Hrvatskoj 47.603, Sloveniji 26.725, Makedoniji 70.000, a u BiH oko 1.905.000 građana.

Ilustracije radi, sredinom XIX vijeka, muslimansko stanovništvo bilo je ubjedljivo većinsko u Baru, Podgorici, Pljevljima, Bijelom Polju, Beranama, Plavu, Rožajama, Herceg Novom, Nikšiću i Kolašinu. U većini ovih gradova, bilo je većinsko i u prvoj deceniji XX vijeka, dok je ubjedljivo većinsko bilo u Beogradu, Užicama, Prijepolju, Priboju, Šapcu i brojnim drugim gradovima Srbije. Procentualno učešće južnoslovenskih muslimana u ukupnom stanovništvu Crne Gore, inače, kontinuirano se smanjivalo od 30,7 odsto u 1912-oj (godini oslobođenja od osmanlijske vlasti), do današnjih 15-ak procenata.

Novi popis će tek pokazati demografske posljedice posljednje jugoslovenske drame (1991–2001).

II Etničko porijeklo

Sva etnološka istraživanja upućuju na izraženu etničku heterogenost stanovništva sa ovdašnjih prostora. Činjenice, naime, govore da bi na današnju Crnu Goru podjednako starosjedelačko pravo mogli polagati žitelji ilirskog, romanskog, vlašskog, keltskog, avarskog, kao i slovenskog porijekla. Ovo pravo, naravno, imaju i potomci starobalkanskog stanovništva – Španja, Macura, Mataruga, Kriča, Bukumira i drugih, a prema nekim ma-

nastirskim knjigama evidentno je viševjekovno prisustvo i na ovim prostorima, istina manjeg procenta Germana i Sasa. Riječju, imajući u vidu raznovrsne neminovne simbioze, teško da se pouzdano i može utvrditi – ko je, zaista, kome danas, na Balkanu u cjelini, rod.

Etnološka istraživanja prof. Jovana Erdeljenovića prostora današnje Crne Gore, koja su u raznim periodima pripadala i raznim državama, počev od drevne Duklje, Zete, Raške, Crne Gore, ali i srednjevjekovne Bosne, Bosanskog ejaleta ili Bosanskog, Hercegovačkog, Skadarskog i Novopazarskog sandžaka, ukazuju, ipak, da je većina ovdašnjih muslimanskih porodica, porijeklom od starosjedelačkog, pretežno slovenskog stanovništva.

Smatra se, kako navodi istoričar dr Ejup Mušović², da su potomci Crnojevića, u Crnoj Gori, u istoriji poznate porodice Bušatlije i Mahmudbegovići.

Ramadanovići, Muhadinovići, Sinanovići i Džakovići iz Stare Crne Gore, potomci su tri islamizirana sina Marka Vojinovića koji je bio u Carigradu sa Stanišom Crnojevićem, sinom jednog od rođonačelnika Crne Gore – Ivana Crnojevića i tamo primili islam. Sinanovići su, inače, i kao muslimani dugo živjeli u Čeklićima. Imanja su im se nalazila u Vučjem Dolu. Nakon što su izbjegli istragu, početkom 18. vijeka, imanja su prodali tek 1770. godine.

- Begovska kuća Osmanagića iz Podgorice, po predanju, islamizirani su Martinovići iz Bajica. Oni su se “poturčili” u približno isto vrijeme kada i Crnojevići;

- Do početka 18. vijeka postojala su muslimanska bratstva u cetinjskoj regiji. Bili su, gotovo svi, od starih rodova cetinjskih i kao što predanje kazuje, bili su dosta mnogobrojni i imali znatnu moć i vlast u svojim rukama;

- Spahići iz Cuca, kako prenosi Mustafa Memić³, najprije su bili iselili iz ovog sela, da bi se u Cuce ponovo vratili nakon što su primili islam. Međubratski – vjerski sukobi, s početka 18. vijeka su ih i definitivno otjerali sa ognjišta.

- Od pada Meduna pod tursku vlast 1457. godine, pa tokom 16. vijeka neke od najpoznatijih kućkih porodica primile su islam. Prema istraživanjima Jovana Erdeljanovića i prvi islamizirani Kući bili su iz redova najviđenijih kućkih rodova. Neki od njih su bili u pratnji Staniše, odnosno Skender-bega u Stambolu;

- Jedan od četiri glavna ministra sultana Sulejmana II bio je Mustafa-paša, islamizirani Paštrović;

- Brat vojvode Radosava iz nahije Gornja Morača, zvao se Hamza i pominje se 1460. godine kao posjednik zemlje u selima Miločani i Onogošt.

² Mušović dr Ejup, *Muslimani Crne Gore*, Muzej “Ras”, Novi Pazar, 1997.

³ Memić Mustafa, *Bošnjaci (Muslimani) Crne Gore*, “Almanah”, Podgorica, 2003.

Prenoseći tradiciju o potomcima islamiziranih Crnojevića i drugih islamiziranih crnogorskih plemića, Vuk Karadžić je zapisao: "...ele se vidi da se jedan sin Ivanov sa podosta Crnogoraca poturčio, a još je istinitije da su ovi poturčeni Crnogorci došli u Crnu Goru i svaki na svojoj baštini ostali da žive u Turskoj vjeri”.

Pojava da povlašćeni prvo primaju islam nije specifičnost Crne Gore. Turski popisi iz 1441. i 1485. godine potvrđuju da je ona bila slična i u Albaniji.

Sličnih primjera ima i u drugim krajevima Crne Gore. U župi Ljuboviđa, područje istoimene rijeke u kolašinskom kraju, nalazio se u 15. vijeku katun Vlaha sastavljen od 7 džemeta i 220 kuća. Osamdesetih godina toga vijeka na čelu pomenutog katuna nalazio se Knez Herak Vraneš. Knez Herak je vjerovatno imao neke vazalne obaveze prema Turcima i u vezi sa tim pominje se 1477. godina kada je izgubio taj katun, prenio ga potomcima najverovatnije, a postao knez Trebinja i Popovog Polja. Imao je dva sina – Ljuba koji je primio islam, početkom 16. veka, i Đurada koji je ostao u istoj vjeri, ali su i on i njegovi potomci bili kneževi u nahiji Ljuboviđa.

Ljubo, po prijemu islama, dobio je ime Ibrahim. Školovao se u Carigradu, stekao veliko povjerenje kod sultana i postao carski kancelar. U posredovanju između sultana i Dubrovnika potpisivao se kao Ibrahim-beg i češće kao Ibrahim-paša Vranešević. Poznat je i po tome što je u Prijepolju izgradio džamiju koja se po njemu zove Ibrahim-pašina džamija.

Ibrahim paša imao je dva sina: Skendera i Ahmeda. Skender je, a zatim i njegovi potomci, uzeo prezime po prvobitnom imenu oca Ljuba (Ibrahima) i njegovi potomci su poznata muslimanska kuća Ljubovića ovjekovečena u narodnim pjesmama:

Trista begah na Hercegovini

Al kad dođe beže Ljuboviću

Tu ne bješe bega ni jednoga.

Drugi Ljubov, odnosno Ibrahim-pašin sin Ahmed, završio je škole u Stambolu i vrlo brzo stekao veliki ugled i zvanje pa je kao Ahmed-paša Vranešević postao upravnik oblasti i grada Konje u Maloj Aziji. Nostalgija je učinila svoje pa je, po sopstvenoj želji, premješten u Hercegovinu (kojoj je u 16. vijeku pripadala nahija Ljuboviđa) i postao ništa manje no hercegovački sandžak-beg, zadržavajući ime Ahmed-paša Vranešević. Oženio se ćerkom Nikole Konjevića iz Bijelog Potoka, ljepoticom Pavom (po njenoj želji i amanetu nosi ime selo Pavino Polje). Pava nije htjela da promijeni vjeru, ali su joj sinovi bili muslimani. Bilo ih je trojica: Hasan, Mušo i Daut. Njihovi potomci su poznate porodice: Hasanbegovići, Mušovići i Dautovići.

Od Đurda, drugog sina kneza Heraka Vraneša, brojni su potomci i svi su bili knezovi, zaključno sa knezom Joksimom (17. vijek). Brojni su

potomci ovih porodica kao što su vraneški Joksimovići, Bubanje i drugi, a moguće i kraljevska porodica Petrovića za koju je K. Jiriček utvrdio da pripadaju “plemenu Njegoš i bratstvu Herakovića”.

U pljevaljskoj regiji muslimani se, već od 15. vijeka pominju u selima Babići, Bahovu i Boljanićima, gdje je islam prihvatila i jedna od najistaknutijih plemićkih porodica koja je dala više značajnih državnika i koji su ostavili brojna djela, ne samo sakralna, u više gradova. Među njima posebnu pažnju zavređuje Husein-pašina džamija u Pljevljima, remek-djelo islamske umjetnosti na tlu Crne Gore. Bogumil Hrabak navodi da su u 18. vijeku Pljevlja bila “gotovo isključivo” sa muslimanskim stanovništvom.

Nešto specifičnije istorijsko nastajanje i trajanje naseobina na sjeveru u odnosu na Staru i današnju – središnju i južnu Crnu Goru, umnogome ga čini i specifičnim u pogledu etničke i kulturološke osnove. Ima dosta primjera koji ukazuju da, osim, istina veoma uvjerljivih, legendi i pretežnog slovenskog korijenja, nema pouzdanih tragova o etničkoj vezanosti stanovništva današnje sjeverne i stare Crne Gore.

I sam sam, od svoga oca, kao prethodno i moj otac, saznao za legendu o “braći” po krvi plemena Rastoder iz Bihora i Petrovića sa Kosora kod Meduna u Kućima, nadomak Podgorice. Prema ovoj legendi, iz određenih razloga, najvjerovatnije zbog krvi ili, pak, prinudenosti na izbjeglištvo nakon definitivnog potiskivanja osmanlijske vojske iz Meduna, jedan ogranak loze Petrovića napustio je Kosor. Siguran spas od osвете, mogao se tada naći jedino dublje na turskoj teritoriji.

Jedan dio ove grane Petrovića odlučio se za put prema Crmnici i tako se našao u selu Dupilo. Daskora živi najstariji Petrović iz ove porodice, Petar, Rastodere je smatrao bliskim rođacima, a njihovu zavidnu brojnost u odnosu na dio porodične grane koja se naselila u selu Dupilu u Crmnici, objašnjavao je – oslobađanjem Rastodera grijeha zbog prolivanja bratske krvi upravo promjenom vjere i prezimena.

Dio bratstva Petrovića, koji se odlučio za prelazak na teritoriju pod osmanlijskom vlašću, prema ovoj legendi, nastanio se odmah do granice, u Plavu i dobio je prezime po Medunu – Medunjani. Drugi dio se naselio u hrastovoj dolini, nadomak grada Bihora i zbog toga je dobio prezime Hrastoder, dok se jedan dio, nešto kasnije, nastanio na ranijem katunskom staništu Savin Boru. Porodica Nurka Hrastodera zaposjela postepeno pašnjake na istočnoj strani planine Turjak, prema današnjim Rožajama. Nurkovi potomci su, iz poštovanja prema svom rodonačelniku, ali i u skladu sa običajima, tada brojnijih komšija “albanskog“ stanovništva, svoje prezime preimenovali u Nurković. I ako je riječ o legendi, činjenica je da se Nurkovići i Hrastoderi i dan danas svojataju kao rođaci. I ne pamti se da se iko i ikada od Hrastodera i Nurkovića međusobno ženio, odnosno udavao.

Prezime Hrastoder tek poslije propasti Turske, u Kraljevini SHS, voljom samih državnih službenika-pisara, preimenovano je u Rastoder.

Koliko je ova materija kompleksna, upućuje jedan drugi trag, koji može, ali i ne mora imati veze sa porijeklom današnjih Rastodera a vodi do, očigledno svešteničke, loze **Rasoder**⁴ sa istog područja.

Koliko i da li uopšte prezime **Rasoder** ima veze sa prezimenom **Rastoder**, ili, pak, drevnim gradom **Rasom**, **središtem srednjovjekovne države Raške**, teško je pouzdano zaključiti bez temeljitijeg istraživanja.

III Religijski osnov

Čini se bar – za identifikovanje religijskih osnova svakog od ovdašnjih naroda, četiri su najkarakterističnija perioda: period mnogoboštva; susret sa hrišćanstvom; period šizme(raskola) u hrišćanstvu od 1054. godine n.e.) i susret sa islamskim civilizacijskim krugom .

Nesporno je, u prvom redu, da je religija starosjedelačkog stanovništva Balkana, uključujući i nešto kasnije doseljene Slovene, gotovo sve do 9. vijeka dominantno bila paganska – mnogobožacka. Naime, uprkos činjenici

⁴ Na jednoj od stranica prepisa Crkvenog jerusalemskog ustava iz 7085. (1576) godine iz Lenjingradske biblioteke, stoji i zapis, rukom pisca: “Slava bogu svetitelju za sve vjekove vjekova, amin. Po zapovijesti preosveštenog Mitropolita Zvorničkog Kir Pavla, prepisa se ova knjiga, zvana “Tipik crkveni“ u hramu prepodobne matere naše Petke (Svete Petke) u Podkrilju, rukom grešnog monaha **Romana Rasodera**, godine 7085 (1576) mjeseca oktobra, drugi dan. Još molim one koji čitaju i prepisuju, da ako je nešto pogrešno, isprave a mene grešnog ne kunu, a vas neka bog pomiluje i blagoslovi.“

Prema pisanju Vladimira Petkovića, u manastiru “Orahovica“ kod Priboja postoji knjiga “Triad“, str. 42, sa zapisom **Lavrentija Rasodera**, godina 1593.

U knjizi Ljuba Stojanovića, *Stari srpski zapisi i natpisi*, Beograd 1903. godina, str. 469, pominje se monah **Venomin Rasoder – Trojičanin**, po manastiru Svete Trojica kod Pljevalja. Zapis je iz 17. vijeka.

U jednoj od knjiga iz manastira “Orahovica“ iz 1609. pominje se i **Dionisije Rasoder**: “... obnovi i obradi ovu knjigu...”

U predgovoru izdanja “Miroslavljevog jevanđelja“, Beograd, 1950. godine navodi se citat iz knjige od 1593. godine, posvećene Svetom Pavlu, a nalazi se u Svetog Gori: “...ovu knjigu, panagirik, obradit ja, grešni iskušeni **Joakim Rasoder...**”

Vladimir Petković u “Lovčenskom odjeku“, br. 23, godina 1934. citira zapis iz manastira Orahovica: “...Šakabenta se zadržao kod **Radonje Rasodera...**”

Uz pomoć dr Božidara Šekularca, tada istraživača u Istorijskom institutu Crne Gore, došao sam i do sljedećeg podataka: U putopisu sa Balkana jednog francuskog putopisca iz 17. vijeka, između ostalog, stoji da je Arsenije Čarnojević, srpski patrijarh, prilikom seobe sa Kosova (...) nakon što je prešao Rugovsku klisuru i spustio se u dolinu, noćio kod **Avrama Rasodera...** U ovom selu, konstatuje putopisac, sada su svi islamske vjere.

da susret sa hrišćanstvom započinje znatno ranije, tek u 9. i 10. vijeku moglo bi se govoriti kao o “zvjezdanom periodu hrišćanstva na Balkanu.”

Sa šizmom, odnosno raskolom od 1054. godine, međutim, pored pravoslavaca (ortodoksa) i katolika, na značaju, kao alternativni – treći put dobijaju i manje struje u crkvenim krugovima, od kojih mnoge do danas opstojavaju. Ovom, uslovno rečeno, srednjem hrišćanskom krugu pripadali su, svakako, i bili možda i među najistaknutijima – bogumili ili patareni (u izvornom značenju - dobri ljudi).

Bogumilstvo je, inače, kao učenje i pokret u X vijeku utemeljio bugarski sveštenik Bogumil. Razna dualistička učenja prisutna su na gotovo čitavom prostoru Balkana kroz čitavi srednji vijek i svuda su ostavila snažne socijalno-etičke tragove, ali se jedino bogumilstvo u ondašnjoj državi Bosni, iz vremena vladavine “velikog bana” Kulina, kako ga u svom izvještaju od 1203. godine naziva papski izaslanik Ivan de Kazamaris, uobličilo kao politički pokret.

U kojoj mjeri je bogumilstvo bilo uzelo maha govori i podatak da ga je prihvatio i sam ban Kulin. O tome papu Inocenta III, 1199. godine, obavještava i zetski knez Vukan, stariji sin raškog župana Stefana Nemanje.

Papa već 1200. godine od ugarskog kralja Emerika traži intervenciju protiv “jeretika” u Bosni. Procjenjujući da Bosni prijete krstaški rat, ban Kulin se obraća papi navodnim pokajničkim pismom i traži od njega da u Bosnu pošalje svoga izaslanika koji bi njega i njegove ljude uputio u istine “prave” vjere. Ubrzo, potom, u Bosnu uistinu i stiže papin izaslanik iz reda misionara dominikanskog reda, koji na Bilinom polju kod Zenice, 1203. godine, drži sabor sa crkvenim starješinama. Tom prilikom ban Kulin i starješine se formalno odriču bogumilskog učenja i prakse. No, pošto će se uskoro potvrditi da je to samo bio banov taktički potez, te da je novi ban Matej Ninoslav ponovo reafirmisao bogumilstvo kao zvanično duhovno učenje, papa je obnovio zahtjev da se protiv Bosne povede krstaški rat. Započet 1235. godine, rat je trajao tri godine. Uprkos činjenici da su u ovom ratu protiv bogumila podjednako bili ostrašćeni i pravoslavci i katolici, cilj nije postignut. “Jeretici” nijesu istrijebljeni, ali su, nesporno, bili umnogome izmoreni stalnim ratovima i progonima. Otuda se i pretpostavlja da je to i jedan od bitnih razloga masovnog prihvatanja islama, u vrijeme prodora Osmanlija (Turaka) na Balkan krajem 14. vijeka.

Temeljitiije analize će, ipak, pokazati da prethodna teza i nije baš potpuno utemeljena, jer nema dokaza da su se starješine ili pripadnici bogumilske crkve masovno priklanjali Osmanlijama. Relativno brzi uspon islama na Balkanu, savremeni analitičari, u prvom redu, vide u činjenici da u vrijeme prvih kontakata sa islamom, u Bosni pogotovu, ni jedna od crkava nije imala čvrst oslonac i značajniji uticaj među stanovništvom, kao i u snažnom dinamizmu, odnosno svježini nove vjere.

U predturskom dobu, inače, stanovništvo današnje Crne Gore, bilo je hrišćansko, najviše katoličko. U zapadnim izvorima stoji da je “stanovništvo zetske države u XI i XII stoljeću bilo katoličke vjere” i da je katolicizam tamo stalno gubio padom Zete pod Rašku 1170. godine.

“Svi dukljanski vladari do 1180. godine bijahu rimsko-katoličkog zakona”, zapisao je P. Matković.⁵ Godine 1443. gradsko stanovništvo Bara, Kotora, Ulcinja, Svača i Skadra bilo je katoličko. Marin Bici⁶ piše da u istom periodu, Bratonožići, Bjelopavlići, Piperi i Kuči bili katolici.

U graničnim predjelima Crne Gore prema Bosni, u limskoj oblasti i Bihoru, pak, dominantni su bili krstjani, odnosno pripadnici Bosanske crkve, u narodu poznati kao bogumili.

Već smo citirali podatak da je i u Zeti bilo bogumila.

Nema mnogo dokumentarne građe o sudbini bogumila sa ovih područja. Nedvosmisleno se, jedino, može zaključiti da, od dolaska Turaka, njih kao vjere više nema. Sudeći prema sudbini evropskih bogumila – Albigenza i Katara, nad kojima su izvršeni zvjerski zločini, moglo bi se pretpostaviti da je dolazak Turaka i nove vjere – islama, ovdašnje bogumilsko stanovništvo spasio od fizičkog istrebljenja. Radi se, ipak, samo o pretpostavci bez konkretnog utemeljenja.

Istorijska građa, koju, između ostalih, navodi i dr Ejup Mušović, inače, govori da su među prvim poklonicima islamske kulture od domicilnog slovenskog stanovništva Stare Crne Gore bili upravo članovi vladarske crnogorske porodice Crnojevića (XV vijek) i to i prije pada Crne Gore pod tursku vlast (1477. godine pad Žabljaka Crnojevića, odnosno 1499. uspostavljanje potpune turske kontrole nad Crnom Gorom).

Prema istraživanjima dr Mušovića, naime, islam je među prvima u Zeti primio (1450) Petar – brat gospodara Zete Ivana Crnojevića, a sam Ivan je poslije pada njegove prijestonice – Žabljaka 1477. i priznanja osmanlijske vlasti, najmlađeg sina Stanišu, sa dijelom tadašnje crnogorske vlastele, otpremio na školovanje u Carigrad. Već tokom školovanja oni su prešli u islam što im, kako bilježe hroničari⁷ nije bila nikakva smetnja da, po povratku u Crnu Goru, i kao muslimani zauzmu ranije povlašćene i vodeće položaje. I stariji Stankov brat i zvanični Ivanov nasljednik, Đurađ Crnojević, završio je kao spahija u turskoj Anadoliji. Ili, pak, sin Hercega Stjepana, rodonačelnika Herceg Novog, takođe je među prvima primio islam i, potom, pod imenom Ahmet dugo godina bio veliki vezir, čak i

⁵ Matković P., *Putovanje po Balkanskom poluostrvu XVI vijeka*, JAZU XLII, Zagreb;

⁶ Bici Marin, *Iskušenja na putu po crnogorskom primorju, Albaniji i Srbiji*, Prevod M. Vukčević, Opštinski arhiv - Budva

⁷ Stojanović, *Istorija Crne Gore*, SZ, 03. 01. 1975.

carev zet. U islam su među prvima prešli i sinovi kneza Heraka iz nahije "Vraneš", odnosno župe Ljubovuda itd.

IV Državno-pravni okvir konstituisanja južnoslovenskih muslimana u naciju

S obzirom da je po svim definicijama konstituisanja nacije, posebno važan elemenat upravo državno-pravni okvir, i za razjašnjenje aktuelnih konfuzija oko nacionalnog jedinstva i imena južnoslovenskih muslimana, bitno je podsjetiti na državno-pravni okvir iz kojeg su južnoslovenski muslimani izrasli u narod. U tom smislu, valja imati na umu da su se granice i srednjevjekovnih i savremenih država na ovim prostorima često mijenjale i preklapale, ali je činjenica da su južnoslovenski muslimani izrasli u naciju u sasvim drugačijim od sadašnjih državnopravnim okvirima. Istorijska je, takođe, činjenica da je u najdužem periodu državno-pravni okvir sazrijevanja nacije južnoslovenskih muslimana, bio upravo okvir sa bosanskim prefiksom.

Ovo otuda što se već sredinom 14. vijeka, dakle i prije prodora Osmanlija na Balkan, Bosna prostirala od Velebita na zapadu, do Kosova na istoku i od Save na sjeveru, do Boke Kotorske, Brača, Hvara i Korčule na jugu.

Nadalje, u dužem periodu nakon prodora na Balkan, Otomanska imperija je administrativno organizovana u dva beglerbegluka: Anadoliju i Rumeliju (Balkan). Beglerbegluci su se, pak, u početku dijelili na ejalete (veće administrativne cjeline) a kasnije na sandžakate (manje regionalne i administrativne, pa i vojne cjeline).

Centralno mjesto u Rumeljskom beglerbegluku i po nivou nadležnosti i po veličini zauzimao je tzv. Bosanski ejalet (kasnije Bosanski, Hercegovачki, Novopazarski, Skadarski itd. sandžakati) koji je, krajem XVI vijeka, obuhvatao veći dio prostora današnje Srbije i BiH, kao i veći dio današnje Crne Gore i prostirao se od Šapca (Srbija) na sjeveroistoku do Jadranskog mora i od Zvečana (Kosovo) na jugoistoku do Virovitice (Hrvatska) na sjeverozapadu.

Hiljadu četiristo šezdeset sedme (1467) godine formiran je i Hercegovачki sandžakat sa nahijama: Kukanj (Pljevlja), Vraneš, Ljuboviđa, Tomaševo, Pavino Polje i Mojkovac, te Srednje Polimlje, Potarje, Kolašin, Komarnica (Drobnjaci), Onogošt (Nikšić), kao i dijelom Boke. Sjedište Hercegovачkog sandžaka, premješteno je 1576. godine iz Foče u Pljevlja.

Bosanski, Hercegovачki, Skadarski, nešto kasnije i Novopazarski sandžakati su, tokom više vjekova, obuhvatali gotovo cjelokupni prostor na kojem i danas ima južnoslovenskih muslimana. I, bez obzira na povremene reorganizacije i priključivanje dijela nekog od ovih, drugim sandžakatima, Sarajevo je, tokom čitavog trajanja Otomanske imperije na Balkanu, bilo

jedan od glavnih administrativnih, duhovnih i kulturnih centara ne samo Bosanskog sandžaka. Na samom osmanskome dvoru, posebno u vrijeme dok su Sokolovići stolovali na vezirskim tronovima, bošnjački jezik bio je jedan od jezika na kojem je obavljana diplomatska korespondencija.

Crna Gora

Na prostore današnje Crne Gore, Osmanlije su stigle tek nekoliko decenija poslije Kosovske bitke (1388) iz tri pravca.

Od Skoplja (Makedonija), preko Zvečana, odnosno Kosova i južne Srbije, stigli su u srednje Polimlje i Potarje. Iz pravca Skadra započeto je, 1456. godine, osvajanje i ostataka države Zete, dok je sa mora, 1482. godine, započeto osvajanje Boke Kotorske.

Ostacima nekadašnje države Zete, u vrijeme osmanlijskog prodora, upravljao je Ivan Crnojević iz Žabljaka na Skadarskom jezeru. U mletačkim pisanim izvorima Ivan Crnojević prvi put se spominje 1435. godine.⁸ U vrijeme njegove vladavine, postepeno se umjesto dotadašnjeg imena Zeta, utemeljuje novo ime države – Crna Gora.

Nakon što su Osmanlije uspjele slomiti odbranu i zauzeti i samo sjedište Crnojevića – Žabljak (1477), Ivan uspijeva izbjeći a potom stiže i do Italije, gdje pokušava naći pomoć za borbu protiv Osmanlija. Pošto u namjeri ne uspijeva, vraća se u Crnu Goru i prihvata vazalni odnos prema osmanlijskim vlastima sa sjedištem u Skadru. Ubrzo potom i najmlađeg sina Stanišu, sa još jednim brojem vlastele, šalje na školovanje u Istanbul. Tokom sedmogodišnjeg školovanja Staniša prima islam i u Crnu Goru se vraća kao Skenderbeg Crnojević i funkcijom “podgubernatora” (zamjenika) skadarskog sandžak-bega. Godine 1514. Crnoj Gori je data veća autonomija – konstituisana je kao zasebni sandžak a za prvog sandžak-bega crnogorskog imenovan je Skenderbeg Crnojević. Skenderbeg se, povremeno, potpisivao i kao “Sandžakbeg crnogorski i primorski i gospodin svediokelecijske zemlje”.

Popisom koji je od 1521. do 1523. godine sproveo Skenderbeg, u novoformiranom Crnogorskom sandžaku registrovano je 3.331 domaćinstvo sa imovinom. Podaci o broju stanovnika nijesu evidentirani. Pod pretpostavkom da je tadašnja porodica u prosjeku imala 5 članova, ukupni broj stanovnika trebao se kretati oko 16.900 žitelja. Već u ovom periodu, kako se može vidjeti i iz osmanlijskih teftera iz tog perioda u kojima se pominju imena, jedan broj stanovništva Crne Gore bio je prešao u islam. Nema preciznih podataka koliko ih je bilo. U svakom slučaju bio je to još sasvim skroman broj.

U periodu od gotovo 300 godina, tokom XVI, XVII i XVIII vijeka, Crna Gora sa svoje četiri nahije (Katunska, Crmnička, Riječka i Lješańska) nije mijenjala svoje granice, a bitno se nije mijenjao ni broj stanovništva.

⁸ Medaković Dejan, *Istorija Srba*, I knjiga, Beograd, str. 45, fusnota 84

Prvo teritorijalno proširenje Crne Gore izvršeno je 1795. pridruživanjem još dva plemena: Bjelopavlića i Brda (Bratonožića, Kuća, Moračana, Pipera, Rovaca). Nakon ovog prvog proširenja govori se o nešto preko 50.000 stanovnika. Godine 1858. Crna Gora je uz svesrdnu diplomatsku pomoć Francuske i Rusije izborila razgraničenje i tom prilikom dobila pod svoju kontrolu: Grahovo, Rudine, Nikšićku Župu, dio Drobunjaka (durmitorskog kraja), Lipovo, dio Gornjeg Polimlja (Gornje Vasojeviće) i još nekoliko manjih naselja .

Dvadeset godina kasnije, odlukama Berlinskog kongresa (jula 1878) Crna Gora je dobila: Nikšić, Spuž, Žabljak na Skadarskom jezeru, Podgoricu, Kolašin, Bar i u zamjenu za Plav i Gusinje, koji su odbili da se povinuju odluci ondašnjih velikih sila, kao i pokušaju crnogorske vojske da odluku sprovede, dobila je Ulcinj sa zaleđem. Sa ovim proširenjima Crna Gora je imala ukupno oko 205.000 stanovnika u kojem je bilo oko 15 procenata muslimanskog stanovništva.

Usljedio je, potom, intenzivno iseljavanje muslimanskog stanovništva, uglavnom prema BiH i Sandžaku, a manjim dijelom u Albaniju, tako da je popisom od 1910. godine u Kraljevini Crnoj Gori, od ukupno 211.000 stanovnika evidentirano tek 5.936 južnoslovenskih muslimana a sa Albancima svega 12.500 stanovnika islamske vjere.

Na osnovu poređenja ovih sa podacima iz 1878. godine, može se zaključiti da se u periodu od 1878. do 1910. godine, iz novopripojenih krajeva Crnoj Gori, iselilo preko 25.000 Bošnjaka ili oko 80 procenata njihovog tadašnjeg ukupnog broja u Crnoj Gori. U novopripojenim krajevima učešće Bošnjaka/Muslimana u ukupnom stanovništvu, kretalo se, inače, od 56 odsto do 90 odsto, recimo, u Nikšiću.

Tokom 1912. i 1913. godine, u Balkanskom ratu, Crna Gora je osvojila: Pljevlja, Šahoviće i Pavino Polje, Mojkovac, Bijelo Polje, Loznu, Bihor, Berane, Rožaje, Plav i Gusinje. Sa ovim proširenjem u Crnoj Gori ukupni broj stanovnika iznosio je 360.000, od čega, čak 30,7 odsto južnoslovenskih muslimana. No, i ovaj procentualni odnos bio je kratkog vijeka, jer je tokom naredne 3–4 godine uslijedilo novo masovno iseljavanje, a potom i masovno stradanje u Prvom svjetskom ratu. Bilo kako bilo, tek prvi popis stanovništva u novokonstituisanoj Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, pokazao je da je 1921. u odnosu na 1912. godinu, broj muslimanskog stanovništva, za preko 80 odsto manji, te da je u međuvremenu odelilo, uglavnom u Tursku, preko 88.000 stanovnika.

Komunistička partija, koja je u Drugom svjetskom ratu, bila predvodnik Narodnooslobodilačkog i antifašističkog pokreta na prostoru bivše Kraljevine SHS, odnosno Kraljevine Jugoslavije, tokom rata je i formalno priznala južnoslovenskim muslimanima, Crnogorcima i Makedoncima nacionalni identitet i ravnopravnost sa ostalim južnoslovenskim narodima, ali

je nakon rata, najvjerojatnije pod pritiskom srpskih i hrvatskih nacionalso-cijalista, južnoslovenske muslimane jednostavno “zaboravila”, sve negdje do kraja sedamdesetih, kada ih je ponovo priznala, ali ne pod tradicionalnim imenom Bošnjaci, već pod vjerskim imenom “muslimani” samo sa velikim početnim slovom “M”.

Sandžak

Iako je pojam “sandžak” u suštini opšti naziv za administrativno-teritorijalnu jedinicu Osmanskog carstva, u Crnoj Gori i Srbiji se pod ovim pojmom danas prvenstveno podrazumijeva prigranično područje između Srbije i Crne Gore (Novi Pazar, Tutin, Suhodo, Sjenica, Priboj, Prijepolje, Rožaje, Kosovska Mitrovica, Bihor, Bijelo Polje, Pljevlja...).

Riječ je o geografskom, pa i etnički i kulturološki prepoznatljivom prostoru, koji je tokom više vjekova bio u sastavu Bosanskog, Hercegovačkog, Novopazarskog, tek djelimično i povremeno, Dukadinskog (Đakovica) ili Prizrenskog sandžaka.⁹ Administrativne granice ovog prostora, su se nerijetko, mijenjale, ali je činjenica da je najduže bio u sastavu bosanskog entiteta, bilo da se radi o srednjevjekovnoj Bosni, Bosanskom ejaletu ili sandžakatima u tom okviru, te da nije bio u sastavu ni Crne Gore, ni Srbije, sve do 1913. godine, odnosno definitivne kapitulacije Osmanskog carstva i njegovog povlačenja sa Balkana.

Nakon balkanskih ratova, Novopazarski sandžak kome se i pred kraj Osmanskog carstva obuhvatao i znatan dio područja hercegovačkog prizrenskog i skadarskog sandžaka podijeljen je između Crne Gore i Srbije. Kako su vojno zaposijedanje teritorije pratili i raznovrsni zločini – pljačke, nasilna pokrštavanja, ubistva..., uslijedilo je i masovno iseljavanje stanovništva muslimanske vjere, uglavnom prema Turskoj.

Drama preostalog stanovništva nastavlja se tokom Prvog svjetskog rata. Južnoslovenski muslimani su, kako svjedoči i književnik Dobrica Ćosić, učestvovali u prvim redovima i u poznatoj Mojkovačkoj bici i u odbrani Beograda. Sahranjivani su, ipak, sa njemačkim vojnicima. U povlačenju srpske vojske prema Albaniji, kako prenosi Safet Bandžović,¹⁰ jedan broj sandžačkih vojnika strijeljan je samo zbog toga što nije htio da nastavi povlačenje sa srpskom vojskom prema Albaniji, odnosno da napusti Sandžak.

Godine 1917., u Sjenici je održana konferencija sandžačkih prvaka na čelu sa pljevljakom Muratpašom Bajrovićem. Na konferenciji je donesena odluka o ponovnom uspostavljanju Sandžaka, kao posebne administrativno-

⁹ Dizdarević Muharem i Dizdarević Asim, *Pamćenje i sjećanje*, “Alamanah”, Podgorica 2002. godine, knjiga I, str. 11

¹⁰ Bandžović Safet, *Istorijski udes Sandžaka*, Sandžačke novine, 1993.

političke jedinice. Poslije rata, i uspostavljanja Kraljevine SHS, međutim, svi učesnici ove konferencije osuđeni su za veleizdaju, da bi, nešto kasnije pod pritiskom međunarodnih predstavnika, ipak bili amnestirani. Sandžak je podijeljen na osam srezova, sličnih granica kao iz posljednjih godina osmanske uprave. Ukupna površina ovih srezova iznosila je 7.096 kvadratnih kilometara sa oko 167.632 stanovnika. Područje je, kako na osnovu istraživanja zapaža S.Bandžović, imalo tretman svojevrsnog rezervata i kazneno-popravnog čistilišta za degradirane i osvetnički raspoložene činovnike.

Policijske i druge akcije u Sandžaku, pod formom čišćenja od odmetnika, praćene su stalnim i brojnim žrtvama. Kakav su tek strah i žrtve izazivale akcije četničkih i raznih drugih bandi, koje su, faktički, djelovale pod pokroviteljstvom vlasti. U Memorandumu sandžackih Bošnjaka (Muslimana) od 1919. godine, traži se, zbog toga, državna zaštita. Memorandumom se, između ostalog, predočava da je samo u južnom dijelu Sandžaka, nakon stvaranja Kraljevine SHS, opljačkano 194 sela, ubijeno 1.300 muslimana i nanesena šteta od preko 20 miliona dinara.

Ogromna policijska tortura u Novom Pazaru, tokom izbora 1924. godine, kao i zvjerski pokolj na stotine (prema nekim izvorima i na hiljade lica) i progon cjelokupnog preostalog stanovništva muslimanske vjere sa područja Šahovića i Pavinog Polja, između Mojkovca, Pljevalja i Bijelog Polja, rezultirali su novim masovnim iseljavanjem u Tursku.

Iseljavanje sandžackog stanovništva podstaknuto je konvencijom od 11. jula 1938. godine između Kraljevine Jugoslavije i Turske o organizovanom iseljavanju, tokom narednih 6 godina, 40.000 muslimanskih porodica, uz nadoknadu jugoslovenske vlade od po 500 turskih lira za svaku od porodica. Prema podacima koje prenosi Safet Bandžović, samo od aprila do juna 1941. godine, preko luke Bar iz dijela Sandžaka koji je 1913. godine pripao Crnoj Gori iselilo se 12.204 stanovnika. Prema drugim izvorima, preko luke Bar, iselilo se tada 16.500 lica. Ukupno iz svih provincija nekadašnje otomanske imperije na Balkanu, prema ovim izvorima, iseljeno je tada oko 200.000 muslimana slovenskog jezika. Rat koji je izbio 1941. godine doveo je Sandžak ponovo u žižu raznoraznih interesa, između ostalih – Nedićeve Srbije, tzv. Velike Albanije, Nezavisne države Hrvatske, Italije. Dio muslimanskih prvaka zalagao se za pripajanje Sandžaka BiH, odnosno NDH. Bošnjaci (Muslimani) su se ponovo našli na udaru genocidne politike raznih nacionalista i, posebno, četnika Draže Mihailovića i Pavla Đurišića.

Najvjerojatnije, da bi pridobila muslimansko stanovništvo, Komunistička partija Jugoslavije, moguće i zahvaljujući jednom od ondašnjih najistaknutijih čelnika KPJ, Rifatu Burdžoviću-Tršu, rodom iz Bijelog Polja, obnavlja ideju o administrativnoj autonomiji Sandžaka i priznavanju južno-slovenskih muslimana kao posebnog i ravnopravnog naroda. Ideja o auto-

nomiji Sandžaka ne gasne, ni nakon misteriozne smrti sandžačke legende, Rifata Burdžovića-Trša. Štaviše, u Pljevljima je 20. 11. 1943. godine osnovano Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja (ratna forma Skupštine) Sandžaka i ono je funkcionisalo sve do marta 1945. godine, kada je ponovo “zaboravljeno” i na obećanu autonomiju Sandžaka i na obećano priznavanje južnoslovenskih muslimana kao posebnog i ravnopravnog naroda sa ostalim narodima nove Jugoslavije. I ne samo što je ukinuta autonomija Sandžaka, nego jedva da je, kako svjedoče ondašnji politički savremenici, maltene tek u posljednjem času priznate i BiH kao posebna i ravnopravna federalna jedinica.

Istovremeno, sandžački prvaci su se grčevito borili da se Sandžak ne dijeli između Crne Gore i Srbije, već da se kao cjelina pripoji ili Crnoj Gori ili Srbiji. Ali viši organi su bili neumoljivi. I u novouspostavljenoj državi – Federativnoj Narodnoj Republici Jugoslaviji (kasnije Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija) područje Sandžaka ostalo je na margini pažnje. Izložen čestim administrativnim reorganizacijama, nastavio je da dijeli sudbinu najnerazvijenijih područja. Nastavilo se čak i sa krajnje grubim akcijama oduzimanja oružja, nacionalizacija, ideoloških akcija skidanja zara i feredža muslimanskim ženama, rušenja džamija i drugih vjerskih objekata itd, itd.

Ovakva politika ne samo što je rezultirala novim masovnim iseljavanjima, nego je dovela i do novog “džentlamskog” sporazuma sa Turskom, 1954. godine, kada su južnoslovenski muslimani iz Sandžaka širom otvorena vrata za nova, do tada najmasovnija, iseljavanja, uz raznovrsne i revnosne podsticajne mjere. O ovim, po Sandžačke muslimane tragičnim, događajima, sve do tzv. Brionskog plenuma (1966) malo se i govorilo. Konačno je, tek 1970. godine, iz Saveznog sekretarijata za inostrane poslove saopšteno da se od rata do te godine iz Jugoslavije, najviše iz Sandžaka, u Tursku iselilo 300.000 muslimana. Od raznoraznih tragedija nije pošteđeno ovo područje i njegovi žitelji ni tokom posljednje jugoslovenske drame (1991-2001). Naprotiv. Posljedice će se tek vidjeti.

Gradovi

Sem, praktično razorene, Duklje iz ranog srednjeg vijeka, koju su u osvajačkom pohodu razorili Avari uz pomoć slovenskih plemena koja su nastupala sa njima, te primorskih gradova: Novog,¹¹ Risna, Kotora,¹² Pera-

¹¹ Do pada pod osmanlijsku vlast (1482) Herceg Novi je bio u sastavu bosanske države. Kao njegov utemeljivač pominje se Herceg Stjepan.

Islam stiže u Novi dvije pune decenije prije njegovog pada pod osmanlijsku vlast, na taj način što najmlađi sin Hercega Stjepana, utemeljivača i gospodara No-

sta, Bara,¹³ Svača kod današnjeg Ulcinja, kao i samog Ulcinja, Osmanlije su kao gradove-utvrđenja, na prostorima današnje sjeverne Crne Gore, zatekli:
- U gornjem Polimlju – Plav¹⁴ i Gusinje;

vog, na školovanju u Istambulu prima Islam i ime Ahmet. Stiće veliko povjerenje čak i same carske porodice, postaje zet sultana Bajazita II a, potom, i višestruki veliki vezir. Učestvovao je, sa osmanlijskom vojskom čak, i u osvajanju Herceg Novog.

Mlečani su, 1538. godine, uspjeli da na kratko osvoje Novi i tom prilikom protjeraju gotovo svo stanovništvo. Samo godinu dana kasnije Osmanlije ga ponovo vraćaju pod svoju kontrolu da bi, 1687. godine, ponovo i definitivno izgubili i Novi i Risan. I tom prilikom je gotovo svo stanovništvo muslimanske vjere (u nekim spisima se pominje brojka od 2.100) izgnano iz ovih gradova i brodovima deportovano u Bar.

Od prezimena iz Herceg Novog, tog vremena, M. Memić bilježi Resulbegoviće, Dizdareviće, Husenagiće, Hodžiće, Seferoviće, Kasumoviće, Durakoviće, Bardoviće, Jusufagiće, Bijeliće, Ljuboviće itd.

Od prezimena iz Risna, pominju se, između ostalih, Šehovići, Bijedići, Begovići i drugi. U Herceg Novom se nalazila i jedna od najstarijih džamija na ovim prostorima – Sultan-Bajazitova džamija, sagrađena u periodu 1482-1512. godine. Druga džamija u Novom – Džamija sultana Mehmeda III, građena je u periodu 1555–1603. godine. Nakon drugog osvajanja Novog, Mlečani su je pretvorili u crkvu.

¹² Dva i najstarija bokeljska utvrđenja uspjela su, uz pomoć Mlečana i drugih, bilo stvarnih ili interesnih, prijatelja odoljeti pritiscima Osmanlija i tako sačuvati svoju viševjekovnu visoku autonomiju od raznoraznih aspiranata.

¹³ I u barsko-ulcinjskoj oblasti sretaju se poklonici islama i prije pada Bara i Ulcinja pod osmanlijsku vlast (1571). Objašnjenje ove činjenice moglo bi se tražiti u blizini Skadra jednog od novouspostavljenih centara upravljanja novoosvojenim prostorima i istovremenog upravljanja novim osvajačkim pohodima. Sasvim logično, sa uspostavljanjem osmanlijske vlasti i broj poklonika islama se brže uvećava da bi, recimo 1703. godine, čak 83,6 odsto ukupnog stanovništva Bara bilo muslimanske vjere, 10,8 pravoslavne i svega 5,6 odsto katoličke.

¹⁴ I prije prodora Osmanlija na Balkan, Gusinje i Plav se pominju kao važna raskršća puteva od Bara, Kotora i Dubrovnika, preko Meduna, kasnije i Podgorice, Rikavičkog jezera i dolinom rijeke Cijevne, dalje prema Novom Pazaru i Istambulu. Gotovo do samog dolaska osmanlija, pisani izvori govore o značajnom prisustvu vlaških plemena i prezimena: Brbat, Bulat, Bujik, Vitan, Đulić, Kudalin, Radul i slično, kao i germanskih – Šišman, Slimin i slično.

Prvi ali rjeđi muslimani u Plavu i Gusinju pominju se tek u 15. vijeku, da bi sredinom XVIII vijeka bilo zabilježeno da u plavsko-gusinjskoj oblasti živi 1.785 domaćinstava, od kojih – 1.174 (65,8%) muslimanske vjere i južnoslovenskog jezika, 401 (22,5%) žitelja schiptarske (albanske) nacionalnosti i jezika i 210 (11,76%) žitelja pravoslavne vjere.

Godina 1878. koliko god je značajna za državu Crnu Goru, koja je tada odlukama tzv. Berlinskog kongresa i formalno dobila samostalnost i međunarodno priznanje, do dan-danas je ostala i svojevrsni znak prepoznavanja i Plava i Gusinja.

Nakon što su, naime, predstavnici već razdrobljenog Osmanskog carstva na ovom kongresu potpisali predaju Crnoj Gori dijela teritorija, uključujući i plavsko-gusinjsko područje, a Austro-Ugarska već stacionirala svoje vojne i administrativne postaje ne samo u BiH nego i u Novom Pazaru i Pljevljima, kao i u mnogim krajevima BiH, diglo se na ustanak i stanovništvo Plava i Gusinja. Ustanak je predvodio Ali-paša Šabanagić Gusinjski, kome je pošlo za rukom da u kratkom vremenskom razmaku dva puta teško porazi crnogorsku vojsku koja je kanila preuzimanje Plava i Gusinja, pa su velike sile bile prosto prinuđene da umjesto Plava i Gusinja, Crnoj Gori dodijele Ulicinj. U periodu od pune 34 godine potom Plav i Gusinje su, praktično, bili potpuno samostalni i nijesu priznavale vlast niti bilo kakve odluke ni Turske, ni drugih ondašnjih sila. Sve ovo će, najvjerovatnije, biti i jedan od motiva za kasnije teške zločine (masovna strijeljanja i nasilna pokrštavanja) nad življem plavsko-gusinjske oblasti, prilikom njegovog definitivnog priključenja Crnoj Gori, krajem 1912. godine.

¹⁵ Grad Bihor se prvi put pominje u nekim dubrovačkim spisima iz 1450. godine, kada su “dubrovački trgovci u njemu ostavljali nekakvu robu...”. Prema raspoloživim podacima i još vidljivim arheološkim tragovima, nalazio se na brdu Gradina, na početku visoravni Polica, tik iznad ušća rijeke Popča (Lješnica) u Lim i tamošnjeg naselja Bioča kod Berana. Nastao je kao vojno utvrđenje, da bi potom izrastao u jedan od značajnijih srednjovjekovnih trgovačkih centara i raskršća karavanskih puteva. Prirodnu i administrativnu okolinu grada Bihora, činio je prostor desnog sliva rijeke Lim, oivičen planinom Turjak sa istočne, Peštersko-koritskom visoravni sa sjeverne i obroncima desne obale rijeke Bistrice (nadomak današnjeg Bijelog Polja) sa zapadne strane.

Istorijski tragovi, uistinu, govore da je Bihor da pada pod Osmanlijsku vlast (1455) bio sjedište jednog od srpskih despota – Vuka Brankovića.

U Bihoru je nastao i prvi pisani spomenik naroda sa ovih prostora “Miroslavljevo jevanđelje”. Istaknuti predstavnici Raške likovne škole, Lazovići, takođe su iz Bihora. U Bihoru je jedno vrijeme živio i u bihorskom selu Crnči umro jedan od prvih srpskih patrijarha, Arsenije Čarnojević.

S početka osmanske vladavine, Bihor je bio sjedište kadiluka sa nahijama: Komnin (kasnije Berane), Zla Rijeka (kasnije Andrijevice), Komarnica i Plav, odnosno gornje Polimlje. Čitavo područje, jedno vrijeme je pripadalo Hercegovaćkom, zatim Skadarskom, Dukadinskom, Bosanskom sandžaku, pa Prizrenskom i Novopazarskom.

Tokom 1530. godine u Bihoru je bilo 226 nefara (vojnika stražara na tvrđavi) i 21 musthafis (komandir čuvara) sa 4 topa. Podignuta je i već je bila u funkciji i jedna od prvih džamija na ovim prostorima. Broj muslimanskog stanovništva intenzivno se uvećava i u 16. vijeku je ubjedljivo većinsko. Sredinom 16. vijeka, kako prenose M. i A. Dizdarević, područje Bihora obuhvatalo je ukupno 181 selo sa 3.785 domaćinstava, od kojih 506 samačkih i 142 udovička.

Na samom kraju čitave serije ratova sa Rusijom i Austrougarskom, od 1852 do 1858. godine, u sve žešćim i lokalnim sukobima, grad Bihor je potpuno razoren i raseljen (1858). Hroničari bilježe da je tom prilikom pobijeno preko 200 žitelja muslimani.

- U središnjem dijelu današnje Crne Gore, u XIV vijeku pominju se, između ostalih: Medun,¹⁶ Onogošt,¹⁷ Kukanj i Žabljak (na Skadarskom jezeru);
- Kasnije u gradove izrastaju i naselja: Kolašin,¹⁸ Pljevlja, Budimlja, Kruševo, Podgorica,¹⁹ Rijeka Crnojevića (Obod), a tek od kraja XV vijeka i Cetinje i druga naselja i gradovi;

manske vjere dok je ostalo stanovništvo uspjelo izbjeći. Zbog počinjenih zločina intervenisale su, čak, i velike sile-pobjednice zahtjevom da se zločini prekinu. Riječ je o godini kada je Crna Gora, uz pomoć velikih sila, izborila prvo zvanično razgraničenje sa Osmanlijskim carstvom i, istovremeno, prvo značajnije teritorijalno proširenje prema sjeveru.

¹⁶ Vojska osmanskog carstva zauzela je tvrđavu Medun 1456. godine. Među prvim muslimanima u Medunu pominju se prijatelji i pratioci na školovanju u Istanbulu Staniše Crnojevića.

Kotoranin Marjan Bolica ističe, pored ostalog, da je u plemenskoj zajednici Kuća tada bilo oko "200 vrlo ratobornih Turaka pod oružjem". Riječ je, zapravo, o muškarcima muslimanske vjere, stasalih za oružje i rat. Već od kraja XV, sve do ponovnog ulaska crnogorske vojske (1688), u Medunu je većinsko bilo muslimansko stanovništvo.

Profesor dr Jovan Erdeljanović u studiji: "Pleme Kuči, Bratonožići i Piperi" navodi 84 muslimanska brastva u Kućima i iz druge polovine XVIII vijeka. Prema raspoloživim izvorima veći broj je, poslije bitke na Orlovu (1688), izbjegao prema Gusinju, Plavu i Bihoru.

¹⁷ Naseobina pod nazivom Onogošt, pominje se i u Dnevniku popa Dukljanina, što ga dovodi u moguću vezu sa događajima iz VII vijeka. Bio je, inače, u sastavu srednjovjekovne bosanske države, a od 1465. godine, pod vlašću Osmanlija, u sastavu Hercegovačkog sandžaka. Crnogorska vojska ga je zauzela 1879. godine. Zanimljiv je detalj sa primopredaje grada od strane Miralej Skenderbega crnogorskom knjazu Nikoli, kada Miralej Skenderbeg, iako vojno poražen, nije htio izgovoriti riječ "predaja", već je samo čestitao knjazu grad, na što je knjaz Nikola, nakon što mu nije uspjelo ubjeđivanje Miralej-bega da sa svim stanovništvom ostane i nastavi da u miru živi u Nikšiću, uzvratio čestitkom Miralej Skender-begu na junačkom držanju u službi svoje caru i naredio slobodan prolaz vojsci i stanovništvu prema Bosni. Kako je, međutim, i Bosna upravo bila u haosu (vrijeme austrougarske okupacije) Nikšićani se pridružuju ustanicima protiv Austrougarske. Zbog toga su primorani na novo izbjeglištvo. Vraćaju se u Nikšić, ali na već zaposjednutim imanjima, za njih više nije bilo mjesta, pa su primorani da nastave dalje prema Sandžaku i Turskoj.

¹⁸ U ljetopisu koji se čuva u manastiru Svete Trojice u Pljevljima, pored ostalog, stoji zapisano: "Sazida Ali-paša grad na Kolašinoviću..." Kolašin se pominje i u detaljnom popisu Crne Gore iz 1570. godine. U pravo naselje izrasta, međutim, tek sredinom XVII vijeka.

U prvoj polovini XVIII vijeka, Kolašin je imao oko 150 kuća sa pretežno muslimanskim življem. I u 16 okolnih sela, osim Morače i Rovaca, ubjedljivo većinsko je bilo stanovništvo muslimanske vjere.

- Rožaje,²⁰ Bijelo Polje,²¹ Berane²² itd, spadaju u gradska naselja novijeg datuma.

U prvoj polovine XVIII vijeka, i na prostoru današnjeg Mojkovca, postepeno se formira prvenstveno vojničko a potom i šire naselje poznato kao Donji Kolašin (Mojkovac). Nakon osvajanja Kolašina od strane crnogorske vojske (1878) dio izbjeglog stanovništva naselio se u pešterskoj dolini na postoru današnjeg Suhodola, uz samu današnju granicu Srbije sa Crnom Gorom.

¹⁹ U teferima (spisima) iz 1488. godine, pominje se utvrđenje pod nazivom “Depedogen” sa 40-ak kuća. Ovo utvrđenje se nalazilo na važnoj raskrsnici karavanskih puteva između Kosova i Stare Crne Gore, Brda i Onogošta, Dubrovnika itd. Prema ovim spisima, svo stanovništvo je 1488. bilo hrišćanske vjere. Već 1522. ima i muslimana. Kao utemeljivač šireg gradskog naselja – Podgorice, pominje se izvjesni Hasanpaša, a ima i predanja prema kojima je temelje Podgorice udario sam sultan Mehmed. Već u XVII vijeku, kako bilježi francuski konzul u Skadru, Hecgard, u Podgorici je većinsko stanovništvo muslimanske vjere. Slično je i u Golubovcima, gdje se, sve do Berlinskog kongresa, pominju: Lekići, Piranići, Hadžići, Mulići, Agovići, Adamovići, Alivodići, Puminovići, Atkovići i drugi. U Spuzu se u tom vremenu, pored ostalih, pominju: Parmakovići, Mečikovići, Zotovići, Bećirevići, Derviševići, Đečevići i drugi.

²⁰ Kao naselje ali pod imenom Trgovište, Rožaje se pominje još 1441. godine. Iz ovog perioda, pominje se i selo Rožaj sa svega 8 domaćinstava i to hrišćanske vjere. Trgovište je, inače, s početka osmanske vladavine, bilo u sastavu Bihorskog, a jedno vrijeme i u sastavu Budimskog kadiluka. Iz nekih spisa da se zaključiti da su Trgovište, 1638. godine razrušili “buntovnici”. Značajniji procenat muslimanskog stanovništva bilježi se tek poslije pada Meduna, kada se naseljava znatan dio izbjeglog stanovništva Meduna i Kuća. U Trgovište su tada, pored ostalih, stigli: Ganići, Fetahovići, Bećiragići i drugi. U jednom od dokumenata, navodi se da ovo područje naseljavaju i pripadnici plemena Keljmendi koji su izbjegli od Osmanlija sa sjevera Albanije.

U drugoj polovini XVIII vijeka u Rožajama (bivšem Trgovištu) izbija buna protiv osmanske vlasti. Među 18 prvaka – potpisnika protesta i predvodnika bune nema hrišćana. Svi su muslimani. Pretpostavlja se da su rožajski prvaci bili u vezi sa ondašnjim uzičkim šejhom Mustafom, koji već poduze bio u sukobu sa osmanskom vlašću, te je zbog toga morao i izbjeći iz Užica. Krio se jedno vrijeme u Rožajama, gdje je, ipak, pronađen i ubijen. Glava mu je, radi obećane nagrade, odnesena na uvid u Peć, dok mu je tijelo sahranjeno u Rožajama. Kasnije je imam rožajske džamije Kurtagić prenio i sahranio pored tijela i glavu šejha Mustafe, kome je potom nad grobom podignuto i tulbe.

²¹ Kao naselje Bijelo Polje se, prema nekim dubrovačkim spisima, još u XV vijeku pominje kao Nikolj-Pazar, kako prenose Muharem i dr Asim Dizdarević pod imenom “Akovo” Bijelo Polje prvi put pominje 1589. godine u jednom punomoćiju. Prema jednom od dokumenata iz XVII vijeka, prvaci Akova se, zajedno sa agama iz Plava, Trgovišta (Rožaja), Bihora i Kolašina, obraćaju bosanskom valiji, Numan-paši obavještenjem i žalbom na “hajduke” iz Trešnjeva, Slatine i Zabrđa zbog upada i pljački žitelja Trgovišta (Rožaja) i Bihora, kao i karavana za Bosnu, te traže od Valije

V Kulturološko nasljeđe

Rijetki su, kako ističe Mustafa Memić, narodi kao što su južnoslovenski muslimani koji se mogu pohvaliti takvim doprinosom sunarodnika ne samo svojoj kulturnoj baštini. Brojna književna i druga djela pripadnika južnoslovenskih muslimana sa prostora današnje Crne Gore sačuvana su i nalaze se u bibliotekama i muzejima širom Evrope.

Osman Kadić – Akovali, sa pjesničkim nadimkom “Šehdi”, živio je i stvarao od kraja XVII vijeka do 1769. godine. Bio je diplomata a pisao je i veoma zapažene pjesme na turskom jeziku. Smatra se da je i veću književnu slavu od njega dosegao jedino njegov sin – Hatem Šejh Ahmet – kadija Akovali, koji je umro vrlo mlad. Otac, Osman je kasnije dao da se izgradi jedna od prvih javnih biblioteka u Sarajevu i posvetio je rano umrlom sinu Ahmetu.

Od stvaraoca sa područja današnje Crne Gore, na turskom jeziku, značajna su i imena: Husein Pljevljak i hadži Hibi Pljevljak iz derviškog reda bektša, zatim Osman-beg Ljubović i Šejh Mustafa iz Herceg Novog, mula Osman i Ustad Muhamed iz Bara, Ahmet Podgoričanin i Hasan Salihov iz Podgorice, Husein efendi Kalić, te Mehmed-efendija (bihorski kadija), Osman Plaveli iz Plava, koji se sa Mehdi Vehbi Šemsikadićem (pljevaljskim muftijom), spominje među vodećim ličnostima “istambulske imigracije”, s kraja XIX vijeka, potom Alija Medović iz Žabljaka na Skadarskom jezeru, Omer Lutvi Pačarizi iz Gornjeg Bihora i drugi.

Svakako da posebnu pažnju zaslužuju stvaraoci porijeklom sa ovih prostora koji su svoja djela pisali izvornim narodnim jezikom ali služeći se arapskim pismom poznatim kao arabica. Među začetnicima, ako ne i začetnik, ove vrste književnosti je Hafiz Salih (Ali Gašević) kajmakan iz Kolašina, zavičajno iz Nikšića, umro u Bijelom Polju 1899. godine kao muhadžir (izbjeglica). Ostalo je zabilježeno kako su ga “kolašinski prviši”

pomoć da se “hajduci” pohvataju i sprovedu u Bosnu. Ovaj detalj jasno govori o tadašnjoj i administrativnoj vezi ovog područja sa Bosnom.

Sličan dokument iz 1736. godine, potpisali su i: ulema, hatibi, age i dobri ljudi Bihora, za koji se, pored ostalog, ističe da je “u sastavu Osmanskog vilajeta”.

Sredinom XVII vijeka, inače, 77,3 odsto gradskog i 76,5 odsto seoskog stanovništva Bijelog Polja bilo je muslimanske vjere.

²² Berane spada među najmlađe gradske naseobine u Crnoj Gori. Njegova izgradnja započeta je tek nakon prvog razgraničenja Crne Gore sa Osmanskim carstvom (1858/59) kada je Gornja Polimlje ušlo u sastav Crne Gore, i to sa prvenstvenom namjenom – novog vojnog utvrđenja koje, ipak, postepeno izrasta u šire naselje. Početkom XX vijeka Berane ima oko 4.000 stanovnika, od čega njih 85 odsto muslimanske vjere. U široj okolini, bez bihorskog kraja, većinsko je bilo stanovništvo pravoslavne vjere.

molili da im mevlud na njihovom “bosanskom” jeziku napiše. Mevlud koji je tim povodom napisao Hafiz Salih Gašević štampan je 1893. godine i, prvi je takve vrste na balkanskim prostorima.

Neposredno uoči Balkanskih ratova, Ibrahim Pačariz – Biočak (1852-1922) porijeklom iz Gornjeg Bihora, na imamskoj službi u mjestu Bioča, nedaleko od drevnog grada Bihora, služeći se arabicom napisao je na izvornom narodnom jeziku jedan broj kasida (duhovnih pjesama). U uvodnom dijelu kasida Biočak, između ostalog piše: “Kada sam bio u Bioči ja imam, kusus imo u svačemu, dobro znam, imadoše džematlije, svi merak, i da him pišem pod bosanski ja ćitab. ćitab govor na svom jeziku radimo, da se više svom Alahu molimo...”. Tu su i: Hamza Puzić iz Pljevalja, i drugi autori ilahija, kasida ili gazela, koji su se potpisivali pseudonimima – “Podgoričanin”, “Akovali”, “Nikšić”, “Teani” itd.

Među počasnim mjestima u sveukupnoj književnoj i publicističkoj baštini, pripada svakako i Mehmedu Kurtćehajiću, rodom iz Bijelog Polja, publicisti, osnivaču i uredniku prvog literarnog časopisa na bošnjačkom jeziku “Gulšeni saraj” (“Sarajevski cvjetnik”). Ovaj časopis je štampan na bošnjačkom i turskom jeziku. Neki kritičari i analitičari ne samo što Kurtćehajića svrstavaju u najjače novinare onovremenog Osmanskog carstva, nego ga smatraju i začetnikom Bošnjačkog kulturnog preporoda.

Za predmet ovog rada, posebno ilustrativnim, čine se bar, stihovi Ahmeta Gurbija iz Novog Pazara iz sredine XVIII vijeka:

“ Zemlja Bosna je moja domovina,
to ime znaju svi narodi svijeta,
Bog je učinio gnijezdom heroja...”

Istraživač Mustafa Memić, između ostalog, ističe da sa pomenutim imenima nije, svakako, iscrpljena lista stvaralaca sa ovog prostora iz vremena osmanske vlasti. Naprotiv, Memić upravo skreće pažnju na riječi profesora dr Fehima Nametka sa naučnog skupa u Sarajevu, kojima on informiše da se u Biblioteci “Sulejmanija” u Istanbulu nalazi preko 1000 djela pisanih na srpskom, turskom, persijskom jeziku a koja se odnose na Bosanski ejalet, te da su tu i pet autografa na srpskom jeziku jednog Pljevljaka iz XIX vijeka.

Tek koliko bi prostora trebalo za iole ozbiljniju obradu epskog, likovnog ili stvaralaštva u arhitekturi.

VI Nacionalno ime

U dugom periodu osmanske vladavine, za muslimane u tzv. Bosanskom ejaletu, koji je u različitim vremenim osim prostora današnje BiH, obuhvatao i znatan dio prostora Srbije, Kosova, Crne Gore, te dijela Boke i današnjeg hrvatskog primorja, dva su karakteristična imena bila u najrasprostranjenijoj upotrebi. Prema Turcima i osmanskim vlastima u Carigradu

du, bosanskohercegovački, sandžački i ostali muslimani slovenskog porijekla i jezika, sebe su nazivali Bošnjacima. Tako su ih nazivali i u administrativnim spisima upisivali i Turci, odnosno predstavnici osmanske administracije, i Dubrovčani, i Albanci, i Mađari, ali i gotovo svi učeni Srbi, kao i Crnogorci.

U ovim spisima bošnjačko ime se susrijeće kao: Bosnaklar, Bosnak taifesi, Bosnalu takimi, Bosnalu kavamitd (sve u značenju Bošnjaci, bošnjački ili bosanski narod). Naziv "Bošnjaci", sreća se i u prepisci Husein-kapetana Gradašćevića²³ sa austrijskim vlastima i knezom Milošem Obrenovićem.

²³ Husein-kapetan Gradašćević, (...) organizator i vođa jednog od prvih oružanih otpora osmanlijskoj vlasti u XIX vijeku. Krajem XVIII i početkom XIX stoljeća javljaju se među Bošnjacima neslaganja i pobune na različitoj socijalnoj i političkoj osnovi. Bunili su se uglavnom ajani i kapetani, kao feudalni veleposjednici i osnovni nosioci funkcije lokalne vlasti, protiv najavljenih upravnih i vojnih reformi. Uz njih su se bunili i janjičari po gradovima. "Zamišljene i najavljene upravne i vojne reforme činile su izlišnim, kako janjičarstvo tako i ajanluk". Kapetani i ajani su se sastali u Tuzli krajem 1831. godine i dogovorili da ne prihvate reforme, već da se odupru, posebno formiranju nove vojske i nametanju novih poreza, te ustupanju podrinjskih nahija Srbiji. Za svog su vođu, 5. II 1831. godine, izabrali Husein-kapetana Gradašćevića.

Nakon sukoba s turskom vojskom, 18. VII 1831. kod Kačanika na Kosovu, u kojoj je Husein-kapetan izvojevao veliku pobjedu, ostali ajani ga proglašavaju bosanskim vezirrom". U Sarajevu 12. IX 1831", (335), zvanično se proglašava i javno objavljuje autonomija Bosne.

Samo poslije nešto više od osam mjeseci, 31. V 1832. godine, turska vojska uz pomoć nekih hercegovačkih ajana, sa Ali-agom Rizvanbegovićem i Smail-agom Čengićem na čelu nanijela je presudan poraz Husein-kapetanu i njegovim pristalicama na Palama kod Sarajeva. Tim je porazom pokret Husein-kapetana Gradašćevića za autonomiju Bosne konačno propao. Ipak Gradašćević je nastojao, i u velikoj mjeri uspio, dati pokretu opštenarodni karakter. Osim nekoliko hercegovačkih ajana, uz njega je ipak pristala sva Bosna, uključujući i Sandžak. Gotovo u isto vrijeme kada i Husein-kapetan Gradašćević i skadarski Mustaj-paša Bušatlija uputio se sa svojom vojskom put samog Carigrada. Hroničari bilježe da je u pašinim jedinicama bilo i Plavljana, Gusinjana, Rožajaca, Bihoraca, Pešteraca, pa, čak, i 250 Vasojevića na čelu sa vojvodom Lakićem. Ustanički pohod skadarskog paše, zaustavljen je porazom u bici sa carskim snagama kod Prilepa, 1831. godine, I na prostoru današnje Crne Gore, Bošnjaci su, ne rijetko, dolazili u sukob sa turskom vlašću. Bivalo je i slučajeva da Bošnjacima u tom otporu pritiču u pomoć i komšije pravoslavci, kao što su, naprimjer, 1827. godine Moračani pritekli u pomoć kolašinskim muslimanima. Stanovništvo Bihora, nakon što je još 1765. godine – dakle među prvima u jednom periodu bilo otkazalo svu poslušnost carskoj vlasti, jula 1901. godine diglo se na pravi ustanak protiv carskih poklisara. Ustanak je predvodio Mustaj-beg Ćorović iz Lozne. Započet je, inače, u

U svakodnevnom, pa i pisanom ovdašnjem govoru za južnoslovenske muslimane se, nerijetko, koristio i termin "Turčin". Ovaj naziv, najčešće je upotrebljavan sa uvredljivim konotacijama.

Iz arhivskih spisa i radova ondašnjih javnih-političkih, naučnih i kulturnih stvaralaca, posebno Jovana Cvijića, Ilije Garašanina, Vuka Karadžića, kao i vladara i duhovnika poput Svetog Petra Cetinjskog, Njegoša i drugih, vidi se da je i u Crnoj Gori kao i Srbiji, sve do kraja XIX vijeka za južnoslovenske muslimane dominantno nacionalno ime Bošnjak.

Srbijanski teoretičar i političar Ilija Garašanin, u poznatoj studiji "Načertaniju" (1844), između ostalog, ističe: "Ako **Bošnjaci** ne bi ovo primili, to bi otuda kao sigurno sledovalo raskomadanje Srbalja..."

Vuk Stefanović Karadžić u knjizi "Srpske narodne pjesme" donosi pjesmu pod nazivom: "**Bošnjaci na Moskvu**" u kojoj se govori i o pogibiji mnogih Bošnjaka tokom rata Austrougarske i Rusije protiv Osmanskog carstva i XVIII vijeku, između ostalih:

...”Od Nikšića dva Paripovića,
od bijela Kolašina grada,
od njeg, kado, dva Mekića mlada,
od onoga Polja Bijeloga,
od njeg, kado, do dva Kućevića,
od Pljevalja dva Drndića mlada, ...”

Ko još zna za "Crnogorsku istoriju" koju je napisao Sv. Petar Cetinjski, ondašnji Mitropolit Petar I Petrović Njegoš. Na strani 47, između ostalog, stoji: "Žitelji, Crnogorci su Slaveno-srpskog koljena, kao i Hercegovci i **Bošnjaci**..."²⁴

I Petar II Petrović Njegoš (1813–1851), u prepisci sa skadarskim pašom nedvosmisleno razlikuje "braću Bošnjake od Azijata", a u "Gorskom vijencu", između ostalog, kazuje: "Zapita me za svoje susjede, za **Bošnjake** i za Arbanase, ..."

"Muslimani Plava i Gusinja, ..., smatraju sebe dijelom bosanskog naroda...", konstatuje Andrija Jovičević.

U narodnoj pjesmi "**Smrt Malić-bega Redžepagića**",²⁵ između ostalog, stoji:

.....
"To je paši neko dokazao,
Da se silan Bošnjak podnjivio,

Gornjem Bihoru a ugušen je u krvi u Rasovu kod Bijelog Polja. Ovi krajevi, inače, ušli su u sastav Crne Gore tek 1913. godine.

²⁴ Jovičević Andrija, Srpska akademija – 1921. godine, knjiga X, str. 519

²⁵ Bašić Husein, *San i pola života*, Antologija usmene književnosti Muslimana/Bošnjaka iz Crne Gore i Srbije, "Damad" – Novi Pazar, 1996. godine

Od bošnjačke porodice slavne,
A u Plavu gradu krvavome,
Porodice od Redžepagića,
Bošnjačkoga krvava koljena,
A unuka Gazi Ali-paše,
Pobjednika sa Novšića ravna, ...”

I muslimanima drugih crnogorskih gradova kao što su: Podgorica, Nikšić, Kolašin, Spuž itd. osjećali su se dijelom bošnjačkog naroda. Tako, tik pred Drugi svjetski rat, Ahmet-aga Pokrkljić iz Podgorice, izjaviće Aliji Nametku: ”Mi smo Hercegovci, a jezik nam je bošnjački, ...”

Autor Mevluda (spjeva u čast Muhamedova rođenja), Hafiz Salih Gašević, rodom iz Nikšića, govoreći o tome šta ga je inspirisalo da napiše svoj spjev, između ostalog, ističe:

“Moliše me kolašinski prviši
Mevlud nam daj bosanski napiši, ...”

Šta tek reći o Avdu Međedoviću (1875–1953) iz Bijelog Polja, autoru rijetkog spjeva **“Zenidba Smailagić Meha”**, s kojim se za sada još može porediti Homerova “Ilijada i Odiseja“, a u kojem niko ne može naći da ovaj narod drugačije sebe imenuje, osim imenom Bošnjak. Koliko li je njemu vjerovati, kada 1935. godine u odgovoru na pitanje Nikoli Vujanoviću, prevodiocu i pratiocu američkog istraživača Vilijama Perija, odgovara: Iz Sjenice smo otišli i iz Bijelog Polja, četiri stotine momaka, svi Bošnjaci se vičemo. Bošnjaci u jedan tabor. Tamo su bili i Arnauti i Turkeše.

Čak i poznati istraživač Andrija Jovičević, nakon boravka u plavsko-gusinjskom kraju u periodu između 1906. i 1908. godine, između ostalog, piše: “Muslimani Plava i Gusinja govore srpskim jezikom a sebe nazivaju Bošnjacima, a jezik kojim govore zovu bošnjačkim...”

Ko hoće razjašnjenje naći će ga i u Đilasovim kazivanjima²⁶ gdje on, između ostalog, ističe: “Meni je pošto ste sad pomenuli naziv Bošnjaci, blizak taj naziv, jer znam da je tradicionalno već od srednjeg veka. Muslimani koje sam ja poznao u Bijelom Polju i družio se sa njima, uvek su su govorili da su Bošnjaci. U mojoj porodici je bio sluga musliman, Bešir Zulević iz okoline Rožaja. Bio je nepismen – ja sam ga naučio pismenosti, ... On prost da ne može biti prostiji, uvek je govorio da je Bošnjak.”

Strane autore koji svjedoče o Bošnjacima u Sandžaku i diljem stare i savremene i Crne Gore i Srbije, teško je i pobrojati.

Svojevrsni udes imena Bošnjak započinje sa urušavanjem Osmanlijskog carstva, jačanjem austrougarskog uticaja u BiH i jačanjem pojedinih nacionalnih i državno-pravnih pokreta, u prvom redu – crnogorskog i srbi-

²⁶ Zulfikarpašić Adil i Đilas Milovan, knjiga “Bošnjak” - razgovori, Bošnjački institut – Ciri, 1996. godine

janskog. Prvi su, moguće i po inerciji, odnosno analogiji sa hrišćanstvom po Hristu, Austrougari, umjesto imenom Bošnjaci, južnoslovenske muslimane počeli oslovljavati kao muhamedance. Kako je i po tome što su, prema Kur'anu, kod muslimana svi, pa i Muhamed kao božji poslanik, jednaki u svemu, a moguće i zbog same analogije sa hrišćanstvom, oslovljavanje sa "muhamedanci" doživljavano je kao uvreda, pa je zbog toga, u prvom redu intelektualni krug iz Sarajeva, okupljen oko časopisa "Sarajevski cvjetnik" pokrenuo antikampanju sa osnovnim motom da "Mi nijesmo muhamedanci, već muslimani". Iako se kampanja odnosila na vjerske odrednice, naziv musliman dobio je i na široj afirmaciji.

Izvjeseo izbjegavanje, najvjerojatnije sa političkim konotacijama, nacionalnog imena južnoslovenskih muslimana – Bošnjak, primjetno je i u Crnoj Gori i Srbiji, počev od njihovog međunarodnog priznanja, 1878. godine, da bi u novoformiranoj Kraljevini SHS, poslije prvog svjetskog rata ono, kao i nacionalno ime – Crnogorac, jednostavno bilo i administrativno zabranjeno, što se vidi iz prethodnog citata ondašnjeg direktora Zavoda za statistiku u Kraljevini SHS, L. Kostića.

Poslije Drugog svjetskog rata (1941-1945) Crnogorcima je vrađeno njihovo tradicionalno ime, dok je pitanje vraćanja nacionalnog imena južnoslovenskih muslimana aktuelizovano tek krajem šezdesetih godina u novoj – SFRJ. Zbog i tada sukobljenih političkih interesa prvenstveno drugih - brojnijih nacija morali su presuditi Centralni komitet Saveza komunista BiH, odnosno CK SKJ na taj način što je dato isto ime kao što je i vjerska odrednica samo sa velikim početnim slovom "M".

VII Rezime

– Iz navedenih i drugih poznatih činjenica, nesumnjivo je da južnoslovenski muslimani jesu osoben narod i da su se, kroz više vjekova u drugačijim političkim i državno-pravnim uslovima i okvirima, oformili u posebnu naciju.

U, inače, burnoj istoriji ovih prostora, često su mijenjane i državne i međudržavne granice, ali je nesporno da je državno-pravni ili administrativni okvir sa bosanskim prefiksom, u najdužem periodu - od uspostavljanja do povlačenja osmanske vlasti sa Balkana (XX vijek) – obuhvatao i gotovo sve teritorije na kojima i danas u iole značajnijim procentom žive južnoslovenski muslimani, uključujući, naravno, i Crnu Goru. Kako je dio ovih prostora već puni vijek u sastavu države Crne Gore, to se pripadnici ovog naroda u Crnoj Gori i mogu, s pravom, smatrati autohtonim a Crnu Goru doživljavati i kao svoju državu i kao svoju domovinu. Naravno, ne samo kao svoju već zajedničku sa svima koji još u njoj žive. Nesporno je, pak, da matica ili većinski dio ovog naroda živi u Bosni i Hercegovini i drugim bivšim jugoslovenskim republikama. Činjenice, zapravo, takođe potvrđuju da su južnoslovenski

muslimani iz Crne Gore, samo dio istog naroda sa drugih prostora bivše SFRJ u kojoj su bili jedan od od 6 ravnopravnih i konstitutivnih naroda.

U cjelini uzev, južnoslovenski muslimani su, kako ističe i prof. dr Mustafa Imamović²⁷ narod južnoslovenskog etničkog porijekla i jezika, koji se od ostalih južnih Slovena istog jezika (Srba, Hrvata i Crnogoraca) raspoznaje po svom vjerskom i kulturno-političkom iskustvu. Samo plemensko ili regionalno porijeklo pojedinih grupacija Bošnjaka ima tek toliko značaja koliko su po tom osnovu, kao i kod svih drugih naroda, primjetne lokalne razlike.

Savremeno duhovno, oblikovanje južnoslovenskih muslimana, započinje, inače, u XIV vijeku, širenjem ondašnje Otomanske imperije na balkanske prostore. Među prvim poklonicima islama na prostorima današnje Crne Gore, kao što je poznato, bili su članovi ili potomci najuglednijih ovdašnjih porodica – Crnojevića, Hercega, Vraneša itd.

– Iz izloženih i drugih činjenica, jasno se da zaključiti da je ime Bošnjak i tradicionalno i istorijski najutemeljenije nacionalno ime južnoslovenskih muslimana sa prostora bivše SFRJ, odnosno prostora koji su pripadali ili administrativno, jezički i uopšte – kulturološki gravitirali tzv. Bosanskom ejaletu.

Ovovremene konfuzije kako oko imena, tako i samog postojanja Bošnjaka kao osobenog naroda, započinju sa austrougarskom okupacijom BiH i međunarodnim priznanjem Crne Gore i Srbije (1878). Poslije ovih događaja, naime, umjesto imena Bošnjak, južnoslovenskim muslimanima se, s početka čak i administrativno, pokušalo nametnuti ime “Muhamedanci”. Javnom kampanjom, prvenstveno u sarajevskim časopisima: “Bošnjak” i “Behar”, bošnjački intelektualci se početkom 20. vijeka oštro protive nametanju imena “Muhamedanci” dodatno afirmišući upotrebu vjerskog imena i u širem kontekstu.

Konačno, u prvj zajedničkoj državi Južnih Slovena – Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca (1918), nacionalno ime Bošnjak, isto kao i nacionalno ime Crnogorac, jednostavno je zabranjeno. Laza Kostić, direktor Statistike u prvj Jugoslaviji (Kraljevini SHS) nije skrivao da je on, kao direktor, ukinuo mogućnost nacionalnog izjašnjavanja južnoslovenskim muslimanima. Ostavio im je mogućnost da se mogu izjasniti jedino kao: Srbi, Hrvati, ili neopredijeljeni. Kostić pored ostalo, ističe da je “tu klasifikaciju doslovno upotrebio u Statistici izbora narodnih poslanika 1923, 1935, itd.”²⁸

Tek aktima Narodnooslobodilačkog pokreta (1941–1945), posebno odlukama AVNOJ-a, te zemaljskih antifašističkih vijeća BiH, Sandžaka, Crne Gore i Boke Kotorske, kao i Velike antifašističke skupštine Srbije,

²⁷ Imamović, Mustafa, *Bošnjaci*, XI/2000, “Posebna izdanja”- Sarajevo

²⁸ Kostić, Laza, *Etnički odnosi u BiH*, 1967. godina, str. 122

reafirmisana je nacionalna osobenost južnoslovenskih muslimana, ali i dalje pod vjerskim imenom – muslimani. Odmah iza rata, sve ove odluke o uvažavanju južnoslovenskih muslimana kao posebnog i ravnopravnog naroda, ponovo su “zaboravljene” i južnoslovenskim muslimanima je ostavljeno da se nacionalno opredijele za pripadnost nekom od hrišćanskih naroda (nacija) – Hrvati, Srbi, Crnogorci ili Makedonci?

Zašto je ime Bošnjak danas gotovo već zaboravljeno i doživljava se kao svojevrsna jeres, čak i od strane jednog dijela samog ovog naroda, možda opet najuvjerljivije svjedoče Đilasove riječi u, već pomenutoj, knjizi “Bošnjak”, kada on objašnjava – zašto ni komunisti poslije Drugog svjetskog rata, u SFRJ, sve do 1971. godine nijesu priznali južnoslovenske muslimane kao narod ni pod jednim imenom: “Računali smo da će se muslimani raslojiti na Srbe i Hrvate“, kaže Đilas.

Nakon puno lutanja i polemika, uglavnom zatvorenog tipa, službeno je, krajem šezdesetih godina, južnoslovenskim muslimanima ponovo i formalno priznat posebni nacionalni identitet i tom prilikom kao nacionalno, određeno vjersko ime Muslimani. Na popisima iz 1971, 1981. i 1991. godine, ovo ime je, uprkos prepoznatljivoj konotaciji same odluke, ipak opšteprihvaćeno, čime su južnoslovenski muslimani umjesto pretpostavljenog nestanka, sebe nanovo potvrdili. Činjenica je, međutim, da niko i nigdje u svijetu, pod imenom “Muslimani” ne prepoznaje ni jedan narod posebno.

Riječ: **musliman** je, inače, izvedena od riječi **islam** i particip je aktiva **eslame**. “**an**” je persijski nastavak, kojim se označava pripadnost nečemu, u ovom slučaju **Islam**u, nezavisno od toga kojoj neko naciji pripada – Turčin, Arapin, Malezijac, Pakistanac itd, itd. U suštinskom smislu, riječ **musliman**, ima značenje i **bogopokoran**.

– **Stoga:**

Kao dio istog nacionalnog stabla, tim prije što su se sunarodnici iz ostalih država – bivših republika SFRJ, izuzev Crne Gore, već opredijelili za vraćanje tradicionalnog imena Bošnjak, muslimani u Crnoj Gori i nemaju drugog izbora nego da prihvate ovo – i većinsko opredjeljenje, i istorijski, i tradicionalno najutemeljenije ime;

Nadati se da Crna Gora ima dovoljno demokratskog kapaciteta da razumije i uvaži ovakvo opredjeljenje, što bi, svakako, podrazumijevalo i obavezu stvaranja odgovarajućih formalno-pravnih uslova i za adekvatan tretman imena Bošnjak, već u predstojećem popisu stanovništva;

Nema utemeljenih razloga da reafirmaciju imena Bošnjak, bez ikakvih predrasuda, ne prihvatiti i politička, kulturna, kao i naučna javnost u Crnoj Gori, tim prije što reafirmacija tradicionalnog imena ni u kom slučaju neće i ne može dovesti u pitanje već, nebrojano puta, potvrđenu privrženost i opredijeljenost Bošnjaka da, zajedno sa svima sa kojima žive, doprinose samo dobru i prosperitetu domovine Crne Gore;

No, bilo kao bilo, drugog izbora i nema, ukoliko se ne želi prihvatiti sopstveni nestanak, kao naroda. A to, vjerujem, niko dobronamjeran, niti želi niti hoće. To, zasigurno, od Bošnjaka (Muslimana) ne očekuju ni komšije drugih vjera i nacija. Naprotiv, zadovoljstvo je što je, uprkos svemu što se zbivalo i preživjelo i tokom posljednje jugoslovenske drame, Crna Gora, ipak, sačuvala i kontakt sa pozitivnom tradicijom međuvjerskog i međunacionalnog življenja, i šansu da se ovi odnosi i položaj manjinskih naroda još adekvatnije riješi.

Zaim AZEMOVIĆ*

PRILOZI SPOZNAJI NARODNOG DUHA I IMENA

Zaista je teško karakteorologiju bilo koga naroda iznijeti u sažetom tekstu, pa i komponente koje određuju duhovno biće Muslimana-Bošnjaka u Crnoj Gori, a da autor ne podlegne uopštavanju, fragmentarnom nabravanju autora i izvora koji potvrđuju njegovo mišljenje. Doduše, materijali objavljeni sa I okruglog stola "Identitet Bošnjaka-Muslimana", Plav 1995. i izlaganja i materijali objavljeni sa II okruglog stola "Multietničko ogledalo Crne Gore", objavljeni u "Almanahu" 13-14, Podgorica, 2000.god. kao i u tekstovima dr Serba Rastodera i dr Avdula Kurpejovića, objavljenim u "Publici", januara 2003. god. umnogome otklanjaju tekuće dileme i čine nepotrebnim ponovno pobravanje istih izvora i istih argumenata. I dok se iz svih tih materijala, postepeno profiliše iz imena Musliman-Bošnjak, samo odrednica Bošnjak, ostaje nedoumica usvojena u Ustavnoj povelji o ljudskim i manjinskim pravima, koje su to nacionalne manjine u CG i jako prisutna želja izražena u bazi i legitimnim organima vlasti-Skupštini CG, da se Bošnjaci definišu ustavnim rješenjem u Crnoj Gori kao manjinski narod ili nacionalna zajednica, s obzirom da su autohtoni i konstitutivni u Crnoj Gori, kako vremenom prisutnosti na tom tlu, privrženosti toj državnoj zajednici i svojoj autohtonosti i porijeklu od domicilnog stanovništva. Iako vjerujem da nijesam usamljen u takvom shvatanju, njegova realizacija će vjerovatno zavisiti od volje predstavnika većinskog naroda, ali smatram da je važno da kao stav i zahtjev bošnjačkog naroda u Crnoj Gori bude formulisana, ali to prepuštam političarima i pravnicima a moj prilog kao stvaraoaca pretežno se odnosi na kulturnu baštinu Bošnjaka u rožajskom kraju.

S obzirom da Muslimani-Bošnjaci do sada nijesu imali nikakve institucije-institute, akademije, arhive, istraživačke timove koji bi proučavali njihovu kulturnu baštinu, to što je trebalo da rade timovi stručnjaka, radili su pojedinci entuzijasti. I sam sam dao skroman prilog izučavanju te baš-

* Književnik

tine koji je plasiran u antologijama usmene narodne književnosti Huseina Bašića i samostalnim i kolektivnim publikacijama i prilogima i ova zapažanja se pretežno odnose na rožajski kraj koji je rjeđe pominjan u ranije citiranim razmatranjima. I na ovom području, slično kao u drugim nastanjenim Muslimanima-Bošnjacima, sve do 1912. god. u pisanim tragovima o ovom narodu češće se čuje oznaka Bošnjak i bošnjački jezik (Evljia Čelebija, Teodor Ipen, Irbi i Makenzijeva, dr Milisav Lutovac i dr.), a od tog vremena sve do sada takoreći su bili od većinskih naroda gdje su živjeli u državama imenovani prema političkim interesima ili "Srbi-muhamedanci", ili "Hrvati-muhamedanci", ili samo po odrednici iz popisa 1971. god. i Ustava 1974. god. Muslimani. Lično ne doživljavam tako kontrastno i emotivno suprotnost između ove dvije odrednice Musliman i Bošnjak, jer su i pisci koji su stvarali u eks Jugoslaviji pojmove Musliman i Bošnjak doživljavali sa gotovo istim značenjem.

Sa rožajskog područja potiče još jedan veliki epski pjevač, poznat u svijetu, kojeg je profesor sa Harvarda dr Zlatan Čolaković 1989. god. u okviru projekta estetskog pristupa bošnjačkoj epici proučavao i snimio 48 video kaseti i odnio u Ameriku i napisao trilogiju o ovom epskom pjevaču. On konstatuje da je talenat epskog pjevača Murata Kurtagića ravan Avdu Međedoviću. Utoliko je značajnija ova konstatacija što je za taj rad dobio državnu nagradu Kanade i 6 pjesama Murata Kurtagića Čolaković je prenio na internet (www.kitabhana.net) i do sada je imao na sajtu 45.000 posjetilaca, jer se radi o značajnom naučniku, saradniku Lorda, nasljednika širom svijeta poznatog istraživača epske poezije Milmana Perija. (U rožajskom zborniku br. 10 2001. dr Šefket Krcić je objavio, s odobrenjem autora, izvod iz rada dr Zlatana i mr Marine Čolaković o Kurtagiću koji je Čolaković naslovio: Pjesništvo Murata Kurtagića - remek djelo bošnjačke epike. U tekstu je pomenut i moj doprinos spoznaji lika ovog epskog pjevača. Kao što je i dr Ljubiša Rajković svojom knjigom epskih pjesama "Sa zelene londže" Muslimana-Bošnjaka rožajskog kraja dao značajan prilog afirmaciji ove kulturne baštine.

Mi smo, kao grupa autora, 1989. god. objavili još jednu značajnu knjigu narodnih umotvorina rožajskog kraja "U riječima lijeka ima", koja je dobila veoma pohvalne recenzije u Zagrebu i Podgorici, pored ostalih i od dr Vuka Minića.

U publikaciji "Jagluk sa nebeske sohe", rađenoj u koautorstvu sa gospodinom Salkom Luboderom, (Rožaje, 1997.) prikazali smo etničke osobine Muslimana-Bošnjaka, gdje smo pored ostalog istakli da je nebrigom za kulturnu baštinu Muslimana-Bošnjaka, ona u arhitekturi naših gradova skoro uništena, sa čime se saglasio i dr Jovan Krunic, saradnik UNESKO-a, koji je isticao da postoji autentični tip stambene kule zvane "rožajska kuća". Tako npr. Ganića kula, koja je našla mjesto u engleskoj enciklo-

pediji "Arhitekture vord ist and meaning", London, 1984. god. prepuštena zubu vremena nestala je pred našim očima.

Na izložbi narodnih rukotvorina koja je bila priređena 1989. god. i sačuvana u video zapisu i kojoj je prisustvovalo pored ostalih i 35 doktora nauka učesnika 36. kongresa SUFJ u Rožajama etnolog dr Petar Vlahović je rekao da pojedini eksponati urađenih rukotvorina žena iz ove sredine mogu ići u sam vrh svjetske narodne umjetnosti. (Prvu nagradu je dobila jedna izložena mahrama sa unikatnim bošnjačkim likovnim rješenjem – šarama).

Posebnost Muslimana-Bošnjaka ogleda se i u njihovim svadbenim običajima, o čemu sam pisao u br. 3 "Novopazarskog zbornika", 1994. god., a o istoj temi su pisali i Ibiš Kujević i Delija Kurpejović, a u novije vrijeme mr Halil Kalač, a o osobenostima lokalnog govora stanovništva ovog kraja Ibrahim Hadžić i Alija Džogović, a ukupnom proučavanju identiteta Bošnjaka dao je značajan prilog i Safet Adrović.

U Rožajama se, inače nalazi turbe znamenitog književnika i borca za socijalnu pravdu, šejha Mehmeda Užičanina, koji je još 1748. god. propovijedao "da ljudi bez obzira na vjeru treba da su pred zakonom jednaci", te je od janjičara bio ubijen kao buntovnik i o kome je pisalo deset doktora nauka (vidi moju knjigu "Tajnovid", Rožaje 1994.) i na čijem je grobu i srpski i muslimanski živalj (po dr Tihomiru R. Đorđeviću) nekada iz poštovanja palio svijecu, jer je dao glavu za pravdu.

Ovo ističem radi toga, što kada čitamo materijale o diobama i međusobnim zatiranjima na Balkanu ima suviše gorčine (što ne treba zaboravljati za pouku), ali trebamo isticati ono što nas povezuje i primjere humanizma i čovječstva i međusobnog pomaganja i uvažavanja, što djeluje vaspitno i to što je humano i čovječno i jedino preživljava i uvodi nas u civilizovane narode. Da toga ima na našim prostorima pokazao je Marko Miljanov, skoriji izbor iz sličnih primjera "O gaziluku i merhametu" Čeda Bačovića, pa eto i ja sam skroman prilog tome dao kroz knjigu "Pamet je u narodu."

I zaista osobine humanizma, čovječstva i gostoprimstva korespondiraju sa osobinama Crnogoraca i Albanaca u Crnoj Gori, zar nijesmo 1993. godine i 1999. godine i na mikro i na makro planu po tome postali u pozitivnom smislu prepoznatljiviji kao država Crna Gora u svijetu, zašta imaju zasluge kako svi građani tako i sve političke partije koje su podržavale toleranciju i mir.

Htio bih da napomenem da smo u timskom radu na području rožajske opštine gdje su učestvovali orijentolozi, profesori i književnici (mr Redžep Škrijelj, Mujo Deniz, Čazim Fetahović, Osman Kurpejović i drugi) preveli rukopise koje su pisali stvaraoci bošnjačkog porijekla-poeziju, pisma, dokumenta, sa staroosmanskog jezika, a najnoviji naš predmet istraživanja je prevođenje tekstova natpisa sa nadgrobnih spomenika pisanih arapskim

pismom, sa grobova naših predaka koji su svjedočanstvo našeg postojanja i identiteta na ovim prostorima duže od 400 godina. Ta groblja su u rožajskom kraju često sačuvala i u nazivu svjedočanstvo o porijeklu naših predaka sa ovih prostora, kao što su nazivi muslimanskih grobalja u rožajskom kraju "Groblje Kuća" ili "Groblje Klimenata" u Rožajama, a ona se nemarnošću i zubom vremena i urbanističkim rješenjima često uništavaju.

Ne manje značenje i na širim prostorima poznate su folklorne vrijednosti Muslimana-Bošnjaka afirmisane kroz djelatnost KUD-a Vrelo Ibra, o čemu svjedoči publikacija "Vrelo Ibra" i gdje su značajan doprinos dali koreografi Ibiš Kujević i Delija Kurpejović.

I kao stožer i sinteza sveukupnog duhovnog bića Muslimana-Bošnjaka je postojanje umjetničke književnosti koja je predstavljena javnosti kroz više desetina književnih djela proze, poezije, narodnih umotvorina i desetak antologija bošnjačke književnosti proze i poezije sa blizu dvjesta autora sa prostora postojeće državne zajednice, od kojih bar nekoliko njih i po mišljenjima meritornih sudionika drugih naroda mogu biti uz bok dostignuća pisaca drugih naroda i šireg značaja, odnosno zaslužuju da budu uvrštena u nastavne programe škola. Tu je ne manje značajan korpus slikara i likovnih stvaralaca koji su se afirmisali na prostorima Crne Gore i pored univerzalnog u svom stvaralaštvu afirmišu i specifične motive svoga naroda.

S obzirom da se skoro sve ovo radilo entuzijazmom i o svom trošku, ne možemo da ne istaknemo značajnu ulogu koju su u afirmaciji kulturne baštine Muslimana-Bošnjaka imali časopisi "Almanah", "Rožajski zbornik" i Međurepublička zajednica u Pljevljima, odnosno časopis "Mostovi".

I da rezimiramo:

Neosporno je da kulturno nasljeđe Bošnjaka u Crnoj Gori, njihova vjera, običaji, arhitektura, narodne rukotvorine, narodne umotvorine, memorijalna arhitektura, umjetnička književnost, folklor, likovna umjetnost itd. potvrđuju njihov identitet i samobitnost, sa uticajima i prožimanjima bez kojih nije ni jedna kultura. Neophodno bi bilo da se, u sadašnjem i budućem vremenu, u okviru crnogorskih institucija ili na drugi adekvatan način omogući dalje istraživanje, finansiranje i prezentacija u medijima i školskim programima.

Većina Bošnjaka-Muslimana ili značajan njihov dio ne prihvata da su nacionalna manjina, već manjinski narod ili nacionalna zajednica i da su konstitutivni i autohtoni narod Crne Gore, po brojnosti, porijeklu, trajanju na ovim prostorima i želji da opstanu na ognjištu pradjedova, što smatramo da nije u koliziji sa pripadnošću drugoj religiji ili istorijskim kontekstom zajedničkih crta kulturne baštine sa narodima u drugim državnim zajednicama, gdje žive Bošnjaci, kulturnih veza i recipročne saradnje i uvažavanja a to će umnogome zavisiti od volje većinskih naroda i spremnosti prihvatanja civilizacijskih evropskih normi i kriterijuma.

Istorijski alibi ne može biti za naša prava i dužnosti u rečenici da – čekamo bolja vremena, spremni smo da dijelimo sudbinu naroda i država u kojima živimo, treba iz naše prošlosti revitalizovati i reafirmisati ono što nas vodi okretanju budućnosti, ono što nas spaja i vodi boljem međusobnom upoznavanju, uvažavanju, dogovaranju, za sveukupan način življenja, rada i napredovanja a tu privrženost svojoj državi Crnoj Gori i sada državnoj zajednici muslimansko-bošnjački narod sa ovih prostora je u vremenu koje je iza nas, i koje teče, potvrđivao, nadamo se da će tako biti i u budućnosti. Naravno, preduslov da bi se okrenuli realizaciji nacionalnih kulturnih prava, jeste rješavanje ekonomskih egzistencijalnih pitanja.

Ervin SPAHIĆ*

«AKŠAM MRAČE, MOJ PO BOGU BRATE...»

Slaveći prije nekoliko godina jedan od velikih murata, sunet moga sina Amara, okupi se najbliža rodbina da ga daruje i uveliča ovo porodično slavlje. I kao što to obično biva u takvim prilikama dotakli smo se i teme koji je odgovarajući naziv za našu naciju. Jedni su uporno tvrdili da smo Bošnjaci, drugi da smo Muslimani (sa velikim M) a jedan od rođaka dade nam do znanja da se on osjeća Crnogorcem-muslimanske vjeroispovijesti.

»E samo si nam još ti falio« – dobaci neko, i da neko od prisutnih ne zapjeva: »Akšam mrače, moj po Bogu brate...» ko zna kako bi se to sve završilo. Amar je za to vrijeme pažljivo brojao novac, ne obazirući se mnogo na žučnu raspravu njegovih bliskih rođaka (barem se meni tako činilo). »Dobro je – pomislih, da smo počeli raspravu na ovu temu, možda ćemo kao stari Feničani donijeti bilo kakvu odluku u ovakvoj atmosferi, pa ako se još ona pokaže kao ispravna u odsustvu alkohola biće opšteprihvaćena barem kada je familija u pitanju.« Odluku to večer, a ni kasnije nijesmo donijeli.

O bože, kakva nam je to sudbina dodijeljena da se među sobom nadgornjavamo ko smo i šta smo. Zar braća da se dijele? Smijemo li zatvarati oči pred tom činjenicom? Smijemo li, a pogotovu intelektualci koji pripadaju ovom korpusu dozvoliti cijepanje korpusa zbog rasprave o imenu? Zar nijesu dosta drugi govorili o nama? Da li je konačno došlo vrijeme da se čuje i naša riječ?

Pod pritiskom vremena u kome živim, zbog odgovornosti pred budućim generacijama, zbog toga što sam svjestan činjenice «da sve što nije zapisano, kao i da nije bilo» pišem ove redove:

Nacionalni osjećaj je subjektivni osjećaj svakog pojedinca i on se kao takav mora uvažavati. Nacionalni osjećaj kod muslimana, nije gubio na

* Poslanik u Skupštini RCG

snazi iako je bio izložen raznim pritiscima kroz istoriju i očuvan je do dana današnjeg. Prenošen je taj osjećaj o nacionalnoj pripadnosti sa generacije na generaciju, kroz mutna i zla vremena, i on zasigurno nije ni malo slabiji nego što je kod drugih naroda u našem okruženju.

Raspravu o nacionalnom imenu, ne treba shvatiti kao stvar samo stručne rasprave, ona je daleko više od toga. Cilj ovakvih rasprava treba da bude očuvanje samobitnosti i identiteta jednog naroda. Pored imena, za nacionalnu prepoznatljivost potrebno je izučavanje nacionalne kulture i običaja, izučavanje nacionalne istorije, jednom riječju potrebne su nacionalne institucije.

Uz sve prethodno pobrojano, potrebno je obezbijediti ljude koji će biti svjesni svoje misije, svoje obaveze, koji će biti obrazovani i spremni da daju svoj doprinos, a kao drugi važan momenat je ambijent u kojem će se sve to odvijati. Prvi uslov moramo obezbijediti iz svojih redova, a drugi zajedno sa svima onima kojima je stalo do demokratije uz korišćenje najviših svjetskih standarda koji se tiču ljudskih i kolektivnih prava.

Jedino će Crna Gora moći biti stabilna i održiva, ako je svi suvereni narodi budu doživljavali kao svoju domovinu, i ako se svaki od tih naroda bude u njoj osjećao slobodno. Pojedinačna i kolektivna prava i slobode su preduslov i za demokratski i za ekonomski prosperitet svake zajednice.

Sam termin Bošnjaci stariji je od dolaska islama na ove prostore. Prema nekim istoričarima, taj termin se prvi put pominje još u XI vijeku (po nekima čak i u VIII vijeku).

Šta se dešavalo i kroz kakve je sve «metamorfoze» to ime prolazilo odgovor se mora potražiti od kompetentnijih ljudi nego što sam ja, a tu prije svega mislim na ljude kojima su relevantne istorijske činjenice oblast interesovanja. Kažu da je «istorija učiteljica života», ali niti su svi učitelji dobronamjerni, niti su sve istorije objektivne a pogotovu ne one zasnovane na mitovima i legendama.

Bošnjaci, poturice, Turci, nevjernici, Muhamedanci, sunetlije, Srbi-muslimanske vjere, Hrvati – muslimanske vjere, muslimani, Muslimani, Muslimani-Bošnjaci, Bošnjaci-Muslimani itd. samo su neki od naziva za narod kome pripadam koje sam ja čuo ili bio u prilici da pročitam. Ono što je u ovom momentu važno istaći, da svim ovim «našim kumovima» nije pošlo za rukom da potisnu naš nacionalni osjećaj (osim pojedinačnih slučajeva) i da je on očuvan do dana današnjeg.

Zbog istorijskih prilika i nemogućnosti nacionalne afirmacije, sve do šezdesetih godina XX vijeka, muslimanima nije bilo dozvoljeno da se nacionalno izjašnjavaju, iako su bili aktivni učesnici u svim nacionalnim, kulturnim i političkim događanjima na ovim našim prostorima. Nacionalno osvješćivanje muslimana smetalo je svima onima, koji su imali prljave namjere i koji sa nama nijesu željeli dijeliti životni prostor. Za vrijeme II

svjetskog rata muslimani uzimaju aktivno učešće u narodnooslobodilačkoj borbi ali sve do Titovog govora na VII kongresu Saveza omladine Jugoslavije nije im priznat status naroda (1963.god.).

Odluka o priznavanju «Muslimana» kao nacije donijeta je tek na XVII plenumu CKSKBiH u februaru 1968.godine. Ovu činjenicu će mnogi zloupotrebjavati tvrdeći da su «Muslimani» izmišljena nacija od strane komunista.

Nacije ne mogu nastajati niti nestajati dekretom.Sve do formalnog priznavanja statusa naroda «Muslimanima» taj osjećaj kod njih nije bio potisnut, bili su svjesni svoje nacionalne pripadnosti i bili su to što jesu bili su, narod.

Da je to tako najbolje potvrđuje činjenica da su se muslimani na popisima do 1971. godine izjašnjavali kao «neopredijeljeni» u najvećem broju, čime su svima dali do znanja da nijesu ni Crnogorci, ni Srbi, ni Hrvati nego da su poseban i samosvjestan narod.

Iako su narodnooslobodilačka borba i komunisti odigrali veoma značajnu ulogu u sprječavanju biološkog nestanka muslimana sa ovih prostora, od strane neposrednih izvršioaca ustaško-četničkih fašoidnih ideologija (Vasa Čubrilović, Stevan Moljević, Garašanin i ini), odluka CK nanijela je još dvije nepravde muslimanima, prva je – što je tu odluku donosio CK uopšte (postojala su i druga elegantnija rješenja od ovog), a druga što je CK odredio novo ime za jedan stari evropski narod, kada su ga oni već ranije imali.

Naime, naziv «Musliman» više ukazuje na vjersku pripadnost (muslim – znači vjernik) nego što ukazuje da je riječ o jednom narodu. Niđe u svijetu nećete naći narod koji će za sebe reći da je Katolik ili Pravoslavac kada je ime nacije u pitanju. Apsurdno je da veličina slova na početku riječi određuje nacionalnu ili vjersku pripadnost. Ni najpažljiviji sagovornik ne može nas razumjeti niti «vidjeti» da li govorimo veliko ili malo - m. Možda bi ovaj hendikep bio prevaziđen kada bi naš nacionalni i vjerski naziv počinjao samoglasnikom pa bi ČUVARI IMENA mogli do mile volje otezanjem početnog slova iskazivati svoju nacionalnu pripadnost. Možemo samo zamisliti kako nas doživljava običan čovjek van granica bivše Jugoslavije, kada potenciramo da smo u nacionalnom smislu Muslimani. U njegovoj svijesti kada nas sluša to ime ima značenje fundamentaliste (u negativnom značenju te riječi) ili pripadnika Al-kaide kojim ga njegovi mediji plaše i pobjeći će od nas «glavom bez obzira». Za vašu namjeru da mu objasnite da ste Musliman i, još k tome, i ateista moraćete da sačekate neku drugu priliku ako do nje uopšte i dođe.

Prihvatanjem naziva «Musliman» pripadnici našeg naroda prigrabili su sebi ekskluzivitet kada je u pitanju ime nacije, i jedan čisto vjerski termin zloupotrijebili u odnosu na ogromnu svjetsku populaciju muslimana.

Prihvatanjem ovog termina diskvalifikuje se i veliki broj onih ljudi koji su ateisti.

Biti Musliman ili musliman (i jedno i drugo u prevodu znače – bogu pokoran) i biti u isto vrijeme i ateist (onaj koji poriče postojanje boga) ne idu ruku pod ruku.

Zato je zalaganje za uvođenje nacionalnog imena Bošnjak sasvim razumljivo, naziv Bošnjak bi u tom slučaju označavao nacionalnu pripadnost, a termin musliman bio bi ideološka i vjerska odrednica.

Pošto je tačno da je «musliman» religijska odrednica onda ne treba da nas čudi činjenica i da se ljutimo što nas mnogi smatraju vjerskom grupom, i pokušavaju nam kao optimalan okvir ponuditi vjerska prava i slobode. Jer po svim međunarodno priznatim standardima vjerske grupe i mogu uživati samo vjerska prava, dok im se pravo na naciju negira, a time i zahtjevi u kojima se traži obezbjeđivanje kolektivnih prava i sloboda.

Na Bošnjačkom saboru 28. septembra 1993. godine Muslimani Bosne i Hercegovine jednoglasno su prihvatili naziv Bošnjak za nacionalnu odrednicu. Budući da pripadamo istom nacionalnom korpusu, a kako su i svi Muslimani iz našeg okruženja to isto uradili (što pokazuju i nezvanični rezultati popisa stanovništva u Srbiji) možemo li i imamo li pravo sebe proglasiti za poseban narod i pojačati asimilatorske apetite onih koji nam ne žele dobro.

Usljed različitih migracija muslimanski živalj je veoma često mijenjao životni prostor, sjetimo se samo nekih: gdje nestadoše muslimani iz Nikšića, Podgorice, Kolašina, Mojkovca i Šahovića, mezarima tih muhadžira popločana je «zelena transversala» a po nišanima se može vidjeti ukoliko su još sačuvani od kuda potiču. Svi oni koji napustiše prostor današnje Crne Gore sebe nazivaju i doživljavaju Bošnjacima, a nama neki nude da sječemo grane istog stabla. Samo u Turskoj gdje danas živi preko pet miliona (po nekima još i mnogo više) potomaka Bošnjaka koji su tu našli utočište iseljavajući se od 1878. godine pa sve do danas, teško ćete naći nekoga od njih da za sebe kaže da je Musliman. Svaki od njih će vam s ponosom reći da je Bošnjak bez obzira da li je on ili njegovi preci došao iz Srbije, Bosne i Hercegovine ili Crne Gore. Na taj način daće vam do znanja da, iako živi u tuđoj zemlji, sa kojom ga povezuje jedino religijska pripadnost nije zaboravio na svoje korijene i da je sačuvao svijest o pripadnosti bošnjačkom narodu. Mnogo rodbine je po bivšim jugoslovenskim republikama razasuto, hoćemo li vještačkim putem od jednog naroda praviti dva? Hoće li se brak između Bošnjaka i Muslimana smatrati mješovitim brakom? Mnogo je onih koji bi željeli da izazovu podjelu u ovom korpusu. U mnogim zemljama pa čak i u onim sa starom demokratskom tradicijom ne gleda se dobronamjerno na islamsku religiju, oni u njoj vide opasnost iako to ona u suštini nije. »Poslije 11.septembra više ništa nije isto.»

Sjetimo se samo kako su i ranije o muslimanima i islamu pisali i govorili recimo Njegoš, Ivo Andrić i dr.

Sjetimo se ekonomskog genocida nad Muslimanima pod vidom agrarne reforme u Jugoslaviji 1918-1941.

Sjetimo se i onih najmračnijih genocida sve do kraja XX vijeka na ovim našim prostorima.

Obilježeni imenom, stradalim u Štrpcima ne bi pomoglo ni da su se u nacionalnom smislu izjašnjavali kao Srbi.

I kada su nam tepali da smo nečije tuđe «cvijeće», »ruže nam nisu cvjetale i mirisale», i kada su nam govorili da smo «isturčena braća», od čvrstog «bratskog zagrljaja» dušu bi ispuštali.

Nama je potrebna jasna nacionalna svijest o pripadnosti jednom narodu sa svima onima koji su i prije promjene imena bili jedan narod.

Starije generacije Crnogoraca, Srba i Albanaca, muslimane su nazivali Bošnjacima. Primjera je mnogo navešću samo neke od njih:

Pošto dolazim iz Bijelog Polja na ovom mjestu pomenuću dva poznata Bjelopoljca i njihov odnos prema nazivu Bošnjak.

Milovan Đilas kaže: «Meni je naziv Bošnjak blizak, jer znam da je to tradicionalan već od Srednjeg vijeka: muslimani koje sam ja poznavao u Bijelom Polju i družio se sa njima, uvijek su govorili da su Bošnjaci. U mojoj porodici bio je sluga musliman, Bešir Zulević iz okoline Rožaja. Bio je nepismen – ja sam ga naučio pismenosti, što nije bilo teško, jer je on bio vrlo bistar. On prost da prostije ne može biti, uvek je govorio da je Bošnjak. («Bošnjak Adil Zulfikarpašić» Nadežda Gaće, Bošnjački institut, Cirihi, 1994.)

Avdo Mededović u svom junačkom epu «Ženidba Smailagić Mehe» na više mjesta upotrebljava termin Bošnjak a i sam se «više Bošnjakom».

«Bože mili, pjevaju Bošnjaci!
Celu noć him puške prepucaše.»

«Upuniše bošnjački svatovi
Krvavije jada napunjeni
Svaki sokak vojskom napuniše»

Navešću još jedan primjer čovjeka koji je jedno vrijeme službovao na području današnjeg Bijelog Polja i kome je ovaj grad vječno stanište.

Znameniti Hafiz Salih Gašević rođen 1855. u Nikšiću, kao kolašinski kajmekam (sjedište Šahovići) na molbu domaćeg bošnjačkog življa preveo je i prepjevao, Mevlud Sulejmana Čelebije u čijem uvodu kaže:

«Moliše me kolašinski prviši:
Nama mevlud daj bosanski napiši»

Mezar Gaševića nalazi se u Gornjem groblju u Lješnici kod Bijelog Polja.

O stradanju našeg naroda, pljačkanju njihove imovine, o neizvjesnostima sa kojima su bili suočeni prilikom odlaska jedne i dolaska druge vlasti pisali su i pisci iz druge konfesije kao što su Risto Ratković i Miodrag Bulatović.

Bošnjaštvo nije upereno protiv drugih, ono nije ni anticrnogorstvo ni antisrpstvo, to je neotuđivo pravo naroda da se zove onako kako se osjeća. Mi to pravo ne sporimo drugima. Mi samo nastojimo da budemo ravnopravan partner drugima. Nije problem u nama ako druge doživljavamo i poštujemo da budu to kakvima se oni osjećaju kada je u pitanju njihov nacionalni osjećaj, to kako će oni nas doživljavati to je već «njihov problem», problem mentaliteta i nivoa tolerancije.

Obaveza svih nas je da rušimo zidove koji nas dijele, a zidamo mostove koji će nas spajati. Ja znam da teško i sporo se probija svijest da ljudi mogu da žive i grade zajedno, a da ne budu iste vjere, iste nacije ili istih političkih uvjerenja.

»Naš cilj nije da se slijemo jedan sa drugim već da saznamo jedan drugog i da jedan u drugom naučimo da vidimo i poštujemo ono što taj drugi jeste: naša suprotnost i dopuna» (Hese)

Postoji veliki broj ljudi koji osporavaju našem narodu čak i karakter konstitutivnog naroda pa ga svode na etničku i nacionalnu grupu.

Preambula Ustava Crne Gore glasi:

«Na osnovu istorijskog prava crnogorskog naroda na sopstvenu državu stečenog u vjekovnim borbama za slobodu.»

Crnogorci jesu nabrojniji narod, ali Crna Gora je i država ostalih autohtonih naroda koji ovdje vjekovima žive. I kako mnogi ustavi demokratskih zemalja navode kao konstitutivne elemente čak i pripadnike nacionalnih manjina, to je za očekivati da se u preambuli izmijenjenog ustava nađu svi narodi i nacionalne zajednice koje žive na ovom prostoru. A bilo bi konačno i vrijeme da se sa strogo čuvane tajne ko su nacionalne i etničke grupe u Crnoj Gori skine veo.

Drugi nas pak uvjeravaju da ćemo ukoliko dođe do promjene imena Musliman u Bošnjak dovesti u pitanje autohtonost na ovim prostorima, vezujući smišljeno pojam Bošnjak za Bosnu kao matičnu državu, a ne kao državu u kojoj živi matica tog naroda. Ne može naziv, odnosno ime jednog naroda opredjeljivati da li je on autohton na određenom području ili ne. Isto bi to bilo, kao kada bi oni, koji to tvrde uzeli za svoje prezime Onazis i na taj način za sebe obezbijedili da budu nasljednici te bogate brodogradilačke porodice. Naša domovina je Crna Gora, to smo dokazali svojim od-

nosom prema njoj i možemo kao takvi poslužiti za primjer drugima. Tražiti od nas da to do iznemoglosti ponavljamo, zaista nema smisla.

Naš narod može poslužiti i kao primjer (nikad se ne ponovilo) za razna iskušenja kroz historiju, prošao je brojne golgote, ali je uspio da sačuva svoju posebnost, svoju kulturu i svoju tradiciju.

Kada je to tako onda, prije svega zbog nas samih, zbog nastavljanja kontinuiteta naše tradicije, naše kulture, naše historije, ispoštujmo zavjet naših predaka, vratimo se sebi samima. Uvažavajući sebe kao bošnjački narod i drugi će nas uvažavati kao sebi ravne.

Poslije nekoliko mjeseci Amar pođe u školu, počele su prve obaveze a ubrzo zatim iz škole donese anketni listić na kojem smo mi roditelji trebali da upišemo nacionalnu pripadnost našeg djeteta. Jedan pogled na listić bio je dovoljan da se duboko zamislim. O čemu se naime radi: na listiću je odvojeno pisalo Bošnjak i odvojeno Musliman, uz ostale nabrojane nacije ove dvije bile su «sasvim ravnopravne», bar kada je anketni listić u pitanju. Amaru sam obećao da ću anketni listić ispuniti čim dobijem pojašnjenje, kako to i čijim ponovo dekretom se želi od jednog naroda stvoriti dva. Prođe nekoliko dana, objašnjenje nisam dobio (da budem sasvim iskren nisam ga mnogo ni tražio) ali sam zato odluku donio, da ova «dva» naroda pošto «nemaju drugih veza» povežem barem crticom» – «tamo gdje bude pisalo Bošnjak staviću, Bošnjak-Musliman, a tamo gdje piše Musliman, staviću Musliman-Bošnjak.»

»Amare, donesi mi anketni listić!«, pozvao sam ga čvrsto riješen da svoju namjeru sprovedem u djelo.

»Ja sam ga dao učiteljici« – odgovori mi on.

«Kako prazan listić, kad ga nisam ispunio?»

«Ispunila ga je ona!» – odgovori on.

«Kako ona?» – već pomalo nervozno pitam.

«Lijepo, pitala me šta da pišem ovde Amare? Musliman ili Bošnjak?»

«I, šta si joj ti rekao?» – upaduh mu u riječ.

«Rekao sam joj, pišite Bošnjak!» – odgovori mi on gledajući me pravo u oči.

Osmijeh odobravanja na mom licu, bio je potvrda da nije pogriješio, a njegovim odgovorom učiteljici, dao mi je do znanja da je onoga dana kada je bio sunet i te kako pažljivo slušao raspravu oko imena Bošnjak ili Musliman svojih najbližih rođaka.

O Bože, dok XXI vijek polako troši svoje godine, moje dijete zajedno sa mnom pokušava da razriješi dilemu - ko smo i šta smo?

Ne potvrđuje li se ovim i ona stara narodna izreka: «da i dijete nekada valja poslušati».

Velika odgovornost zbog toga leži upravo na nama! Zbog njih! Mi smo ti koji krojimo i njihovu sudbinu kada je u pitanju i ime i naš nacionalni identitet. Koliko još vremena treba da prođe pa da konačno i u školi nešto nauči i o svojoj istoriji, i o svojoj kulturi, i o svojoj književnosti. Da li će vječiti krivac konačno biti slobodan.

Bošnjak ili Musliman «dilemu» sami stvaramo jer, ni oni prije nas, a ni mi sami je nismo dovoljno otvoreno raspravili.

Mene lično ne bi iznenadilo da ovakvo Amarovo nacionalno određenje neki naši sunarodnici osude kao pokušaj «velikobošnjačke asimilacije» i otvorenu izdaju domovine. Velikoj turskoj imperiji to nije uspjelo za pet vjekova vladavine kada smo mi u pitanju, da li će to ovaj »mali izdajnik» uspjeti. Još u vrijeme turske vladavine, zadržavajući svoj stari naziv, Bošnjaci su se za sva vremena distancirali, kada je nacionalna pripadnost u pitanju od turskih osvajača. Vraćanjem starog nacionalnog imena poslaćemo poruku svima, da prestanu da nas svojataju i da nas puste da budemo ono što jesmo. Ovakvim svojim stavom mi ne poričemo zajedničke korijene, nazad ne možemo i nećemo, zato nam ostaje da se svi zajedno okretno budućnosti, to hoćemo i moramo.

Odustao sam da mu objašnjavam ko su ti ljudi i o razlozima za njihovo takvo ponašanje. Mislim i dalje, da je još uvijek mali da bi to sasvim razumio (tek mu je osam godina). Kako vrijeme brzo prolazi, sačuvaću ovaj citat od Meše Selimovića kako bi Amar sam donio zaključak.

«Vlast stvara od svojih nosilaca, agresivne i bezobzirne ljude, neosetljive na tuđe nevolje, slepe za prave životne probleme, cinične na žalbe i pritužbe. Samouverene, jer mogu zaista mnogo, naročito ako im to prilike i odnosi dopuštaju. U tom slučaju javlja se bezbroj poltrona, koji su njihova vojska.

Pošten i otvoren čovek, koji poštuje svoju misao i prave vrednosti, obično je žrtva, i to najčešće poltrona, a ne ljudi na vlasti. Poltroni su đubre jednog vremena i na njemu rastu sva zla ovog sveta» (M.Selimović)

Ja sam svjestan činjenice da ovaj skup nema pretenzija da bilo kome nameće kako će se u nacionalnom smislu izjašnjavati.

Moja očekivanja od ovakvog skupa su, budući da ovdje sjede ljudi čije se mišljenje poštuje i uvažava u sredinama iz kojih dolaze a i šire, ponude argumente i daju sugestije šta nam je činiti, jer nama ubrzo predstoji i popis stanovništva u Crnoj Gori. Nadam se da donošenje bilo kakvog zaključka ovoga puta neće prekinuti pjesma: «Akšam mrače, akšam mrače, moj po Bogu brate.....».

KO TO TAMO PJEVA???

Suljo MUSTAFIĆ*

ZA VRIJEME ISPRED NAS

Govoriti o svom imenu znači ispričati priču o sebi. Biti bezimen, predstavlja dolazak na granicu nepostojanja. Najveći antički pjesnik Homer, tvrdio je da je anonimnost, u njegovom vremenu - zaborav imena, go-ra i od smrti. Njegov epski srodnik sa naših prostora, Avdo Mededović, postao je besmrtno spašavajući jezik svog bezimenog naroda.

Mi smo danas pred ogledalom. »Srećni li su narodi koji imaju do-sadnu istoriju« - kazao je jedan veliki francuski filozof. Dodir sa našom istorijom je više od uzbuđenja vlastitom prošlošću. Pogled u našu prošlost je upravo ogledalo u kojem se danas, ostavljeni i prepušteni vlastitoj sud-bini, ogledamo. Ima takvih momenata u istoriji. Primjer srednjevjekovnih Hazara, ali i mnogih drugih naroda, o kojima znamo samo iz hronika i ljetopisa, priča ili mitova, upozoravaju da je iščeznuće sa istorijske pozor-nice, sudbina koja može snaći i nas. A pravo je čudo da nam se to već nije dogodilo. A ko smo to, zapravo, mi? Zapitanost je početak svake naše priče.

Vaspitavali su me: musliman si sa malim ili velikim **m**. Govorili su mi: đed ti je bio prvo Srbin, pa potom Crnogorac. Prađed ti je umro u uvje-renju da je Turčin. Sjećam se očeve priče o tome kako se obrađovao kada su mu dozvolili da je po nacionalnosti Musliman. Prije toga, bio je i Neop-redijeljen, a možda i Jugosloven. Možda je moja ispovijest neukusno in-timna, ali siguran sam da će istu ili sličnu priču potpisati svaki moj vršnjak, koji je rođen i pripada istom kulturnom, povijesnom i vjerskom miljeu. I, zaista, pitali smo se i tražili odgovor od drugih: ko smo mi? Rat na našem pragu, svojim surovim jezikom, saopštio nam je: »Nije važno šta ti misliš da jesi, važno je šta si za one oko tebe!« Mnogi su to saznanje skupo pla-tili. Kao i njihovi preci mnogo puta ranije.

Srećom dolazim iz grada i okruženja, koji je, opet nekim čudom, koje se više puta ponavlja kroz istoriju, bio izuzetak iz opšteg ambijenta des-

* Profesor književnosti, urednik Radio Bara - Bar, član Redakcije "Almanaha"

trukcije, netrpeljivosti i razaranja. Upravo, možda je to i jedan od razloga da je danas zapitanost barskog muslimana, Muslimana ili Bošnjaka, veća nego recimo njegovog sunarodnika u Pljevljima. No, to je samo jedan od razloga. Ponavljam, saopštavam lični utisak, bez namjere da vas ubjeđujem da govorim u ime zajednice.

Bogata prošlost grada na čijim su prostorima islamska kultura i način života za 307 godina apsolutne dominacije, ostavili neizbrisivi trag, iako neistražena, svjedoči o tome što smo bili. Kamene minare, turbeta, mektebi, medrese, nišani, sahat-kula, od čega smo ponešto do danas sačuvali svjedoče i o tome što smo sada.

»Kismet« i »meramet«, dvije su riječi koje sam najčešće slušao u djetinjstvu, kada bi se uz Ramazan ili Bajram okupljala rodbina u našoj kući. Kasnije sam saznao da su to lokalne varijante izgovora dvije orijentalne riječi koje predstavljaju temeljne pojmove islamskog svjetonazora.

Shvatio sam, dublje proučavajući etnologiju, a samim tim i psihologiju mojih istonarodnih sugrađana da je vjerski osjećaj i refleks u Baru uvijek bio ispred nacionalnog ili etničkog. U vječitom sjećanju i priči o turskom vaktu, u uspomenama koje su blijedile, u stalnim iseljavanjima prvo prema Turskoj, a kasnije i prema Bosni, Americi i Zapadnoj Evropi, proteklo je 125 godina novije istorije. Oni koji su ostajali u Baru, sve više su razmišljali kako proći »između kapalja«, kako opstati a ne izmiješati se i kako ne zaboraviti svoju kulturu i običaje. Zato smo, čini mi se, kao nigdje drugdje, postali dobrovoljni geto, svijet samodovoljan, začauren, konzervativan i nepovjerljiv prema svemu što dolazi izvana. Oni koji nijesu dijelili svjetonazore »samoupravnog društvenog poretka«, nastavili su život u svojoj dobrovoljnoj izolaciji, u običajima i tumačenju vjere, din - islama, koje su im njihovi stari prenosili. I jedni i drugi su, s razlogom, govorili o tome kako je Bar primjer vjerskog suživota na crnogorskim prostorima. Međutim, možda smo i zaboravljali da smo upravo mi možda tome davali najveći doprinos. No to je prošlost, koja nam daje i nauk za vrijeme ispred nas. I mislim da nema dileme da će naš odnos prema komšijama i dalje biti isto takav.

Ali, dilema je kod mnogih, htjeli to priznati ili ne, kako će upravo naše komšije gledati na nas, ukoliko usvojimo neko nacionalno ime drugačije od dosadašnjeg. Odgovor je opet u bližoj ili daljoj prošlosti.

Otac mojeg komšije, pravoslavnog Crnogorca, doživljavao je mog oca kao prijatelja, ako je on to zaslužio kao komšija, a ne kao Turčin, Musliman, Neopredijeljen, Jugosloven ili kako se već zvao. I tu, po meni, prestaje dvoumljenje.

Zato smatram da, ukoliko ne želimo da postanemo etno-park, zanimljiva i egzotična, ali **bezimena** skupina osobenog folklora i kulture u nestajanju, nama u Baru ostaje da se pridružimo većinskom opredjeljenju mus-

limana u Crnoj Gori, da je naše nacionalno ime Bošnjak. Riječ je, dakle, prevashodno o odluci koja nikoga ne obavezuje i svakome ostavlja da se, po mjeri vlastite savjesti, izjasni na predstojećem popisu. I nije ovakvo opredjeljenje hir pojedinca, niti »institucionalna velikobošnjačka asimilacija«, već puka potreba legitimacije pred svijetom današnjice, koji će već sutra, možda i za našeg života, biti predmetom istorijske valorizacije. Zaista, tu ne vidim nikakvu opasnost ni za moje komšije, ni za moje prijatelje ili sugrađane koji pripadaju drugom narodu. Mogućnost izbora mog nacionalnog imena, danas niko dobronamjieran neće dovesti u pitanje. Isto tako, moja utemeljenost u kulturu, jezik, običaje i folklor Bara, ne dolazi u pitanje. Mi ostajemo i na svojoj podrumijskoj zemlji i u svojoj vjeri islamu, dijeleći sa našim komšijama i zlo i dobro koje nas snalazi. Ne vidim razlog zašto nas i naša domovina Crna Gora kao takve ne bi prihvatila. Mi smo nju odavno prihvatili kao svoju, u onoj mjeri u kojoj nas i islam uči: da nam je dužnost poštovati državu koja poštuje našu vjeru.

Moje lično uvjerenje govori mi da živimo u građanski i politički nedovršenom društvu. U našem ambijentu je, nažalost, nacionalno ispred građanskog osjećanja. Da je obrnuto, a uvjeren sam da će tako biti, kada se pridružimo porodici uređenih građanskih društava, ovakve rasprave biće anahrone i možda smiješne. Državotvorna pripadnost, iz koje će proishoditi nacionalni osjećaj, definišaće i označiće i jedno ime, ali i jednaka prava.

Nadam se da će doći vrijeme, kada ćemo svi moći da kažemo da smo Crnogorci, zato što živimo u nezavisnoj, maloj i bogatoj državi i uživamo jednaka prava.

U stvarnom životu, a ne samo u Ustavu.

Omer REDŽEPAGIĆ*

BOŠNJAK ILI MUSLIMAN

Ovu dilemu potenciraju dvije Matice: Muslimanska, na čelu sa g. dr Avdulom Kurpejovićem i Matica Bošnjaka. To pravo ne pripada nijednoj, jer osjećaj pripadnosti je isključivo lična, intimna stvar svakog pojedinca. To će i vrijeme i naredni popis stanovništva sigurno pokazati. Istina, država, vlast, partije i stranke a posebno informativni mediji ne smiju podržavati i sokoliti nikoga, pogotovo nekoga koji ima isključivu ulogu poltrona tzv. takojevića!

Ja znam da svaka vlast voli Takojeviće, zvali se oni Sejdivići ili Smajići. Bitno je da su "... mjera za ravnanje kako treba da izgleda jedan pošten musliman." Trebalo bi da znaju da ovakvi i slični ne valjaju nikome. Na njih se ne može osloniti koliko na truli plot. Varaju sami sebe pa i svakoga.

Osjećaj pripadnosti jednom narodu treba prepustiti svakom pojedincu da svojom voljom i sviješću to iskaže. Svako silovanje, kao npr. da u Crnoj Gori nema Bošnjaka, uz prijatnu poput Matice muslimanske i njenog predsjednika je u najmanju ruku nesimpatično, pogotovo kada se uzda u potporu vlasti. Tada zna i da zaprijeti kao npr. tvrdeći: "... Djelovanje matice Bošnjaka je antimuslimansko i ANTICRNOGORSKO." Ovdje stavlja akcenat na ANTICRNOGORSTVO da bi se Bošnjaci zastrašili, a i izazvala mržnja prema njima od strane crnogorskog naroda.

Ako je lično pravo svakog pojedinca kako će se osjećati i izjašnjavati, onda je sramota i grehota podvaljivati onima koji se izjašnjavaju kao Bošnjaci da su antiCrnogorci, te da im Crna Gora nije matica tj. domovina. A Marko Miljanov Popović kaže: "Čoek bez domovine i nije čoek." Ovo pogotovo jer ime Bošnjak nije vezano za teritoriju. Bošnjak može živjeti u Kini, Americi ali i u Crnoj Gori. Čuveni naučnik i patriota Nikola Tesla je zborio da je po nacionalnosti Srbin a da mu je domovina Hrvatska.

Istina je jedna da Bošnjaci u Crnoj Gori 90% i više, vode porijeklo od Crnogoraca, što je i naučno dokazano. Dovoljno je pročitati studiju dr

* Profesor

Ejupa Mušovića: *Muslimani Crne Gore od pada Zete* (1499) (Izdavač Muzej "Ras", Novi Pazar, 1997.god.), zatim rad Slobodana Šćepanovića: *Poriijeklo kolašinskih muslimana*. (Feljton "Vijesti" br.647 od 24. IX 1999. godine)

Jednom riječju sve im je isto počev od jezika, običaja, pjesama, igara, toponima i posebno prezimena i porijekla itd. itd. osim vjere. Vjera im, ni do dana današnjeg, nije smetala da znaju da su rod te da to poštuju i uvažavaju – bratstva i rođaštva iz obje vjere – pravoslavne i islamske.

Druga je stvar što su nacionalisti i šovinisti raspirivali vjerski antagonizam. Čak jedan gospodin iz rukovodstva Liberalnog saveza, pošto ispredlaga da idu u istorijski depo: bjelaši i zeleniši, partizani i četnici, IB-eovci i Titovci, čak Momirovci i Milovci; ne smatra za potrebno da predloži, i to ponajprije, da u ovaj "depo" otidu:

"Luna i krst, dva strašna simbola"

Krst i nekrst,

Miloš i Murat,

Bajram i Božić,

Srb i Turčin, jer

"Borbi našoj kraja biti neće,

do istrage turske ali naše."

Da su nastojanja g. dr A. Kurpejovića da dokaže citiranu činjenicu o crnogorskom porijeklu Bošnjaka (Muslimana) u Crnoj Gori, moglo bi se imati razumijevanja i odobravanja. Ali, bez navođenja makar jedne činjenice sem što po desetak puta upotrebljava riječ "autohton" je uzaludan posao, pa makar ga odrađivao "poštenu" Musliman. Prenaglašavanje "autohtonosti" samo po sebi kazuje da država (društvo) nije građanska. Ako je država građanska, onda je društvo demokratsko pa je isticanje "autohtonosti" stvar za svadbe i svečanosti, kada se može do mile volje pjevati i veseliti se u duhu svoje "autohtonosti", na svome jeziku i po svojim adetim, a da ih niko ne uznemirava.

U pravu je dr Šerbo Rastoder kada kaže da mu je prihvatljivije i normalnije da se neko izjasni kao Crnogorac, Srbin, Hrvat, Albanac prije nego Musliman. Musliman, kako piše u svim leksikonima i enciklopedijama od Milana Vujaklije, Male Prosvetine enciklopedije do Larussa svuda piše da je musliman=pripadnik islamske vjeroispovjesti (muhamedanske vjeroispovjesti).

Ja do sada nigdje ne pročitah da je g. dr Avdul Kurpejović napisao i objavio nešto što bi bilo zasnovano na činjenicama da dokaže ispravnost svoje tvrdnje da su "Muslimani" u Crnoj Gori poseban narod, izuzev što u svojim saopštenjima ili Matice muslimanske, čiji je predsjednik, koristi samo suvoparne tvrdnje, po desetak puta, upotrebom riječi "autohton"! uz prijetnje da je bošnjaštvo antiCRNOGORSTVO.

Zašto g. dr A. K. te svoje "tvrdnje" o nepostojanju Bošnjaka u Crnoj Gori, iako znamo i on i ja da, kada je riječ o imenu Musliman, Bošnjak, Musliman–Bošnjak, Bošnjak–Musliman, da je riječ o jednom narodu, življu, stanovništvu; ne objavi u časopisu ALMANAH, čiji je i glavni cilj proučavanje, zaštita i prezentacija kulturno-istorijske baštine Muslimana–Bošnjaka i argumentovano dokaže da: "... specifičnost Muslimana koja se ogleda u tome da su jedinstvena pojava u evropskoj istoriji da jedan narod nastane u svom punom etničkom i nacionalnom biću, na osnovu religijske inicijacije." Eureka! Najnoviji prilog istorijskoj nauci! Možda za ovakvo "otkriće" sljeduje Nobelova nagrada. Da nije žalosno, bilo bi smiješno. Nažalost, i smiješno je i žalosno. Da nije tako, zar bi sve činio što je u njegovoj moći da ukine pomenuti časopis.

Što se tiče moga mišljenja o pomenutom časopisu ALMANAH i njegovoj Redakciji može samo da se pozdravi njen napor i doprinos na afirmaciji bošnjačkog naroda.

Ja bih se iskreno radovao kada bi i g. A. K. makar i približno dao ono što stvaraju i što su stvorili akademici DANU: g. dr Šerbo Rastoder, g. prof. Husein Bašić i prof. g. Zuvdija Hodžić. Tvrdim da ovakvi pregaoci itekako trebaju bošnjačkom narodu i matici Crnoj Gori! Otuda i neizmijerna zahvalnost istima.

Da tako misli, kako misli, da tako radi, kako radi zaista mi ne smeta jer je to njegovo pravo, ali podvaljivati drugima koji drugačije misle tj. da je Bošnjaštvo antiCRNOGORSTVO je neljudski. Vjerovatno pod nečijim sponzorstvom. Svakako na liniji "poštenih Muslimana" tzv. Sejdo-Smajovića. Zapripše mi na Šešelja kada zaprijeti novinarima.

Kao što je i Alija Izetbegović svojom "Islamskom deklaracijom" želio postati neki novi božji poslanik – pejgamber a. s., tako i g. A. K. propagira, na njemu svojstven način, panislamizam i sebe kao preteču, ako ne u svijetu, a ono bar na ovim prostorima, kada kaže: "Osnovanost daljeg postojanja muslimanske nacionalnosti u Crnoj Gori i na prostorima bivše SFRJ pa i Balkana ima uporište i u činjenici što je Konferencija Organizacije islamskih zemalja usvojila Povelju kojom se članom IV proklamuje i proglašava da Muslimani čitavog svijeta čine naciju u modernom smislu. U pitanju je evolutivni proces razdvajanja religijskog od nacionalnog kao i to da je muslimanska nacija jedinstvena pojava ne samo u Evropi nego i u svijetu. Tako sada imamo stvarnost da muslimanska civilizacija spada u osam svjetskih civilizacija i muslimanska nacija kao jedna od nacija u svijetu."

Ja samo pitam g. dr Avdula Kurpejovića da nije ovo ideologija "Mladih Muslimana"?! i da li "Avdul institucija" izdvaja štogod za avangardu panislamizma "Muslimansku braću".

Ne čudim se što je dr Avdul Kurpejović ošajatio ovakvom džadom. Neka ga. To je njegovo pravo. Svjesno ili iz neznanja. Istina, on se rano i

(ne)zasluženo obikao na glavarsku stolicu, pa mu je ovakav put, u ovom i ovakvom vremenu, jedini način da imadne "fotelju". Takva kakva je. Sa fajdom ili badihava. On to najbolje zna. Tzv. džada Sejdovića-Smajovića je poznata. I takvima se ne čudim. Sigurno imaju neke "svoje" razloge. I neka im bude.

Ja se čudim da neko, a pogotovo crnogorska progresivna elita, pojedinci i ustanove, na direktan ili indirektan način, podržavaju Avdulovo "učenje" i njegovo "autohtono" muslimanstvo? Naziv Bošnjak ne mogu da preture preko zuba?!

Pitam se zar se jasno ne vidi šta g. Avdul propovijeda! Panislamizam! Zagovara jednu "svjetsku" naciju muslimanstva, (sigurno teokratsku i naciju i državu) a po preporuci kralja Fejsala! Krupan zalogaj. Nerealan i kao takav neostvarljiv. Nijesu pitali ni Pakistance, Iranice, Turke, Egipćane, Palestince, Alžirce i druge da li su voljni da se odreknu svoga imena da bi prihvatili "svjetsko" ime Musliman?! To jest panislamizam ne samo kao vjeru već i kao svoju naciju, što nema logičnu podlogu.

Eto to nam predlaže dr Avdul i njegova "institucija". Za takvu rabotu u Crnoj Gori, pasivnošću intelektualne crnogorske elite i kulturnih ustanova, ima indirektnu podršku, a od vlasti i materijalnu.

Ja se pitam kako to da je ime Bošnjak u upotrebi za bošnjački narod u Srbiji, Sloveniji, Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini, Makedoniji, Albaniji, Kosovu, dok u Crnoj Gori nije tako. Znači da su Bošnjaci u Crnoj Gori nešto izuzetno. Nešto što odudara od duha multietničke i multikonfesionalne Crne Gore, a što nam okruženje, Evropa i svijet priznaju.

Prođe me želja na jednog mog komšiju, veseljaka i šereta, pogotovo kad bi bio malo "čefnut". Uđe u bife na Limskom mostu, dobro razgleda sve prisutne, pa će s vrata izdeklamovati parole: da živi Tito, da živi Partija, ponekad da živi i komandir milicije u Plavu a onda počne da kritikuje, pa ponekad i opsuje sve po redu od opštine do milicije; a ove prethodno izgovorene parole mu služe kao alibi, ako ga neko prijavi za tzv. verbalni delikt da ga vlasti ne bi kažnjavale i hapsile. Slično čini i g. dr Avdul kritikujući one koji se osjećaju i izjašnjavaju kao Bošnjaci; da je bošnjaštvo antiCRNOGORSTVO, a suštinski propovjeda panislamizam.

Tu skoro reče jedan pametan čovjek da jedna vrsta ljudi ima neprestanu potrebu da bude u javnosti, makar i svojim glupostima i nepoštovanjem osnovnih načela javnog ponašanja.

Nije nepoznato da se u ovakve pouzdaju oni koji ih podstiču a i finansiraju radi nekih svojih navodnih računa i interesa. Nekorektno je da ovakvi i slični za svoje neosnovane i ničim argumentovane "tvrdnje" pa bogme i prijtnje, imadnu mjesta u javnim medijima npr. TV Crne Gore – prvi program u terminu "Kalendar" spomenu kao istorijski datum ustanovljenje Matice muslimanske i njenog utemeljitelja g. dr A. K.

U vezi činjenice da Muslimani u Crnoj Gori vode porijeklo od Crnogoraca, navešću neke interesantne primjere iz našeg kraja – Plava i Gusinja.

- Bošnjačka (Muslimanska) prezimena: Aksalić, Baković, Barjaktarević, Balić, Bašić, Gačević, Garčević, Gruda, Gutić, Damjanović, Deljanin, Dešić, Drakulović, Drašković, Dučić, Đukanović, Đurković, Jasavić, Žarić, Ivanović, Jevrić, Kandić, Kačamaković, Kolenović, Kojić, Kolašinac, Krčić, Kučević, Kujović, Lalić, Laličić, Lazović, Leković, Lončarević, Lješljanin, Luković, Markišić, Marković, Medunjanin, Minić, Mulić, Muminović, Musić, Nikočević, Olević, Pašić, Pejčinović, Pupović, Purišić, Radončić, Rajković, Rakuš, Redžić, Simonović, Srdanović, Surović, Tošić, Ćirković, Canović, Cecunjanin, Ćiriković, Fatić, Ćekić, Šestović, Šiljković, Šoškić.

A čija su ova prezimena u Crnoj Gori: Abazović, (H)Asanović, Bajramović, Bajrović, Zajović, Idrizović, Mehmedović, Mujović, Muratović, Mujić, Muhović, Muhedinović, Musić, Osmajić, Ramović, Ramadanović, Redžić, Seferović, Turčinović, Tufegdžić, Džaferović, Hadžović, Šaban, Šabović, Šečković, Šućur, Šabanović?

- Šećo Bašić iz Plava, sela Brezovejica, imao je sinove: Ahmeta, Ibra, Idriza, Milorada i Beća. Milorad je prešao u pravoslavnu vjeru, oženio se i izrodio djecu. (Poginuo je 1944. godine od strane mjesnih "vulnetara", saradnika okupatora, kao Crnogorac u pravoslavnoj vjeri.) Njegov sin Nedjeljko je rođeni brat od strica našem uglednom književniku i akademiku DANU Huseinu I. Bašiću.

- Selmo, Bajro i Meho Lazović su rođena braća. Prilikom krštenja 1913. godine Meho je dobio ime Milovan, kada je prešao u pravoslavnu vjeru. Godine 1941. je, zajedno sa svojim starijim sinom Dušanom, strijeljan od strane Italijana i lokalnih okupatorskih saradnika. Selmova, Bajrova i Milovanova djeca su živjela u slozi i ljubavi, te im različita vjerska pripadnost nije smetala da budu braća i da se tako odnose jedni prema drugima.

Mislim da se iz navedenog može zaključiti da je Bošnjacima iz Crne Gore matica Crna Gora, pa je razumljivo da oni nemaju "rezervne domovine" već jednu jedinu – Crnu Goru. U potvrdu ovoga ispričaću jedan lični doživljaj.

- Dizao rogove na kući Hamo Canović iz Plava. Po običaju pozvao svoje rođake, komšije i prijatelje na malu svečanost. Među pozvanima bijaše i jedan stariji čovjek kojega ja nijesam poznao. Pitaš domaćina Hama da mi kaže ko je. Reče mi da je Muminović (ime sam mu zaboravio), koji je kao teški ranjenik 1913. godine odselio u Tursku.

Poželjeh da se upoznam sa njime. Pođoh i sjedoh pored njega kazujući mu se ko sam i čiji sam. Oca mi se dobro sjećашe.

Govoraše odlično "naškim" jezikom. I to baš onim arhaičnim, kojim se tada govorilo. I tako, riječ po riječ, ispriča mi povod za dolazak pod stare dane u Plav, u svoj zavičaj:

U pošljednje vrijeme toliko sam bio okupiran svojim zavičajem da sam dan-noć samo o tome mislio i razmišljao. Ukućani su primijetili moju psihičku odsutnost i čilenje, pa bih primoran da im rečem istinu.

Odvraćali su me. Čak su mi govorili da sam u Tursku došao sa prostim crijevima ali sa glavom na ramenima, a da ako sada pođem u Crnu Goru, ne vjeruju da ću se živ vratiti, već da ću biti iskomaćen.

E pa, kad tako mislite, organizujte mi ispraćaj kao da sam umro a ja ću se sa svima vama halaliti. Tako je i bilo. Moj ispraćaj je više ličio na žalbu a ponajmanje na ispraćaj. Plakalo se i naricalo baš ka da sam umro. To su ponajviše činile kćeri mi.

I ja dođoh. I ne vjerujem samome sebi da li je ovo moj san ili java. Da sam ja u Plavu i da vidim ovako lijep život. Ne vjerujem da će mi tamo u Turskoj, kada se budem vratio, vjerovati ovo što sam ja u svom kraju vidio i doživio. Još jednom sam vidio svoj kraj, svoje mjesto, svoj vatan, svoje ljude i za mene nema više sreće.

Blago vama!

Drugi jedan Plavljanin je došao iz Turske kao navodni turista, ali više nije htio da se vrati, već je ostao da tu umre i bude sahranjen.

Na opomenu lokalnih vlasti da mu je istekla viza, odgovorio je da se voljom neće vraćati a vlast ga može na silu vratiti.

Želja mu se ostvarila!

Ova dva primjera jasnije govore nego mnoge prazne priče, šta nam je i ko nam je matica i zavičaj. To je Crna Gora, a Bošnjaci u Crnoj Gori nijesu bili niti su "remetilački faktor" već naprotiv faktor mira i tolerancije...

Ne mogu a da ovdje ne istaknem da prvi i jedini Marko Vešović jasno i glasno reče: "Savaote, kako im nije dozlogrdilo stotinu četrdeset i jednu godinu okruglo, svakoga bogovjetnoga dana, čak i u svetu neđelju, pobjeđivati Turke."

Ovu temu je ljudski i naučno obradio i prof. dr Novak Kilibarda na Okruglom stolu: "Multietničko i multikulturalno ogledalo Crne Gore" – Tema: Muslimani - Bošnjaci, kako ih drugi vide i kako oni sebe i druge. Za ovakvu jednu stručnu i naučnu, a prije svega, hrabru analizu Bošnjaci–Muslimani duguju iskrenu zahvalnost.

On kaže da je: "...prvi uslov za multietnički napredak Crne Gore, uslov koji podrazumijeva usaglašenost vjerskih i nacionalnih prava pojedinih konfesija s pravima čovjeka i građanina po najvišim standardima Ujedinjenih nacija." te: "dok se ne promijeni kolektivna svijest o nekim zbivanjima iz prošlosti Crne Gore, multietničnost naše države imaće više FORMALNO značenje."

Po mojem mišljenju jedan od prvih i osnovnih uslova jeste pravilno čitanje i tumačenje GORSKOG VIJENCA od Petra II Petrovića – Njegoša. Gorski vijenac je pisan u određenom vremenu pa samim tim i u određenim okolnostima, tada važećim. Islam je kao religija bio opasniji po opstanak crnogorske nacije od same turske okupacije, te otuda i Njegoševa oštrica na islam kao vjeru, a ne na Turke kao okupatora, kao npr.:

"Turci braćo, u kam udarilo!
no primajte vjeru prađedovsku,
da branimo obraz otačestva
no lomite munar i džamiju,
pa badnjake srpske nalagajte
i šarajte uskrsova jaja
u krv će nam vjere zaplivati
biće bolja koja ne potone.
Ne složi se Bajram sa Božićem."

Nije zlo što je Njegoš ovo i ovako pisao, već je zlo što ga zlobnici a i neznaveni i danas tako shvataju i tako postupaju. Posljedice iz ovog najnovijeg rata su očigledne: Vukovar, Sarajevo, Srebrenica, Foča, Banja Luka, Štrpci itd. itd. Novak Kilibarda kaže: "Svaki pravoslavni Crnogorac, pripadao on srpskoj ili crnogorskoj naciji, bio on analfabeta ili akademik... nesavremeno tj. pogrešno shvata određene poruke koje su važile za ono doba i one prilike."

Za moje potomke postoje podaci da vodimo porijeklo od Crnojevića. (*Istorija naroda Jugoslavije*, knjiga II, izdata 1960. godine, "Prosveta" u Beogradu od početka XVI do kraja XVIII veka, str. 155.) HRIŠĆANI SPAHIJE U ZETI I OKOLINI PLAVA- "Ti plavski Crnojevići i drugi hrišćanski spahije u okolini Plava prešli su kasnije na islam. Prema jednom zbrkanom predanju, zabeleženom početkom našeg veka, izlazilo bi da tadašnji begovi u Plavu potiču od te sporedne grane Crnojevića."

"Godine 1485. ima u skadrskoj nahiji tri hrišćanske spahije. U oblasti oko Plava u to vreme bilo je više hrišćana spahija. Neki su imali veće, jedan čak i zeamet. Dobar dio njihovih timara predstavljale su hasa zemlje odnosno njihovi čifluci i bivše baštine. Među hrišćanima spahijama u oblasti oko Plava spominju se u to vreme dva Crnojevića, rođaka dinastije Crnojevića, koja je tada vladala u Crnoj Gori."

A Milovan Đilas u svome romanu: IZGUBLJENE BITKE na str. 53. kaže: "...A ko od naših muslimana nije poturica - stari su im svima pravoslavni bili. Šabanagići se čak hvale da su od crnogorskih knezova Crnojevića."

Lično sam kao 16-togodišnjak od 1941. godine bio aktivni sudionik NOP-a Jugoslavije, pa samim tim i Crne Gore. Ne priznajem da i danas i sutra treba da ima veću cijenu jedan četnik, koji je ispratio okupatora do Zidanog Mosta, nego ja, koji sam iz NORa izašao kao oficir! Zar samo

zato što se zovem Omer, ne samo da imam manju cijenu, već mi ni život nije siguran. Žalosno i tragično! Zar ne?!

U tursko doba poturice (oni koji su primili islam kao vjeru milom ili silom) bili su tretirani kao izdajnici svoga naroda. Nešto kasnije to su bili "bjelaši", potom četnici a danas ko su?! Svi oni koji rade protiv interesa Crne Gore, crnogorskog naroda i ostalih koji žive u Crnoj Gori. Svi kojima smeta ravnopravnost, razumijevanje i tolerancija, multietničnost i multi-konfesionalnost, vrline koje krase Crnu Goru! Bošnjaci sigurno nijesu! Vrijeme im je najbolji svjedok.

Postavljam sebi i svakom zdravoumnom čovjeku pitanje, kako to da Albancima (onima u Albaniji, Kosovu i svugdje gdje žive) ne smeta to što pripadaju trima konfesijama: islamskoj, pravoslavnoj (ortodoksnoj) i katoličkoj; te istorija ne pamti da su Albanci na vjerskoj osnovi ikada imali sukoba! Svi nose svoju nacionalnu kapu "ćulaš" tzv. bijelo keče i sa njime odlaze u džamiju i obje crkve: pravoslavnu i katoličku.

Navešću skoriji događaj iz Skadra. Saudijska Arabija je dala novac da se izgradi džamija u Skadru. Sjutradan pošto su izliveni temelji na istima je osvanula zaklana svinja. Neko je htio da baci kost razdora na vjerskoj osnovi među Albancima. Naprotiv. Ujutru, zorom, temelji su oprani i očišćeni i niko, ni štampa, ni radio, ni televizija nijesu to pomenuli, koliko da se ovaj događaj nije dogodio. Davanje važnosti ovome možda bi imalo rđav efekat, pa zato ni pojedinci ni mediji (pa ni islamsko starješinstvo u Skadru) nijesu se na ovo osvrtali koliko da se nije dogodilo.

Albanci su nas uvijek kao i dan-danas zvali Bošnjacima. Nikad Turcima ili bilo kakvim drugim imenom. Ako je ponekad imalo pežorativnog u ovome nazivu, onda su Bošnjaci njih zvali Arnautima. A za naziv Turčin od strane Srba i Crnogoraca, uzvraćali su im tj. nazivali ih Vlasima. (Ovi izrazi, istina vrlo rijetko, i danas se kod starijih osoba mogu čuti i zapaziti.)

Ova ljudska i časna inicijativa, što rekoše i napisaše gospoda Marko Vešović i Novak Kilibarda, samo je vapaj žednog u pustinji. Ako država, njene institucije i mediji ne preuzmu glavnu ulogu u mijenjanju svijesti naroda, edukacijom i obrazovanjem; ako ovo ne pretoče u svijest naroda, neće biti ništa od međusobnog razumijevanja i tolerancije. "Nerijetko nazivanje Bošnjaka Turcima nije kod znatne većine posljedica neobaviještenosti, već duboko usađenog predubjeđenja i sasvim konkretnog stava." (N. K.) Njegoš se ne boji od "turskoga kota" već od zla domaćega, nas "Turaka" - poturica.

Šta je ovo do posljedica izostanka sistematske edukacije od strane države, vlasti, jednom riječju društva i njegovih institucija. Oplemeniti društvo, stvoriti civilizovanog, obrazovanog i slobodnog građanina, je jedina garancija napretka u svakom pogledu, kako za većinski crnogorski narod tako i za manjinske narode u Crnoj Gori.

Ova ideja će dobiti puni smisao i postati djelotvorna samo ako se otjelotvori u institucionalizovanim oblicima društvenog života, tj. u ustanovama.

Profesor dr Radovan Martinović kaže: "... Prenaglašena svijest o vjeri i vjerska netolerancija, ne samo da je anahronizam u odnosu na razvoj civilizacije u svijetu dvadesetog vijeka, nego predstavlja podlogu jedne destruktivne ideologije za multinacionalnu i multikonfesionalnu sredinu. Remetila je ona, a to radi i danas, pravu koheziju nacionalne svijesti i usporavala razvoj institucija kulture."

Ja prijedlog g. prof. dr Novaka Kilibarde: "U vezi sa redefinisanjem pojma turski okupator" doživljam kao hrabar i razlošan jer bi se Petar II Petrović – Njegoš tj. Gorski vijenac i njegova sadržina tumačili saobrazno onim vremenima i okolnostima, pa vjerujem da se ne bi dešavalo ovo u ovom zadnjem ratu tj. da je samo ime bilo dovoljan razlog da se glava izgubi. Brojni su primjeri.

Poštujem lično – intimno osjećanje g. prof. Sulja Mustafića kada kaže: "... otkriću vam i dio svoje privatnosti – nacionalno se izjašnjavam kao Crnogorac islamske vjeroispovjesti."

A Husein–Ceno Tuzović pita: "Zašto Muslimani–Bošnjaci više vole sa Crnogorcima nego ovi sa njima?"

Ja sam svoje pitanje naprijed postavio. I mi se danas čudimo i pitamo kao nekad Mustaj Kadija.

"Alah more, mudra razgovora!

Krst i nekrst sve im je na usta"

ili Skender–aga:

"Što je ovo braćo Crnogorci?

Ko je ovaj plamen raspalio?

Otkud dođe ta nesretna misa

O prevjeri našoj da se zbori?

Nijesmo li braća i bez toga?

U bojeve jesmo li zajedno?

Zlo i dobro bratski dijelimo."

Odgovor na ovo dolazi iz usta knez(a) Janka:

".....

niko krupno ka Turčin ne laže

.....

Kako smrde ove poturice."

Sa žalošću konstatujem da najnoviji događaji iz rata 1991–1995. godine navedeno potvrđuju.

Obzirom da sam dao ovakav naslov – Bošnjak ili Musliman, red je da i ja "otkrijem" "dio svoje privatnosti". Nacionalno se osjećam i izjašnjavam kao Bošnjak.

Često su nas pisali u ove ili one, ali samo kao brojke za statistiku, a u svakoj drugoj situaciji bili smo "Turci" ili Bošnjaci u pežorativnom značenju. Da to ne bih bio tj. statistička brojka, zaključio sam da za ovo imam, pored navedenog, i još druge razloge.

U mojem Plavu i Gusinju i danas se mogu čuti riječi kao npr. Naljuti se majka na dijete pa će mu kad neće nešto da je poslušna reći: "Alah te nagrdio, alavertiš li bošnjački?"

Želim istaknuti da nije nepoznato da su nas ranije nazivali Bošnjacima kao npr. Vladika Vasilije Petrović, pišući ruskom caru (1757. godine) da, ako ostanu kao slobodan narod, biće i ostali narodi u okruženju BOŠNJACI i Makedonjani i drugi.

Tako nas naziva i Petar II Petrović – Njegoš u Gorskom vijencu:

"Zapita me za naše susjede,
za BOŠNJAKE i za Arbanase."

I znameniti američki novinar i publicista (pukovnik) Stiven Bonsal objavi 1946. godine knjigu: "Tužitelji i molioći – Mali narodi u Versaju" Svjedočanstvo sa Pariske mirovne konferencije 1919. godine ("Vijesti", br. 765 od 15.02.2000.godine) gdje, pored ostalog, kaže: "Uzmite na primjer Mirdite, taj zloglasni albanski klan: oni su zaista Srbi ili BOŠNJACI koji su..."

Pa i MATICA CRNOGORSKA povodom međunarodnog dana maternjeg jezika u svome saopštenju navodi: "... Crnogorski jezik je jezik crnogorskog naroda kojim Crnogorci imenuju svoj dio štokavskog sistema koji zajednički baštine sa BOŠNJACIMA, Srbima i Hrvatima. Svaki od pomenutih naroda ima svoj dio u zajedničkom sistemu, koji pokazuje njegov osobeni istorijski put u sopstveno nacionalno biće."

Mislim da nije suvišno navesti i citirati dole navedeno:

U "Pobjedi" od 22. januara 1981. godine (Feljton) Radosav Medenica: SA ŠMAUSOM PO CRNOJ GORI – Povodom desete godišnjice smrti istaknutog slaviste i najboljeg prevodioca GORSKOG VIJENCA, između ostalog, piše: "... U Plavu, maloj turskoj kasabi, sa dvadesetak kuća, sreli smo slučajno profesora Dragišu Boričića, čovjeka širokog interesovanja, koji nas je inteligentno obavještavao o lokalnoj istoriji kraja, vječitim borbama Turaka i Vasojevića, jer je tu bila do 1912. godine turska granica, Plavljeni i Gusinjani opasni i hrabri protivnici.

Tu sam prvi put čuo kazivanje o čuvenom plavskom junaku Huseinu Redžepagiću, u čiju su prostranu kulu turski panduri doveli jednom povezane pred samu noć 60 (šezdeset) Vasojevića da ih sjutra dan povješaju. Husein ih je ugostio i napravio im konačište, a sjutra dan pustio na slobodu – na užas čitavog Plava i vlasti. "Jeli su hleb u mojem domu. Bili su moji gosti. S moje trpeze se ne ide na vješala", rekao je. A kad su priprijetili silom Husein sa kule javi puškom glasonošom bratstvenicima te se oku-piše. Husein onda otvori kapiju i pusti ljude.

Takođe u "Pobjedi" od 10. januara 1984. godine (feljton) Ksenija Pejović piše: CRNOGORCI U POSLANICAMA PETRA PRVOG, između ostalog, i ovo: "... Vladika je predlagao Daut-begu Redžepagiću da zajedničkim snagama "išćeraju hajduke", ali beg se odlučio da se osloni na sopstvene snage."

"Pobjeda" od 21. februara 1985. godine od autora BORA VUJAČIĆA: CRNOGORCI U ANEGDOTAMA – Mirko Kuč i Omer-beg iz Plava, piše:

"Ispred Plava u jednom klanu Mirko Kuč, sa dva uskoka, zapao Omer-begu i njegovom društvu. Iznenaden Omer-beg položio oružje, a društvo mu uteklo.

- Koliko vas ima? Upitaće.

- Trojica!

- Zar samo toliko! Neka vam je prosto – zadobiste junaštvo, a ne prosto – uzeste mi obraz! No, bi što bi! Bolje bez glave nego bez obraza.

- Pravo zboriš! – reći će Mirko.

- Vala jes! Na to će Omer. Moj pokojni otac Mehmed-beg, posjeka je, nekad, dva Kuča.

- Dode vrijeme da ih osvetite – moj vrat a vaš jatagan!

Mirko pomisli: ako ga posiječe bez oružja – ne valja, ako ga osramoćenoga pošalje u Plav – opet ne valja, pa će reći:

- Beže, eto ti oružje! Moj nož ne siječe po savijenom vratu! Kad se opet budemo sreli – oko na oko i nož na nož – ko što dobije – neka i ponese!"

U "Pobjedi" br. 10600 od 15. juna 1995. godine (feljton) dr BOŽO VUKOVIĆ: KAŽNJENA ODMAZDA pod naslovom: BRAĆA DVIJE VJERE, između ostalog, citira prepisku Danila Petrovića (22.04.1854. godine) Njegoša, knjaza crnogorskog i brdskog Mustaj-begu Redžepagiću u Nikšiće pozdrav..."

"Pobjeda" br. 12232 od 5. januara 2000. godine (feljton) pod naslovom: POD SJAJEM KANDILA – VLADIČINO BREME – Crnogorski duhovnici u ratu i miru, priredio ČEDOMIR BAČOVIĆ:

POP MIRKO MIJUŠKOVIĆ I VEZIR ĆUPRILIĆ:

"Vezir zovne popa Mirka, pa mu reče da ode i posiječe jednu glavu crnogorsku, i da će mu poslije toga biti prva lala (doglavnik) uz koljeno. Mirko se izgovarao da mu to vjera zabranjuje, i da nema oružja, no vezir naredi da mu dadnu šešanu i fišeka.

Tako pop krenu s Čeva preko Čevljanske ploče i sretne neke Turke kod Vranačke Ljući đe ćeraju tain za vojsku, pa ih prođe. Kad iziđe na Virlu sretne jednog BOŠNJAKA, velikijeh žutijeh brkova s uva na uvo, zapro mu konj. Čim pop ugleda BOŠNJAKA, naumi da ga ubije, pošto niko neće

poznat da nije Crnogorac. Ubije ga te mu glavu ne posijeci, no obreže nos s brkovima (ovo je prvi slučaj da su se umjesto glave nos i brkovi kidali) i vrati se na Čevo. Kad pokaza veziru nos s brkovima, ovaj mu reče: "Aferim popaz." Vuk Vukićević, knez, reče veziru: "Neće biti pop posjeka Crnogorca no Turčina." Vezir pusti u vojsku telala da poznaju brkove.

Na popovu nesreću, desi se da je vezirov kafedžija bio rođeni brat onog Bošnjaka što ga je posjekao, pa kad dođe, dohvati jedan brk i reče: "Okle mustać burazera moga!?" I tu popu namah pukni pogibija. Objese ga pred sami vezirov šator."

- "Ako nas vjere dijele, oče igumane – odgovori Mujaga Selmanović – zemlja ne dijeli: sa istog izvora pijemo, i sa iste njive žito žanjemo i u istu se zemlju sahranjujemo. – I tuđi svetac – u nevolji – može da pomogne: sveto je – sveto, pa bilo i kaursko!"

KOD TURSKOG CARA:

"Iguman Mojsije Zečević je u Rusiji obavio značajne poslove za svoje i Crnu Goru. Uspio je da od ruskog cara dobije pomoć u novcu i oružju i da Turska prekine teror nad Vasojevićima. Najviše je bilo žalbi na Đulbega Šabanagića. Mojsije je tražio da Rusija objavi Turskoj rat, a Vasojevići i ostala crnogorska Brda će pomoći ili učiniti da poturice iz Plava i Gusinja više ne pljačkaju i ubijaju. Rusija je intervenisala kod turskog cara i Đul-beg je morao da prekine nasilje..."

KUM

"Kad je Đul-beg Šabanagić tražio igumana Mojsija Zečevića da ga pogubi, ovaj se skrivao u šumi. Jedno vrijeme je bio na padinama Komova, a zatim kod svojih u Lijevoj Rijeci. Preko Morače je putovao na Cetinje, kod mitropolita Petra Prvog Petrovića. U Morači je konačio kod Petra Vujisića..."

Petru Vujisiću se rodio sin. Nije ga krstio, već je čekao igumana Mojsija da se vrati iz Rusije. Poslije tri godine Mojsije dobije spor sa Đulbegom Šabanagićem, jer je Rusija intervenisala u Carigradu kod sultana da Turci više ne čine zulum pravoslavcima u dolini Lima i da se Mojsije slobodno može vratiti u manastir Đurđeve Stupove kao njegov starješina. Pri povratku krstio je Petrovo dijete..."

ALI-BEG GUSINJAC I POP RADOJE SIMOVIĆ

"Ali-beg Gusinjac pozove popa Radoja Simovića na sastanak da se dogovore oko planine i pasišta – da bi prestale svade i pogibije. Radoje pristane. Beg ga lijepo dočeka i ugosti.

- Mi ovo danas riješismo kao ljudi – reći će Ali-beg, zadovoljan dogovorom.

- Vala riješismo, u slavu boga – odgovori Radoje.
- I tako se njih dva pobratime."

UVIJEK MLAD

"Sastali se radi podjele šekularske planine: pop Ilija Plamenac, crnogorski ministar vojni, i Ali-beg Šabanagić, paša. Obadvojica stari preko sedamdeset godina.

- Jesi li ostarao beže, upita ga Plamenac.
 - Jesam za sve, bez za jednu stvar, vojvodu, a za jednu stvar mlad sam ka da mi je dvadeset pet godina.

Vojvoda se začudi, misleći, da je mlad za ženu, pa ga upita:

- A za koju si to stvar mlad, beže?
- Za sramotu, jer za nju čovjek ne stara dok je živ.
- Tako je, bogami, završi vojvoda."

MARKO MILJANOV POPOVIĆ: PRIMJERI ČOJSTVA I JUNAŠTVA:

VIČINA AČIN: "Vučina' Ačin iz Kuća, Vujošević, sa sela Momča, četova je oko Turaka ka i drugi Kući, Turke ubiva i plenjiva koliko je moga. Najzad ubiše Turci njega, slomiše mu nogu, ufatiše ga i ponesoše ranjena u Gusinje, Đulj-begu Šabanagiću, koji je bio tu zabit. Kad vide Vučinu reče mu: "Oli se poturčit pa da ti sva zla oprostim koja si Turcima učinio pa da te ne posiječem, no da te izvidam i zdrava doma vratim?" Pošto Đulj-beg vide da se Vučina ne okreće na te riječi, ni na muke koje te mu dušu izvadit, no reče Đulj-begu i Turcima koji su s njim bili: "Nije meni spasenije u tursku vjeru, no u tursku sablju i rišćansku vjeru." Đulj-beg mu reče: "Aferim kaurine! Alal ti vjera!"

Izvida ga sa najvišom pažnjom; u kretanje darova mu konja i opravi ga zdravo doma.

MULJ ČOKA

Mulj Čoka, Turčin iz Plava, iša je u planinu, u Bogićevicu, četiri sata od Dečana. Ima je dvije žene, jednu dobru a jednu rđavu. Rđava je bila doma, u Plav, a dobra u planinu. On je krenuo da ide iz Plava u planinu. Kad je doša na Savino kamenje, dva sata od Dečana, tu je i sijo da počine. Četa arnaucka, koja ga je čekala da ga ubije, ne smjede udariti jer su znali da je junak i da se od njega mora ginut; stoga ga propustiše zdravo te prođe iz stoja na svoj katun nekoliko dana. Arnaucki četnici prekoriše se đe ne smješe udarit toliko ljudi na jednoga. I učinjiše da ga čekaju dako mu smjednu udarit kad se vrne. On, pošto je stoja nekoliko dana, vrnu se kudijen je i doša. ARNAUTI ga videše. Ne vide onoga turskoga junaka kojega su prije viđali, no sad bje'u sagnuli glavu nisko konj i junak, o kome oružije visaše ka da bijaše o mrtvome drvetu obješeno. Konj je kraka stopu

po stopu, polako, ka da je i njega zla misa spopala. Kad dođe na Savino kamenje, počinuo je, oslabio svom snagom. Četa ga ufati bez muke živa. Trgoše oruž'e da ga ubiju. On je staja mirno, ka da se to njega ne tiče. Arnaucki ajduci, kad viđeše kako oće mirno da gine, niti se brani niti se straši, gledajući ga smrznu im gvožđe u ruke, puške zapete a noževi istrgnuti; nit je koji manuo nožem po njemu, niti omaka pušku u njega, nepomično su ga nekoliko gledali, oni njega i on nji. Poslije su ga pitali: "Oli ni kazat što ti je i da ti oprostimo život?" On reče: "Imam dvije žene, jednu u planini, dobru, a u Plavu zlu. Pa kad sam odio kod one dobre, bio sam veseo." Da ste mi udarili, sve bi ve raščera na moga đogata. A sad idem doma, đe ću nać rđavu ženu, od koje sam izgubio pamet i snagu, ka što vidite, te evo pogibo, a vas nijednoga ne ubi." Arnauti mu reku: "To je viša sramota od pogibije; evo ti život oprostismo, zašto si ni pravo kaza. Ali konja i oružje ti ne oprašćamo, no ako ćeš ni dat riječ da ćeš puštit ženu kad dođeš doma, poklonićemo ti konja i oružje!" Na to im je Čoko, veselo prista, pa uzj'a na svoga đogata, od kojega drhtaše dolina: ka prijed ide, blagodareći ajducima, koji mu dva života pokloniše."

Ženu izagna kako doma dođe."

Dao bog te evo imamo dvije matice, Muslimansku i Bošnjačku, ali niko ne nađe za potrebno da reaguje na konstataciju jednog poslanika Liberalnog saveza, javno iznešenu na zasjedanju Skupštine Crne Gore da se: "Muslimani i Albanci nijesu nikad borili za Crnu Goru, pa samim tim i nemaju pravo da o njenoj sudbini odlučuju." (Dobio je gromoglasni aplauz poslanika nacionalističkih prosrpskih i srpskih stranaka, sada tzv. Koalicije za promjene.)

Nešto slično tu skoro izdeklamova i lider Narodne stranke. Šta da čovjek kaže na ovakvo "mudrovanje"?! Neka se zasrame od pokojnog kralja Nikole I Petrovića koji je imao oficire iz redova Bošnjaka i Albanaca pa je iste kao borce za Crnu Goru nagrađivao i odlikovao. (Avdibeg, major i Halilbeg, poručnik, Redžepagić)

Ili drugi slučaj da je Ali-paša Gusinjski – Šabanagić – Redžepagić po nacionalnosti Albanac a ne Bošnjak!

Na kraju da još nešto kažem.

Redakcija "Almanah"-a je bila u pravu kada je odbila dotaciju Vlade Crne Gore u iznosu od 3.000 eura. Časopis "Almanah" zaslužuje mnogo veću i svestraniju pomoć i pažnju, posebno materijalnu.

Omer ČIRGIĆ*

ARGUMENTIMA, STRPLJIVO I TOLERANTNO DO (AKO MOŽE) JEDINSTVENOG OPREDJELJENJA

Pripadnike populacije u Crnoj Gori, koji sebe nazivaju Muslimanima ili Bošnjacima u smislu nacionalne identifikacije doživljam kao jedno nacionalno biće, sa jednakom nacionalnom svijješću, koji se po tome bitnije ne razlikuju od ostalih Muslimana ili Bošnjaka sa prostora bivše zajedničke države SFRJ. Naglašavam - bitnije ne razlikuju, jer razlike iako postoje ogledaju se u lokalnim karakteristikama koje, cijenim, za ovu priliku, ne treba posebno elaborirati, jer ih ima i u okvirima drugih nacionalnih cjelina i nijesu od značaja za formiranje jedinstvene nacionalne svijesti. Dakle, populaciju u Crnoj Gori, koja je svoju nacionalnu svijest formirala, pored ostalog, na muslimanskoj duhovnoj i kulturnoj tradiciji, smatram jednom nacionalnom cjelinom i, u tom smislu, dijelom šireg nacionalnog korpusa, na prostoru bivše SFRJ, u čije je nacionalno biće utkana komponenta muslimanske duhovne i kulturne tradicije. To nije novina, takva nacionalna cjelina postojala je i u vrijeme zajedničke države SFRJ.

Ovu konstataciju, u ovom kontekstu, smatram značajnom, naročito u dijelu koji se odnosi na muslimansku ili bošnjačku populaciju u Crnoj Gori, u odnosu na nužnost jedinstvenog djelovanja u cilju stvaranja odgovarajuće pozicije za izgradnju ravnopravnog položaja u državi Crnoj Gori, kao dijelu civilizovane i demokratske zajednice evropskih država. Jer, jedinstveno ćemo moći djelovati samo ako razjasnimo i otklonimo razlike u sopstvenoj populaciji, a to je prva pretpostavka svakoj ozbiljnoj aktivnosti na tom planu. Svi mi, naravno, možemo ideološki i politički različito da mislimo i pripadamo različitim partijama ili strankama, ili da im ne pripadamo, ali smo dužni da jedinstveno djelujemo u cilju svoje nacionalne afirmacije i ostvarivanja ravnopravnosti, u najširem smislu te riječi, u državi kojoj pripadamo.

Jedinstvo aktivnosti zavisice i od toga da li smo jedinstveni u izboru nacionalnog imena. I odmah se postavlja pitanje iz naziva ovog radnog

* Politikolog

stola - kako nam je, stvarno, ime. Za jedan, veći dio naše populacije, koji je kroz istoriju više gravitirao Bosni i svoju duhovnost izgrađivao najviše pod uticajem muslimansko-bošnjačke kulturne i duhovne tradicije i u određenim periodima i administrativno pripadao djelovima Bosne u sastavu turske imperije, nema dileme. Opredjeljenje Bošnjak za taj dio je bez alternative i doživljava se kao vraćanje izvornom imenu svojeg nacionalnog osjećanja.

U prilog tome treba kazati, ako je proces napuštanja nacionalnog naziva Musliman na ostalim prostorima bivše SFRJ završen i ako je najveći dio Muslimana u BiH, Srbiji, Hrvatskoj, Sloveniji i Makedoniji prihvatio naziv Bošnjak, utisak je, radi se o jedinstvenom opredjeljenju u sada različitim državama. Da li za to treba tražiti objašnjenje? Ako treba ono je, mislim, logično i jednostavno. U bivšoj zajedničkoj državi najveći dio te populacije činilo je jedno nacionalno biće izraženo u nazivu Musliman. Stvaranjem više država, usljed raspada SFRJ, u nacionalnom biću Muslimana ništa se nije izmijenilo, niti je moglo, osim naziva. Za isti—jedan narod, sada u više država prihvata se novi naziv Bošnjak, koji je istorijsko ime za većinu Muslimana sa prostora SFRJ, a utisak je i sa prostora Crne Gore. Znači, za opredjeljenje tog dijela populacije u Crnoj Gori, uglavnom, sve je jasno, pa previše razgovora na tu temu može da izgleda kao kucanje na otvorena vrata.

Uporedo sa tim, postoji i drugi dio muslimanske populacije u Crnoj Gori koji nacionalni naziv Bošnjak ne smatra svojim istorijskim imenom. Bez obzira što se vjerovatno radi o manjem dijelu te populacije težište rasprave treba usmjeriti na razjašnjavanje nejasnoća u vezi sa tim i koje iz toga proističu.

Istorijska pozicija ovog dijela populacije bila je nešto drugačija od pozicije dijela koji se osjeća Bošnjacima, naročito nakon raspada turske imperije, koji je sticajem istorijskih okolnosti predstavljao manjinu u odnosu na crnogorsko većinsko stanovništvo. Svoj duhovni i kulturni identitet kao faktor nacionalnog formirao je pod snažnim uticajem različitih socijalnih, političkih i drugih okolnosti, pri čemu se posebno isticao značaj etničkog porijekla, koje je poticalo, uglavnom, od plemena koja su u novijoj istoriji evoluirala u crnogorsku naciju. Taj dio populacije nije jedinstven u odnosu na preimenovanje u nacionalni naziv Bošnjak i pored toga što muslimansko-bošnjačku populaciju u Crnoj Gori doživljava kao jednu nacionalnu cjelinu. Dakle, za ovaj dio populacije, problem je samo u nazivu. Pokušaću da taj problem u vezi sa nacionalnim imenom učinim jasnijim.

Treba odmah reći da su ovom dijelu muslimanske populacije strana i neprihvatljiva političko-udvornička podmetanja o tobožnjoj velikobošnjačkoj asimilaciji ili sličnim političko-šićardžijskim podlostima. Problem je u drugome. Naziv Bošnjak ovaj dio ne smatra svojim istorijskim imenom.

Ono asocira, ili može da asocira na pripadnost drugoj-novonastaloj državi na prostoru bivše SFRJ, odnosno na udaljavanje od matične države Crne Gore. I jedna i druga sumnja zaslužuju pažnju i zahtijevaju razjašnjenje.

U našoj bližoj prošlosti, mi ili naši preci, više puta smo nacionalno preimenovani, iako smo i tada kao i sada, manje-više, imali isto i jednako nacionalno osjećanje. Bili smo Crnogorci ili Srbi, Jugosloveni i Muslimani. Neću trošiti vrijeme na objašnjavanje kako je do toga dolazilo, jer ovom skupu je to poznato. Ukazujem na činjenicu da se nijedan od tih naziva, jer se samo o nazivima radi kada smo mi u pitanju, a ne o nacionalnom osjećanju, nije održao. Neki je trajao nešto duže nego politička opcija koja je uslovljavala takva nacionalna preimenovanja, jer su se, ponekad, formirale i snažne emocije u odnosu na nacionalni naziv. Određenije, to se najviše odnosi na jugoslovenstvo u vrijeme SFRJ. Ono je trajalo u mnogima i duže od SFRJ. Ono što je, smatram, važno za ovu raspravu ističem da nijedan od ovih naziva nije izvođen iz naziva uže zajednice-države Crne Gore, niti je isključivo asocirao na crnogorsku pripadnost ili porijeklo, a mi se zbog toga nijesmo ništa manje osjećali pripadnicima Crne Gore i crnogorskog društva u cjelini. Svaku promjenu naziva nacionalnosti pratile su slične nedoumice, ni jedna nije jedinstveno prihvatana. Po tome i danas smo u sličnoj situaciji, s bitnom razlikom što smo sada po prvi put u prilici da autonomno izrazimo svoja nacionalna osjećanja i odlučimo o nacionalnom nazivu, pritom ne dovodeći u pitanje svoju pripadnost matičnoj državi Crnoj Gori kao i potrebu i spremnost za jedinstveno djelovanje sa pripadnicima većinskog naroda i drugim manjinskim narodima u Crnoj Gori na izgradnji demokratskog i civilizovanog društva po standardima savremene Evrope. Uvjeren sam da je to uslov i našeg opstanka i prosperiteta kao posebnog i specifičnog nacionalnog bića na ovom prostoru.

Uz potpuno uvažavanje prava na samoopredjeljenje i individualnost potrebno je istaći da bi eventualno zadržavanje naziva Musliman samo u Crnoj Gori bilo anahrono i da bi van ovih, u geografskim razmjerama malih prostora, bilo teško razumljivo, kao što je to i do sada bilo, jer je, prije svega, i najviše upućivalo na vjersku pripadnost. I kod ovog dijela sve više sazrijeva i preovladava svijest da bi eventualno cijepanje istog nacionalnog bića slabilo jedinstvo, u izgrađivanju već istaknutih ciljeva. Manji dio, koji bi eventualno ostao pri dosadašnjem nazivu rizikovao bi sopstveno zaostajanje u svakom pogledu i bio bi izložen opasnostima zloupotrebe od strane raznih političkih manipulanata. Pogrešan izbor u ovom momentu imao bi, sigurno je, ozbiljne posljedice.

Takođe, vezivati svoju nacionalnu pripadnost za nacionalnu pripadnost većinskog naroda zbog zajedničkog etničkog porijekla i samo iz tog razloga, sa sociološkog stanovišta i sa stanovišta teorije o nastanku nacija, bilo bi pogrešno. Od te etničke zajednice odvojili smo se dok su još egzis-

tirale plemenske zajednice, dakle prije nego što je u njoj oformljena nacionalna svijest. Istorijski tokovi odveli su nas različitim pravcima do formiranja sopstvenih nacionalnih svijesti, kao produkta različitih socio-ekonomskih, religijskih, kulturnih i drugih okolnosti, koje su presudno uticale na formiranje različite nacionalne svijesti, bez obzira na zajedničko etničko porijeklo i određene zajedničke karakteristike. Dakle, nacionalno osjećanje ne formira se u genima nego u kolektivnoj svijesti jedne zajednice. To je proces. Nacija nije statička kategorija. U svom nastajanju i formiranju prolazi kroz složene procese ekonomsko-političkih odnosa, koji je mijenjaju i oblikuju do njenog konačnog nestanka. Što se nas tiče, čini se, nijesmo mnogo odmakli od povoja.

Da li postoje alternative? Uvijek postoje, one se ne mogu osporavati, to je pravo ličnog opredjeljenja i izbora. Ali razumno je svaku alternativu staviti naspram preovlađujućeg opredjeljenja, procijeniti sve relevantne faktore, pa onda racionalno odlučiti.

Na intelektualcima je, prije svih onim od struke i nauke, da u ovakvim prilikama i preko javnih medija rasvijetle ovu problematiku tolerantno i sa svih važnih aspekata, s posebnom pažnjom na stavove zbog kojih iz bilo kojih razloga neko ne može svoje opredjeljenje da dovede u sklad sa preovlađujućim. Bez toga ovaj skup, i ostali koji se planiraju na ovu temu, ne bi u cjelosti opravdao svoju svrhu i postigao svoj cilj. No, praksa i iskustvo "Almanaha" i prve aktivnosti Foruma Muslimana-Bošnjaka CG daju nadu za optimizam.

Sadetin Sado PERIČIĆ*

JEDINSTVENO DO IMENA

Ja imam želju i potrebu da iznesem svoje mišljenje pred vama ne da bih dao neki posebni doprinos rješavanju pitanja našeg identiteta, već jednostavno da kažem da smatram vrlo značajnim da konačno znamo ko smo, zašto smo, gdje smo i koliki smo, da više ne lutamo, da imamo svoje ime i da ga poštujemo, jer bez samopoštovanja nema osjećanja vrijednosti i sigurnosti, koje nam je toliko nedostajalo više od jednog vijeka i koje nam, nažalost, još uvijek nedostaje. Zato je krajnje vrijeme, iako je još tmurno i maglovito, da konačno znamo ko smo i kakvi smo, što je naša potreba i interes, kuda dalje voditi brod da ne bi iz straha i nesigurnosti putnici iskakali iz njega tražeći spas samo za sebe, da se konačno oslobodimo osjećanja nametnute nam krivice, da počnemo da živimo kao slobodni ljudi, bar kao drugi na ovim prostorima, da se osjećamo kao svoji na svome i da omogućimo sebi i tražimo sebi od države koju poštujemo i zemlje koju volimo, da naša braća i naša djeca više ne odlaze u tuđinu tako masovno kao do sada, jer tuđina je ipak tuga, a svi oni čeznu za ovim kršem i ovom zemljom. Tek onda, kada budemo znali ko smo, kakvi smo, koliko nas ima, kakve kvalitete posjedujemo, kad budemo jedinstveni, moći ćemo na pravi način artikulirati svoje interese, osjetiti se vrijedni i ravnopravni i znati reći "stop iseljavanju". Dakle, tek sa samosviješću i jedinstvom, biće jasno prije svega nama samima, da smo imali i imamo svoju kulturu i kulturnu baštinu, da smo imali i imamo vrijednih ljudi i stvaralaca, da smo narod progresivne orijentacije prema ljudima i životu, da smo ljudi koji poštujemo život, ljepotu, ljudsku prirodu i ljudski duh, da smo stvaraoci orijentisani prema radu i da smo u ovom balkanskom kotlu bili uvijek među onima koji su najviše trpjeli i stradali, a najmanje se svetili, najviše opraštali i mnogo zaboravljali, da smo razumijevali i tolerisali, da smo u najvećoj mjeri bili spremni i sposobni za shvatanje onog najdubljeg, najljudskijeg, najvažnijeg da je prije svega važan čovjek i njegov život, a tek onda njegovo shvatanje

* pravnik, predsjednik Društva "Antivari - Stari Bar"

života i njegova vjera i na taj način sigurno nametali i drugima svoj pozitivan odnos prema ljudima i životu, što nam, uostalom, najbolji sinovi naših bratskih naroda sve više priznaju. Dakle, jednostavno ne smijemo više živjeti sa kompleksima i stvari odlagati za druge ljude i drugo vrijeme, jer je osipanje naših snaga bilo veliko, i sad je veliko, prepolovljeni smo bez rata, naša djeca nam neće oprostiti, a ni mi sebi, ako budu prinuđena, kao naša braća, da dalje odlaze bez povratka. Moramo imati interese i sigurnost da ostanemo ovdje, da učimo ovdje, da stvaramo ovdje, da se razvijamo ovdje, jer u materijalnom blagostanju na Zapadu nije sve ono što je čovjeku potrebno, mnogi su ga stekli odričući se života, porodice, znanja, slobodnog vremena potrebnog da bi čovjek bio ono što jeste, prije svega duhovni stvaralac. Mi moramo ovdje sa drugim, bliskim nam narodima po mnogo čemu, po krvi, sudbini, nesreći i lutanju, da gradimo svoju budućnost i nađemo sebe, na nov način, da znajući prošlost ne zaziremo od istine, da se više ne plašimo, jednostavno da kažemo: mi smo ti takvi, želimo da budemo ono što jesmo, ne stidimo se toga jer nijesmo ni bolji ni gori od drugih, jer svaki čovjek i svaki narod ima i treba da ima svoje puno i priznato mu dostojanstvo i svoje mjesto pod suncem. Svijet mora ići tim putem i sve više je, Bogu hvala, među ljudima i narodima prisutno međusobno poštovanje i razumijevanje. Zato ne smijemo previše odlagati, iscrpljivati se u jalovoj borbi mišljenja, jer mi smo ionako mali, naša povezanost i bliskost treba da budu veće i dublje, da bismo dobili samopouzdanje i sigurnost, da bismo došli do prave slobode, slobode duha i osjećanja, slobode izražavanja, moramo biti jedno, tako nas drugi vide i tako mi sami osjećamo.

Dakle, jesmo jedna posebnost, jedan individualitet, jedan narod i zato nam je potrebno jedno ime. S obzirom da je Musliman zaista odrednica za vjeru, a vjersko ubjeđenje je stvar emocionalna, duhovna, često lična, neko je vjernik a neko ne, neko skeptik, a neko agnostik ili ateista, iskreno razmišljajući naziv musliman je ipak suviše apstraktan, univerzalan za sve muslimane na Planeti, dakle nedovoljno određen za nas, pomalo površan, donekle nametnut, skovan nemarno kao privremeno, prolazno rješenje za komunističku upotrebu i zato prevaziđen kao nacionalno ime. Ne možemo za naše katolike kao u prošlosti reći da su Latini, oni su jednostavno ono što se osjećaju i ono za što se opredjeljuju, Crnogorce isto tako neki žele zbog vjere vidjeti kao Srbe a oni se, prije svega, osjećaju kao Crnogorci, kao narod u pravom smislu riječi, zato treba našu pripadnost islamu tretirati kao muslimanstvo, kao za sve druge muslimane, ali nacionalni identitet i nacionalna prava se neće moći više na taj najuopšteniji način uspješno štititi i ostvarivati, razvijati i čuvati, jer onda smo kao neki uljezi, a domicilno smo stanovništvo. Potrebno je da oslobodimo duh naše djece od neuroze neostvarenog i nepotvrđenog identiteta, ne smijemo više da ne

znamo ko smo, da se jedni izražavamo kao Crnogorci, drugi kao Jugosloveni, treći kao muslimani i četvrti kao Bošnjaci. Moramo imati svoje postojano ime i na taj način graditi svoj integritet, identitet i svoju budućnost.

Crnogoci takođe, odnosno crnogorski muslimani, ne možemo biti, prije svega, zato što nas većina Crnogoraca i Srba u Crnoj Gori tako ne doživljava, što je za to potrebna visoka svijest i civilizovanost i njihova i naša, što mi sami to intimno dovoljno jako ne osjećamo i što to može voditi tihoj asimilaciji i daljem zapostavljanju vjere, tako da bi u dogledno vrijeme mogli biti ugroženi specifičnosti našeg mentaliteta i naše duhovnosti, naših običaja a time, dakle, našeg identiteta. Svako treba da čuva i njeguje svoju posebnost i svoje kulturne vrijednosti koliko je to moguće i koliko to sam želi i osjeća. Takođe, država Crna Gora nije dovoljno uradila da naša omladina ostvari jedno od osnovnih ljudskih prava, pravo na rad, tako da je ponovo, po ko zna koji put u ovom vijeku, na hiljade naših mladih ljudi odselilo u inostranstvo dok je u Crnoj Gori istovremeno zapošljeno hiljade izbjeglica iz bivših jugoslovenskih republika. Jednostavno, kao da se uvijek nalazimo na nekom početku. Zato naše nacionalno ime, s obzirom da većina tako osjeća i misli, treba da bude Bošnjak, jer razlike koje postoje među nama nijesu ni bitne ni suštinske, da ne bi imali jedno ime kao narod, kod drugih postoje i veće razlike pa su se odlučili za jedno ime, na pr. Srbi i Hrvati, a mnogo ranije Italijani, Njemci, Francuzi. Zbog trajnog rješavanja našeg položaja, zbog samobitnosti, osjećanja vrijednosti, ličnog dostojanstva, samopouzdanja kojeg nijesmo imali, samopoštovanja koje je bilo krhko, trebamo se opredijeliti za jedno ime, to je jedino racionalno, jer narod bez imena nije narod, mali narod sa više imana nije samosvjestan narod i niko ga neće za ozbiljno uzimati. Naravno, to naše opredjeljenje neće biti od štete Crnoj Gori, naprotiv, mi ćemo uvijek biti na liniji crnogorskog nacionalnog interesa, to smo već dokazali više puta i dokažaćemo ponovo, jer Crnu Goru volimo isto koliko i Crnogorci kao jedinu domovinu i želimo njenu budućnost graditi, ali pravu budućnost sa jednakom šansom za sve, jer mogućnosti su velike i zato želimo da kreativnost i rad dođu do izražaja, a ne politička, nacionalna ili vjerska podobnost, pa ako ta budućnost pokaže da ovdje može da zaživi demokratija i poštovanje ljudskih i nacionalnih prava svih podjednako, kao u najrazvijenijim djelovima Evrope i svijeta, nadajmo se da će pripadnost državi, zbog kvaliteta življenja, dobrobiti i sigurnosti, doći na prvo mjesto. Tada će sve biti lakše i jednostavnije, i nacionalno i vjersko, jer ćemo svi zajedno biti vredniji, tolerantniji i humaniji, u skladu sa onim principima pravednosti i čovjekoljublja na kojima počivaju sve religije i sva progresivna učenja ljudske civilizacije. Ali da bi se to ostvarilo mi, takođe, moramo biti jedinstveni, jedan narod, sa jednim imenom – Bošnjak.

Dževat MUSIC*

DILEMA ILI NOVA PODVALA

Da li će nam se drugi rugati naslovu teme ne znam, ali ja se osjećam nelagodno, zbog činjenice, da na početku XXI vijeka, intelektualci - Bošnjaci, imaju nedoumice oko svog nacionalnog imena - Bošnjak ili Musliman!

Ime naroda je za kulturu i tradiciju izuzetno važno, ono je ustvari oznaka identiteta svakog pojedinca i svakog naroda. Pravo da ga svako slobodno bira, osnovno je ljudsko pravo i sloboda. Svako se može nacionalno izjašnjavati kako hoće, međutim, bez kolektivne nacionalne samosvijesti nema naroda. Zato se slažem, da je ogromna odgovornost na sadašnjim intelektualcima, da putem ovakvih skupova, otklone eventuelne i nametnute dileme, i postignu jedinstvo u pogledu stvaranja atmosfere opšteg opredeljenja o nacionalnom imenu, kao demokratskom pravu očuvanja identiteta. Lično se nadam da će ovaj skup, doprinijeti otklanjanju neznanja i prije svega doprinijeti suzbijanju, eventualnih kvazi-političkih i kvazi-intelektualnih nadmetanja, na štetu istorijske istine i na štetu opštih interesa ovoga, u onoj Socijalističkoj Jugoslaviji, trećeg po broju, konstitutivnog naroda.

Danas tražimo odgovor na pitanje ovog skupa: Muslimani-Bošnjaci, kako vam je ime? Ja bih ovo pitanje postavio “**Muslimani Bošnjaci - kako nam je ime**”? Kad mi sami otklonimo dileme, drugi nam ih neće nametati. Ovo pitanje nije postojalo za naše pretke, koji su sebe nazivali Bošnjacima, a Turke - Turkušama, nezavisno jesu li imali naučnog znanja ili su bili nepismeni, poput Bešira Zulevića, slugu u kući Milovana Đilasa.

Uprkos tome, što je kako navodi, poznavao veliki broj Muslimana koji se predstavljaju kao Bošnjaci, Milovan Đilas je odigrao negativnu ulogu sa rukovodstvom KPJ, u vezi sa priznanjem bošnjačkog nacionalnog identiteta pripadnicima islamske vjere – muslimanima. Evo kako tadašnje stavove brani Đilas:

* Ekonomista, direktor Direkcije za uređenje prostora i investicije Opštine Plav

“... ja sam, kao i ostali, delio mišljenje da su muslimani religiozna formacija koja nije još stigla da se nacionalno diferencira i da je najverovatnije da će se u novim uslovima diferencirati jedni ka Srbima, drugi ka Hrvatima. Naime, mi smo polazili od činjenice da religija ne može biti odrednica nacije i nacionalne svesti. Zaista, u svetu ne znam da li je uopšte moguće naći da je negde religija odrednica nacije i nacionalne svesti. Nas je u razumevanju činjenice da su muslimani posebnost, ne samo religiozna, omela naša ideologija. Prvo ateizam... Takvom našem neshvatanju ili bolje reći nedovoljnom shvatanju problema muslimana doprinela je i lenjinistička teorija o nacionalnom pitanju koju je formulisao Staljin, gde se nigde ne spominje koja se to svojstva jednog naroda ili grupe plemena mogu transformirati u naciju. Nigde se ne spominje, da bi i religija mogla igrati ulogu...” Dalje ističe: “... muslimani za vreme Drugog svetskog rata, a i neposredno posle rata, faktički nisu imali političkog pokreta - ni komunističkog, poput drugih koji bi ih izražavao kao posebni etnički entitet. Jedan deo vođa muslimanskih otišao je sa ustašama, jedan deo muslimanskog naroda prišao je partizanima, ali osnovna masa ostala je u stvari u konfuziji, neopredeljenosti, duboko islamska, ali bez nacionalnog vodstva i razvijanja i negovanja svoje nacionalnosti”. (Milovan Đilas, Krivo nacionalno ime - zabluda ili podvala, iz knjige, Bošnjak A.Zulfikarpašić, str.93.)

Šta poslije ovih konstatacija, reći danas? Da li oni koji još zagovaraju nacionalno ime Musliman sa velikim “M” iz ovog i drugih komunističkih, ateističkih odrednica, mogu jasno i nedvosmisleno uvidjeti da se iza imena Musliman (Bogu pokoran), krije podvala, koja je dekretom nametnuta narodu, koji se, na njihovu žalost, u poslijeratnim godinama nije raslojio na Srbe i Hrvate, “kako se očekivalo”?

Šezdesetih godina prošloga vijeka, pod pritiskom sazrelih društvenih odnosa, te pod pritiskom jačanja nacionalne svijesti, konačno je politička oligarhija, morala da prizna pravo na nacionalno opredjeljenje pripadnicima, do tada religijske skupine, a ustvari brojčano trećeg naciona u SFRJ. Religijsko obilježje nacionalnog imena u Ustavu 1963, predstavlja istorijsku podvalu sa ogromnim posljedicama za ovaj narod i zemlju u cjelini. Ovo je eklatantan primjer tzv. Religionističke teorije, koja, nepravilno i neosnovano poistovjećuje naciju i religiju, odnosno, religiju naglašava kao suštinski supstancijalni i određujući element nacije. Međutim, teorije takvog tipa su profitabilno sredstvo u ideološko-političkim kombinacijama, ili velikodržavnim aspiracijama onih koji najčešće koriste takve teorije da bi na osnovu »faktora vjere« asimilirali i sebi podredili druge, nacionalne etnicitete i da bi prisvojili njihove životne ili državne prostore. U nauci su ovakve teorije odavno proglašene kao nevrijedne u određivanju bića nacije.

Nažalost, danas izvjesni pojedinci, (uglavnom) komunistički kadrovi i intelektualci bliski vlasti, ateisti, zastupaju ovu religionističku teoriju, podr-

žavanjem teze da ne treba mijenjati nacionalno ime, već zadržati naziv Musliman, koji "imenom odražava biće i autohtonost" ove nacije u Crnoj Gori. Paradoksalno zvuči da oni koji su bili neopredjeljeni, nacionalno Jugoslaveni itd., sada traže da budu Muslimani, iako znaju da su muslimani - Allahu pokorni, dakle pripadnici islamske vjere, bez obzira kojeg su nacionalnog opredjeljenja i na kojem kontinentu žive. Na Hadžu u Meki i Medini, ove godine bilo je na jednom mjestu nekoliko miliona muslimana iz cijelog svijeta. Tamo su bili Arapi, Iranci, Pakistanci, Indonežani, Filipinci, Turci, Makeдонci, Albanci, Bošnjaci i mnogi drugi raznih boja i rasa svi dakle muslimani.

Bilo je umnih, dobronamjernih ljudi visokih srpskih, hrvatskih, bošnjačkih i inih intelektualaca, kao poznati akademik i profesor univerziteta, historičar Branislav Đurđev, (1908-1993), turkolog, profesor sarajevskog Filozofskog fakulteta, predsjednik ANU BiH, direktor Orijentalnog instituta u Sarajevu, koji je govorio na partijskim konferencijama, pozivan od strane Centralnog komiteta, "da muslimanima ne treba nametati neko drugo ime kada oni imaju iz Srednjega vijeka do dana današnjega svoje ime, tad su se uvijek zvali Bošnjacima". To je njegova formulacija, dakle, bilo je i tada ljudi koji su razumjeli, poznavali istoriju, zagovarali da ne treba davati surogat imena, a pogotovu ne neko vjersko ime za nacionalnu identifikaciju muslimana. I dr Branko Horvat, u intervjuu, datom 1988. g. listu "Naši dani" ističe: "...Ne radi se o tome da ja osporavam postojanje muslimanske nacije. Ja samo hoću govoriti o lošem, ne neprikladnom nego baš - lošem nazivu za jednu naciju, koja ima svoj historijski naziv Bošnjaci. Ovako, naziv Muslimani izaziva konotacije vjerskog karaktera, veže za islamski fundamentalizam i za šta sve ne, što je sasvim nepotrebno." Avdo Humo je u svojim "Sjećanjima" zapisao: "Ovaj termin za muslimansku nacionalnost u Jugoslaviji nije bezrezervno prihvaćen, naročito od intelektualaca, bilo Muslimana, bilo drugih, i pitanje je hoće li ostati. Ovaj naziv snažno nameće religijsko poistovjećenje, unosi zabunu i iziskuje objašnjenja, a naše krhko pravopisno razlikovanje (malo m, veliko M) ne znači ništa u narodu u kojem je ukorijenjen pojam Bošnjak."

Ovako su govorili veliki, za razliku od "naših" sadašnjih zastupnika konfesional-religijske odrednice, nacionalnog imena, koji su zaboravili istragu poturica, zaboravili su genocide u Plavu 1912 i 1919, u Šahovićima 1924, u Srebrnici, Bukovici, Štrpcima i mnogim drugim stratištima, a sve zato što nam progonitelji i dželati nijesu mogli oprostiti tzv. "istorijsku krivicu", odnosno prelazak u islamsku vjeru. Krajem XIX i početkom XX vijeka, skupo smo plaćali "tursku krivicu", a krajem XX vijeka tzv. "zelenu transversalu od Irana do Balkana", "islamski fundamentalizam i separatizam" i mnoge druge izme. Zbog toga smo za njih bili Turci, poturice, Srbi ili Hrvati islamske vjere, muslimani, Muslimani, zavisno od planova i metoda velikih progona i istrebljenja.

“Našim” vrlim režimlijama ništa ne znači ni plebiscitarno izjašnjavanje, (1993. godine u uslovima ratnih strahota), na svebošnjačkim skupovima u Bosni i Sandžaku, da se naš narod na Balkanu ponovo preimenuje nepravedno oduzetim imenom bošnjačkim. Ovo naglašavam, jer je riječ o individualnim osjećajima i svijesti ljudi pretočenim u formiranu kolektivnu nacionalnu svijest o pripadnosti, plebiscitarno izraženoj, kao težnji ljudi da žive u okviru jedinstvene bošnjačke nacije na Balkanu. Nauka prihvata subjektivno-psihološku teoriju (psihologističku), kao ravnopravnu sociologističkoj, lingvo-nacionalnoj, kulturalističkoj, ekonomističkoj, etnobiologističkoj, religionističkoj, etatičkoj i dr. teorijama, koje se prožimaju, te se u moderno-naučnom pristupu ističe cjelovito (kauzalno-strukturalno) objašnjenje nacije.

Nacije su po svom biću intrapluralne pojave koje predstavljaju supstrate i simbiozu (srodavanje) polietničkog sadržaja i na temelju toga nije moguće govoriti o »etničkoj čistoti« nacije (Bošnjaci - islamizirani Sloveni i dr.).

Bošnjačka nacija predstavlja simbiozu polietničkog sadržaja, stvaranu na osnovama raznih etno-bioloških korijena (slovenski, ilirski, turski itd) u nužno potrebnim i zrelim socio-istorijskim uslovima, homogenizacijom etničkih, kulturnih, jezičkih i uopšte duhovnih resursa sa ekonomskim agregatima i uz stalno sazrijevanje kolektivne svijesti o pripadnosti jednom nacionu. (Primjer) Moji preci po ocu su ilirskog porijekla, doseljeni Keljendi u Plav, iz okoline Skadra, a preci po majci iz Anadolije, vrijeme od nekoliko vjekova, doprinijelo je da se i amidže (stričevi) i moji dajdže osjećaju i izjašnjavaju kao Bošnjaci, a ne Arnauti ili Turkuše.

Često se pitam, da je kojim slučajem, sudionik našeg vremena **Julien Bend**, francuski mislilac prve polovine XX vijeka, poznat po nekoliko djela, a najznačajnije mu je “Izdaja intelektualaca”, prateći neke od naših intelektualaca, na temu ovog skupa i uopšte povodom rješavanja nacionalnog pitanja na ovim prostorima, napisao bi novo remek-djelo sa naslovom “Izdaja i sunovrat intelektualaca”.

Ovdje posebno mislim na one bošnjačke, pa i druge, intelektualce, koji su podržavali tzv. mentalnu državu, koja se smatra obilježjem totalitarne države (i bili njen aparatčik), gdje je bio teror osnovna bit, gdje se nije poštovalo pravo pojedinca, gdje neki građani nijesu imali nikakva prava već samo obaveze, gdje se ne poštuju kolektivna prava i gdje se dešavao genocid i raseljavanje cijelih naroda itd.

Vjerujem da pozvana elita na ovom skupu ima moralni i opšti kredibilitet da o istorijski važnoj dilemi raspravlja, nadam se, sa ciljem da poslije skupa bude ostvareno jedinstvo u saznanju da dilema u vezi sa našim nacionalnim imenom nije ni postojala, već da je bilo nedovoljno razumijevanja o nasušnoj potrebi, da konačno budemo jedinstveni u spoznanju, da

smo i na ovim crnogorskim prostorima, uprkos različitim etničkim korijenima, asimilacijama i simbiozom, pod dugom turskom vladavinom, organizovani u raznim sandžakatima i ejaletima (najviše bosanskim) sazrijevali u autohtoni bošnjački etnos, sa istom religijom, kulturom, jezikom, muzikom, arhitekturom, načinom života, običajima itd., kao dio jedinstvenog bošnjačkog naroda na Balkanu.

Nadam se da među pozvanima nema i onih, koji su u trenutku kada su fašizmi na našim prostorima dosegli svoj vrhunac, prihvatili nepravdu kao činjenicu, a još više pristajali na to, da budu skutoonoše političke oligarhije koja je do krajnosti prezirala identitet drugih, proglašavajući tzv. "rat za mir", pravdajući zločine i genocide, nepravdu pravednom, jer je ona, navodno, u tom trenutku bila istorijska volja i td. Ima li ovdje intelektualaca koji su poziv - traganje za vječnim istinama zamijenili pozivom dnevno-političkih potreba vlasti, jer će im pod skutom režima, ostvareni uspjeh biti veći. Vjerujem da su takvi samo pojedinci, te da je veliki broj naših intelektualaca koji se i u političkom radu i životu ističu svojom hrabrošću, promišljanjem i podržavanjem demokratskih načela, te da je mali broj tzv. režimskih intelektualaca, koji oslušuju šta će im i o ovom, našem, problemu predložiti "šef". Naravno to su oni koje hvale političari, čije se aktivnosti prate sredstvima javnih medija, jer su njihovi pogledi i stavovi bliski zvaničnima, te ih treba servirati javnom mnjenju, računajući na faktor nedovoljne upućenosti, neznanja i nedovoljne političke zrelosti našeg nacionalnog korpusa itd. Ovdje se radi o podvali, sa ciljem razbijanja našeg nacionalnog bića na manje nacionalne skupine ili etničke grupe, ili asimilaciju u većinske narode, što je i bio cilj vlasti poslije II svjetskog rata o čemu sam na početku citirao Đilasa.

Crnogorska vlast, ako stvarno želi evropsku multikulturnu državu, za sve jednaku, mora prepoznati istorijsku realnost i neminovnost, da svaki narod daje sam sebi ime. To je njegovo prirodno pravo i istorijska neizbježnost. Sve izvan toga je vještačko i nasilno. Zato treba prestati sa ohrabivanjem rijetkih kvazi-intelektualaca, koji širenjem konfuzije i smutnji, radi sitnih i kratkoročnih političkih interesa, prave štetu, ne samo sopstvenom narodu, već više onima koji im daju prostor u državnim medijima. Skup u Podgorici, na kojem je pozvan sami vrh naučne, kulturne, političke i uopšte bošnjačke elite, pokazuje gdje je većina ovog naroda. Reafirmacijom imena Bošnjak, neće se promijeniti narod, niti njegova dokazana privrženost Crnoj Gori. Zato od njene političke, kulturne i naučne javnosti, očekujemo stvaranje pravno-političke infrastrukture i opštih uslova življenja, da je svi građani koji u njoj žive doživljavaju svojom domovinom.

Ubijeđen sam da je kolektivna svijest Bošnjaka u Crnoj Gori sazrela na tom nivou, da i kod običnih građana nema dilema. Nadam se da ih neće biti ni nakon održanog skupa u Podgorici, te da će konfuziju neznanja,

zamijeniti nacionalna samosvijest o jedinstvenom nacionalnom imenu Bošnjak, koje odražava nacionalnu pripadnost, nacionalni mentalitet, nacionalnu kulturu, jezik, običaje, istorijsku memoriju i drugo.

Ako me ubjeđenje prevari, dakle, ako ne postignemo opšti konsenzus o jedinstvenom nacionalnom imenu, krivica će ovoga puta biti samo naša, izgubićemo i ovo dosadašnje konfesiono ime, ali će nam drugi nadjenuti ime po mjeri ovovremenih zasluga i potreba većine. Ne daj Bože, da nas novi kum bude šišao, kao onaj prethodni – više od pola vijeka, ponekad samo kose, a često i cijele glave. Ne dozvolimo da se na nas primijeni ona stara bošnjačka: “Ko ne zna svoju kožu čuvati, sevab mu je odrati”.

Atvija KEROVIĆ*

ZAMJENA TEZA

Dozvolite mi da iskažem izuzetno zadovoljstvo što smo uspjeli, povodom ovako važne teme, da okupimo kulturnu, naučnu i političku elitu iz redova Bošnjaka *muslimana* u Crnoj Gori.

Na početku ću pokušati da pobrojim događaje, posljednjih nešto više od 10 godina, koji su suštinski odredili našu današnju poziciju u Crnoj Gori:

- Desio se raspad države SFRJ u kojoj smo bili konstitutivan narod;
- Zadesilo nas je izbacivanje iz Ustava Republike. Eventualno smo mogli da se tražimo u rubrici - nacionalne i etničke grupe;
- Desio se egzodus naše mladosti pretežno iz straha od mobilizacije i odvodjenja u ratove za ostvarenje velikosrpskih planova;
- Zadesila nas je masovna fizička i mentalna tortura od strane policije koja je u jednom navratu pretukla skoro čitav grad, a na svojim kontrolnim punktovima načičkanim kao grozdovi po čitavoj Republici, revnosno utje-rivala strah;
- Zadesilo nas je zvanično negiranje od strane Države. "Ovo je jedinstven slučaj u svijetu da je jedna vjerska zajednica proglašena za naciju, što će vremenom izazvati brojne probleme i nesporazume"¹;
- Desilo nam se da se iz školskih programa protjera i ono malo sadržaja i autora sa našim nacionalnim predznakom;
- Zadesila nas je otmica u Štrpcima i izgon Bukovice - danas u 15 tamošnjih sela nema naših sunarodnika;
- Zadesilo nas je paljenje džamije u selu Planjsko, miniranje džamija u Tuđemilima i Nikšiću, bacanje eksplozivne naprave na Starodoganjsku džamiju u Podgorici, pucanje na minaret Husein-pašine džamije u Pljevljima... Stvarno i simboličko razaranje mjesta nade i posljednjeg utočišta;

* Sekretar Udruženja "Almanah"

¹ Geografija za VIII razred, str. 9, Miodrag Milošević, Bgd., 1995.

- Desilo nam se da nemamo predstavnika u Komisiji za izradu Ustavne povelje. Tek poslije našeg Okruglog stola u julu 2002. godine, neko se negdje dosjetio da kooptira jednog našeg sunarodnika – i to u podkomisiju.

Za ovakvu poziciju Bošnjaka muslimana u Crnoj Gori u najvećoj mjeri smo najodgovorniji **mi** - prisutni u ovoj sali. Svako od nas pojedinačno ima nekakav izgovor za umirivanje sopstvene savjesti. Međutim, ukupni rezultati našeg javnog djelovanja poražavajući su za naš kolektivitet. Ferid Muhić upozorava: "Narodi koji, bez obzira na razloge i motive, povjeruju u sopstvenu nemoć pred drugim narodima, počinju vjerovati i djelati kao da uistinu jesu inferiorni; i to postaju. Jer vjera u slabost i nezrelost, čini slabim i nezrelim. Pravo na ljudskost, pravo ljudskosti, je apsolutno pravo! Nemoguće je dići se iznad tog prava. Ali je veoma moguće pasti ispod njega."²

Šeherezada je tokom hiljaduijedne noći pričala priče produžavajući sebi život. Tako i naš narod, poput nje, širi svoju priču preko kapija i avlija, perivoja i šedrvana, minareta i šerefeta, nišana i turbeta, preko ćuprija i hanova, aščinica i čajdzinica, sokaka i mahala, preko sahat-kula Boljanića i Osmanagića, kula Ganića i Redžepagića, čardaka Đečevića i dvora Ljubovića,..., preko Hafiza Saliha Gaševića, Avda Mededovića, Ćamila Sijarića, Huseina Bašića, Zuvdije Hodžića, Safeta Sijarica... Istovremeno, sa tom pričom, teče neprekinuta rijeka negiranja našeg postojanja.

Postavljanje pitanja o nacionalnom imenu ustvari zamagljuje primarno pitanje - jesmo li mi jedan narod sa onima u bivšoj SFRJ koji su se na popisima nacionalno izjašnjavali kao Muslimani, a u međuvremenu su vratili staro ime - Bošnjaci. Pitam vas, jesu li i dalje ostali isti - jezik, religija, običaji, kultura stanovanja, kulturna baština, tradicija...? Istoričar Ejup Mušović je jasan: "Među Muslimanima Jugoslavije (avnojevske) mogu biti samo regionalne razlike, što je isto i sa drugim balkanskim narodima, a sve drugo je nebitno i svedeno na nešto što u biti ne menja njihov status, njihovu celovitost i identitet. Sasvim je sigurno da je proces islamizacije - proces formiranja Muslimana, imao i određene specifičnosti u različitim balkanskim područjima i da je baš u Crnoj Gori imao neke osobenosti kada se tiče brojčano islamiziranih i vremena pristupa islamizaciji, ali to ne znači da je to nešto što bi ih izdvojilo po bilo kom osnovu od Muslimana Jugoslavije u celini"³

Ukoliko potvrdno odgovorimo da smo jedan narod, onda mi nemamo dileme (pa može se reći ni izbora), već ćemo se opredijeliti za ime **Bošnjak** i svojim potpisom javno demonstrirati spremnost da očuvamo naš nacionalni identitet.

² Ferid Muhić, *Ne zaboravi, Bosno*, Minhen 1995, 171.

³ Ejup Mušović, *Muslimani Crne Gore od pada Zete (1499)*, Novi Pazar 1997, 18-19.

Onima koji bi uporno istrajavali na imenu Musliman, koji je primarno religijska odrednica, naravno niko ne može osporiti to pravo. Samo, onda treba pošteno reći, da praktikovanje tog prava znači odreći se "Hasanaginice", "Omera i Merime", Meše Šelimovića, Muse Ćazima Ćatića, Mula Mustafe Bašeskije, Safvet-bega Bašagića... To znači odreći se sevdalinke. To znači da nijesu **nama** srušene Aladža, Ferhadija, Arnaudija,... da nije pao **naš** Stari most, da nijesu u Srebrenici, Omarskoj, Keratermu, Ahmićima..., zvjerski pobijeni **naši** sunarodnici, da se u Sarajevu, Mostaru, Bihaću, Goraždu, Gradačcu..., nijesu branila **naša** braća od genocidnog nauma.

Ako, dakle, nećemo da budemo Bošnjaci, to napokon znači da naše svojte u Sarajevu i odmah iza Mehovog krša preko Rožaja, pripadaju nekom tamo tuđem – bošnjačkom narodu. Nijesmo valjda dotle dogurali.

Ramo BRALIĆ*

PRAVO NA SAMOIMENOVANJE

Nemam pretenzija da kažem nešto novo o ovoj temi koja nas je okupila a koja nas dosta dugo zaokuplja, kako nas tako i one prije nas, uzdržavajući se od bilo kakvog prvašenja i prisvajanja istorijski profilisane potrebe vraćanja imenu Bošnjak, kojem su se vratili svi oni čijem zajedničkom stablu pripadamo, a od kojeg smo otrgnuti u uslovima teških događanja, ali i ne našom krivicom.

Vraćanje imenu nije kašnjenje, ono je uvijek na vrijeme, posebno kada se zna da je ono sudbinski određeno udarima istorijski nerasvjetljenih bičeva, kojih nije bilo malo. Međutim, saznanje o njima je malo i ono je u srazmjeri sa svim našim kašnjenjima.

Ono što me hrabri je zrelost Crne Gore, njenog sadržaja koji se pokazuje time što je umjela da u svim svojim različitostima stvori i stvara uslove demokratske tolerancije i ambijent za pravo i slobodno razrješavanje bitnih pitanja iz domena ljudskih prava, što je čini širokom, uspravnom i našom stabilnom državom Balkana, a kandidatom za evroatlanske standarde i integracije. Jedno od temeljnih prava i sadržaja ljudskih prava svakog naroda je da on sam, unutar sebe i sa sobom, sklopi konvenciju kakvo će mu ime biti, odnosno kako će ga drugi zvati. Što i mi treba da učinimo. Vakrat je.

Vjerujući da u tome nema ničeg lošeg, niti sa zadržkom, a mi smo to kao narod i dijelom pokazali, posebno kažem pokazali jer imam na znanje da se neke stvari ne dokazuju nego djelima pokazuju.

To naše pravo da se samoimenujemo, kao civilizacijsko dostignuće nikoga ne ugrožava već potvrđuje da smo tu i da tu želim ostati sa svim pravima i obavezama u nadi da ćemo popisom koji predstoji, odnosno samimenovanjem u Bošnjake, naći mjesto i u budućem Ustavu Crne Gore ravnopravno sa ostalima.

Nas, inače, drugi, po duhovnom, kulturnom, etičkom i habitusu življenja i mišljenja prepoznaju drugačijim od sebe i jesmo drugačiji, i po tome

* Magistar ekonomskih nauka, direktor Republičkog fonda za zdravstvo

što smo takvi nosimo ime Bošnjak, nosimo ime Napaćeni Bošnjak. Nadam se da je ovo naše zadnje imenovanje a prvo samoimenovanje.

Zbog tog drugačijeg mentalnog, duhovnog, kulturnog, vjerskog sklopa i nerazumjevanja tih odnosa istorija je puna loših dešavanja, odnosno stradanja nas i to baš zbog toga što smo drugi i drugačiji.

Ta loša dešavanja će postati prošlost kada civilizacijske vrijednosti budu ukorijenjene na ovim prostorima u punom njihovom značenju i životu i kada mi kao Bošnjaci ostvarimo sebe pored drugih, a drugi nas prihvate pored sebe kao sebi ravne i punopravne bez izuzetka.

Prisvajanjem i pitanjem - šta će vam to od strane nekih, otvara se sumorno pitanje: da li smo potrebni te brige drugih, kao da ne učinimo ponovo neki "istočni grijeh" i potvrdimo krivicu jer možda nijesmo dorasli da se samoimenujemo i još teže da nosimo svoje ime. Neka te toga, ovo ime Bošnjak je naša sudbina, mi mu se vraćamo, ono je naša duša i vjerujem da ćemo po tome što je ono naša duša opstajati.

Međutim, kada ime naroda i za druge ne bude od značaja neka bude bez značaja i za nas. Za takvim civilizacijskim dostignućem ja čeznem.

Na ovom pitanju imena naroda se ne mjeri stranačka pripadnost, ne licitiraju dileme, ne brkaju pojmovi, jer pitanje našeg imena nadilazi svaki vid podjela, ovo je pitanje naše budućnosti i budućnosti reintegracije balkanskog prostora, pitanje krpjenja pocijepanih šavova koji vezuju jedan narod a što je budućnost.

Autohtoni smo narod istorijskim uslovljenostima oblikovani, očuvali se i utemeljili se kao "proizvod" od poštovanja i cijene ali samo pod uslovom i onda ako sami sebe budemo znali cijeniti i poštovati.

"Sve što je na zemlji prolazno je. Ostaje samo lice tvog gospodara Veličanstvenog i Plemenitog" (Kur'an sura LV, ajeti 26 i 27)

Husnija ŠABOVIĆ*

**CRNU GORU POŠTUJEMO I VOLIMO, TO ISTO
OD NJE OČEKUJEMO**

Uvaženi učesnici Okruglog stola,

Ja ni danas ne bih imao šta dodati onom što sam nedavno napisao u jednom svom reagovanju, objavljenom u jednom dnevnom listu. Zato mi dozvolite da isto ovdje pročitam:

Povodom teksta "Pravo na ime stvar je konvencije i temeljnih ljudskih prava", objavljenom u listu Publika od 29. januara, s obzirom da sam pomenut, javljam se s posebnim poštovanjem prema akademiku dr Šerbu Rastoderu.

S još više odgovornosti i respekta prilazim ovim pitanjima, znajući da iza profesora Rastodera stoji Udruženje za proučavanje, prezentaciju i zaštitu kulturno-istorijske baštine Muslimana-Bošnjaka u Crnoj Gori "Almanah", s plejadom vrhunskih akademika, književnika, muzičara, istoričara, novinara, ne pominjući njihova imena jer ona su poznata crnogorskoj javnosti.

Gospodine Rastoder, sa žaljenjem konstatujem Vaš protest u ime "Almanaha" nama, poslanicima u Skupštini Crne Gore, povodom raspodjele sredstava nevladinim organizacijama. Dobili smo odgovor od najodgovornijih u Komisiji da će ova nepravda biti ispravljena u ovoj godini prilikom raspodjele novih sredstava i da će "Almanah", poznat u Republici i mnogo šire kao istrajan i dosljedan promoter ideja multietničkog i multikulturnog društva i najreferentniji činilac predstavljanja Crne Gore kao primjera multietničke harmonizacije na prostorima bivše Jugoslavije, biti bolje vrednovan.

"Almanah" za mene, kroz svoje trajno programsko opredjeljenje i bogatu izdavačku djelatnost, ima posebnu vrijednost, za razliku od nekih koji su bili i ostali samo jedna od hiljadu nevladinih organizacija i izvršilaca naručenih želja.

* Poslanik u Skupštini RCG

Ja lično, za sada dajem svoj doprinos Udruženju "Almanah", prateći izdavačku djelatnost i kupujući najvažnija književna djela. Pomenuću samo doajene bošnjačke književnosti, gospodina Huseina Bašića i Zuvdiju Hodžića.

Povodom manipulacija koje sve više nalaze prostora u javnim glasilima i, na žalost, nekima često služe za dnevno-političke šićare o odnosu Muslimana-Bošnjaka, ističem sljedeće: imenica Bošnjak, kao nacionalna odrednica za mene i moju užu i širu porodicu, dobila je status građanstva još na posljednjem popisu stanovništva 1991. godine. I tada, i danas, Crnu Goru doživljavamo kao svoju matičnu državu, a bošnjački narod kao svoj matični narod, bez obzira na to gdje živi, kao što smo i onu veliku Jugoslaviju, sve do njenog raspada, doživljavali kao svoju matičnu državu a Muslimane u njoj kao svoj matični narod. Za mene, biti Bošnjak, znači osjećati jedinstvo bošnjačkog duha, kulture, tradicije i jezika. Do sada smo bili po malo Turci, po malo Srbi, po malo Hrvati, po malo Jugosloveni, ko zna šta sve ne, samo da ne bismo bili ono što stvarno jesmo.

Politika je polje različitosti, a moje političko opredjeljenje motivisano je željom da se Muslimani-Bošnjaci u Crnoj Gori etabliraju u kulturni i društveni život Crne Gore. Da Crnu Goru poštujemo i volimo i da upravo zato očekujemo takav odnos Crne Gore prema nama. Nadam se da će demokratija u Crnoj Gori sve više rasti i afirmisati različitosti kao svoje najveće vrijednosti.

Morate, gospodine Rastoder, shvatiti i Vi i neki drugi na političkoj sceni Crne Gore, kojima su usta puna "autentičnosti i legitimnosti" i to samo uoči izbora, da postoje različiti putevi za artikulaciju političkih ideja i to treba poštovati. Ja lično mislim da je građansko društvo za Crnu Goru najbolji ambijent za sve, pa i naše sunarodnike Muslimane-Bošnjake i da mi kao državotvoran narod treba da ravnopravno učestvujemo u organizovanju društvenog i državnog života Crne Gore i na taj način čuvamo i bogatimo svoj nacionalni, etnički, kulturni, jezički i vjerski identitet.

Pojedince koji pretenduju da govore u ime drugih a za svoj račun, podsjetio bih na jednu istočnjačku poslovicu - "Velik turban, pod njim hodže nema".

Salko LUBODER*

PITANJE IMENA NE MIJENJA ODNOS PREMA DRŽAVI

Aktuelizovanje pitanja jednoznačnog imenovanja Muslimana-Bošnjaka u Crnoj Gori sugerise evolutivne promjene u najmanje dva segmenta društvenog bitisanja kod nas. Svakako, te promjene dolaze kao rezultat pomjeranja čitavog sklopa društvenih i političkih okolnosti, te se u novonastaloj konfiguraciji društvenih odnosa otvara prostor za ubrzanije sazrijevanje svijesti o neophodnosti definisanja odgovora na aktuelne dileme koje se tiču društvene pozicije, imena i drugih važnih pitanja muslimansko-bošnjačkog naroda.

Prvi segment, ishodovan tektonskim društvenim metamorfozama, kao i promjenama u sferi kolektivne svijesti, prepoznaje se u ravni potreba da muslimansko-bošnjački narod u Crnoj Gori preciznije definiše svoju poziciju i ulogu u društvenoj i ustavnoj kompoziciji crnogorskog društva, polazeći od činjenica da ima istorijsko utemeljenje na ovim prostorima, te da nesumnjivo i u kontinuitetu pokazuje vezanost za svoju državu Crnu Goru. Već na prvi pogled biva jasno da se ovdje ne radi samo o problematizovanju pitanja imena. Riječ je zapravo o višeznačnom pitanju na koje treba da se traži odgovor u osmišljenoj i plodotvornoj komunikaciji sa predstavnicima većinskog naroda i vlastima u Crnoj Gori, koja, s obzirom na splet političkih okolnosti, ima građansku profilaciju i u dobroj mjeri sublimiše društvenu energiju pripadnika manjinskih naroda. Dakako, adresa komunikacije u ovom kontekstu treba da budu i odgovarajući faktori međunarodne zajednice, budući da Crna Gora u različitim oblastima već dobro primjenjuje kodifikaciju proisteklu iz međunarodnih standarda.

Bez obzira na formalno-pravnu i političku determinisanost, koja je u određenom društvenom i političkom razdoblju pokazivala odnos relevantnih političkih činilaca prema manjinskim narodima, u kojoj se nijesu vidjela optimalizovana rješenja, na aktuelnoj društvenoj sceni Crne Gore se prepoznaje spremnost da muslimansko-bošnjački narod dobija adekvatnu

* Novinar, predsjednik OO DPS-a Rožaje

društvenu i ustavnu pozicioniranost. Ovakva projekcija strukturirana je, s jedne strane, istorijskim utemeljenjem i pozitivnom orjentisanošću prema državi Crnoj Gori, a sa druge potrebom države Crne Gore da za svoje državno tkivo vezuje jedan posve lojalan kolektivitet, čime, u stvari, pokazuje racionalan i mudar refleks koji znači da se harmonizacijom odnosa između nacionalnih zajednica još čvršće fundiraju temelji države Crne Gore.

Vežanost državi Crnoj Gori manjinski narodi su pokazali naročito posljednih godina, upravo u onim društvenim etapama kada se crnogorska državnost dovodila u iskušenje. Svoju društvenu moć i političku energiju manjinski narodi su ugradili u projekte koji su značili revitalizaciju crnogorske državnosti. Ne rijetko, zbog toga su od pojedinih društvenih činilaca u Crnoj Gori bili faksirani kao navodni krivci zbog doprinosa da društveni i politički tokovi nijesu išli u pravcu kojim su željeli njihovi tužitelji.

Osim čisto praktičnih motiva, koji sugerišu dugoročniju i normativno uređenu nacionalnu harmonizaciju, u Crnoj Gori je to lakše učiniti imajući na umu tradiciju pozitivne koegzistencije nacionalnih i vjerskih zajednica. Naravno, u istorijskom hodu konstituisanja takve tradicije nije bilo sve idilično i bez suprotstavljenosti.

Moja vizura sagledavanja ovog pitanja, kao drugi važan segment, vidi potrebu države, da iz utilitarističkih razloga, sa interesovanjem imanentnom činiocu odgovornom pred sopstvenom budućnošću, pokaže demokratsku stasalost koja se mjeri stepenom osjetljivosti prema pitanju manjinskih naroda. Istina, država Crna Gora, već na dosadašnjem stepenu eksponiranja demokratije, pokazuje spremnost prihvatanja inicijativa za regulisanje položaja i tretmana manjinskih naroda i njihovog oblikovanja u skladu sa najboljom praksom demokratski razvijenih zemalja. Međutim, to su samo ohrabrujuće poruke, a ne nikako društveno dovoljan prostor na kome, inače, treba da se izgradi demokratska infrastruktura koja će značiti instrumentarij pomoću kojeg će se stvarati sistem odnosa koji će unaprijediti državu Crnu Goru, a unutar nje položaj manjinskih naroda. Dakle, na planu spremnosti da dostojanstveno i po prihvatljivim standardima, integriše muslimansko-bošnjački narod, kao i pripadnike ostalih manjinskih zajednica, država Crna Gora otvara sebi šansu da obezbijedi skladan i prosperitetan društveni i ekonomski razvitak na unutrašnjem planu. Na spoljašnjem planu biće prepoznata kao uzor, odnosno subjekat u kome će se racionalnim kanalizacijom društvene energije uspjeti da harmonizuju različitosti koje će u državi Crne Gore biti ukomponovane po standardima okruženja čiji dio nastojimo da budemo. Naravno, međunarodna afirmacija takve prakse bila bi od ogromne koristi za Crnu Goru. Posljednjih godina Crna Gora se doživljava kao država koja njeguje duh multietničke i multinacionalne tolerancije, što je svakako dobra pretpostavka za nadgradnju i institucionali-

zaciju rješenja na planu unapređenja položaja i uloge pripadnika manjinskih naroda.

Pitanje jednoznačnog imena muslimansko-bošnjačkog naroda neizostavno implicira izvjesne dileme koje su pokrenute bilo kao posljedica nedovoljne pravne, političke i teorijske upućenosti, nedostatka uporedne prakse ili pak ličnog stava prema ovom pitanju. Naravno, bez pretenzije da saopštim naučno i empirijski utemeljen stav, služeći se nespornim društvenim činjenicama, mislim da je van svakog spora da je muslimansko-bošnjački narod u Crnoj Gori, kao starosjedilački, zaokružio proces sopstvene identifikacije. Naravno, drugo su potrebe koje prepostavljaju unapređivanje i ekspaniranje sopstvenih osobenosti. Znači, kao jasno uobličeni i dugotrajući na ovim prostorima, muslimansko-bošnjački narod ima aktuelni problem određivanja imena. Takođe smatram nespornim, s obzirom na dugu historijsku utemeljenost, da kada je riječ o vezanosti za državu, da je pitanje takve vezanosti i matičnosti neraskidivo vezano za Crnu Goru. I ovlažno obrazloženje ovakve postavke uputiće nas na zaključak da praktična životna vezanost, uz već naznačeno historijsko utemeljenje, emotivna ekspaniranost, kolektivno pregnuće u dužem periodu u korist afirmacije države Crne Gore, te i deklarirana opredijeljenost, kao i vezivanje životne perspektive, da je Crna Gora matična država Muslimana-Bošnjaka. Ona to jeste, bez obzira kako sebe nazvali i odlučili da svoj narod imenuju. Okolnosti u vezi s izborom imena neće promijeniti odnos ovoga naroda prema državi Crnoj Gori. Isto tako, ni država Crna Gora ne treba da varira odnos prema ovom narodu zavisno od toga kako će sebe nazvati. Država, koliko je do nje, treba da stvori okolnosti da se pripadnici ovoga naroda nesmetano izjašnjavaju o ovom i drugim važnim pitanjima.

Šta može biti problem u kontekstu ovakve postavke? Problem, eventualno, može biti anahrono teorijsko gledanje po kojem se pitanje matične države i matičnog naroda određuje po kriterijumima koje je dinamična životna praksa nadišla. Tako, mogući oponenti postavke da je Muslimanima-Bošnjacima matična država Crna Gora, upravo po instrumentarijumu prevaziđene teorije i prakse, ustvrdiće kako im matica može biti jedino Bosna i Hercegovina. Naravno, sopstveno neslaganje sa takvim stavom vezaću sa obrazloženjem koje sam izložio u prethodom pasusu. Uz to, teorijskoj i iskustvenoj etabliranosti pitanja vezanih za nacionalni identitet, matičnu državu i slično suprotstaviću i mišljenje gospođe Bogdane Dimitrove sa Centralnoevropskog univerziteta u Budimpešti koja se slaže da nacionalni identitet nije statična kategorija. Naprotiv, izložen političkim, kulturnim i socijalnim uticajima, može mijenjati oblik. Sljedstveno autoritativnom stavu gospođe Dimitrove, po pitanju nacionalnog identiteta, po legitimnom metodološkom postupku, kazaću da ni pitanje matične države nije statično i jednom zauvijek dato. I njega oblikuje dinamika ovovremenog življenja.

U slučaju Muslimana-Bošnjaka u Crnoj Gori, pitanje nacionalnog identiteta i matične države modifikuje u pravcu sudbinske vezanosti sa državom Crnom Gorom. Istina, fenomen matičnog naroda, u ovom kontekstu, zasluživalo bi posebnu teorijsku elaboraciju i obrazloženja vezana za neke praktične elemente. Međutim, planirana ograničenost dijapazona ovog rada ne dopušta razradu ove teze.

Iako je po istorijskom iskustvu i formalno ustavnoj konstrukciji riječ o različitom iskustvenom modelu, Njemcima u Švajcarskoj ne pada na pamet da postavljaju pitanja matične države. Njihova je država Švajcarska, što potvrđuju životnom vezanošću za nju i istorijskim trajanjem na tom prostoru. Muslimani-Bošnjaci istorijski obitavaju u Crnoj Gori i vezani su životnim vezama za nju. Pitanje imena toga naroda neće promijeniti suštinu odnosa prema državi. Razrješenje dileme oko imena na način koji će sublimisati raspoloženje pretežnog broja pripadnika muslimansko-bošnjačkog naroda, biće još jedan korak prema civilizacijskoj harmonizaciji odnosa.

Dr Osman HADROVIĆ

PREPOZNAVANJE VLASTITIH VRIJEDNOSTI

Nedavno je u Skupštini Crne Gore i Srbije usvojena i Povelja o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama – što ovo i slična pitanja Muslimana-Bošnjaka čini još aktuelnijim.

Nesporno je, da je i ova Povelja sa mnogo nedosataka – i da će se u narednom periodu morati uložiti dosta napora – na implementaciji pozitivnih stvari kojih ima u Povelji, pogotovu kada znamo da je ovo samo opšti akt i da nam predstoji rad na Zakonu o manjinskim narodima kao i eventualni popis stanovništva Crne Gore.

Pitanje Muslimana-Bošnjaka – stoga nije isto u Crnoj Gori i Srbiji jer su u Crnoj Gori procentualno brojniji nego u Srbiji. U Srbiji će se vjerovatno ovo pitanje rješavati na nivou Kulturne autonomije Sandžaka ili slično, dok je problem što su Muslimani-Bošnjaci skoncentrisani kako u barsko-ulcinjskoj regiji tako i u podgoričkoj i sa najvećom zastupljenosti na sjeveru Crne Gore – tj. u opštinama Plav sa Gusinjem, Beranama sa Petnjicom, Rožajama i naravno u Bijelom Polju i Pljevljima.

Znači, trebamo povezati ove cjeline i tako održati sve ove vrijednosti koje krase Muslimane-Bošnjake kroz vjekove.

Znači – trebamo insistirati da u budućem popisu stanovništva budu prepoznate vrijednosti ovog bića – bez obzira zvali se oni: 1. Muslimani ili 2. Bošnjaci ili 3. Muslimani-Bošnjaci. Mi u ovom trenutku ne smijemo brzopleto donositi odluke o nazivu – jer trebamo ljudima objasniti što je interes i nedjeljivost muslimansko-bošnjačkog bića i naravno da na prostoru bivše SFRJ – žive ovi narodi – i da će nam i Evropa pomoći u tome, tako što će standardizovati ovaj naziv – a mislimo da će to biti naziv Bošnjak. Zato pred ove nove popise treba da nastupimo jedinstveno i da zadržimo naziv Muslimani-Bošnjaci – sa svim kulturnim i tradicionalnim karakteristikama. Zato, kada bi nas sve drugačije pisali – bilo gdje, mi znamo da je to jedinstven termin i nedjeljiva cjelina.

Još, u prilog ove teze nam idu i događanja u BiH, gdje su ekspertske grupe u Federaciji BiH i Republici Srpskoj, kao konstituentima ove države

– izjednačili prava svih naroda Bošnjaka, Srba i Hrvata. Mislimo da će nam i njihove ekspertske grupe i stručnjaci iz Evropske unije pomoći da Muslimani-Bošnjaci u Crnoj Gori, a vjerovatno i u Srbiji dobiju poziciju koja im pripada na ovim prostorima.

Ovo i stoga, što smatramo i polazimo od određenih posebitosti tj. Muslimani-Bošnjaci su:

1. AUTOHTON NAROD – tj. izvoran, s porijeklom sa ovih prostora i
2. da smo DRŽAVOTVORAN I USTAVOTVORAN NAROD – i sa ovih pozicija imamo Ustavom zagarantovana prava.

Opet, smatram na kraju, da će nam u ovome pomoći kako i međunarodne institucije Evropske unije tako i eksperti sa Balkana, a naravno najviše naša volja i zalaganje za nove – stare pozicije na Balkanu i Jugoistočnoj Evropi.

Nusret EĆO

BOŠNJACI U CRNOJ GORI - INTEGRACIJA BEZ ASIMILACIJE

Rastvorio sam se
I potekao
Potocima
Rijekama
Morima
Sada sam tu
Sada sam tu
Bez sebe
Gorak
Kako svom izvoru
Da se vratim?

Mak Dizdar, Zapis o izvoru

I ovaj "Zapis" Mehmedalije Maka Dizdara, mudročcu dubine vjekova kroz koje je progovorio, kao da je anticipirao i aktuelnu dilemu sa kojom je bio suočen muslimansko-bošnjački narod u Crnoj Gori tokom posljednje decenije. Krajem septembra 1993. godine, u vrijeme najveće ratne i političke krize koja je vladala u BiH, u Sarajevu je *Bošnjački sabor* usvojio *Deklaraciju* kojom je, makar terminološki, okončana stogodišnja kriza nacionalnog identiteta muslimanskog naroda u BiH, postizanjem nacionalnog konsenzusa kojim je vraćeno istorijsko ime Bošnjak. Ovaj, nesumnjivo najznačajniji događaj u političkoj istoriji Bošnjaka XX vijeka, označio je i početak debate među muslimansko-bošnjačkim intelektualcima u Crnoj Gori oko pitanja da li zadržati ime Musliman ili prihvatiti bošnjački nacionalni identitet.

Zahvaljujući prije svega demokratizaciji crnogorskog društva, kao i činjenici da je od 1997. došlo do znatne relaksacije ukupnih prilika u Crnoj Gori, pitanje samoodređenja nacionalnog identiteta Muslimana/Bošnjaka u Crnoj Gori se, sve češće, i na pravi način otvara u medijima, javnosti i akademskoj sferi. Nadam se da će i ovaj Okrugli sto biti značajna karika u tom procesu.

Na početku treba postaviti pitanje da li smo istinski spremni za dugo odlagani susret sa sopstvenim identitetom i ima li razloga da zaziremo od istine o sebi? Da li će rezultat procesa nacionalne identifikacije Muslimana/Bošnjaka uticati na njihov položaj u demokratskoj i proevropskoj Crnoj Gori, u susret predstojećem popisu stanovništva i očekivanim ustavnim promjenama, s obzirom da je pravo na nacionalnost jedno od ključnih u ustavno-pravnom i političkom pozicioniranju naroda u jednoj državi? U ovaj dijalog treba ući bez predrasuda i tako obezbijediti da njegov rezultat bude konsenzus oko jednoznačnog određenja nacionalnog imena. Time ćemo na najbolji način pokazati istorijsku zrelost naroda kojem pripadamo, a koja se između ostalog ogleda i u sposobnosti njegove intelektualne i političke elite da odgovori izazovima vremena .

Isto tako, Muslimani/Bošnjaci u Crnoj Gori se u procesu istraživanja sopstvenog identiteta ne smiju oslanjati samo na prošlost. Identitet se mora tražiti i izgrađivati i u sadašnjosti i otkrivati u budućnosti.

Za mene lično dileme nema i nije je bilo. Muslimani/Bošnjaci u Crnoj Gori su dio matičnog bošnjačkog naroda. O bošnjaštvu, kao nacionalnom imenu, ma koliko da je ono bilo potiskivano, pa i osporavano, može se govoriti kao "sui generis" pravu jednog naroda, odnosno "kao prirodnom pravu na tradiciju" (Alija Isaković: iz govora na Svebošnjačkom saboru). Sve i da nećemo tu odrednicu, od nje bi teško pobjegli, jer smo njome određeni prema svijetu i svijet nas njome određuje. Samo u Turskoj danas živi između 4 i 5 miliona potomaka Bošnjaka koji su se iselili iz Bosne, Sandžaka, Srbije i Crne Gore poslije Berlinskog kongresa. Sebe nikada ne nazivaju muslimanima, već Bošnjacima, tradicionalnim viševjekovnim nacionalnim imenom. "Almanah" je do sada objavio radove više autora koji su kompetentno pisali o istorijskoj zasnovanosti bošnjaštva u Crnoj Gori i na taj način premostio pukotinu koja se širila između stabla i korijena bošnjačke duhovnosti u Crnoj Gori. To niko nije činjenično osporio do sada, ali uprkos tome bili smo svjedoci neargumentovanog osporavanja bošnjaštva i nekritičkog insistiranja na zadržavanju nacionalnog imena Musliman. To je ponekad rađeno manirima prošlih vremena i izmišljanjem nepostojeće opasnosti za Crnu Goru od tzv. "velikobošnjačke asimilacije".

Poznato je da u multinacionalnim i multikonfesionalnim društvima, pogotovu u uslovima konfliktnih društvenih odnosa, pojedinci, pogotovu pripadnici manjina, osjećaju stalnu potrebu za dokazivanjem u ispravnoj nacionalnoj pripadnosti, ispravnom jeziku itd. Ta potreba dokazivanja je u prošlosti bila često praćena životnim dividendama i bila je izraženija tamo gdje je većinska zajednica više osporavala manjinama njihov identitet. S obzirom da to u današnjoj Crnoj Gori nije slučaj i da Crna Gora sigurno korača, uz aktivnu participaciju bošnjačkog naroda, proevropskim putem

dostizanja demokratskih standarda civilizovanog svijeta, onda su ovakve vrste dušebrižništva nepotrebne i anahrone.

Argumentacija da zajedničko porijeklo sa većinskim narodom može da bude ograničavajući faktor u izgradnji osobenog nacionalnog identiteta Bošnjaka u Crnoj Gori upravo govori o suštinskom nepoznavanju korijena bošnjačke duhovnosti. Za razliku od nekih drugih naroda, Bošnjaci nijesu nikada iskazivali preveliku potrebu za izgradnjom mita o sopstvenom porijeklu, kao preduslovu nacionalnog identiteta. Kolektivni identitet Bošnjaka se više usredsređuje na zajedničkoj životnoj sredini sa moralom baziranim na islamu, osobenoj kulturi, običajima, zajedničkim osjećanjima i iskustvima.

Kako su Bošnjaci manjina u Crnoj Gori, značajno je razmotriti i mogući uticaj procesa nacionalnog samoodređenja na ostvarivanje njihovih manjinskih prava u demokratskoj Crnoj Gori. Namjerno koristim samo termin manjina, a ne nacionalna manjina ili manjinski narod, zbog toga što iskustva iz svijeta pokazuju da je jedan od bitnih problema u zaštiti manjina upravo njihovo definisanje. I pored toga što ovo pitanje zaokuplja pažnju brojnih stručnjaka i međunarodnih institucija, još uvijek nema jednoznačnih i opšteprihvaćenih definicija manjina. Zadovoljavajuću jednoznačnu definiciju nijesu uspjele dati ni Ujedinjene nacije nakon 50 godina napora. Zbog toga se problem manjina vrlo teško sagledava kao univerzalni problem i za njega ne postoje univerzalna rješenja, kao što je to učinjeno za ljudska prava i slobode. U skladu sa ovim, manjinsko pitanje je prije svega političko pitanje, pa tek onda normativno i institucionalno. Ako je to tako, jasno je da pitanje imena manjine suštinski ne može uticati na ostvarivanje manjinskih prava u Crnoj Gori. Iskustva svijeta u ostvarivanju prava manjina je neophodno koristiti i ona pokazuju da je rješenje specifično za svaku državu i da su dvije osnovne pretpostavke za ostvarivanje prava pripadnika manjina ***postojanje pravne i demokratske države i etničke tolerancije***. Sljedeća nužna pretpostavka, pogotovu za države u tranziciji, za puno ostvarivanje manjinskih prava je ***privredni i ekonomski razvoj***. Najbolji recept za jednakost je, na svim područjima, uspješan privredni razvoj jedne države. Dakle, diskutabilne priče o autohtonosti koja zavisi od imena, a koja treba da ostvari navodno bolju poziciju u procesu ostvarivanja manjinskih prava bošnjačkom narodu u Crnoj Gori su lišene osnova.

Bez obzira na ishod procesa nacionalne nominacije, Bošnjaci u Crnoj Gori istinski prihvataju ideju države Crne Gore i cjelinom svojih kreativnih potencijala će nastaviti da pružaju puni doprinos njenoj daljoj evropskoj emancipaciji. Uspostavljena atmosfera tolerancije u Crnoj Gori i njen dalji demokratski razvoj, u skladu sa evropskim standardima, najbolja su garancija za puno ostvarivanje manjinskih prava bošnjačkog naroda i njegov dalji evropski razvoj uz očuvanje sopstvenog identiteta. Crna Gora je na

dobrom putu stvaranja društvene klime u kojoj će se na manjine gledati, bez istorijskih predrasuda i uvriježenih stereotipa, kao na bogatstvo i prednost jednog demokratskog društva. U takvoj atmosferi Bošnjaci će, sa svojim očuvanim istorijskim i religijskim identitetom, biti jedan od značajnih činilaca u procesu evropske integracije Crne Gore.

Adis BALOTA
Hafis BALOTA

ZAŠTO SE IZJAŠNjavATI KAO BOŠNJAK?

Pokušaćemo da u kratkim crtama objasnimo dvije stvari i to:

1. Zašto je izjašnjavanje kao Bošnjak opravdano, i
2. Zašto to ima velike prednosti za stanovnike Crne Gore i Srbije islamske vjeroispovjesti, prema internacionalnom pravu.

1. Potpuno je naučno opravdano izjašnjavati se kao Bošnjak

Slijedi nekoliko razloga zbog kojih je opravdano da se izjašnjavamo kao Bošnjaci.

a) Musliman je prvenstveno VJERSKA, A NE NACIONALNA odrednica.

Kada se neko izjasni kao Musliman, to prvenstveno znači da je pripadnik islamske vjerske skupine. Takvim izjašnjavanjem on ostavlja ljude u nedoumici o njegovoj etničkoj (nacionalnoj) pripadnosti. Na primjer, nije jasno da li se radi o vjerniku muslimanu koji je možda albanske nacionalnosti. Mada ih nema mnogo, postoje i ljudi koji se smatraju vjernicima muslimanima, a osjećaju se pripadnicima crnogorske ili srpske ili hrvatske nacije. I u ovome ratu u Bosni i Hercegovini postojali su muslimani koji su bili dobrovoljci u vojsci Republike Srpske, jer su osjećali srpsko rodoljublje, bez obzira na svoju islamsku vjeroispovjest. Jednom riječju postoji mnogo vjernika muslimana koji su asimilirani u srpsko, hrvatsko ili crnogorsko rodoljublje.

Za sve one muslimane koji su se asimilirali u srpsku ili crnogorsku naciju pošteno je da se izjašnjavaju kao Srbi ili Crnogorci u nacionalnom smislu, a kao muslimani u rubrici vjeroispovjest, ako postoji takva rubrika.

Naziv Musliman, koji je u posljednjih osam-devet decenija upotrebljavan za Bošnjake, potiče od arapske riječi muslim, što je particija aktiva

od riječi islam, u značenju "predati se Bogu". Riječ musliman je persijski plural od arapskog muslim, a označava pripadnika islamske vjere. Ovaj persijski plural upotrebljava se u turskom (musliman) i bosanskom jeziku kao singular. U posebnim historijskim prilikama, taj je pojam na južnoslavenskom etničkom i političkom prostoru dobio u posljednjih sto godina značajne etničke, odnosno nacionalne oznake slovenskog muslimanskog stanovništva u Bosni i Hercegovini, Sandžaku, Crnoj Gori i Kosovu. U tom značenju taj je termin pisan velikim početnim slovom, obično kao Musliman ili Muslimani. Dakle, Bošnjak je tradicionalno nacionalno ime bosanskohercegovačkih muslimana, sandžačkih muslimana i svih drugih muslimana koji žive u Crnoj Gori, Srbiji i na Kosovu. Osim nas koji se znamo, u samoj Turskoj je oko šest miliona Bošnjaka (iz više generacija), a danas ih ima od Kanade do Novog Zelanda. U sovjetskim naučnim djelima i enciklopedijama, u turskim enciklopedijama, i u nekih drugih naroda koji su s nama imali historijske kontakte, mi smo uvijek predstavljani kao Bošnjaci.

b) Bošnjaci su svoji na svome

Poznato je da je za vrijeme Otomanske imperije Sandžak bio sastavni dio Bosne. Kada je na Berlinskom kongresu većina Bosne predata Austriji na upravu, tada je veliki broj bosanskih muslimana, ljudi koji nisu htjeli da žive pod Austrijom, iz Bosne iseljavao u Tursku. Najveći dio se zadržava upravo u obližnjem Sandžaku, tadašnjem turskom dijelu Sandžaka.

Vjekovima su Srbija i Crna Gora bile mješovite sredine dok je njome vladala Otomanska imperija i muslimani slovenskog porijekla. Oni su osnovali većinu srpskih i crnogorskih gradova i u njima bili većina. Pod gradom podrazumjevamo naselje u kojem se trgovalo, a ne srednjovekovni zamak, kakvih je bilo nekoliko i prije pokoravanja Srba od strane Otomanske imperije. U gradovima je živjelo i dosta Jevreja, Grka, Jermena, Cigana i svih ostalih naroda tadašnje Otomanske imperije. Na primjer, poznati turski putopisac Evlija Čelebija, čiji su podaci poslužili za mnoge doktorate, kao što je npr. Ive Andrića, piše 1660.: "Beograd je luka na Savi i Dunavu sa 38 muslimanskih mahala, 3 grčke, 3 srpske, 3 ciganske mahale i sa po jednom jevrejskom i armenskom mahalom" ("Urban Development in the Western Balkans, by Francis Carter, London, 1977."). Čim su Srbi preuzeli vlast 1812. oni su istrijebili sve nesrbe i napravili "etnički čistu" Srbiju. Takva velika čistka je urađena i u Crnoj Gori (Nikšić, Bijelo Polje, Mojkovac, Pljevlja, Kolašin...).

Veliki srpski geograf Jovan Cvijić boravio je u plavsko-gusinjskom kraju tokom 1906-1908., i između ostalog piše: "Muslimani Plava i Gusinja govore srpskim jezikom, a sebe nazivaju Bošnjacima, a jezik kojim zбору zovu Bošnjački". Abdulah Kuć – bošnjački pjesnik iz Gusinja šalje poruku begu Mušoviću 1877. godine, (Pljevlja): "Čuvaj Nikšić, a Taslidžu

pazi, a Akovu (Bijelo Polje) ko majku rođenu, a Kolašin kao svoju glavu, Plav i Gusinje čuvaće se sami".

U ovakvoj prošlosti Bošnjaci nijesu imali nikakvog podsticaja za svoju nacionalnu emancipaciju. "Podsticaj" njihovoj nacionalnoj emancipaciji sastojao se u nakani da se svim sredstvima odvoje od svog nacionalnog bića, da se udalje od svog kulturnog, psihološkog individualiteta, od svog jezika i vjere. Svako pozivanje Bošnjaka na vlastite kulturne vrijednosti i njihov skoro svaki obrazac kulturnog ponašanja proglašavani su nacionalističkim činom. Bošnjaci su jedini bili nacionalisti bez nacije. Oni su ozbiljno upozoravani i opominjani da nacionalno i vjerski moraju držati odvojeno, a od njih je istodobno traženo da se vrate pradjedovskoj vjeri kako bi mogli fizički opstati. Tako je istorija Bošnjaka bila istorija u kojoj se nije moglo imati pravo na nacionalno ime, pravo na jezik i književnost, pravo na nacionalne institucije, pravo na tradiciju i adete. I pored svega ovoga i bez obzira što su morali pristajati na nametnuta opredjeljenja ("neopredijeljen", "Jugosloven", "musliman") kako ne bi postali posve narod bez imena, Bošnjaci su duboko u srcima sačuvali nacionalno ime.

c) Isto onako kako se pravoslavni u Bosni i Hercegovini imaju pravo izjašnjavati kao Srbi, tako se i muslimani u Srbiji, Crnoj Gori i na Kosovu imaju pravo izjašnjavati kao Bošnjaci

Pravoslavni u Bosni su tokom austrougarske vladavine asimilirani u Srbe. Poznata je činjenica da su srpski rodoljubi imali običaj da na pazarni dan, na maltama (kapijama) bosanskih gradova, sačekuju seljake pravoslavce koji idu na pijacu i objašnjavaju im da se ubuduće zovu Srbima, a ne pravoslavicima. Nažalost, tek sada taj posao predstoji nacionalno osviješćenim Bošnjacima Sandžaka da odrade. Po istom pravilu po kojem se bosanski pravoslavni imaju pravo izjašnjavati kao Srbi, i sandžački muslimani imaju pravo izjašnjavati se kao Bošnjaci.

2. Koje su glavne prednosti izjašnjavanja kao Bošnjaci

Prema povelji Ujedinjenih nacija vjerske slobode spadaju u korpus "ljudskih prava". Sve države svijeta su dužne poštovati povelju UN o ljudskim pravima, pa time i vjerska prava. Dakle, bilo da se sandžačko stanovništvo izjašnjava ili ne izjašnjava kao "musliman" i Crna Gora i Srbija su dužne poštovati ljudska prava, kao što je npr. sloboda vjeroispovjesti.

Međutim, ako bi se muslimani Sandžaka izjasnili kao Bošnjaci, njihova se pripadnost ne bi svodila na samo vjersku odrednicu već bi podrazumijevala i kulturnu i etničku posebnost a time i pravo na procentualnu zastupljenost Bošnjaka u državnim institucijama.

Ćazim FETAHOVIĆ*

BOŠNJAK - MUSLIMAN, IME I PERSPEKTIVA

Slijedom istorijskih događaja, sazreli su uslovi da, jedan autohton narod u Crnoj Gori, čije postojanje i kultura na ovim prostorima, u kontinuitetu traje i prožima se više od 400 godina, i ničim se ne dovodi u pitanje, snagom argumenata i svoje volje, odredi i profiliše svoje ime. A, koje će biti prepoznatljiv izraz njegovog postojanja i njegove osobnosti.

Današnji dijalog, cijenim zrelim kulturnim i nacionalnim događajem, na kojem će relevantni subjekti, pripadnici muslimanskog–bošnjačkog korpusa u Crnoj Gori, na krajnje edukativan i civilizovan način iznijeti svoje argumente kao značajan prilog raspravi: **Musliman ili Bošnjak?** Te da će snagom argumenata i prepoznavanjem perspektive svog naroda, doprinijeti da se ova značajna i opterećujuća dilema muslimanskog naroda u Crnoj Gori otkloni. Ono što želim i što očekujem poslije ove rasprave jeste, da ne bude poraženih! A, da oni koji ostanu u manjini, prihvate i poštuju stavove značajne većine u svom narodu. Iako se radi o značajnom kulturnom i istorijskom događaju za jedan narod, ne treba očekivati nikakvo barjačenje i ničiju pobjedu sa zaključenjem rasprave na temu imena: Musliman ili Bošnjak, s obzirom na mnoge posebnosti, kako lične, tako i istorijske i kulturne, koje su sadržane i u jednom i u drugom imenu.

Jer, samo na taj način današnji dijalog može imati smisla i postati značajan kulturni događaj svih nas učesnika skupa, kao i našeg naroda čije su oči danas s pravom uprte u nas.

Očigledno je da se pitanje i dilema: **Musliman ili Bošnjak**, ne može više odlagati, a da njegovo postavljanje danas nije, niti usud, niti privilegija, niti jedne partije i niti jednog pojedinca već, slijed vremena i naša obaveza pred narodom kojem pripadamo, svojim bićem i svojim istorijskim određenjem.

Navešću samo neke razloge zbog kojih je danas, neophodno razriješiti postojeću dilemu našeg naroda: **Musliman ili Bošnjak?**

* Pomoćnik ministra vjera

1) Država SFRJ koja nam je svojim Ustavnim amandmanima i popisom iz 1971. god. dodijelila i priznala ime **konstitutivnog** naroda, sa nazivom »**Musliman**«, više ne postoji.

2) U svim državama stvorenim na tlu bivše SFRJ, muslimanski narod je u skladu sa usvojenim evropskim i svjetskim konvencijama i deklaracijama o ljudskim pravima i slobodama odredio i profilisao svoje novo ime, napuštajući dotadašnje svoje ime *kao vjersku odrednicu* i ne prihvatajući istu za svoje nacionalno ime i svoje bliže autohtono određenje.

3) Pod nacionalnim imenom »Musliman«, u svijetu ne postoji i ne prepoznaje se niti jedan autohtoni narod.

4) Nestankom SRJ i konstituisanjem Zajednice država Srbije i Crne Gore, na novim načelima i novim principima, stvoreni su demokratski i ustavni uslovi da proces prepoznavanja i definisanja svog imena muslimanski narod razluči i u Srbiji i Crnoj Gori.

5) Predstojeći popis stanovništva i izrada Ustava u Crnoj Gori, su važni događaji koji takođe, u značajnoj mjeri određuju i nameću rješavanje ovog pitanja.

Na aktuelno i rekao bih emotivno »teško« i opterećujuće pitanje i dilemu svog naroda: **Musliman ili Bošnjak?** poslije dužeg iščitavanja: argumenata, istorije, časopisa, rasprava sa okruglih stolova, polemika i promišljanja o budućnosti budućih generacija naroda kojem pripadam, došao sam, do sljedećeg odgovora i zaključka:

Nacionalno ime »Musliman« nije adekvatno novonastalim okolnostima na prostorima bivše SFRJ, jer predstavlja vjersku odrednicu i nigdje u svijetu, a pogotovu ne u Evropi, jedan autohton narod nije poznat pod ovim imenom. Ime Musliman za muslimanski narod u SFRJ je Ustavnim amandmanima i popisom iz 1971. god. uvedeno pod posebnim okolnostima koje su bile vezane za muslimansko stanovništvo na prostoru bivše SFRJ a, koje su danas značajno izmijenjene! Ime Musliman je asocijacija za azijske a, ne za evropske narode!

Dokaz prednjoj tezi jeste i činjenica, da se nigdje u Evropi autohtoni **albanski narod** ne doživljava i ne identifikuje sa azijskim narodima, i ako su pripadnici albanskog naroda u najvećoj mjeri muslimanske vjeroispovijesti.

Pitanje i određenje novog-starog imena za muslimanski narod u Crnoj Gori, danas je u suštini veoma suženo i determinisano pitanje! Smatram da se muslimanski narod u Crnoj Gori i Srbiji, može odrediti i izabrati jedno od četiri sljedeća imena: **Crnogorac-musliman, Srbin-musliman, Bosanac, Bošnjak?**

- Ime »**Crnogorac-musliman**«, sadrži dva ključna odredbena elementa ovog autohtonog naroda, državnost i vjersku pripadnost, a koje poštuju i cijeni autohtoni muslimanski narod u Crnoj Gori. Međutim, u ovom

trenutku, isto nije prihvatljivo za najveći dio muslimanskog naroda u Crnoj Gori! Razlog za prednju konstataciju jeste činjenica da bi analogno i u drugoj članici nove državne Zajednice, Srbiji, muslimanski narod trebalo da izabere odrednicu »**Srbin-musliman**«. Prednja odrednica je potpuno neprihvatljiva za muslimanski narod u Srbiji, zbog dugogodišnjeg i neopravdanog, rekao bih tragičnog, **poistovjećivanja pravoslavlja sa srpstvom!** Ovu dilemu je muslimanski narod u Srbiji u cjelosti razriješio, izjasnivši se, na zadnjem popisu stanovništva obavljenim 2002. godine, za ime **Bošnjak** u procentu od oko **90%** u odnosu na ime **Musliman**.

- Ime Bosanac bi imalo za cilj matičnu državu Bosnu a, što za muslimanski narod u Crnoj Gori zbog svojeg autohtonog porijekla i istorijske vezanosti za prostor i državnost Crne Gore, je potpuno neprihvatljivo!

- Istorijski i demografski procesi koji su se odvijali na prostoru bivše SFRJ, doveli su i nametnuli kao perspektivu i realan izbor, staro istorijsko ime **BOŠNJAK**, kojim su ga zvali i po svojoj osobenosti prepoznavali, pravoslavni Srbi i Crnogorci. Imenom Bošnjaci, pravoslavni Srbi i Crnogorci nazvali su islamizirani živalj slovenskog porijekla! Upravo tim imenom u svojim djelima, muslimanski narod na ovim prostorima, su opisivali i nazivali, i Njegoš i Vuk Karadžić.

Sa imenom Bošnjak ne može se izgubiti važna i prepoznatljiva autotona crta islamiziranog življa u Crnoj Gori, koju nepobitno bilježi istorija a kojom se mnogi pripadnici muslimanskog naroda u Crnoj Gori ponose i posebno je ističu. Ova posebnost je veoma jaka i kod pripadnika crnogorskih Muslimana-Bošnjaka u dijaspori, kako u Americi tako i u zemljama Zapadne Evrope i državama nastalim na prostoru bivše SFRJ, koji **Crnu Goru** jako i iskreno doživljavaju kao svoju **matičnu državu**.

Što se tiče povezivanja imena Bošnjak, autohtonog muslimanskog naroda u Crnoj Gori, sa Bosnom kao matičnom državom, smatram to pogrešnim i ničim argumentovanim! Jer tragom istorijskih događaja i demografskih kretanja, poznato je da su mnogi Muslimani iz Crne Gore odlazili i naseljavali se u Bosni i Hercegovini a da je samo zanemarljiv broj njih, došao iz Bosne i Hercegovine da živi u Crnoj Gori.

Ime **Bošnjak** je istorijski nastalo i proisteklo iz geneze etno-kulturne profilacije cijelog muslimanskog naroda na prostoru Crne Gore i negdašnje SFRJ. Demografska kretanja stanovništva su učinila da se bošnjački autohtoni narod, slovenskog porijekla (u najvećoj mjeri), iz ekonomskih i drugih razloga preseljavao i naseljavao u svim republikama-državama, nastalim na prostoru bivše SFRJ i čini **jedinstveno vezivno tkivo** sa prepoznatljivim i bogatim kulturnim nasljeđem i profilacijom.

Vraćanjem svog istorijskog imena **Bošnjak**, autohtoni muslimanski narod u Crnoj Gori će se odreći i bezrazložne anateme svoga nacionalnog imena, zbog terorističkih događaja od 11. septembra 2001. god. u Njujorku!

Određujući se nacionalnim imenom **Bošnjaci**, muslimanski narod u Crnoj Gori i šire na prostorima bivše SFRJ, prepoznaje se kao **autohton, moderan evropski narod slovenskog porijekla**, sa svim kulturnim obilježjima koja baštini evropska civilizacija, a svaka asocijacija na azijske narode je pogrešna i neutemeljena.

I na kraju ovog mog izlaganja, nije bez značaja za donošenje konačne odluke i relevantna činjenica i podatak, da se muslimanski narod u svim republikama – državama bivše SFRJ, prepoznao, odredio i usvojio za svoje nacionalno ime odrednicu **Bošnjak** kao svoj nacionalni izraz i personalitet.

Pored brojnih izloženih i dostupnih relevantnih dokaza i argumenata koji idu u prilog raspravi i određenju **novog-starog** nacionalnog imena muslimanskog naroda u Crnoj Gori, za konačno određenje ovog pitanja, potpuno je irelevantan podatak: Koliko je staro i od kada je u upotrebi ime Bošnjak za autohtoni muslimanski narod na ovim prostorima! Jer, »**Nema mladih i starih naroda**«! Za istoriju i civilizaciju postoje samo »**narodi**« i nebitno je, da li je i koliko, jedan narod istorijski »**mlad**« ili »**star**«!

Kemal PURIŠIĆ*

AKTUELNE BOŠNJACKE DILEME I PARADOKSI

Duže od jednog vijeka Bošnjaci ovih prostora žive, u strahu od sjutrašnjice i bez vizije za rješenje svojih problema. Uz stalni i široki spektar pritisaka podsticani su na muhadžerski proces ili u najmanju ruku, na proces zamjene svog identiteta tuđim. Susjedi Bošnjaka su im uvijek, kada su to istorijske okolnosti dozvoljavale, poručivali da su u svojoj vjeri na ovoj zemlji nepoželjni, mada su i sami znali da sa njima imaju jednaka istorijska i etnička prava na ovaj prostor, ni manje ni više.

Ipak, koristili su i brojčanu nadmoć i instrumente države da se s Bošnjacima razračunaju, da ih moralno unize, ponište njihov identitet i prava, asimiluju u većinsko stanovništvo, protjeraju ili utru sa vjekovnih ognjišta. Sve te mjere su imale za cilj da se njihov broj smanji i njihova prava ponište. Stalno proganjani, Bošnjaci su vremenom usvajali mentalitet žrtve i lovine koja nastoji preživjeti, katkad zavljučeci glavu u pijesak, spremna na razne mimikrije, pa i poltronstvo.

Većina Bošnjaka Crne Gore je rascerečena između onoga šta želi da bude i pragmatičnih postupaka u ovom vremenu i ovom prostoru. Otuda su predugo, na svojevrsnoj raskrsnici htjenja i realnosti, sa mnogo dilema i paradoksima u životnoj zbilji.

Aktuelne rasprave u Crnoj Gori oko nacionalnog imena na početku trećeg milenijuma, i deset godina nakon što su svi oko nas razriješili ovo pitanje, u osnovi odslikava iskonstruisanost navodne dileme, odnosno više dilema, kojima se zamajavaju Bošnjaci Crne Gore. Ovaj utisak se naročito nameće nakon što aktuelna vlast i dio javnosti svesrdno podržava konzervativni stav malobrojnih zastitnika "muslimanskih" interesa.

Ovo, kako bi ostali što duže na raskrsnici na koju inače dileme dovođe ljude, pokoleban, bez svijesti o sebi, važnosti sopstvenih institucija, uloge države, tla pod nogama itd...

* Sekretar za lokalnu samoupravu Opštine Plav

Otuda je osnovan utisak da su ovdašnji Bošnjaci danas neorganizovana i anemična skupina ljudi, u službi drugoga, na brisanom prostoru koji biju munje i oluje sa svih strana. Ova interno slabo povezana skupina ljudi još raspravlja **ko je, kako se zove, kome pripada**, i kakve odnose treba sa svojim susjedima u domovini i sa svojim matičnim narodom u susjedstvu.

Zaista, mnoga iskušenja i mnogo posla i za jedan prema sebi i svojim interesima znatno odgovorniji i organizovaniji narod od našeg.

Nesporno je da postoje razlozi koji su proizveli opisano stanje, a koji se tiču naše nedovršene samosvijesti i osvjedočene nepostojanosti ali je pomenuto stanje proizvedeno i sa mnogo spoljašnjih pritisaka i zle namjere onih koji zadnjih 125 godina vladaju Bošnjacima na ovim prostorima.

Pomenute dileme su aktuelne i u ovom vremenu, a naročito u Crnoj Gori. Pored ostalog i zbog toga što takvo stanje nije održivo na dugi rok i što urušava nacionalni identitet Bošnjaka, i vodi u tihu asimilaciju i odrođavanje. Dakle, dileme treba da se razriješe što je prije moguće, kako bi se i prosječno obaviješteni pripadnik bošnjačkog naroda opskrbio sa dovoljno samosvijesti i argumenata da je potvrdi među pripadnicima svoga naciona i našim susjedima ili drugim narodima s kojima dolazimo u kontakt.

Prema Bošnjacima je sve ovo vrijeme vođena politika nepolitičkog naroda sa ciljem da se stvori glasačka mašina koja služi vojsku, kada treba gine, plaća porez, ali nema politički subjektivitet.

Ta politika je, nažalost, porodila brojne paradokse, odnosno dala očekivane rezultate. Bošnjaci sve više i sve češće, u želji da život učine snošljivijim, pritisnuti sa raznih strana, prosto izlaze iz sebe, odrođavaju se i svojevolumeno klize u asimilaciju. Takvih Bošnjaka, koji to gotovo više i nije su, ima mnogo. Jedan od pomenutih paradoksa je da oni za svoj usud, zlehudu sreću ili labaviji karakter ne krive one koji ih pritiskaju, proganjaju, iskušavaju, mame, već svoj bijes usmjeravaju u pravcu sunarodnika koji imaju postojaniju kimču i čvršći karakter.

Nesporno je da svuda u svijetu, u višenacionalnim državama, postoje složeni odnosi između većine i manjine, pa često i konfliktne situacije, koje stvaraju uslove za kontinuirani proces asimilacije manjina. Države sa više prava i takta, nastoje da bez mnogo potresa upravljaju tim procesima. I nedavno usvojena "mala povelja" Srbije i Crne Gore zabranjuje samo nasilnu asimilaciju a ona nenasilna ali obilato primjenjivana se gotovo podrazumijeva.

Drugi ovovremeni paradoks u Bošnjaka Crne Gore je da oni pokazuju mnoge znake svojevolumene asimilacije u raznim oblicima, pa i u izboru imena sopstvenog naroda. O tim i takvim pripadnicima naše nacionalnosi u tekstu "Naznake o Bošnjacima" novinar-publicista Mustafa Spahić kaže "...neki Bošnjaci, koji su se odrekli sopstvenog identiteta u cilju opstanka određene garniture vlasti, domovine, države, planiraju da se odreknu i nacionalnog korpusa, te zato ne vode računa ni o jeziku, baštini, školskim programima, kulturi...

Kratko rečeno, postajemo narod bez zaštitno-sigurnosne kulture i strukture”.

Profesor Rasim Muminović na ovu temu kaže sljedeće: “Bahato se odnosimo prema sebi i svojim interesima. Prepustili smo državu i pravo našim progoniteljima i ništa ne činimo da se zaštitimo kroz legitimne mehanizme ili pak da se pokušamo odbraniti od njih”.

Nažalost, svi poznavaoци naših prilika znaju da smo postali narod beskućnika i skitnica koji podnosi svoj usud i broji genocide. Upravo je na djelu, onaj jedanaesti, koji tiho djeluje na očigled svih i ima za cilj denacionalizaciju Bošnjaka Crne Gore, koji je podstican i mentorisan od zvanične aktuelne vlasti i vladajućih partija a podržavan od strane Bošnjaka.

U njegovoj osnovi je ta navodna dilema jesmo li mi u stvari Muslimani, Muslimani-Bošnjaci ili obrnuto, Bošnjaci, Crnogorci, muslimani i sl., a koja ima pogodno tle za širenje, s obzirom da smo narod koji se malo zanimao za činjenice o svom nacionalnom biću, sopstvenom identitetu i koji prosto nije dovoljno razlučio pojmove o vjeri, naciji i državi.

Treći naš paradoks je da sve, pa i naš identitet, dovodimo u sumnju, sve hoćemo da prethodno srušimo do temelja i da potom gradimo našu verziju, urušavamo ili osporavamo autoritet svim institucijama, organima ili pojedincima koji se brinu o opštim interesima ili se zanimaju za njih. Primjera radi, mi izražavamo sumnje u valjanost, dobre namjere i legitimitet odluka Svebošnjačkog sabora održanog u ratnom Sarajevu 27. i 28. septembra 1993. godine, oko vraćanja ondašnjim Muslimanima njihovog tradicionalnog imena Bošnjaci. Ona je na desetljetnoj kušnji iako je tu odluku donijelo oko 1000 bošnjačkih intelektualaca i zvaničnika iz svih krajeva gdje žive Bošnjaci koji su uspjeli ući u Sarajevo. Dakle, vrlo referentna grupa ljudi, uz blagoslov i podršku svih Bošnjaka koji žele da budu ono što jesu, i da ta osjećanja prenesu na svoje potomstvo.

Uvodničar na tom skupu rahmetli Alija Isaković je tom prilikom istakao: “Bošnjak je tradicionalno nacionalno ime bosanskohercegovačkih muslimana, sandžačkih muslimana i svih drugih muslimana koji žive na raznim meridijanima svijeta, a koji govore bosanskim jezikom...”

Savez komunista uveo je za nas termin Musliman umjesto Bošnjak da bi se Musliman asimilirao u musliman, a musliman može biti bilo koje nacije”.

Doktor Enes Karić je na jednom mjestu istakao svoj utisak i kazao “...oslovili su nas Muslimani i otvorili lovnu sezonu na nas do istrebljenja”.

Slijed istorijskih događaja i ogromne žrtve i odricanja Bošnjaka u Bosni doveli su do toga da ovo novo – staro nacionalno ime Bošnjak, kao prirodno pravo jednog naroda na svoje ime i tradiciju, dobije verifikaciju u Ustavu Republike Bosne i Hercegovine i međunarodnu verifikaciju u tzv. Dejtonskom sporazumu iz novembra 1995. godine, a koji su u funkciji garanta potpisali i zvaničnici SRJ.

Sada uviđamo i četvrti naš paradoks da Bošnjaci pomažu sopstvenu negaciju, podržavajući inspiratore sopstvenog asimiliranja, dajući im pri tome za argument i mehanizme vlasti da ih satiru, direktno kršeći međunarodno pravo i ugovore potpisane od strane SRJ – države prethodnice.

Bošnjaci koji žive u srbijanskom dijelu Sandžaka nemaju taj problem, i na prošlogodišnjem popisu su mogli da odaberu sebi svoje ime. Tamo se 87,46% ondašnjih Muslimana koji su se u momentu popisa zadesili u svojoj zemlji izjasnili kao Bošnjaci.

“Ostanite to što ste, čuvajte i očuvajte svoju vjeru, naciju i tradiciju. Gubitak identiteta plaća se ropstvom i poniženjem“, poručio je Alija Izetbegović Bošnjacima, poučen istorijskim iskustvom i ratnim ciljevima neprijatelja Bošnjaka i Bosne.

Jedan naš mislilac je pojam “nacionalni identitet” definisao kao “kontinuirano pamćenje jednog naroda kroz vrijeme”. Lično, osjećam odgovornost da kao čovjek, roditelj i pomalo angažovani pojedinac iz reda bošnjačkog naroda budem spona između onih koji su se osjećali i ostvarili kao Bošnjaci i onih koji će to u budućnosti biti. Dakle ja sam Bošnjak jer osjećam jedinstvo bošnjačkog duha, tradicije, kulture... i pripadam tome.

Problem je što ima puno onih koji su unosili dodatnu konfuziju na ovom planu i preferirali ili se direktno angažovali u korist nihilističkih projekata ovdašnje većine, a na štetu naših interesa o kojima je ovdje riječ. Postavlja se pitanje čime se može opravdati njihovo zalaganje i konačni ishod toga javnog i tajnog zalaganja, nakon što smo voljom vlasti i glasovima bošnjačkih predstavnika ipak svrstani u manjinu, koja živi sa ili pored državotvorne većine i sa potpuno neadekvatnim statusom.

Na taj način su nam oni i njihovi mentori, nadam se slikovito razriješili još jednu u javnosti potenciranu kvazi dilemu. Mislim na kolebanja i dileme širene u funkciji obećanih boljih statusnih mogućnosti Bošnjaka u Crnoj Gori, (konstitutivni, autohtoni narod, građanin građanske države i sl). Dodijelili su nam samo ono što su morali po poznatim evropskim standardima, ni više ni manje. To nam pruža odgonetku i na sljedeću navodnu dilemu, tipa **čiji smo mi i kome pripadamo**. Susjedima sigurno ne, makar i bili istog korijena i porijekla, jer bi tom logikom bili braća, a bratu se po prirodi stvari daje hise u kući, mjesto pored sebe, i što je najvažnije brat se ne ubija, ne tlači i ne ponižava stalno ili periodično, što nama inače redovno rade. Dakle, brat je brat, a ne gospodar i hajkač, pa prema tome važi i ono **brat nije manjina**.

Ako budemo ono što stvarno jesmo, dakle Bošnjaci, i sami sebi odredimo nacionalno ime koje ćemo jasno da saopštimo drugima, riješili bi više a ne samo jednu dilemu, jer ima nade, da bi potom pripadali najprije i najviše sebi, a to je ipak najvažnije.

Jasmina CIKOTIĆ*

HASANAGINICE U BOŠNJAČKOJ POEZIJI

Narodna umotvorina je nastajala i trajala u narodu, uvijek se mijenjajući, nikad ista i nikad konačna. Stvara je darovit pojedinac sa bogatom maštom i smislom za slikovitost kazivanja, ali se u toku njenog kretanja i probijanja kroz vrijeme i prostore, ime stvaraoca izgubilo, a nosilac njenog trajanja i čuvanja postaje samo narod i njegovo kolektivno pamćenje. Narodna umotvorina je uvijek bila i ostala nosilac kolektivnog iskustva i shvatanja jedne zajednice na određenom stupnju razvoja svijesti članova te zajednice. Narod nije samo primalac već i onaj koji ocjenjuje i presuđuje o onome što je ispjevano ili ispovijedano i tek kad u jednoj umotvorini pronađe sadržaje i slike koje odgovaraju njegovim predstavama, vjerovanjima i pogledima na svijet umotvorina je mogla ući u život i sticala pravo na trajanje u toj zajednici.

Istorija književnosti kao istorija jednog korpusa, jedne grupe djela stvorenih u jednome društvu ili narodu pojavila se paralelno sa težnjom za nacionalnim osvješćenjem i kulturnom samoafirmacijom pojedinih nacionalnih zajednica. Književnost jednog naroda ne podrazumijeva samo zbir djela toga naroda, nego i određeni skup književnih vrijednosti, vezanih uz probrana, najbolja djela koja je taj narod dao. Taj skup vrijednosti je odraz toga naroda, ali i kreativni elemenat njegove društvene svijesti. Vraćajući se u književnu prošlost svoga naroda svaki njegov predstavnik stiče predstavu o kontinuitetu, o duhovnom identitetu svoje nacije. Književnost jednog naroda u određenim istorijskim prilikama ima ulogu prosvjećivanja i osvješćivanja. Književnost jeste duhovni fenomen, a duh ne zna za granice. Bošnjačko-muslimanski narod je odavno svojom književnošću prešao te granice i dostigao visine koje mu pripadaju. Te granice su prevaziđene pojavom jedne epsko-lirske pjesme na tlo kulturne Evrope. Ta pjesma je Hasanaginica.

Hasanaginica je jedna od najljepših epsko-lirskih pjesama. Spada u balade. Prvi ju je pronašao i zabilježio italijanski putopisac Alberto Fortis i

* Profesor književnosti

objavio u svojoj knjizi *PUT PO DALMACIJI*, 1774. godine. Vuk ju je tada preuzeo i unio u svoju Pjesmaricu. Zbog svoje umjetničke ljepote prevedena je na više jezika. Na njemački jezik preveo ju je čuveni pjesnik Gete, na engleski Valter Skot, na francuski Prosper Merime, na ruski jezik Puškin. Zbog svoje složenosti i niza skrivenih značenja, Hasanaginica je poslužila kao gradnja za dramska ostvarenja kod nas.

Hasanaginica-pjesma-žena do kraja ostaje tajanstvena. Tajanstvena u svom ponašanju, ćutanju, bolu i svojoj smrti.

Pored nadaleko čuvene Hasanaginice postoji u bošnjačkoj narodnoj lirskoj poeziji i plavska Hasanaginica. Ova pjesma je zabilježena u antologiji lirskih narodnih pjesama iz Sandžaka, "*Može li biti, što bit ne može*" koju je priredio Husein Bašić 1991. godine. Ova pjesma glasi:

*"Sirotica Hasanaginica
Ona njivi devet đevojaka
i desetu pod pojasom nosi.
Poručuje Aga Hasan-aga:
"Nemoj mene na kulu čekati,
ako rodiš destu đevojku! "
Ona rodi desetu đevojku
Pa uzima ključe od odaja
Otvorila šarena kovčega
Izvadila jednu tubu platna
Porezala devet košuljica
Desetu je bojom obojila
Pa uzimlje svoje đevojčice
Povede ih moru na obalu
Sve ih redom u valove baci:
Plijte, plijte, moje golubice
I majka će s vama zaplivati!"*

Obje imaju zajedničku osobinu, ime Hasanaginica koje su dobile po imenu muža. U pjesmama ne postoji drugo ime za biće, ženu sem onoga što su dobile udajom. Jedna je "dobra kada i od roda dobra", druga je sirotica. Sirotica po porijeklu ili sirotica što njivi "devet đevojaka i desetu pod pojasom nosi".

Radnja u Hasanaginici je intenzivna, događaji se brzo smjenjuju i uslovljavaju tragičnu sudbinu Hasanaginice. I ako je malo događaja svaki od njih nosi psihički potres, bol i patnju. Sve je brzo i nezadrživo i sve se sakuplja u duši, taloži dotle dok ne počnu da prskaju damari.

Obje pjesme u sebi sadrže poruku. Poruku koja je vrlo slična:

*"Ne čekaj me u dvoru bjelomu,
ni u dvoru ni u rodu momu".*

i u plavskoj Hasanaginici:

*"Nemoj mene na kuli čekati
ako rodiš desetu djevojku".*

Poruka-naredba kratka i jasna, izrečena s oštrinom onoga koji komanduje, naređuje i čije zapovjesti se moraju izvršavati. Jedna poruka je stigla zato što je Hasan-aga posumnjao u ljubav svoje žene ili zato što je opterećen njenim porijeklom: ona je begovskog porijekla pa ne želi da se lomata planinskim putevima samo zato da bi nakratko bila sa ranjenim ratnikom. Drugi Hasan-aga poruku svojoj ženi šalje iz straha da opet neće dobiti sina-nasljednika. Obojica se pokazuju kao sebični i sujetni ljudi koji idu za svojim osjećanjima i željama zaboravljajući nepisane zakone u društvu i pravo žene da bude ono što one obje jesu-majke.

Sudbinu jedne Hasanaginice određuje stih:

*"Oblazi ga mati i sestrice
a ljubovca od stida ne mogla".*

Ovaj stih ukazuje na razlog njenog nedolaska. Nije rečeno da nije htjela, već da nije mogla. Nije mogla zbog porodice, zbog petoro djece i zato što je majka i što je to za nju u prvom planu. Stid je odlika njene otmenosti i patrijahalnog vaspitanja. Stid ne prati majku i sestru ali prati ženu. Stid od drugih, od nekog trećeg, da neko ne pomisli i govori kako je ostavila kuću, djecu i otišla mužu. Ne priliči njoj, ne priliči bošnjačkoj ženi da nježnost prema mužu pokazuje otvoreno pred sestrom, majkom, vojnicima. To bi uništilo njenu otmenost i uvjerenje da je "dobra kada" i plemenita majka a to ona ne želi i ne može dopustiti. Od tog momenta ona je majka i samo majka koja pati za svojom djecom. Žena u njoj više ne postoji. Ona svoj bol pokušava da jaukom podijeli sa svojim bratom:

*"Da moj brate velike sramote,
gdje me šalje od petoro djece".*

Jauk od tuge za djecom koju ostavlja i jauk od sramote pred drugima. Drugi će je ogovarati, širiti priče a ona neće moći da objasni ono što se ne može objasniti. Ljulja se njen ugled, porijeklo, otmenost.

Plavska Hasanaginica, sirotica nema kome da uputi jauk. Ona je sama, sama sa svojih deset golubica. Ona nema gdje da ode. Ili ima?

Hasanaginica će još jednom pokušati da iskaže bol svome bratu:

*"Aj tako te ne žalila, braco
nemoj mene davat ni za koga
da ne puca jadno srce moje
gledajući sirotice svoje".*

Brat je ne čuje i ne mari za njenu molbu da je ne udaje i tako udalji još više od djece. Moli ga za samoću, samoću i zatvorenost u kojoj će moći bar u mislima da bude sa svojom djecom i ostane majka.

Plavska Hasanaginica u tišini svoga neiskazanog bola vadi tubu platna i šije devet košuljica, devet ćefina. Devet košuljica od nebojenog platna. Desetu je obojila. Zašto? Koja je to boja, da li je deseta, najmlađa đevojka koja je prelomila i odredila sudbinu svojih sestara i majke, crna golubica. Hasanaginica kreće sa jatom golubica prema moru, svom novom domu u kojem će naći mir, spokoj sebi i svom porodu kojeg se odriče otac, odriče ih se zato što su žene, što nijesu nasljednici koje on sebično želi. Dom u kojem neće biti osude i prekora, ne oca Hasan-age.

I druga Hasanaginica kreće. Kreće u kuću imotskog kadije gdje joj je brat odredio novi dom. Na tom putu ona koja poštuje volju muških glava, stare običaje i ustaljene oblike života usuđuje se tek toliko da zastane i daruje svoju djecu. Djecu u čijem glasu osjeća čežnju za njom. Majka to dobro osjeća. U trenutku kada plima bola ispunjava njeno biće kao sječivo noža čuje se hladni, prekorni glas onoga ko je uništio porodicu ali je prekora upućen njoj:

*"Hod te amo sirotice moje
kad se neće smilovati na vas
majka vaša srca kamenoga".*

Upućene riječi pogodile su tamo gdje najviše boli - pravo u srce, u ljubav majke prema djeci, u ranu koja lipti od bola zbog gubitka djece. Između ljubavi i bola za djecom i uvrede Hasan-agine ona jedino rješenje nalazi u sebi-mora da umre. Smrt je jedini način da se razriješi jedna mučna, teška situacija.

I plavska Hasanaginica nalazi rješenje u odlasku. Njen odlazak nije tako dramatičan. Hasan-aga se u pjesmi ne pojavljuje ni jednog trenutka ali njen bol iskazan je u stihu koji pomalo liči na uspavanku, stihu kojim kazuje da je ona uz svoje đevojke, da su u svemu zajedno i da ne treba da ih je strah:

*"Plijte, plijte, moje golubice
i majka će s vama zaplivati".*

Hasanaginice su žene svoga vremena, vaspitanja, tradicije. Žene koje su vaspitane da budu ćutljive, povučene, krotke i poslušne. Njihov odnos prema mužu je pritajen i ni jednog trenutka se ne iskazuje. Pasivnost žene je prisutna u pjesmama kao dio bošnjačke tradicije da se po svaku cijenu poštuju postupci i ponašanje muškaraca koji je doživljen kao autoritet bilo da je otac, brat ili muž.

Žena u bošnjačkoj sredini je predmet kojim upravljaju drugi. U njoj nema otpora, pobune. Njen život je povlačenje, ćutanje, potiskivanje i ljubavi, i bola, i tuge. Ne govori mnogo, usamljena je i neshvaćena. Suviše je osjetljiva i okrenuta sebi, potonula u neki svoj unutrašnji svijet, bez želje za otporom.

Možda zbog toga žena u bošnjačkoj sredini djeluje otmjeno, uzvišeno i ako je oko nje grubost i hladan odnos muža, brata.

Otišle su s ovog svijeta onako kako su živjele. Povučene, tihe. Jedna ostavljajući svoju djecu mužu tiraninu, druga odvođeci sa sobom svojih deset golubica koje su samo njen, ne i Hasan-agin porod. Ostale su Hasan-age nad njihovim humkama. Ostali su muškarci gordi, oholi, samoljubivi gospodari.

Hamdija FETAHOVIĆ*

SACUVATI JEDINSTVO BOŠNJAČKO/MUSLIMANSKOG NARODA U CRNOJ GORI

Generacije savremenih intelektualaca Bošnjaka/Muslimana u Crnoj Gori dužne su da, jednom za svagda, razriješe pitanje identiteta bošnjačko/muslimanskog naroda, posebno pitanje njihovog imena. Na ovoj je generaciji u vezi s tim velika odgovornost. Ne bi bilo dobro da se taj posao ostavlja u nasljeđe mladima.

Budući da je pitanje našeg identiteta kompleksno pitanje, ja ću iznijeti svoje mišljenje o pitanju našeg imena koje je njegov osnovni, fundamentalni dio. Bez imena smo anonimusi, a anonimusi su bez cijene i uticaja.

Na žalost, baš na pitanju imena, Bošnjaci/Muslimani, dio njihove inteligencije u Crnoj Gori, još nijesu položili ispit političke zrelosti, što je za veliko žaljenje. Na tom pitanju se taj dio naših intelektualaca već duže vrijeme sukobljava, pri čemu, neki pojedinci, pobornici imena Musliman, se katkad ponašaju veoma grubo i uvredljivo, sa neodmjerenim javnim uvredama, unoseći nemir među građane našeg etniciteta i šire. U nekim njihovim polemičkim istupima osjeća se isključivost, netolerantnost, apodiktičnost, a često žuč i emocije. Kad bi mogli oni bi izgleda pribjegli administrativnim mjerama samo da učutkaju drugu stranu. To se vidi iz njihovog postavljanja kao zaštitnika crnogorske države koju neko navodno, želi da ugrozi, promjenom našeg imena. Takve tvrdnje su apsolutno netačne, te stupidnosti su vrlo neukusne i indikativne. Neukusne, jer oni na pitanju imena ispoljavaju sklonost ka poltronstvu i udvorništvu koje je sasvim nepotrebno u jednom demokratskom društvu. A indikativne, jer se stiče utisak da ih podstiču neki neodgovorni pojedinci iz vladajućeg establišmenta. Suština je, međutim, sasvim druga. Pristalice imena Musliman (na sreću nema ih mnogo), žele samo da se dopadnu biračkom tijelu radi ambicija za veće učešće u političkom životu Crne Gore, jer je to unosno i korisno.

* Diplomata u penziji

Jedan sam od najstarijih učesnika ovog eminentnog skupa. Zbog toga mi je dužnost da ukažem na činjenicu da su dosadašnje rasprave o našem imenu bile dosta nepotpune i, u organizacionom smislu, defektne. Plediram stoga, da se okrenemo pravom demokratskom dijalogu, kao što su ovakvi skupovi, okrugli stolovi, panel diskusije i sl., riječju, civilizovanim raspravama. Pri tome je nužno da se isključe emocije, diskvalifikacije, i etiketiranja. Samo kulturnim dijalogom, argumentima i dokazima u raspravama, uz maksimalnu toleranciju drugačijih mišljenja, može se doći do najboljih, za sve prihvatljivih rješenja. Za takav način raspravljanja najodgovorniji su ljudi koji tu materiju najbolje poznaju, ljudi struke i nauke. Oni će smiriti strasti i učiniti da rasprave o našem imenu svakako poprime civilizovane tokove. Ako tako u buduće budemo radili, prostor za djelovanje politikanata i šicardžija koji imaju malo znanja osjetno će se smanjiti. U vezi s rečenim želim još nešto da kažem. Iz bivših republika SFRJ, od naših prijatelja, bivših sugrađana, dopiru glasovi upozorenja nad kojima se moramo ozbiljno zanisliti. Sadržina tih poruka može se sažeti u dvije rečenice: "Nedajte da vas zavađaju i dijele nacionalisti i šovinisti koji vam ne žele dobro bilo kako da se zovete." – "Neko vam baca kost da se koljete oko imena i identiteta želeći da se na taj način razbije vaš i onako mali nacionalni korpus."

Mislim da su ta upozorenja i savjeti u osnovi tačni i dobronamjerni, jer je očigledno miješanje nekih nedobronamjernih pojedinaca sa strane. A to miješanje smatram ima dvostruki cilj: da se marginalizuje naša uloga i značaj kao političkog subjekta u Crnoj Gori i drugo - da budemo i dalje bez imena-podijeljeni i nesložni što će se kao i do sad obilato koristiti u negiraju našeg prisustva u političkom životu Crne Gore i naših prava.

Plediram na jedinstvu, ozbiljnosti, odgovornosti svih učesnika u procesu utvrđivanja našeg imena, jer mi se čini da je to pitanje svih pitanja. Ako se oko tog pitanja ne dogovorimo i ne pronađemo jedinstveno, odgovarajuće rješenje, teško ćemo moći da se dogovorimo o drugim važnim pitanjima koja su na redu. U budućim raspravama na temu: ko smo i šta smo, osnovu treba da čine argumenti, dokazi i naučne istine, a ne galama u stilu: "mora biti onako kako ja kažem". Da li ćemo se zvati Bošnjaci ili Muslimani - nije retoričko ni parolaško, već političko i demokratsko pitanje. Zato u našim budućim raspravama treba uvijek da imamo u vidu većinsko mišljenje naše inteligencije i naših građana. Niko u budućim raspravama nema pravo da nas plaši izmišljenim asimilacijama. Tih asimilacija nema i neće ih biti. Bilo kako da utvrdimo naše ime time se ničim neće promijeniti naš odnos prema državi u kojoj živimo, tj. prema našoj domovini Crnoj Gori. O tome pričaju samo nedobronamjerni ljudi ograničenih pogleda i oskudnog znanja. A kada se neko važno pitanje kao što je naše ime, dobro ne poznaje, izmišljaju se kojekakve priče o asimilaciji i zastrašivanja gra-

dana u vezi sa našim imenom nemaju nikakvo naučno ni faktičko utemeljenje. Druge nebuloze, javne izjave nekih pojedinaca da će Bošnjaci/Muslimani u Crnoj Gori manje voljeti Crnu Goru i manje se zalagati za njen suverenitet i međunarodno priznanje ako se budu zvali Bošnjaci, takođe su smiješne i netačne. Povezivanje našeg imena sa budućim političkim statusom Crne Gore nema ama baš nikakve veze. Bošnjaci/Muslimani su skoro plebiscitarno vezani za svoju maticu Crnu Goru i za politički projekt ostvarenja slobodne, nezavisne i međunarodno priznate Crne Gore. Oni su to nekoliko puta do sad pokazali i ovjerali na izborima. Još nešto, nije ni malo politički korektno ni dobro, bez ikakvih povoda i dokaza napadati ljude sa strane i iz okruženja koji sa našim raspravama o imenu nemaju nikakve veze. Da li ćemo se zvati Bošnjaci ili Muslimani samo je naš problem i naš izbor. Ostavimo ljude sa strane na miru. A kako ćemo se zvati možemo razriješiti ili referendumom među pripadnicima našeg manjinskog naroda ili na bazi rezultata izjašnjavanja Bošnjaka/Muslimana na predstojećem popisu stanovništva u našoj republici.

Mislim da će većinsko političko opredjeljenje i volja građana bošnjačko/muslimanske nacionalnosti jedino tako doći do izražaja. Ali to političko opredjeljenje i volja može da se ispolji samo ako se građanima maksimalno stručno i popularno objasne sve premise, svi aspekti tog važnog pitanja. To obavezuje naše najumnije mlade snage da se time pozabave. Na taj način suzbije se manipulacije i eliminisati agresivno ponašanje nekih dezorjentisanih daltonista i političkih diletanata. Osjetili smo već koliko je njihovo dosadašnje destruktivno ponašanje nanijelo štete ugledu bošnjačko/muslimanskog naroda u Crnoj Gori.

U vezi s rečenim, želim da ispričam dva svoja iskustva koja se odnose na pitanje našeg imena.

Prvo se odnosi na vrijeme priznavanja prava Bošnjacima/Muslimanima da budu nacija u SFRJ. Grupa intelektualaca iz Crne Gore u kojoj sam bio i ja, bila je angažovana na implementaciji tog značajnog političkog pitanja. Da bi se sinhronizovali poslovi sa drugima u SFRJ, kontaktirali smo neke ugledne intelektualce iz drugih republika. U sjećanju mi je jedan značajan razgovor sa dr Atifom Purivatrom o tome kako su u BiH vođene duge diskusije o imenu te novopriznate bošnjačko/muslimanske nacije. Rekao mi je tada Purivatra: od početka u BiH je najviše prijedloga bilo da se zovemo Bošnjaci. Ali su se tome energično suprotstavili Srbi i Hrvati s obrazloženjem da su i oni Bošnjaci i da ne mogu da dozvole da taj naziv prisvoje samo Muslimani. Bila je to svojevrsna politička opstrukcija, kazao mi je tada dr Purivatra, odnosno otpor priznanju bošnjačko/muslimanske nacije. Zbog toga su, kazao mi je Purivatra, nevoljno bili prinuđeni da prihvate ime Musliman. Dr Purivatra mi je tada još rekao da je ime Musliman neadekvatno, jer odražava vjersku, a ne etničku i nacionalnu odred-

nicu. Dodao je da je to ime privremeno i da će kad-tad biti promijenjeno. Kao što se zna do te promjene je kasnije i došlo. Svi su te promjene prihvatili, kako u BiH, tako i u djelovima bivše SFRJ. Jedino smo mi u Crnoj Gori to nepotrebno ispolitizirali. Postavlja se pitanje: zašto? i za čiji račun? Da li smo mi najpametniji u regionu?! Mislim da nijesmo, ali neki uobrazavaju da jesmo.

Drugo moje iskustvo je iz vremena mog sedamnaestogodišnjeg rada u diplomatiji. Za to vrijeme u zemlji i inostranstvu susretao sam se i razgovarao sa velikim brojem uglednih diplomata svih nivoa iz islamskih zemalja. Pored ostalog, skoro svi su se interesovali kako je u SFRJ rješavano i riješeno nacionalno pitanje Muslimana. Sva moja nastojanja da im objasnim tadašnja naša rješenja bila su im simpatična i prihvatljiva, izuzev pitanje imena. Odgovarali su mi: zvati se Musliman nije nacionalna ni etnička već vjerska odrednica, vjerska kategorija. Kao po dogovoru skoro svi su me ubjeđivali da je ime Musliman za nas neodgovarajuće i da ćemo ga kad-tad morati mijenjati. Moji sagovornici su mi govorili da ime Musliman označava vjersku pripadnost a ne nacionalnost. Trebalo mi je dosta vremena i proučavanja da se uvjerim da su bili u pravu. Neki su mi čak intimno govorili: rješenje o imenu koje ste prihvatili neće vam obezbijediti puni individualitet i identitet.

Naš uvaženi akademik, eminentni profesor istorije dr Šerbo Rastoder, opravdano iznosi istovjetna stanovišta. Muslimani se nalaze, parafraziram, diljem svijeta, ali nijesu nacija, već vjera, konfesija, vjerska pripadnost. On s pravom kaže da postoji bezbroj nacija i nacionalnih država u tom milijarderskom muslimanskom svijetu. Tu su i Albanci i Turci i Sirijci i Nigerijci i drugi. To su pravi prilazi i prave naučne istine koje nam omogućavaju da razlikujemo pojmove, šta znači ime Bošnjak, a šta Musliman.

Na kraju još nešto. Mislim da su predstavnici Udruženja "Almanah" dobro uradili što su u interesu jedinstva, lansirali prelazno kompromisno rješenje za nas u Crnoj Gori: Bošnjak-Musliman ili Musliman-Bošnjak. Ali to kompromisno rješenje, po mom mišljenju, treba zadržati samo dotle dok se ne sprovede demokratski referendum među muslimansko/bošnjačkim stanovništvom sa pitanjem ko smo i kako treba da se zovemo ili dok se ne sačekaju rezultati predstojećeg popisa stanovništva u Crnoj Gori.

U vezi sa budućim popisom stanovništva, mislim da bi trebalo da insistiramo da upitnik za popis obavezno sadrži rubrike i Bošnjak i Musliman. Na taj način će se omogućiti da se naši građani slobodno opredijele. Biće to najbolji test o volji i opredjeljenju našeg naroda u Crnoj Gori.

Drugo, u našoj predstojećoj akciji stalno treba da naglašavamo uvjeravanje demokratskoj Crnoj Gori da rasprave o našem imenu, ničim ne remete i ne umanjuju naše temeljno opredjeljenje za suverenu, slobodnu i međunarodno priznatu Crnu Goru. Bošnjaci/Muslimani su takvo opredje-

ljenje skoro plebiscitarno dokazivali na svim dosadašnjim izborima. Siguran sam da će oni na toj opciji istrajavati i ubuduće jer je to njihov interes. A takvo njihovo opredjeljenje im, kao što se zna, obezbjeđuje bolji položaj i bolju zaštitu njihovih ljudskih i građanskih prava. Demokratska i proevropska Crna Gora bi trebala da više vjeruje tom faktičkom stanju, nego možda može da povjeruje izmišljenim pričama nekih ambicioznih pojedinaca koji svojim neodgovornim izjavama unose nervozu i nemir među Bošnjake/Muslimane i šire u Crnoj Gori.

Bošnjacima/Muslimanima je jedina domovina Crna Gora. Oni druge, rezervne domovine nemaju.

Nadam se da će nam ovakvi i slični skupovi pomoći da se otriježnimo i ukažemo nekim tvrdoglavim ljudima da se odlijepe od panislamističkog stereotipa naziva našeg imena koji je neadekvatan jer emanira vjersku a ne nacionalnu odrednicu.

Apelujem stoga još jednom da, poput drugih u okruženju, što prije utvrdimo odgovarajuće ime koje će imati jasan nacionalni i etnički predznak.

Rifat ALIHODŽIĆ*

NEZNANJE, STRAH, ILI OBOJE

Zbog čega smo mi danas ovdje? Koji se narod još, makar evropski, u praskozorje trećeg milenijuma skuplja da bi odredio neko, ili prihvatio svoje zaboravljeno ime? Ovo je krivica koju ne treba da pripišemo sebi, iako se, sa ovom činjenicom, teturamo cijeli jedan vijek. Ovoliki period odrađanja od svog imena dovoljan je za prekid kolektivne memorije bilo kog naroda, i da on, kao nahoče, "priljubi" dato mu ime i prezime. Toliki period bez institucija, bez stožera koji bi čuvali kulturu, tradiciju, istoriju i sve ono što čovjeka čini pripadnikom jednog naroda, udaljio nas je od nas samih, udaljio toliko daleko da smo na ivici zaborava.

Zato smo danas ovdje, da damo odgovor kad definitivno imamo šansu da budemo pitani, damo odgovor prije svega sebi, je li uz nas sraslo darovano nam ime ili ćemo kao i svi naši sunarodnici u bivšoj Jugoslaviji izjašnjavanjem pokazati da se još sjećamo i da smo svjesni.

Zbog toga, osnovno i važno je da shvatimo, i definitivno prihvatimo, da izjasniti se, i predstaviti onim što čovjek u nacionalnom smislu jeste, nije krivica zbog koje mu treba suditi i kazniti ga. Ova činjenica predstavlja osnovu savremenih civilizacijskih dostignuća i ljudskih prava.

Takođe, ne treba polemisati, da li je lično i neprikosnoveno pravo svakog pojedinca da, shodno svom intimnom osjećaju, ali bez pritiska odredi svoju pripadnost ili je uopšte ne odredi.

Gledajući istorijski, bošnjaštvo se ne odnosi samo na stanovnike islamske vjeroispovijesti današnje Bosne i Hercegovine, nego i ostalih prostora ex-Jugoslavije (Sandžaka i djelova sadašnje Crne Gore, kao što su nekadašnji stanovnici Nikšića, Podgorice, Kolašina, Plava i Gusinja). Zna se, što nije teško potvrditi arhivskom građom, da su Bošnjacima tretirani svi muslimani srednjeg i sjevernog Balkana, koji govore slovenskim jezicima, uključujući i Gorance u prizrenskom vilajetu.

* Arhitekta

Suštinski gledano, za trenutak ostavljajući ime po starni, neosporno je da se radi o etnosu koji je oformljen u jednoj historijskoj epohi, i da ima sve neophodne koherentne veze koje ga određuju kao narod. Taj etnos prepoznaje svoju historiju i kulturu, zna svoje vrijednosti i mane, pa kakvi god da jesu, nesporno jesu.

Kao što postoje Srbi u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori i drugdje ili Hrvati u Srbiji, Bosni i Hercegovini i Crnoj Gori, isto se može reći i za Bošnjake, da se pored Bosne i Hercegovine nalaze u Srbiji, Hrvatskoj, Crnoj Gori, Kosovu, Makedoniji ..

Kao specifičan, svim potrebnim elementima definisan etnos, Bošnjaci nesporno vuku korijene od ostalih slovenskih naroda: Srba, Hrvata i Crnogoraca, da ne nabrajamo druge uticaje. Ono što je bitno jeste činjenica da se u periodu turske vladavine formirao jedan nov, sasvim specifičan narod, koji bez obzira na različito porijeklo formira svoju vjersku i kulturnu osnovu, kao i ostale elemente koji su ga učinili specifičnim i dale mu karakter naroda.

Kao autentičan narod, on ima svoje intelektualno i duhovno težište, svoje ishodište koje apsolutno osjeća i prepoznaje, što znači da je njemu okrenut kao izvoru svog egzistencijalnog bića. Ovo je najznačajniji moment kada je jedan narod u pitanju i predstavlja nesporan parametar u njegovom određenju i samoodređenju.

Principijelno gledano, pitanje imena je pitanje dogovora, dakle konvencije, ili nametanja. Mislim da danas pričamo o narodu koji se, na teritoriji ex-Jugoslavije osjeća i deklarira kao Bošnjaci, ne osporavajući bilo kome pravo da se izjasni drugačije. Ali programirano davanje različitih imena djelovima istog naroda predstavlja nasilništvo i falsifikat činjenica sa određenim ciljevima, svakako na štetu tog naroda. Ovim ne želim da pozivam one koje imaju samo istovjetnu religiju da budu obavezno Bošnjaci, jer vjerska komponenta nije dovoljna da se bude pripadnikom jednog naroda.

Znamo da smo se u Titovoj Jugoslaviji pojavili na historijsku scenu ponovo priznati kao narod 1971. godine, treći po broju, a pod imenom Muslimani, sa velikim slovom "M", ali nije povraćeno i autentično ime.

Nakon raspada Jugoslavije, kada Slovenija, Hrvatska, Bosna i Hercegovina, Makedonija postaju samostalne države, Bošnjaci u Bosni i Hercegovini vraćaju historijsko ime, na mjesto imena Muslimani koje nam je u svakom slučaju nametnuto, jer mi nijesmo imali šansu da ga biramo ni referendumom niti na drugi način, i eto, imamo šansu sada, mislim na ovaj dio tog naroda koji živi u Crnoj Gori.

Srbi, Hrvati, Crnogorci, Makedonci, Albanci, Mađari ili bilo koji drugi narod, nakon raspada posljednje Jugoslavije, bez obzira u kojoj novoj državi su nastavili život, ostali su ono što su bili ne mijenjajući ime.

Složićemo se sigurno sa sljedećim: ne mora se živjeti u Srbiji da čovjek bude Srbin, ni u Hrvatskoj da bi bio Hrvat, takođe, ne morate ni živjeti niti se roditi, i nikada ni kročiti u Bosnu da bi ste bili Bošnjak. Narod i država nije isto. U nekim diskusijama koje se mogu čuti, ne poriče se pravo da neko bude Srbin u Hrvatskoj i Bosni ili Hrvat bilo gdje, ali je nesхватljivo da se bošnjaštvo identifikuje samo geografski sa Bosnom i Hercegovinom.

Što se tiče prihvatanja imena, Bošnjaštvo nije sporno u Bosni i Hercegovini, to pokazuje posljednji popis i po nezvaničnim podacima za Srbiju, na Kosovu je takođe Bošnjaštvo i kao termin i kao fakat u službenoj upotrebi. Dakle, nije teško dokazati da se radi samo o promjeni nametnutog imena Musliman i povratka autentičnog-istorijskog Bošnjak.

Indikativno je, što može biti interesantna tema za istraživače, zašto mi jedini u Crnoj Gori, kao neosporan i istorijski dokazan dio bošnjačkog etnosa, pravimo povećanje pitanje od toga? Neznanje, strah, ili jedno i drugo.

Bošnjaštvo, bez obzira na ime, jeste definitivno jedna istorijska istina, koju njeni pripadnici daleko lakše emotivno i pragmatično osjećaju nego verbalno objašnjavaju. Jer osjećati znači biti sam sa sobom i misliti a da niko drugi ne zna suštinu misli i intimu osjećaja, dok to glasno reći, znači preuzeti rizike rečenog i snositi sve posljedice koje moguće da prijetu zbog deklarisanja, ako se rečeno ne sviđa onome ko te može podvrći sankcijama.

Otuda je mogući strah i izvor nesporazuma.

Uglavnom, kada se radi o deklarisanju između naših sunarodnika u Crnoj Gori, postoje tri varijante u optičaju: prva - realno poznavanje stvari i nespornost bošnjaštva i pripadanje njemu, druga - koju karakteriše neznanje, prekid istorijske memorije iz više razloga što daje nedefinisan odnos prema problemu, treća prisutna varijanta - izjašnjavanje onako kako bi to neko želio da čuje.

Deklarisati se onako kako bi neko želio da čuje je najgora varijanta, koja, pored nedovoljnog znanja, sadrži kategoriju licemjerstva, mimikrije i nedovoljne brige o sebi i svojim pokoljenjima. Istorija pokazuje da ova varijanta predstavlja "šupalj kišobran" u vremenima međunacionalnih sukoba, kada se pripadanje nekom narodu potvrđuje kroz egzekuciju i pogrome.

Mislim, da živimo u trenutku kad pripadnici crnogorskog naroda mogu najbolje da nas shvate, jer se i sami nalaze u poziciji nužne borbe za sačuvanje svog identiteta i državnosti, i koji su takođe predmet negiranja od strane drugih. Pa i zbog toga očekujemo da ovom problemu priđu najmanje neutralno, kao narod i kao država, čime bi se pripadnici bošnjačkog naroda mogli slobodno izjasniti bez straha od bilo kakvih pritisaka i posljedica.

Dakle, ne treba zaboraviti to da bijeg od identiteta ne obezbjeđuje realno bolju poziciju, ali dugoročno nanosi štetu i neminovno vodi u asimilaciju, koja ništa manje nije bolna. Sama po sebi asimilacija predstavlja retrogradan put koji je suprotan proces od afirmacije i napretka.

Mi koji raspravljamo o svom bitku i imenu, mi kojima je sudbina odredila da budemo manjinski narod ili nacionalna manjina, moramo se sasvim trezveno i svjesno suočiti sa činjenicom da nijedan većinski - državotvorni narod nije oduševljen što u svojoj državi ima drugih, ali stepenom svoje tolerancije apsolutno govori o odnosu prema njima.

Stepen zabrinutosti, a često i podozrenja državotvornog naroda, je veći što je kvantitet nedržavotvornih naroda izraženiji. Sasvim je drugo pitanje da li neko jeste ili zaslužuje da bude državotvoran. Neke stvari mogu da budu i ustavom zapisane ali one jesu takve i same po sebi, što se očituje u praksi.

Državotvorni narodi manjinske narode mogu da gledaju iz negativnog ugla kao obavezu da im se obezbijede konvencijama propisana prava i slobode, što državu svakako košta. Dakle, što je manjinskog naroda više potrebno je više sredstava da se ispune obaveze prema kulturi, obrazovanju i drugim potrebama manjinskih naroda. Otuda je materijalno povoljnije za državu da ima što manje obaveza, a pogotovu je bitan procenat kojim jedan manjinski narod prisustvuje u populaciji neke države.

Treba imati u vidu da konvencijama propisane obaveze nijesu iste, ako neki narod u etničkom tkivu učestvuje sa 5 ili 15%, jer svako cijepanje etničkog tkiva i nasilno pravljenje više manjinskih naroda od jednog, bez obzira na uzroke, smanjuje moguća prava svih, ma kako se oni deklarirali.

Drugi problem koji često opterećuje državotvorne narode, kada su manjinski narodi u pitanju, jeste posmatranje manjinskog naroda kao mogućeg remetilačkog faktora, koji se može manifestovati u obliku otvorene secesije i pripajanja matičnim državama, ili težnja ka autonomiji, što se doživljava kao smanjenje materijalne i političke snage centralne vlasti.

Bošnjaci, ili kako god se deklarirali, u Crnoj Gori, prema onom što su do sada pokazali, treba da budu rasterećeni ove odgovornosti jer, istorijski gledano, nikako nijesu bili faktor secesije i uopšte problematični sa stanovišta crnogorske državotvornosti, nego su jedinstven primjer na prostoru ex-Jugoslavije kada je odnos manjinskog naroda prema državi Crnoj Gori u pitanju, i ista se na njih sa velikim povjerenjem mogla osloniti.

To što se želi definisati identitet, i deklarirati se javno pripadanje jednom narodu, ne bi trebalo da bude apriorno tretirano kao nekakva izdaja interesa. Svaka improvizacija bila bi lošije rješenje kako za Bošnjake, tako i za našu državu Crnu Goru.

Pored ova dva pragmatična faktora, koji mogu biti izvori nametanja straha manjinskim narodima, (ovo u Crnoj Gori važi za bošnjački narod)

jeste istorijsko nametanje krivice zbog prihvatanja islamske religije za vrijeme osmanlijske imperije.

Danas u visoko demokratskim društvima osnovno ljudsko pravo i sasvim normalna pojava jeste i mogućnost izbora religije, bez osude drugih. Nije više rijetka pojava da se čovjek rodi u jednoj religiji, a da umre u drugoj. Na primjer, jedan Nijemac kad primi islam, ostaje i dalje Nijemac. Iako je jasno da religija značajno utiče na formiranje etničke konstrukcije jednog naroda, sem religioznog faktora postoji još niz drugih koji utiču na koherenciju etnosa (cjelokupna kultura, običaji, jezik i tako dalje). Zato mislim da posezanje za već nametanim imenom Musliman, za jedan narod nije dobro, jer predstavlja isključivo vjersku odrednicu i unosi zabunu. Dozvolimo nekom da promijeni vjeru, a ostane pripadnik svog naroda, kakav lijep primjer imamo kod komšija Albanaca. Može li se biti, recimo, Musliman pravoslavne vjeroispovijesti (pri ovom pitanju Musliman uslovno uzimam kao moguće ime naroda)? Može na osnovu ovoga što je rečeno gore, ali bi lingvistički, u najmanju ruku, smijesno zvučalo.

Dominantne negativne reakcije prema našem narodu, kada je ovaj problem u pitanju, manifestuju se kroz dva oblika: Jedan je već odavno poznati poziv određenog sloja da se izvrši povratak "vjeri pradjedovskoj". Zašto bi mi jedini bili narod sa ugrađenim "istorijskim rikvercom" i zašto se svačiji izbor sem našeg smatra ispravnim? Druga, malo blaža, kompromisna varijanta koja se protežira, jeste da se pored imena drugog naroda doda oznaka vjerske pripadnosti, dakle Crnogorac-musliman, Srbin-musliman itd, ali su poneki Srbi i Crnogorci takve u mom kraju zvali "Srbi ili Crnogorci s greškom".

Imajući razloga da vjerujem u demokratske kapacitete Republike Crne Gore, koji su u zadnjih nekoliko godina pokazali nesumnjive namjere da bez interesa i pritiska ovu problematiku ostave onima kojih se ona najviše tiče, time će ih rasteretiti straha od mogućih sankcija, a neznanje - kao najveći neprijatelj čovjeka, neka svako sa sobom nosi, jer niko jednom narodu neće donijeti svijest o samom sebi, svojoj kulturi i tradiciji ako on toga nije svjestan niti to zaslužuje. Istorija poznaje i nestanak naroda sa istorijske scene, za to su najčešće krivi oni sami.

Ibrahim REKOVIĆ*

POKUŠAJI RAZBOŠNJAVANJA BOŠNJAKA

Sve čestitke organizatorima ovog skupa, koji su svojim ličnim i institucionalnim autoritetom, uspjeli da okupe intelektualnu elitu našeg naroda o ovako važnom pitanju, na jednom mjestu.

Izražavam zadovoljstvo što prisustvujem ovom skupu, ali i određenu dozu straha i odgovornosti za njegov uspjeh.

Svjestan sam da je na ovako eminentnom skupu intelektualne elite teško naći riječi koje nijesu pomenute, da se ne ponove, ali ću se truditi da se držim osnovne teme. Da je ne promašim.

Ova generacija intelektualaca ima i privilegiju i veliku odgovornost da se u susret popisu stanovništva u našoj Republici Crnoj Gori opredijeli za pravi odgovor na postavljeno nam pitanje MUSLIMANI-BOŠNJACI KAKO VAM JE IME?

Siguran sam da, ukoliko ne pronađemo pravi odgovor na pomenuto pitanje, ili, pak, "nasjednemo" na nečiju "dobronamjernu" sugestiju, za polovičnim rješenjem imena za naš narod, da to druge generacije neće imati prilike. Neće imati, možda, ni potrebe niti volje, a ponajmanje hrabrosti, da našu eventualnu grešku isprave. Biće u startu raznim smicalicama onemogućavane. Vazda će se naći poneko iz naše nacionalne strukture, koji će, u ime i za račun aktuelne vlasti, odrađivati poslove na negiranju našeg prava na pravo ime.

Stoga se i zalažem da se mi jasno i glasno odredimo po ovom pitanju, ne uskraćujući pravo drugima da se izjašnjavaju kako se osjećaju ili, možda, kako se od njih traži, da bi ostali tu gdje su i dobili to što im je obećano.

Ja sam, kao i dosta vas prisutnih, koji sam voljom drugih, u vojnoj bukvi i radnoj knjižici bio po nacionalnosti Crnogorac. U ostalim dokumentima, zavisno od vremena njihovog pisanja i volje činovnika, bio sam nacionalno neopredijeljen - Crnogorac muslimanske vjere, bez vjere, i ostali. Od 1971. godine sam, opet, mimo ličnog osjećanja, bio Musliman

* Profesor, umjetnik

muslimanske vjere. To ime, iako sam ga smatrao nametnutim, prihvatao sam lakše, jer je bilo bliže mojim osjećanjima od ranijih koje sam pomenuo.

Kod mene se, dakle, odavno, ne postavlja ovo pitanje, kao problem, jer sam znao jasan odgovor na njega. Taj odgovor sam i pisano i usmeno saopštavao na javnim mjestima i u sredstvima javnoga informisanja. Da ne bih bio nedorečen i ostavio mogućnost različitog tumačenja kod vas, ja sam se osjećao i osjećam se nacionalno BOŠNJAK.

I kada sam, mimo pitanja i volje, bio svačiji, u duši i osjećanjima sam bio svoj.

Stalno su mi bile na umu riječi moje rahmetli majke, od prije 50-tak godina, dok je bila živa, koja mi je govorila: Da smo Bošnjaci. Najčešće sam, na njena upozorenja "Čuješ li, sine, govorim ti bošnjački", odgovarao, onako dječaćki: "Dobro majko, čujem te", iako tada nijesam znao šta to znači, niti me interesovalo šta je to.

Kada sam učenjem i sazrijevanjem saznavao po nešto, o sebi i svom nacionalnom biću, to je bilo mimo onoga što sam od nje slušao. Bošnjaštvo su mi pominjali u srednjoj školi u Herceg Novome i Peći, a kasnije i u vojsci. Naravno, u svim slučajevima i sredinama u pogrđnom obliku.

Bez namjere i pretenzija da se bavim historijom, jer za to imamo društveno priznato, stručnije, sa zvanjima i znanjima iz te oblasti, ali osjećam potrebu da se pozovem na dva doktora historije: Mustafu Imamovića i Mustafu Memića, citirajući ih po redu, kako sam ih i pomenuo:

"Bosanski su Muslimani evropski narod slavenskog porijekla i jezika. Oni nastanjuju središnji južnoslovenski etnički i bivši jugoslovenski geopolitički prostor na kojem u teritorijalnom kontinuitetu žive od rijeke Vardara i planinskih masiva Šare i Prokletija na jugoistoku, do rijeke Save i Une na sjeverozapadu. Na tom svom prostoru Muslimani žive izmiješani sa Srbima, Crnogorcima, Albancima, Hrvatima".

"U čitavoj svojoj historiji plavsko-gusinjski Muslimani, odnosno Bošnjaci, nominalno su se iskazivali Crnogorcima samo 23 godine i to od 1948. do 1971. godine, ne zato što su se i tada osjećali Crnogorcima, već zato što su to morali."

Po dr Memiću, historija današnjeg stanovništva Plava i Gusinja datira od početka XVII stoljeća, kada su izgrađeni prvi gradovi na ovim prostorima. Činjenica da je ove gradove tada izgradio ondašnji bosanski valija sa sjedištem u Banja Luci Mustafa-paša, značajna je spomena, jer potvrđuje, da su tada, ovi krajevi bili u sastavu Bosanskog Sandžaka i Bosanskog ejaleta. Plav i Gusinje su konačno izdvojeni iz Bosanskog ejaleta i Novopazarskog Sandžaka 1868. godine, nakon što je izvršeno razgraničenje i Andrijevića pripojena Crnoj Gori, pa je time i veza Plava i Gusinja sa Bosanskim ejaletom bila prekinuta."

Pored ovih istorijskih činjenica, želim da Vas podsjetim i na aktuelne činjenice, koje smo imali prilike da uočimo, a koje se odnose na različitosti i posebnosti Bošnjaka u odnosu na komšije Crnogorce, odnosno sličnosti sa Bošnjacima u Bosni.

Naime, od rođenja do smrti Crnogorce i Bošnjake-Muslimane, koji žive na prostorima Crne Gore pratila su i prate posve različita pravila ponašanja. Kuće po svom arhitektonskom sadržaju, posebno po njihovom unutrašnjem uređenju, kod jednih i drugih, bitno su se razlikovale. Ono što u jednim ima, to u drugim nema. Nema u crnogorskim kućama ćilima, prostirki, serdžada, minderluka, jastuka-kalapa, hamama, avdesnica, rafova, šašovaca, kapidžika, ćoškova, odnosno balkona, tentena, mušebaka, dolapa i sličnih obilježja. Svadbeni običaji potpuno su različiti kod jednih i drugih. Posmrtni takođe. Jedni se sahranjuju u odijelima i s obućom u kovčezima, drugi u ćefinima, uz upotrebu tabuta. Odijevanje i nošnja bitno se razlikovala i razlikuje, kako kod žena, tako i kod muškaraca. Crnogorci igraju crnogorsko kolo, Bošnjaci-Muslimani plavsko-gusinjsko Halaturko. Sve ovo nijesu religijske već običajne razlike. I jedni i drugi vjeruju u jednoga Boga, ali način njihovog ispovijedanja se bitno razlikuje.

Posebnosti se javljaju i u njihovom kulturnom ispoljavanju. Epsko i lirsko stvaralaštvo, muzički instrumenti i folklor se potpuno razlikuju. Lirsko ispoljavanje Bošnjaka-Muslimana u Pljevljima i drugim djelovima Sandžaka veoma je specifično. Specifične su i plavsko-gusinjske lirske pjesme, kako po sadržaju, tako i po melosu. Podgoričke muslimanske pjesme se takođe razlikuju od crnogorskih. Epsko stvaralaštvo je karakteristika i jednih i drugih, ali po motivima i sadržaju se bitno razlikuju.

U zadnjih desetak godina sam uspio da prikupim i zabilježim preko pet hiljada starih, skoro zaboravljenih, plavsko-gusinjskih riječi, koje su se koristile, a neke se i sada koriste u govoru Bošnjaka-muslimana. Te riječi se, čije porijeklo i kako su nastale i udomaćile se u jezik našega naroda na tom području, nijesam proučavao, niti ja to, objektivno, mogu, neuporedivo više koristiti u Sandžaku i u Bosni, nego kod pravoslavaca u Crnoj Gori, što očito demantuje one koji spore bilo kakvu vezu i sličnost Bošnjaka iz Crne Gore sa Bošnjacima u Bosni.

Sve ovo govori da se ne može govoriti o navodnoj autohtonosti Muslimana u Crnoj Gori, kao navodnih Crnogoraca, već o uporednom egzistiranju dva različita naroda.

Ovim ne želim da negiram i istorijske činjenice da su neki Muslimani u Crnoj Gori to postali prelaskom pravoslavaca i katolika u islam.

Poštovana gospodo,

Želim da vas upoznam sa još nekoliko primjera razbošnjavanja Bošnjaka u sredini u kojoj živim i radim, tj. u Plavu i Gusinju, iako takvih primjera ima i u drugim sredinama u Crnoj Gori, u kojima žive naši sunarodnici.

Nekoliko roditelja, u želji da se dodvore ondašnjoj, a neki i sadašnjoj, vlasti, davalo je i daje svojoj djeci pravoslavna imena. Znam neke koji su to uradili iz zahvalnosti prema ljudima koji su im pritekli u pomoć, kada to drugi nijesu ni htjeli niti smjeli. Ostali su računali da se tako najbrže stiže do određenih pozicija i privilegija koje te pozicije nose sa sobom. Nijesu, nažalost, tada razmišljali o svojoj djeci i njihovom kasnijem osjećaju u društvu vršnjaka. Njih, kao Muslimane, bez obzira na pravoslavna imena, nijesu htjeli vršnjaci pravoslavci. Vršnjacima Muslimanima je pak smetalo njihovo ime. Tako su ta djeca, ni kriva ni dužna, ispaštala roditeljske nepromišljene i interesne greške. Znam neke od tih koji su kasnije ispravljali roditeljsku nepravdu prema njima, kao i neke koji to i dalje trpe.

Kada sam kod ovih primjera, nijesam zapazio da je neko, iz partijske discipline ili sopstvene koristi, iz pravoslavne strukture, to uradio. Ako neko i zna za takav slučaj, to je više i isključivo iz sujeverja, da bi se djeca "održala".

Slične greške i sada pravimo, više iz straha da se ne zamjerimo ili da nam ne zamjere partije i njihovi čelnici, dajemo novorođenoj djeci nekakva internacionalna imena, čime dajemo lični doprinos i svjesno podstičemo odrođavanje svoga naroda, a time i sebe.

Da bih potkrijepio mentalitet pojedinaca, koji u svakoj situaciji misle i izvlače "dobitne kombinacije", citiraću Aliju Isakovića, koji kaže: "Nigdje nijesam sreo takve pojedince i skupine, apsolutno uskogruđe, beskrajno samožive, potkupljive, politički ljigave, i nadasve opsjednute omalovažavanjem svega vlastitog, vlastitog imena, vjere, običaja, prošlosti. Bezmalo svako hoće vlast, moć i novac. Znači hoće politiku. Ne nalazim tome nikakva pravdanja".

Pored pojedinaca: aminaša, takojevića i podanika, u negiranju našeg prava na nacionalni identitet, ponekad se angažuju i institucije kao npr. Matica muslimanska, čiji čelnici, iako im je sjedište i boravište u Podgorici, "po zadatku" stignu do Plava i Gusinja, da bi nam "otvorili oči". Ubjedjuju nas da smo Muslimani, da u Crnoj Gori nema Bošnjaka, da mi nemamo nikakve veze niti sličnosti sa Bošnjacima u Bosni, da razbijamo muslimansko biračko tijelo, da je to upereno protivu Crne Gore i druge nebuloze. Pomenuta institucija je, od nedavno, u svoje kolo upregla i jednog našeg građanina Zajka, koji je izbjeglica sa Kosova, sa veoma sumnjivom moralnim kvalitetima i koji ima sudskih problema da dokaže ispravnost diplome inženjera metalurgije.

Njega, iako izbjeglicu, sa sumnjivom diplomom metalurga, postavljaju za direktora poljoprivredne zadruge "Aljo Hot" u Gusinju iako je u to vrijeme u Plavu i Gusinju bilo doktora, profesora i magistara poljoprivrednih nauka, koji su predavali na Poljoprivrednom fakultetu u Prištini i poljoprivrednoj školi u Peći. Oni nijesu bili pogodna sirovina za obradu.

Instituciji koja ga je poslala, kao svog člana Upravnog odbora, na tradicionalni Susret crnogorske dijaspore u Njujork, septembra 2002. godine, nije, ako je znala, zasmetala činjenica da je protivu njega pokrenut spor kod Privrednoga suda u Bijelom Polju i što mu je bila oduzeta putna isprava, da ga angažuje na ovako važnom zadatku. On je tamo od organizatora Skupa bio predstavljen kao “ugledni javni i naučni radnik“, nakon čega je u stilu goluba “pismošoše” izdeklamovao ružno sročenu poruku našim Bošnjacima, a u ime Matice i njenoga predsjednika, da u Crnoj Gori nema Bošnjaka, da Muslimani iz Crne Gore nemaju nikakve veze niti sličnosti sa Bošnjacima u Bosni, da su Bošnjaci u Crnoj Gori najveći protivnici crnogorske samostalnosti, da su bosanski Bošnjaci asimilatori muslimana Crne Gore i šta sve drugo nije na tome skupu rečeno.

Halal vjera i našem Zajku, koji je, zahvaljujući pomenutoj Matici, stigao i ostao u “obecanoj zemlji”, naravno uz izmirenje obećane nagrade, za “uspješno” obavljenu zadatak, kao i onima koji su od njega, u svakom pogledu, neznatnoga, napravili “uglednog, javnog i naučnog radnika”.

On se sada tamo, kako čujem, od “goluba pismošoše” prerušio u “goluba prevrtača” i priča drugu priču.

Ako smo do žabljačkog Ustava 1992. godine i u SFRJ i u RCG bili jedan od šest konstitutivnih naroda, od kada smo, voljom pojedinaca, predstavnika većinskog naroda, svedeni na etničku grupu-skupinu, sa krajnjim ciljem da se i to, vremenom, asimilira i pretopi u “pradjedovsku vjeru”. Zar je grijeh pružiti jasan i glasan otpor tim nečasnim težnjama i namjerama? Od tada je na naš narod Muslimane, bez obzira na veličinu početnog slova, nastao “bratski lov“, od strane onih koji su nas do tada, a neki to rađe i sada, nazivali braćom iste krvi i porijekla. Ako su tako, stvarno, mislili, zašto su svoju braću skraćivali i Srbi i Hrvati, najčešće za glavu i ostavljali bez kapi krvi?

U tim nečasnim radnjama, nijesu pošteđeni ni oni koji su se izjašnjavali kao Srbi ili Hrvati i bili pripadnici građanskih partija i stranaka.

Kao ilustraciju do sada rečenoga, citiraću dio teksta iz “Večernjih novosti”, objavljenog 28. januara 2001. godine, pod naslovom “Bošnjaci brišu Muslimane” i podnaslovom, koji se odnosi na status Bošnjaka u Crnoj Gori: ”U Crnoj Gori Bošnjake ne priznaju” citiram: ”Ceo koncept preimenovanja Muslimana u Bošnjake mogao bi ipak da se sruši u Crnoj Gori, gde režim Mila Đukanovića vrši pritisak na Muslimane, posebno u Podgorici i Baru, da se oni ne pišu kao Bošnjaci. Razlog, nadaju se da denacionalizuju Muslimane, koji će u budućnosti postati Crnogorci”.

Da Vas podsjetim da je u našoj Republici Crnoj Gori, a time i kod nas, prisutna pojava da se djeci-nasljednicima daju imena predaka: deda, bijače, oca, majke, u stvari onih, koji su nam bili dragi, kojih se rado sjećamo i u želji da na njih obnovimo lijepa sjećanja. Da im i tako odamo dužno poštovanje.

Imajući u vidu da su nam, kao maloljetnoj djeci, davali svakojaka imena i namjerno udaljavali od onoga što jesmo i što se osjećamo, te zahvaljujući ukupnim društvenim prilikama, koje su zrelije, a i mi u njima, vrijeme je da se, na demokratski način, izjasnimo i jasno odredimo za ime našega naroda. To je, na osnovu istorijskih i aktuelnih činjenica, nesumnjivo BOŠNJAK.

Određnica Bošnjak, za naš narod je izvorna, autentična i autohtona pojava. Ona je unutrašnja volja naroda, iznikla iz naroda i nije nam, kako govori jedan “prvoborac” u odbrani Crne Gore i Crnogoraca od opasne najezde Bošnjaka i bošnjaštva, nametnuta sa strane.

Smatram da nema potrebe očekivati da će nam neko darovati naziv za naš nacionalni identitet. Moramo se jedinstvom, znanjem, tolerancijom, upornošću i argumentima izboriti za to. Neka jednom bude ono šta mi hoćemo, jer će to jedino biti i naše i trajno. Poklonjeno traje dok je poklonodavac živ ili dok ne promijeni mišljenje. To ne obavezuje nasljednika. Zbog toga se zalažem da to bude isključivo naše i od jedne riječi. Dvojni termini Musliman-Bošnjak ili obrnuto, iako se misli da će manje “bosti oči” naših komšija i sugrađana iz drugih nacionalnih struktura, i da je to put do konačnog - pravog imena, sasvim, nepotreban. Ako ga mi prihvatimo, ostaće nam “ka od baba“. Ako zagovornicima dvojnog termina za naš narod ili pak opredjeljenjem za nešto što nije naše i zahtjev većine, pomognemo, ne znači da nećemo snositi krivicu i da nam naš narod neće, s pravom, “objesiti zvono“, koje za sada nose neki ljudi. Oni su bili izbor drugih. Našu grešku ne bi mogli pravdati niti nametanjem sa strane niti neznanjem. To bi bila sračunata greška sa nesagledivim posljedicama.

Ovo ne treba shvatiti kao moju sumnju ili nepovjerenje u nekoga pojedinca, nego kao obazrivost i dobronamjerno upozorenje da nam se ne ponove takvi. Moja bojazan je da im mi, ali sada ne pojedinačno, nego kao institucije ne poslužimo u realizaciji zacrtanih ciljeva. Imamo li prava na takvu grešku i u ime koga? Siguran sam da to nije niti u ime, niti za račun naroda kojega predstavljamo.

U to ime vas molim da sve lične i partijske interese stavimo po strani i da svoje, nesporne, intelektualne, profesionalne, stručne i druge kvalitete i autoritete stavimo u službi naroda, koji od nas puno očekuje i koji nam nikada ne bi oprostio greške, ako ih, na njegovu štetu, napravimo, pa makar, one bile i nenamjerne.

Ako smo do 1993. godine, do svebošnjačkog Sabora u Sarajevu bili isti narod u ondašnjoj Jugoslaviji, kada je donesena Odluka o preimenovanju imena Musliman u Bošnjak, ako je to urađeno 1996. godine u Novom Pazaru i nakon toga je taj termin prihvaćen na Kosovu, u Makedoniji, Hrvatskoj, Sloveniji a odnedavno i u Srbiji, ne znam kakva su, objektivna, pravdanja onih koji se zalažu da se, u Crnoj Gori, to ime ne mijenja. Da se

od rukavca matice pretvorimo u potočić, koji će se uliti u rijeku i na tom mjestu, potpuno izgubiti svoje ime. Posjetiću vas da je, ovca koja se izdvoji iz stada, lak plijen svakoj zvijeri. Nije li to nečija skrivena želja, da nas ostavi bez korjena i da tako, jedno vrijeme, vegetiramo i dođemo u poziciju da sami tražimo da budemo ono što nijesmo, kako bi makar tako, biološki opstali.

Kao i sve poslušnike, zadnjih nekoliko godina, vlast koja osjeća da se bošnjačka svijest konstituiše i postaje dominantna stvarnost, pred popis i donošenje Ustava, gura njih. Oni su ti koji prednjače u objašnjavanju narodu, ko je i šta je. Skoro personalno isti su nas, po zadatku, ranije ubjeđivali da se pišemo: neopredijeljeni, Crnogorci muhamedanske vjere ili bez vjere, Jugosloveni, ostali i slično. Sada su dobili novi zadatak. Njima, jadnicima, nije suđeno da budu ono što jesu i u očima nalogodavaca, nego moraju biti ono što nijesu.

Vlast za ovakve poslove angažuje anacionalne, politički popustljive, podmitljive predstavnike bošnjačkomuslimanskog naroda, preko kojih realizuju svoje zamisli da nemamo svoje ime, svoje institucije, svoj jezik, svoju kulturu, književnost, da se odvojimo od tradicijskih, običajnih i vjerskih vrijednosti. Znali su, kako kaže Alija Isaković: "Da se u izgovoru, pa time ni u svijesti, neće razlikovati malo "m" od velikoga "M". Oni su znali zašto nas ovakvom "milošću" daruju, mi nismo znali koje sve zamke skriva ova "smišljena pravopisna podrška".

Ukoliko pojedinci i dalje budu davali prednost ličnim interesima, ukoliko ne budemo jedinstveni u očuvanju našeg nacionalnog identiteta i vraćanja imena Bošnjak za naš narod, krivicu ne treba tražiti nigdje drugo, nego u okviru sopstvenog nacionalnog korpusa. To treba shvatiti i kao pravo i kao obavezu, da sa puno ponosa, a bez ičije štete, branimo svoj identitet i tražimo ime, koje smo naslijedili od naših predaka, a koje nam se osporavalo i osporava.

Bošnjacima, pripadnicima građanskih partija i stranaka, koji su ranije mislili da se za Mila i Crnu Goru može biti jedino pripadnošću tim strankama, a koji su ranije imali nešto drugačija razmišljanja i o nacionalnom identitetu i posebno imenu Bošnjak, nakon izjave tada Predsjednika Republike i predsjednika DPS Mila Đukanovića date u Rožajama, 28. marta 2001. godine, je laknulo, kada je na pitanje: "Kakav će status imati građani Crne Gore, koji se na popisu izjasne kao Bošnjaci" odgovorio: "Bez obzira što piše u Ustavu, nacionalno izjašnjavanje je jedno od osnovnih ljudskih prava iz domena građanskih prava. Svako treba da se izjasni onako kako se osjeća".

Ova izjava, kao i sve češće pominjanje naziva Bošnjak za pripadnike našega naroda u sredstvima javnoga informisanja i to od nosilaca najviših javnih i državnih funkcija naše Republike, između ostalih je taj termin

upotrijebio i aktuelni predsjednik Skupštine i kandidat za Predsjednika Republike Crne Gore g-din Filip Vujanović 27. 02. tek. g, je dokaz da objektivno uvažavaju aktuelnu činjenicu, da se radi o jednom te istom narodu, koji se do 1993. godine u Jugoslaviji zvao Muslimani, i da mijenjanjem imena u Bošnjak nije izmijenjen njihov odnos u odnosu na Republiku Crnu Goru. Da to nijesu težnje za udaljavanje od matične države nego približavanje matici naroda kojem pripadaju.

Kako to, za sada, rade mimo znanja i pitanja Matice muslimana i njenog predsjednika, računam da će, ukoliko to već nijesu, dobiti pismene ukore i upozorenja da to više, mimo njihove saglasnosti, ne rade.

To i treba da je orjentir svih nas, bez obzira na stranačku pripadnost, da se zajednički založimo da se naš nacionalni status i ime Bošnjak za naš narod ustavno regulišu i da naša pojedinačna i kolektivna prava nikad više ne zavise od volje i trenutne potrebe Predsjednika Republike i vladajuće elite u Crnoj Gori.

Mr Igbala R. KEROVIĆ*

KULTURNO NASLJEĐE I NACIONALNI IDENTITET

Snaga jednog naroda temelji se na njegovoj duhovnosti. Kulturno nasljeđe i tradicija naroda su fundamenti duhovnosti.

Sve što je najvrednije u svakom narodu je upravo njegova kulturna baština. Odreći se svoje historijske i kulturne prošlosti, znači odreći se svog identiteta. Civilizacijsko trajanje naroda temelji se na njegovanju njegovog kulturnog nasljeđa.

U tradiciji balkanskih društava, kulturna baština ugrožavana je nerazumnim i primitivnim postupcima pojedinaca i kolektiva. Nije rijetka pojava smišljenog omalovažavanja i prisvajanja samosvjesne kulture naroda, kao da to svojstvo nije i najdragocjenije u divergenciji kultura.

Naša svakodnevica je najbolje svjedočanstvo za to.

Kulturno arhitektonsko nasljeđe Muslimana/Bošnjaka Crne Gore nije adekvatno tretirano u naučno-istraživačkom radu, što je uslovalo ignorantan tretman u praksi značajnih objekata ove kulture.

Neki od ovih objekata su u smislu pozitivnih propisa dobili status arhitektonski zaštićenih objekata, ali nažalost njihovo očuvanje i stručan restauratorsko-sanacioni i tretman konzervacije je izostao.

Još je teži slučaj sa objektima koji nijesu tretirani kao kulturno – historijski spomenici, ali po svojim graditeljskim karakteristikama zavređuju izuzetnu pažnju, koja je izostala, zbog čega su i nestali. Dio odgovornosti za nestanak ovih objekata leži u nama, prvenstveno zbog sistemski njegovanog osjećaja indiferentnosti prema svemu što mi jesmo i što je naša duhovnost. Nerijetko smo zapadali u suptilno osmišljene zamke nametnutnih inferiornosti, upravo onih koji su značajan dio naše kulturne baštine prisvajali za svoju.

Istorija Bošnjaka počinje od imperijalističkih pohoda osmanskog carstva i neprekidno traje do naših dana, stvarajući materijalnu kulturu i spomenike, kao svjedočanstvo o postojanju jednog naroda.

* Arhitekta

Veliki broj kulturno-istorijskih spomenika koji pripadaju bošnjačkoj kulturnoj baštini zavređivao je i zavređuje adekvatan tretman sa stanovišta očuvanja istih.

Očuvanje kulturnog nasljeđa jasno je definisano međunarodnom pravnom regulativom. Međunarodnim konvencijama, dokumentima, kao aktima javnog prava naglašava se važnost zaštite istorijskih gradova, starih gradskih četvrti, jezgara i aglomeracije iz ranijih graditeljskih epoha, istorijskih ambijenata i pojedinačnih spomenika kulture, u kojima civilizacija dostiže svoj najviši izraz.¹

Kako je poznato, i kod nas, Zakon o zaštiti spomenika kulture je predvidio preciznije mjere u pogledu sprovođenja odredaba o obavezama i pravima imalaca spomenika kulture, o zaštiti spomenika, o organima zaštite i organizaciji radova u vezi s održavanjem, konzervacijom i restauracijom spomenika kulture.²

¹ Atinska karta iz 1931.g.- potencira zaštitu svih "remek-djela u kojima je civilizacija dostigla svoj najviši izraz", Atinska povelja, kao dopuna karti - sa Corbizijeovim stavom o odabiranju samo onoga što treba da bude sačuvano i o uklanjanju svega što čini ambijent a ruži spomenik. Kao ilustracija toga shvatanja predlagano je da se izgradi novi Pariz na desnoj obali Sene a poruši stari na lijevoj, s tim što bi se sačuvalo petnaestak građevina koje ne bi bile odabrane po umjetničkim vrijednostima, nego po tome što su postali 'simboli Pariza', iako Povelja znači napredak u odnosu na Kartu, tek je poslije Drugog svjetskog rata došlo do demokratizacija mišljenja o spomeničkim vrijednostima objekata koje bi trebalo štititi. Naime, Venecijanska povelja, 1964.g. - umjetnički spomenik po ovoj povelji, nije samo remek-djelo, nego je to i arhitektonsko djelo, urbana i ruralna cjelina koji predstavljaju svjedočanstvo određene civilizacije - značajne faze kulturnog razvoja ili kakvog istorijskog događaja nekog naroda. Dopuna ovoj povelji je - Preporuka UNESCO-a iz 1956.g. Najdalji domet u očuvanju kulturne baštine dostignut je - UNESCO-vom Konvencijom o zaštiti svjetske kulturne i prirodne baštine, iz 1972.g., Amsterdamskom deklaracijom, iz 1975.g. naglašava se važnost zaštite istorijskih gradova, starih gradskih četvrti, sela sa tradicionalnom arhitekturom, istorijskih ambijenata i svih objekata kulture.

Moderna arhitektura odbija da s istorijskom arhitekturom uspostavi bilo kakvu vezu. Tek u novije vrijeme postmoderna arhitektura kao da hoće da prevaziđe ove jednostranosti osnivača moderne arhitekture i zastupa gledište o vještini adaptacija, modifikacija i adicija istorijskog nasljeđa u modernom. U mnogim gradovima, posebno u Italiji ove preporuke su urodile plodom.

² Djelatnost i politiku zaštite spomenika kulture u Republici vrši i organizuje Republički zavod za zaštitu spomenika kulture sa sjedištem u Cetinju. (Član 11 Zakona o zaštiti spomenika kulture).

Proglašavanje i utvrđivanje spomenika kulture; Proglašavanje spomenika kulture vrši Skupština Republike Crne Gore na predlog Republičkog Zavoda. (Član 33 Zakona o zaštiti spomenika kulture).

Širenje islama na ovim prostorima je usko povezano sa nastankom i razvojem gradova - osnivanjem gradskih naselja, u vidu kasaba i šehera, kao sjedišta upravne - sudske vlasti, i privredno zanatskih centrara. Stoga u njima nastaje čitav niz javnih, prosvjetnih, privrednih, sakralnih objekata - džamije, turbeta, mektebi, medrese, tekije, hanovi, hamami, biblioteke, imareti, musafirhane, bezistani, sahat-kule, šadrvani, česme, mostovi i dr. bogati stambeni objekti.

Uspostavom vladavine Osmanlijskog carstva udareni su temelji i Staroj Varoši, preteći današnje Podgorice.

Staru Varoš, u doba Osmanlijskog carstva, kao urbanu cjelinu maksimalno prilagođenu konfiguraciji terena, u prostornom smislu sačinjavala su dva mikrourbana ansambla - jasno formirani ansambl tvrđave - Varoši i predgrađe Mijećan.³

U dijelu između ova dva mikrourbana ansambla, tvrđave - Varoši i predgrađa Mijećen, prolazila je, dijelila ih i povezivala, široka saobraćajnica od Tabačkog mosta do Sahat-kule, u kojoj je bio koncentrisan sav gradski trgovački život. Pazar, odnosno trgovine nalazile su se između Mijećana i Varoši. Na tom prostoru 1858. g. nalazilo se oko 350 dućana.

U Staroj Varoši podiže se i niz javnih objekata kao što je medresa - škola, hamam - kupatilo, hastahana - bolnica i dr., kao i niz stambenih zgrada i zanatsko-trgovačkih objekata.

Ulice Stare Varoši uske i krivudave nosile su obično nazive bratstava koja su živjela u njima - Alibalića, Vranića, Redžovića, Osmanagića. Glavna ulica bila je Tećija - danas ulica Gojka Radonjića, a pružala se od Sta-

Registrowanje spomenika kulture; Nepokretni spomenik kulture, po objavljivanju akta o proglašenju (iz člana 37 Zakona o zaštiti spomenika kulture), upisuje se u registar spomenika kulture rješenjem Republičkog zavoda. (Član 43 Zakona o zaštiti spomenika kulture).

³ Uz stari grad Ribnicu podiže se predgrađe Varoš, tako da prema prvim pisanim izvorima iz 1614.g. ima oko 900 zgrada i oko 2.200 stanovnika. Radi zaštite varoši podignuti su bedemi sa tabijama i gradskim kapijama, vjerovatno odmah nakon izgradnje starog grada Ribnice, znači krajem 15 v. ili početkom 16. v. kako se navodi u pisanim dokumentima, gradske bedeme činili su 6 tabija i 4 gradskih kapija na najvažnijim pravcima puteva (Zetska, Kučka, Malisorska i Osmanagića).

Objekat koji je odmah morao biti podignut u sklopu bedema, je džamija Starodoganjska. Naselje se prvo formira duž lijeve obale Ribnice a zatim i duž lijeve obale Morače.

Kasnije, u XVIII vijeku, istočno od varoških bedema nastaje uz Ribnicu predgrađe Mijećen, bez odbrambenih zidova ali sa jakim kamenim kućama, opasanim visokim zidovima od kamena, što je sve takođe služilo odbrani varoši i tvrđave. Dio predgrađa nastao je i uz Moraču, na pravcu prema Ljuboviću.

rodoganjske džamije, paralelno sa Ribnicom, do Tabačkog mosta na istok, dok se u južnom pravcu, sredinom naselja, pružala Ašik-mahala - danas ulica Spasa Nikolića, koja je od Osmanagića džamije prelazila u ulicu Ljubović, odnosno južni dio predgrađa.

Stara naselja - mahale kao i njihova imena, kao što su: Tećija, Ašik mahala, Đer Mahala, Alibalića, Vranići, Brijeg Morače, vremenom su, nažalost nestala.

Teško je ubijediti usmjerivače razvitka jednog grada u značaj kulturnog nasljeđa vezanog za njegove urbane i spomeničke aglomeracije - urbane cjeline.

Naći kompromis između zatečenog, istorijskog i budućeg, uklopiti jednu staru spomeničku aglomeraciju u tkivo novog organizma, kao da nije bitan faktor u planiranju današnje Podgorice, čime je znatno osiromašena kulturna baština ovog područja. U pitanju je jedno svjesno ili nesvjesno postavljanje pogrešnih koncepcija formalističkog urbanističkog planiranja.

Imenovanje i određenje kuća i sklopa Stare Varoši zaostalih kao baština i nasljeđe iz osmanlijskog perioda, je bitan faktor u očuvanju istih.

Cjelokupni arhitektonski izraz Stare Varoši podsjeća na orijentalni. To je možda i razlog da se za objekte, posebno stambene - kuću kao elementarnu strukturalnu jedinicu naselja, čuje sasvim pogrešan naziv na ovim prostorima, koji determinira kao "turska" arhitektura,

"Turskih kuća" na ovom prostoru nema. Naime, nije teško zapaziti da se kuća, recimo Plava, osobito kula kao kategorija stana, svojim strmim krovovima, pokrivenom šindrom, znatno razlikuje od ove starovaroške podgoričke kuće, krovova manjeg nagiba pokrivene ćeramidom. A sve one opet se razlikuju od hercegovačke tipično kamene, kamenom pločom pokrivene kuće, a po najviše od raskošne, plansko dispoziciono sadržajnije, carigradske kuće na Bosforu. Stoga nema riječi o "turskoj" kući, već može biti riječi o orijentalno-islamskim uticajima na nastanak i razvoj urbanih sklopova i arhitekture uopšte.

Slična sudbina je zadesila i niz dr. gradskih struktura širom prostora na kojem živimo, koje su znatno degradirane tako da je kasno za totalne rekonstrukcije u cilju postizanja autentičnog izraza. Adekvatne intervencije na zaostalim arhitektonskim primjerima mogle bi obezbijediti kontinuitet trajanja jedne kulture, kao svjedočanstva o postojanju jednog naroda.

Na kraju želim naglasiti da nijedan narod ne može pretendovati na sopstveni identitet bez njegovanja kulturnog nasljeđa koje je preduslov njegovog uvezivanja u civilizacijske tokove.

Narod koji marginalizuje svoju kulturnu baštinu gubi pravo na svoju prošlost i svoj opstanak.

Adem FETIĆ

BOŠNJAK NEMA DRUGE

Još u ranom dobu svoga djetinjstva, šezdestih do sedamdesetih godina prošlog vijeka, često puta sam slušao rahmetli oca kako ponekoga, najčešće musafire sa daljine pita: "A kako su ti naši Bošnjaci tamo?" ili "Kako gledaju na nas Bošnjake tamo". To se uglavnom odnosilo na goste-musafire koji bi došli iz Turske, sa Kosova, iz Makedonije ili iz Bosne.

Taj termin Bošnjak je u meni izazvao nedoumicu i pored očevog nastojanja da mi objasni ko su Bošnjaci, da smo i mi Bošnjaci, ali da eto mi se ne zovemo tako.

Znao je on da su i njegov otac i djed bili Bošnjaci, a znao je i to da je nacionalni prefiks Musliman za narod vjerskog muslimanskog obilježja neprirодно ime naroda sa ovih prostora kojim se on identifikovao samo kao vjerska skupina.

Tu želju da sebi rasvijetlim dilemu zahladile su i potisnule silne stranice poznavanja društva i istorije osnovne i srednje škole, koje su usiljeno nudile odgovor: AVNOJ; Tekovina revolucije, bratstva i jedinstva itd.

Taj odgovor i njegovu poruku sam tek sada razumio, kada se slobodno počelo pisati o istorijatu i sadašnjosti nacionalne samoličnosti naroda.

I sada kad, eto možemo reći ko smo i što smo, pitamo se pa koji nam je izbor.

Musliman kao vjerska odrednica identifikuje našu istovjetnost i pripadnost vjernika Islama cijeloga svijeta i to je jasno i nesporno.

Nesporno je po meni i to, da Bošnjaci Crne Gore nemaju izbora, već da samo artikulišu prihvatanje tog svog već postojećeg imena koje je već bilo zamrznuto u frižideru politike.

Taj frižider je pukao, ime Bošnjak je preživjelo, preživio je i narod u Crnoj Gori čije je to ime.

Pa ima li šta prirodnije već da Bošnjaci Crne Gore kao i svi Bošnjaci Balkana sebi upišu ime naroda koje im je izvorno i koje sada nesmetano s ponosom mogu istaći.

Nećemo, nadam se, dozvoliti da nas neko ponovo zamaje ili "opamećuje" nacionalnom odrednicom "Muslimani" kako opet ne bismo ni sami znali da objasnimo šta mu to znači, kao što nijesu to znali ni tvorci te izmišljene nacionalne odrednice.

A kako i otkuda ovom narodu dupli naziv Muslimani, najslikovitije i najkompetentnije odgovara dr Mustafa Imamović u svojoj knjizi HISTORIJA BOŠNJAKA u kojoj na osnovu relevantnih izvora objašnjava da je nacionalna odrednica "Muslimani", krajem 19. vijeka prihvaćena, ne kao izbor već kao reakcija na nametanje naziva Muslimanima ovih prostora "muhamedani" ili "muhamedanci", najvjerovatnije sa motivom poistovjećivanja sa Turcima.

Nadam se da ovaj put, nama Bošnjacima "neće pamet kasno doći".

Ne zaboravimo da se osvrnemo na bliže okruženje: Bosna i Hercegovina, Srbija, Kosovo, Makedonija, gdje su Bošnjaci prepoznali sebe.

Naš jedini izbor je, takođe, da sebe prepoznamo kao dio naroda sa prostora bivših jugoslovenskih republika sa kojim smo se poistovjećivali po istoj nacionalnoj odrednici, dok je ta odrednica "bila na vlasti".

Šta bismo sada mogli biti, već isto što i oni - Bošnjaci.

Mr Halil MARKIŠIĆ*

POVRATAK IMENA BOŠNJAK

"Raskošno iskustvo imamo za svjedoka: imaćemo budućnosti onoliko koliko uspijemo da u ime nas ne odlučuju naši strahovi i naša neznanja".

Esad Kočan

Tokom čitavog perioda osmanske vlasti muslimani Bosne i Hercegovine, Sandžaka, kao i ostali muslimani slovenskog etničkog porijekla su sebe nazivali Bošnjacima a svoj jezik bosanskim (bošnjačkim). Tako su ih zvali i Osmanlije i pripadnici drugih naroda koji su sa njima živjeli ili su sa njima dolazili u kontakt. Ime Bošnjak¹ često je u zvaničnim dokumentima, u pisanoj književnosti, usmenoj književnosti itd. Kroz bošnjaštvo se vršila najranija nacionalna diferencijacija muslimanskog stanovništva slovenskog porijekla od Osmanlija. Osmanlije su imale "respektabilan odnos prema njima kao 'bošnjačkom elementu' koji je to postao i ostao usred moćne njihove carevine".² Sa njima je utemeljena njihova islamska duhovna osnova.

Da je i muslimansko stanovništvo rožajskog kraja, crnogorskog ili albanskog etničkog porijekla koje je govorilo bošnjačkim jezikom, sebe nazivalo Bošnjacima svjedoči i putopis misionarki A. Ibri i M. Mekenzi. Putujući po slovenskim zemljama Turske u Evropi bile su one 1848. godine i u Rožajama, gdje su boravile dva dana. Došle su u Rožaje iz Tutina. Cijelo stanovništvo Rožaja tada je izišlo da ih vidi, a ono "zaista iz-

* Profesor, mr biologije, autor više knjiga, predsjednik Podružnice "Almanaha" Rožaje

¹ Ime Bošnjakin prvi put se pominje u carskoj tituli Manojla Komnena 1166. godine, a Konstantin Filozof u djelu Skazanie izjavljeno o pismenih, koje je nastalo između 1423. i 1426. godine, naporedo sa bugarskim, slovenskim, češkim i hrvatskim, spominje i bosanski jezik (Rizvić, M. 1990: *Bosna i njen jezik u izvanbosanskim znanstvenim djelima i književnohistorijskim izvorima*, Bosna i Bošnjaštvo, Muslimanska bošnjačka organizacija, Sarajevo, 37-51).

² Muminović, R. 1990-1991: *Destruktivnost birokratske svijesti*, Zbornik Sjenice, br. 6-7, str. 22.

gledaše živopisno, mnogi nose turbane a svi bijelo i crveno ruho što vrlo dobro dolikovaše njihovom visokom stasu". Na putu od Tutina do Rožaja prolazile su one kroz muslimanska i hrišćanska sela i sretale Bošnjake, Arnauts i Srbe. Radi ilustracije, citiramo ovdje nekoliko rečenica u kojima one pominju naziv Bošnjak.³

"Bošnjaci ne vole uopšte da ih čovjek podsjeća na centralnu vlast..."

"Zlovoljnost ovih Bošnjaka nimalo ne bješe dobar znak onoga raspoloženja u kome ćemo naći Arnauts koji imaju na svojoj savjesti udar na sultanove predstavnike".

"... pozva sebe za savjetnika - ne gazdu kuće, jednog dostojanstvenog Bošnjaka..."

"Bošnjak, naš domaćin, iziđe pa reče da će nas on i njegovi prijatelji otpratiti u Peć na suprot svima Arnautima po planinama".

"Pređašnji je mudir bio fanatičan Turčin... Stoga su ga i mrzili muhamedanci, hrišćani su očekivali da će ga Bošnjaci ubiti kao što Arnauti ubiše kajmakama pečkog".

"Kao i Bošnjaci uopšte, i on je imao svoje 'stare', pa čim mu rekosmo da smo putovale po Hercegovini i vidjele Mostar, Blagaj, Stolac, on odmah razveze pričanje o njihovoj i svojoj prošlosti".

"Mati mi je bila Čerkeskinja, od oca sam naučio bosanski jezik... Ja sam ga govorio još kao dijete, ali od tada ne imadoh nikako prilike da govorim do prije dva mjeseca od kad dođoh amo".

Akademik Branimir Gušić, profesor Medicinskog fakulteta u Zagrebu, jedan od najboljih poznavalaca Prokletija, davne 1935. godine je zapazio da u plavsko-gusinjskoj kotlini "muslimansko stanovništvo u velikoj većini čine još od samog početka stare domaće sada islamizirane porodice, najvjerovatnije nekadašnjih sitnih vlastelčića... Vjerovatno je među njima bilo dosta bogumila koje se vjerovanje ovdje dosta proširilo otkako su i ovi krajevi potpali pod Bosnu, a poznato je da su bogumili lako prelazili u islam... Neki se još i danas za razliku od Albanaca i novopridošlih Brđana smatraju Bosancima, a svoj jezik nazivaju bošnjačkim". Kod ovog stanovništva "sačuvana je ona prefinjena narodna lirika u duhu starinskih balada, toliko inače karakteristična za krug starih bosanskih muslimanskih porodica, a koja je potpuno strana Brđanima".⁴

Bošnjaci nisu mogli potpuno afirmisati nacionalni identitet tokom vladavine Osmanlija zbog muslimanskog karaktera Bošnjaka i islamskog

³ Ibr, A.&Makenzi, M. 1984: *Od Tutina do Rožaja* (putopis), Rožajski zbornik 3, 75-82.

Putovanje po slovenskim zemljama Turske od G. Mjur Makenzijeve i A. Ibrijeve. S engleskog preveo Č. Mijatović. U Beogradu, u državnoj štampariji 1868. godine, glava XXIII, str. 250-262.

⁴ Gušić, B. 1974: *Po Prokletijama kroz pola stoljeća*, Tokovi, br. 9, Ivograd, str. 25.

vjerovanja da su muslimani jedna nacija ili ummah, baziran na ubjedenju, i nezavisno od jezika, rase ili geografskog porijekla.⁵

U sklopu svojih državnih reformi inaugurisanih Hatišerifom od Gulhane 1839. godine i Htti Humajunom 1856. godine, centralne osmanske vlasti su nastojale da pojam Bošnjak i bošnjaštvo prošire na sve stanovnike Bosanskog ejaleta, uključujući tu Hercegovinu i Sandžak, bez obzira na vjersku pripadnost. Tako je "Bosanski vjesnik" 1866. godine pisao: "Ranije se bošnjaštvo zasnivalo na feudalnim koncepcijama, dok sadržaj i smisao novog bošnjakluka, odnosno bosanske nacije, treba da se gradi na racionalističkoj - pravnoj teoriji. Prema tome, u novim građanskim uslovima bošnjaštvo znači naciju koja obuhvata cijelo stanovništvo Bosne, a ne samo muslimane kao privilegovani element, kao vladajuću konfesiju".⁶ Osman Topal-paša je bio inspirator i nosilac ideje građansko-racionalno uređenog bošnjaštva, a Husein-kapetan Gradašević pod pojmom "bosanski narod", podrazumijevao je samo Bošnjake, čime je nastavljena tradicija prema kojoj su bosanski muslimani u odnosu na Turke Osmanlije nazivani Bošnjacima, a i ostali narodi su ih tako nazivali.⁷

Bošnjaštvo kao nacionalni i multivjerski pojam prihvaćeno je bilo i u prvim decenijama austrougarske okupacije. Njen najistaknutiji eksponent bio je Benjamin Kallay, koji se na taj način nastojao suprotstaviti vrlo intenzivnoj propagandi srpskog i hrvatskog nacionalnog pokreta. I srpska i hrvatska propaganda obuhvatala je i muslimane kojima se nametalo srpsko ili hrvatsko ime. "U toku tog istog vremena, Srbi će učiniti sve da u svijesti svojih sunarodnika uvriježe krajnju odbojnost prema svemu što asocira na pojmove Bošnjak i bošnjaštvo".⁸ Isto će uraditi i Hrvati. Kod jednog dijela bosanskih franjevaca sve do kraja XIX vijeka bila je prisutna tradicija feudalnog bošnjaštva, iz doba bosanskog kraljevstva. Ponegdje se bošnjaštvo sreće kod katolika sve do 1906. godine. Te je godine u Kupresu osnovana bosanska čitaonica, a i u jednom pismu iste godine jedan se Bošnjak-katolik zalaže za "bratsku slogu pod zajedničkim i za sve opravdanim bosanskim imenom".⁹

Pokušaj izgradnje jedinstvenog bosanskog političkog naroda u skladu sa modernim teorijama o društvu i odnosu društva i nacije, a koji je trajao

⁵ Lejlić, A. 2001: *Teorija istorijskog razvoja bošnjačkog nacionalnog identiteta*, Godišnjak BZK "Preporod", godina I, Sarajevo, str. 53.

⁶ Imamović, M. 1991: *O historiji bošnjačkog pokušaja*, Muslimani i bošnjaštvo, Muslimanska biblioteka, Sarajevo, str. 36-38.

⁷ Filandra, Š. 1998: *Bošnjačka politika u XX stoljeću*, Izdavačko preduzeće "Setarija", Sarajevo, str. 17.

⁸ Hadrović, S. 2001: *Bošnjaci muslimani: narod, vjera, kultura*, Udruženje pisaca Sandžaka, Novi Pazar, str. 32.

⁹ Imamović, M. Isto. str. 47.

više od pola vijeka nije uspio ni Osmanlijama niti Austro-Ugarskoj monarhiji zbog djelovanja hrvatskih i srpskih nacionalnih i vjerskih pokreta. Tako se bošnjaštvo svelo na muslimansko bošnjaštvo.

Kalayev nasljednik na položaju zajedničkog ministra finansija, Istvan Burian prekinuo je sa bošnjaštvom. Tako se u prvom izvještaju njegovog ministarstva 1906. godine ističe da su se u Bosni i Hercegovini pojmovi o narodnosti i konfesiji stopili još u predokupaciono doba.¹⁰ Zato se ne treba čuditi što je Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu, po naredbi iz Beča, zvanično ukinula bosanski jezik 4. oktobra 1907. godine. Obaviješteni su tada svi organi vlasti "da se 'zemaljski jezik' ima službeno nazvati 'srpsko-hrvatski', odnosno 'hrvatsko-srpski',¹¹ te od tada i dilema da li postoji ili ne postoji bosanski (bošnjački) jezik. A za taj jezik Jakov Mikalja, u djelu *Blago jezika slovenskoga (Thesaurus linguae Illyricae)*, štampanom 1649-1651. godine u Loretu i Ankoni, ističe kako "i u ilirskom jeziku ima mnogo i različitih načina govora, ali svako veli da je bosanski jezik najljepši, radi čega bi svi ilirski pisci morali nastojati da njim pišu".¹²

Muhamed Hevajja Uskufija, iz sela Dobrinje kod Tuzle, napisao je 1631. godine *Bosansko-turski rječnik*. To je najstariji spomen bosanskog jezika u nekom alhamijado tekstu (tekstu koji je pisan lokalnim jezikom, arapskom grafijom). Muhamed Hevajja je sebe uvijek nazivao Bošnjakom.

O dilemi da li postoji ili ne postoji bosanski jezik filozof R. Muminović u listu "Sandžak" 1997. godine kaže: "... jer ako bi bio bez jezika, čovjek ne bi mogao da praktikuje svoju svijest, kao što bez nje ne bi mogao biti čovjekom. Kao oblik praktične svijesti jezik stiče naziv po ljudima koji ga govore i zato im ga ne može niko dati niti pak uzeti".¹³

Bošnjaci su ušli u XX vijek, kako ističe Š. Filandra,¹⁴ bez dovoljno razvijene nacionalne svijesti, pa su se ponašali i osjećali kao vjerska, a ne nacionalna skupina, iako su imali svijest o svojoj kulturnoj i političkoj posebnosti. U kulturni i nacionalni preporod, koji je počeo sa XX vijekom, ušli su pod narodnosnom oznakom "Musliman", a ne "Bošnjak", a "uzrok te preinake nije u tome što se bosanski muslimani nisu osjećali Bošnjacima, ali moguće da jeste u tome što se tako u nacionalnom smislu nisu samorazumijevali". Bošnjaci su imali jako osjećanje vezanosti za Bosnu,

¹⁰ Imamović, M. Isto, str. 53-57.

¹¹ Imamović, M. Isto, str. 54.

¹² Rizvić, M. 1990: *Bosna i njen jezik u izvanbosanskim znanstvenim djelima i književnohistorijskim izvorima*, Bosna i Bošnjaštvo, Muslimanska bošnjačka organizacija, Sarajevo, str. 42.

¹³ Citirano prema: Hadrović, S. Isto, str. 32.

¹⁴ Filandra, Š. Isto, str. 16-20.

ali nisu imali razvijenu svijest o posebnoj nacionalnoj pripadnosti. Uzroci "zaborava" nacionalnog bošnjaštva, prema ovom autoru, bili su:

- nije bilo nove, građanske klase, koja je kod svih evropskih naroda podsticala i oblikovala naciju, a nije bilo ni nacionalne inteligencije koja taj razvoj svugdje i vodi;

- vladajući zemljoposjednički i vjerski slojevi nijesu imali interesa i sluha za nacionalnu ideju;

- bošnjaštvo se kao politička kategorija razara i satanizuje od strane srpske i hrvatske nacionalne inteligencije, kako se ne bi dozvolilo stvaranje bošnjačke nacije;

- bošnjačka inteligencija nije ustajala odlučno u odbranu bošnjaštva te nije bošnjački osjećaj vlastitog naroda pretakala u nacionalnu svijest i nacionalni pokret;

- najsigurnija brana asimilaciji bio je islam, a vjersko udruživanje tada bilo je i jedino moguće.

Tako je sticanjem istorijskih prilika napuštena bošnjačka identifikacija, jedino su osjećaj bošnjaštva široke narodne mase pasivno čuvale. "Svijest o nužnosti prevodenja Bošnjaka u Srbe ili Hrvate prisutna je bila i krajem XX vijeka, kada je bosanska nacionalna ideologija već zao-kružena. Neuspjeh tog ideologijskog procesa često se nadomješćuje oružanim sredstvima, genocidna i fašistoidna praksa, njeno trajanje je u neprekinutosti zločinačkog ubijanja Bošnjaka. Agresija na Bosnu 1992. godine jedna je u nizu takvih događaja".

Može se reći da je početkom XX vijeka počeo proces organizovanog zaboravljanja pojma Bošnjak kao ozbiljan državni posao, kako lijepo reče E. Kočan, a koji traje do dana današnjeg. On, dalje, kaže: "Teško da iko može posvjedočiti išta valjano o sudbini ovog naroda ako ne pokuša da razgrne pod kakvim udarima, uz kakve drame je pojam Bošnjak, ustuknjivao iz javnog govora a kasnije čilio čak i iz sjećanja".¹⁵

Između Prvog i Drugog svjetskog rata, preovladavala je teza o jedinstvenom narodu sa tri plemenska imena (Srbi, Hrvati i Slovenci) i da islamizirano stanovništvo slovenskog porijekla (Bošnjaci) nema nikakve etničke posebnosti, specifične kulture i tradicije, te da mu ne preostaje ništa drugo do plemensko (nacionalno) osvješćivanje, opredjeljivanje i nacionaliziranje u srpskom ili hrvatskom smislu. Tako, u popisu stanovništva 1921. godine, nije upisivana narodnost, a u popisu 1931. godine postojalo je pitanje o narodnosti, na koje se odgovaralo samo da je jugoslovenska (Srbi, Hrvati, Slovenci) ili neka druga narodnost, za nejugoslovenske narode. U tom periodu Bošnjaci su bili izloženi represiji, psihološkom i kulturnom pritisku, te i isključeni iz uticaja na sopstvenu sudbinu.

¹⁵ Kočan, E. 2000: *Bošnjaci u Crnoj Gori - identitet i integracija*, Almanah 13-14, str. 33.

I u programu Jugoslovenske muslimanske organizacije (JMO), usvojenom 1919. godine, ističe se da je jugoslovenstvo "najprikladniji put zblizavanja i ujedinjavanja..., te da Muslimani nijesu svjesni samo plemenskog imena". Muslimani u Bosni, prema JMO, "imaju svoj historijski razvoj, poseban kulturni i socijalni život, posebno tlo i sastav stanovništva, poseban mentalitet, te da se bosanski problem ne može rješavati samo sa srpskog ili hrvatskog stanovišta".¹⁶ No, i pored toga, JMO je bila prihvatila politiku opredjeljivanja (nacionalizovanja) Muslimana, te su se i članovi Ustavotvorne i kasnije Narodne skupštine Kraljevine SHS iz JMO izjašnjavali kao Hrvati, Srbi ili neopredijeljeni.¹⁷

Da pripadnici naroda koji "nijesu svjesni samo plemenskog imena", koji su od strane vlasti nazivani Turcima i "odrodima", nijesu zaboravili svoje pravo ime i daleko od Bosne govori i ovaj primjer. Botaničar Igor Rudski izučavao je 1932. godine floru i vegetaciju Žljeba i Mokre planine. Peo se tom prilikom na Maja Rusoliju, botanizirao oko Alaginog vrha, išao Balotskim putem, prolazio kroz veličanstvene tamne rožajske šume i na jednom mjestu iznad Balotića zalutao, što je i u divnom opisu puta to istakao: "Na Šupljem kršu sreo sam jednog Bošnjaka koji me je izveo na pravi put".¹⁸

Odnos komunista prema nacionalnom pitanju naroda nazvanog Muslimani bio je nedosljedan. Tokom NOR-a komunisti su priznavali Muslimane kao nacionalnu zasebnost i uvažavali ih gotovo kao Srbe i Hrvate, da bi poslije oslobođenja od toga odustali, iako su Muslimani (Bošnjaci) bili jedini narod u Jugoslaviji koji nije imao vlastiti fašistički pokret. O tome "svjedoči nasilno opredjeljivanje u nacije njima neprihvatljive uz utješni dodatak 'musliman' ili ropskiji 'neopredijeljen'".¹⁹ Tako su se u popisu 1948. godine mogli izjasniti samo kao Srbi-muslimani, Hrvati-muslimani, Crnogorci-muslimani, Makedonci-muslimani ili kao nacionalno neopredijeljeni muslimani (kojih je bilo najviše). U popisu 1953. godine nijesu se mogli izjasniti kao "neopredijeljeni muslimani" već kao "Jugoslaveni neopredijeljeni", ili kao Srbi, Hrvati, Crnogorci i Makedonci. Tako su oni koji su imali velike zasluge za spašavanje Bošnjaka od istrebljenja tokom Drugog svjetskog rata, negirali samobitnost Bošnjaka. Tek u popisu 1961. godine mogli su se izjasniti kao Muslimani u etničkom smislu.

Tada su, kako kaže R. Muminović, "hiljade 'neopredijeljenih' napuštale 'dobrovoljno' svoje pradjedovske domove, ponajviše iz Sandžaka i

¹⁶ Purivatra, A. 1974: *JMO u političkom životu Kraljevine SHS*, Sarajevo, 552-557.

¹⁷ Hadžijahić, M. 1974: *Od tradicije do identiteta - Geneza nacionalnog pitanja bosanskih Muslimana*, Svjetlost, Sarajevo, str. 20.

¹⁸ Rudski, I. 1949: *Ekскурzija na Žljeb i Mokru planinu*, Naučna knjiga, Beograd, str. 20.

¹⁹ Muminović, R. Isto, str. 22.

Crne Gore, i stvarale one tužne kolone koje su se tragično vukle od Makedonije do zabiti Anadolije i periferijama turskih gradova, i ne samo tamo, ostavljajući za sobom 'nesvrstanu, slobodnu, socijalističku, samoupravnu Jugoslaviju' a da se niko od tvoraca tako bajne i humanistički uzorne domovine nije upitao o razlozima njihovog iseljavanja ako se izuzmu učtani, ne samo onda nego i danas".²⁰

Prema Š. Filandri, uspostavljanjem komunističke Jugoslavije poboljšao se fizički i socijalni položaj Bošnjaka, ali je nastavljena nacionalno-politička obespravljenost i težnja da se pretope u druge jugoslovenske narode. Tako, u programu SKJ iz 1958. godine, kao ideološkoj i teorijskoj osnovi jugoslovenskog društva, "Bošnjaci nisu spomenuti ni kao narod koji ima pravo na svoju vlastitost i samoopredjeljenje, što je učinjeno sa svim drugim narodima južnoslovenske federacije, niti kao nacionalna manjina, iz čega bi, opet, proisticala određena prava. Oni su jednostavno prešućeni, kao da i ne postoje, ili se podrazumijevalo da ne postoje...".²¹

U popisu stanovništva 1971. godine, mogli su se izjasniti kao Muslimani u smislu narodnosti, što je i Ustavom 1974. godine priznato. Tek u popisu 1981. godine, nacionalno se izjašnjavaju kao Muslimani.

Da islamizirano stanovništvo slovenskog porijekla nije prihvatilo nacionalnu identifikaciju sa drugim narodima, koja mu je nametana, nalazimo i kod M. Lutovca, koji piše da je kod muslimana Rožaja i Štavice "nacionalno osjećanje vezano za vjeru, odnosno Tursku. Ako to ne mogu biti, jer to ni po čemu nijesu, onda se najradije vezuju za pleme. Susjedni Arbanasi smatraju ih za Bošnjake, a i oni svoj jezik nazivaju bošnjačkim (Govorim bošnjački ili naški)".²² Naziv Turčin ustvari je bila samo vjerska odrednica za Bošnjake ovih prostora.

Dakle, u SFRJ Bošnjaci su imali slobodu izbora i opredjeljivanja za ono što nijesu, a nikada se nijesu mogli iskazati pod svojim pravim imenom. Izgleda da je opredjeljivanje bilo samo za njih predviđeno, a svi drugi su normalno mogli iskazati svoje nacionalno biće. I kada bi se izjasnili kao drugi, ovi im to nijesu priznavali. Tako su se i u Crnoj Gori na popisima sve do 1971. godine izjašnjavali, uglavnom kao Crnogorci, ali ih oni nijesu smatrali za svoje, tj. dio njih i jednake njima, a u političkom smislu za njih su bili samo muslimani, poturice ili Turci.

Naziv za muslimansku naciju "nije ni za jednu stranu srećno rešen, kako za one koji se u nju svrstavaju, tako i za one koji joj ne pripadaju,

²⁰ Muminović, R. Isto, str. 22.

²¹ Filandra, Š. Isto, str. 225.

²² Lutovac, M. 1960: *Rožaje i Štavica*, Izdanje Srpske akademije nauka, Srpski etnografski zbornik, knj. LXXV, Beograd, 321-419.

osporavajući joj time i naziv i svrstavanje.²³ To je ime za čisto religijsku pripadnost i ne može označavati nacionalnost. U tom smislu, reagujući na tekst "Muslimani u Crnoj Gori nijesu Bošnjaci" A. Kurpejovića - predsjednika Matice muslimanske ("Publika", 22. I 2003.) Š. Rastoder kaže da "ako bi ovako važno pitanje ostalo samo u nadležnosti 'institucije' (Matice muslimanske) i njene 'politike i nauke', u Crnoj Gori bi živio narod sa imenom, kojeg nigdje više na planeti nema, kao egzotična 'autohtona' vrsta".²⁴ Prema R. Muminoviću, "Muslimanima nije priznato ono što su povjesno bili, a bili su 'Bošnjaci'", i da je to perfidno smišljen naziv, jer naziv "Musliman koji zbog svog nepostojanja u prošlosti potire njihovu prošlost koliko i sugerira tobošnji nastanak njihove nacije milošću drugih nacija 70-ih godina... Da su takvim priznanjem postali stariji od svoje nacije...".²⁵

Na osnovu "semantičkog dualizma ovog imena i preovladajućeg vjerskog značenja, koje ono sadrži, započelo je još jače osporavanje nacionalnog bića i identiteta Bošnjaka", ističe M. Filipović. S pravom se ukazivalo na "sadržajnopovijesnu i etničku nedovoljnost imena Musliman da pokrije etničko, kao osnovno, zatim i nacionalno, kao političko značenje imena jedne nacije".²⁶ Ipak, priznavanje muslimanske nacije bio je značajan korak u pravcu ravnopravnosti Bošnjaka sa drugim narodima Jugoslavije, priznavanju njihovih političkih prava, ekonomskog položaja i afirmacije njihove kulture.

Sa obnavljanjem političkog pluralizma u zemljama bivše Jugoslavije dolazi do formiranja nacionalnih pokreta, pa i pokreta Bošnjaka pod čijim se okriljem obnovio rad političkih organizacija, nacionalnih, kulturnih i humanih društava. Tada se razvija svijest "o naciji kao zajedništvu sudbine", što je dovelo i do konsolidacije tadašnjih Muslimana (1990, 1991. godine)... "što će imati presudan historijski značaj za odbranu Bošnjaka od veliko-srpske i veliko-hrvatske agresije, te posebno odbranu bosanskohercegovačke državnosti" ističe, I. Grbo. Sklapanjem Dejtonskog sporazuma 1995. godine ozvaničena je podjela Bosne prema rezultatima vojnih osvajanja, nacionalni pokret Bošnjaka slabi, od Bošnjaka se zahtijeva prestanak bavljenja politikom sa pozicija nacije, a međunarodni faktori izjednačavaju odgovornost za rat "sve tri strane". Osporavanje imena Bošnjaci,

²³ Nedeljković, M. 1993: *Krst i polumesec - najstrašnija srpska razdeoba*, Biblioteka Argumenti, Beograd - Bijelo Polje, str. 82.

²⁴ Rastoder, Š. 2003: *Pravo na ime je stvar konvencije i temeljnih ljudskih prava*, "Publika", Podgorica, str. 15.

²⁵ Muminović, R. Isto, str. 22.

²⁶ Filipović, M. 1990: *Muslimani-Bošnjaci u uvjetima političkog pluralizma*, Bosna i bošnjaštvo, Muslimanska bošnjačka organizacija, Sarajevo

u godinama neposredno prije agresije na Bosnu i Hercegovinu, dolazilo je i iz redova samih Bošnjaka, kao i od njihove najače političke stranke - Stranke demokratske akcije (SDA). To je zaista neshvatljivo kada se zna da je ova stranka imala odlučujuću ulogu u organizovanju odbrane Bosne i Bošnjaka. Tek će u vrijeme agresije na Bosnu sazreti svijest o neophodnosti napuštanja imena Muslimani za naciju. Tako će na Drugom bošnjačkom saboru, održanom 27. septembra 1993. godine biti vraćeno istorijsko ime bošnjačkog naroda - Bošnjaci. Međutim, to nije oslabilo pritisak na biće Bošnjaka, niti je to donijelo punu slobodu njihove političke emancipacije.²⁷

U popisu stanovništva u Crnoj Gori 1991. godine Bošnjaci su mogli iskazati slobodno svoju nacionalnu pripadnost i jezik kojim govore, ali su obradom podataka svrstani u Muslimane i oni koji su se izjasnili kao Bošnjaci i označili svoj maternji jezik kao bosanski.

Bošnjaci Crne Gore su se razvili od islamiziranog stanovništva koje je živjelo na prostoru današnje Crne Gore, Crnogoraca (pretežno), Albanaca, Vlaha, Romana i dr. U crnogorskoj državi odnos prema Bošnjacima, koje su nazivali Turcima, bio je mnogo tolerantniji nego u drugim državama Balkana. Tako je, na primjer, dva mjeseca nakon završetka rata 1878. godine crnogorski Senat izdao naredbu "da ko ima posla može slobodno oditi u Turske gradove... Isto tako Turci mogu na naše pazare dolaziti..."²⁸ Kralj Nikola je 1905. godine izdao dekret o toleranciji prema muslimanima.

Bošnjaci Crne Gore su dio naroda koji je od 1971. godine označavan kao muslimanski. Među Muslimanima SFR Jugoslavije, kako ističe E. Mušović, "mogu biti samo regionalne razlike, što je isto i sa drugim balkanskim narodima, a sve drugo je nebitno i svedeno na nešto što u biti ne menja njihov status, njihovu celovitost i identitet".²⁹ Tako zaključuje i Š. Rastoder, koji kaže: "Svijest o nacionalnom pripadništvu na Balkanu se ne može situirati u ramove državnih i istorijskih granica nacionalnih država, već samo unutar krugova i svijesti o pripadništvu širim nacionalnim zajednicama rasutim u različitim državama".³⁰ Bošnjaci imaju sve karakteristike koje su neophodne za formiranje naroda, prema teoriji Antony Smitha objavljenomj 1993. godine pod nazivom *The Ethnic Sources of Nacional-*

²⁷ Grbo, I. 2001: *Bošnjaštvo danas - kriza identiteta*, Godišnjak BKZ "Preporod", Sarajevo, str. 44.

²⁸ Andrijašević, Ž. 2000: *Muslimani u crnogorskoj državi, od lojalnosti do patriotizma*, Almanah 13-14, Podgorica, str. 147.

²⁹ Mušović, E. 1995: *Crnogorski Muslimani, Identitet Bošnjaka-Muslimana* (Zbornik radova sa naučnog simpozijuma u Plavu), Centar za kulturu - Plav, str. 63.

³⁰ Rastoder, Š. 2003: *Tradicija njegovanja nihilizma*, "Publika", Podgorica, str. 15.

ism, a to su: zajedničko ime, mit ili zajedničko porijeklo, dijeljenje sjećanja, zajednička kultura, spona sa istorijskom teritorijom ili domovinom, mjerilo solidarnosti.³¹ Svi su djelovi bošnjačkog naroda i zvanično, osim u Crnoj Gori, napustili ime koje su im drugi nametnuli, a koje su i oni u datim okolnostima prihvatili, i povratili svoje istorijsko, narodno, pravo ime Bošnjak. Bez obzira kako se pripadnici ovog naroda izjasnili na sljedećem popisu (Bošnjaci, Bošnjaci-Muslimani, Muslimani, Crnogorci-muslimani itd.), što je njihovo pravo koje im niko ne osporava, oni ne mogu biti ništa drugo osim Bošnjaci, a tako će ih i pripadnici drugih naroda smatrati.

Bošnjaci su autohtoni i konstitutivni narod države Crne Gore, što je neophodno da se i u Ustavu konstatuje. Prema tome, njemu je matična država Crna Gora. Njegovo ime ne može nikako biti povezano sa njegovim pravima, ulogom i obavezama, odnosno ustavnim položajem u državi u kojoj živi - Crnoj Gori, koja je njegova domovina.

Bošnjaci Crne Gore su i dio bošnjačkog naroda, nekad jedinstvenog na čitavom prostoru bivše Jugoslavije. Prema tome, bošnjački narod je matični narod Bošnjaka Crne Gore.

³¹ Lejlić, A. Isto, str. 50.

Zećo TUTIĆ*

SLOBODA MISLI I IZRAŽAVANJA NOMEN EST OMEN

Ovaj rad u osnovi predstavlja pokušaj da se problematika ljudskih prava i sloboda približi aktuelnom političkom trenutku koji žive Bošnjaci u Crnoj Gori, prvenstveno imajući u vidu činjenicu da budući popis stanovništva predstavlja priliku za slobodno izjašnjavanje i, nadam se, konačno određivanje našeg nacionalnog imena. Određivanje imena jednom nacioni koji vjekovima egzistira na ovim prostorima ukazuje da se ovdje ne radi o pukom davanju imena već o nastojanju tog naciona da i nominovanjem svog imena sačuva svoje običaje, jezik, kulturu i tradiciju i sve drugo što čini identitet jednog naroda. Formiranje identiteta predstavlja veoma suptilan i dinamičan proces koji uvijek nailazi na otpore kako unutar samog etniciteta iz razloga sputanosti, straha, osjećaja inferiornosti tako i u odnosima prema drugim, ponajviše zbog neznanja, ksenofobičnosti i otpora da se dođe u kontakt i uspostavi zdrav i ravnopravan komunikacioni sistem između različitih etničkih grupa i civilizacijskih krugova uopšte.

Zašto Bošnjaci u Crnoj Gori imaju problem nominacije svog istorijskog imena, zašto po tom pitanju postoje opstrukcije, prvenstveno od pojedinih predstavnika ovog naroda. Odgovore na ta i mnoga druga pitanja treba tražiti u nama samima. Naime, naša slabost oličena kao politička nedefinisanost i nedovršenost nacionalnog strukturiranja dovela nas je do toga da još uvijek radije prihvatamo tuđe obrasce i vrijednosti nego svoje, što za posljedicu ima održavanje u životu naših predrasuda kojima robujemo i na osnovu kojih pristajemo na podređen položaj. "Borba za ljudska prava i za slobodnog pojedinca u biti predstavlja borbu protiv predrasuda". (Krleža)

Shvatajući važnost trenutka i našu istorijsku odgovornost, ovu i slične sesije doživljam kao pokušaj razbijanja predrasuda koje su se taložile posljednjih decenija i inaugurisanja duha dijaloga kao pozitivne emanacije, dijaloga koji mora biti ravnopravan i koji mora poštovati snagu argumenata

* Pravnik, direktor JU Radio Rožaje

a ne snagu političke, finansijske ili neke druge moći, a sve u cilju postizanja konsenzusa i odgovora na dilemu - kako nam je ime.

Pored široke lepeze tema koje korespondiraju sa zadatom temom ove sesije "Muslimani-Bošnjaci, kako vam je ime", mislim da će tema *Političkih i građanskih prava* pobuditi pažnju i da će pomoći da se određene predrasude kod Bošnjaka u Crnoj Gori otklone i demistifikuju a sve u cilju profilisanja ovog naciona kao modernog evropskog naroda, u kontekstu toga je i sam izbor teme *Sloboda misli i izražavanja* koja svakom pojedincu garantuje i omogućava kritičko promišljanje i nesmetano učesće u političkom životu.

ISTORIJSKI RAZVOJ IDEJE LJUDSKIH PRAVA

Razmatranje pitanja političkih i građanskih prava i sloboda uopšte i slobode misli i izražavanja, konkretno, ne može se započeti bez prethodne elaboracije istorijskih procesa koji su usloveli nastanak, faze i punu implementaciju ljudskih prava kao tekovine i produkta ljudskog duha u posljednja dva vijeka. Definisati pojam ljudskih prava nije nimalo jednostavan posao zato što još uvijek ne postoje konzistentna i cjelovita mišljenja o pojmu ljudskih prava, naročito što njihova sadržina pored pravnih sadrži sociokulturološke i politikološke komponente što opet zahtijeva šire sagledavanje i elaboriranje ove problematike. Posao oko definisanja ovog pojma dodatno otežava postojanje različitih nivoa demokratije, političkih sistema, kultura, običaja i civilizacija, ipak, postoje definicije koje iako još nisu opšteprihvaćene, naročito od međunarodne zajednice mogu zbog svoje sveobuhvatnosti poslužiti za jasnije razumijevanje ovog fenomena. Dakle, ljudska se prava definišu kao:skup državnih i međudržavnih normi o ličnim, političkim, socijalnim i kulturnim pravima i slobodama čovjeka kao ljudskog bića, pojedinca ili pripadnika određenog etnosa.

Ljudska prava se ostvaruju pojedinačno ili u kolektivitetu sa drugim ljudima bez obzira na boju, rasu, pol, nacionalnu, etničku i vjersku i svaku drugu razliku među ljudima, njih utvrđuje država, regionalna ili međunarodna zajednica svojim ugovorima, konvencijama, paktovima i deklaracijama a ozakonjuje, štiti i implementira država potpisnica svojim normativnim aktima.

Istorijski posmatrano pitanje ljudskih prava datira od najranijih vremena ljudske civilizacije. Naime, još su se grčki filozofi sofisti bavili problemom ljudskih prava, zatim nastupa dug period istorijske i civilizacijske teme, da bi se tek u 18. vijeku ovo pitanje ponovo aktualizovalo preko racionalizma i teorija o prirodnom pravu, koje uistinu predstavljaju preteču današnjeg poimanja i shvatanja problematike ljudskih prava i sloboda. Rješavanje pitanja ljudskih prava nikad nije predstavljalo izraz dobre volje i

demokratičnosti vladara, već je to uvijek bio rezultat revolucionarnih dešavanja u određenim historijskim epohama kroz koje je čovječanstvo prolazilo na svom putu izgrađivanja humanijih odnosa među ljudima i državama.

Prvi pisani dokumenti o ljudskim pravima:

Medinska povelja 623. godine

Magna charta libertatum 1215. godine

Vinodolski zakonik 1288. godine

Habeas corpus act (Zakon protiv zakona bez presude) 1679. godine

Bill of right (Povelja o pravima) 1689. godine

Američka deklaracija o nezavisnosti 1776. godine

Francuska Deklaracija o pravima čovjeka i građanina 1789. godine

Danas ovi dokumenti imaju historijsku vrijednost s obzirom na uslove i historijski kontekst u kojem su donijeti. Suvremeni, temeljni dokumenti koji se bave problemima ljudskih prava su donijeti od strane UN:

Povelja UN donijeta 1945. godine kojom su postavljeni temelji novim međunarodnim odnosima i mehanizmima zaštite ljudskih prava i sloboda.

Univerzalna deklaracija iz 1948. godine, čija je osnovna intencija da svi narodi, sve države i svaki pojedinac imajući na umu Deklaraciju teže da učenjem i vaspitanjem doprinesu poštovanju prava i sloboda čovjeka.

Ova dva dokumenta, iako temeljnog karaktera, ipak nisu bili obavezujući za zemlje koje su ih ratifikovale pa se prešlo na drugu fazu zaštite ljudskih prava. Naime, pristupilo se donošenju dokumenata u formi međunarodnih ugovora koji su imali obavezujući karakter za zemlje potpisnice, u ovom radu pomenuću samo dva ugovora koja se bave pitanjima zaštite građanskih i političkih prava prve generacije: Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima i Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima koji su donijeti 1966. godine a počeli se primjenjivati deset godina kasnije i koji su do sada ratifikovani u 130 država.

PRAVO NA SLOBODU MISLI I IZRAŽAVANJA

Ova dva prava imaju specifičan položaj u odnosu na ostala prava iz grupe političkih i građanskih prava, prvenstveno iz razloga što su ona barometar dostignutog nivoa demokratičnosti u jednoj državi i predstavljaju jedan od bitnih segmenata realnih problema sa kojim se današnja društva susreću. Kada su u pitanju ova dva prava, često dolazi do njihovog međusobnog poistovjećivanja čak i u stručnim krugovima. Da se radi o dva posebna prava govori činjenica da se ona u klasifikaciji smještaju u dvije različite grupe. Sloboda misli uz pravo na život, zabranu torture, pravo na slobodu itd. svrstava se u grupu građanskih prava, dok se sloboda izražavanja uz pravo na mirno okupljanje, udruživanje, učešće u vlasti, slo-

boda izbora itd. smješta u grupu klasičnih političkih prava koja predstavljaju *conditio sine qua non* istinske demokratije.

Sloboda misli i izražavanja su zbog svoje specifičnosti i važnosti zaštićeni svim do sada poznatim instrumentima koji stoje na raspolaganju međunarodnoj zajednici. Ova dva prava su nezamisliva jedno bez drugog. Naime, sloboda misli predstavlja jedan unutrašnji proces formiranja mišljenja koji podrazumijeva mogućnost da se dopre do više podataka, ideja i informacija na osnovu kojih će se iskristalisati stav o pojedinim pitanjima, a sloboda izražavanja predstavlja nastavak, odnosno eksternilizaciju slobode mišljenja kroz različite oblike: izjave, tekstove u medijima, muzička i slikarska djela itd. U raspravama o slobodi misli i slobodi izražavanja još uvijek ne postoji terminološka usaglašenost, jer se za slobodu izražavanja često koriste izrazi: sloboda govora, sloboda štampe, sloboda informisanja, sloboda medija itd. Sloboda misli i izražavanja su veoma važni za određivanje stepena demokratije i služe kao slikovit pokazatelj stanja i nivoa ljudskih prava u državi, jer ova dva prava kriju "opasnost" iz razloga što su u početnoj fazi nastajanja misli ili stava nedostupni bilo kakvom obliku kontrole sve dok se ne materijalizuju, odnosno, dobiju svoju formu u realnom svijetu, kada postaju predmetom kontrole i ograničenja države koja ima interes da ih spriječi ili makar svede na najmanju moguću mjeru. Tada se dolazi do osnovne dileme: kakvu svrhu imaju politička prava bez postojanja realnih uslova za formiranje slobodne ličnosti, odnosno može li pojedinac biti kritičan bez slobode misli i izražavanja mišljenja.

Standardi zaštite slobode izražavanja razvili su se naročito u posljednjih 50-tak godina, tako Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima u članu 19. ističe: Svako ima pravo na slobodu mišljenja i izražavanja, što obuhvata pravo da ne bude uznemiravan zbog svog mišljenja, kao i pravo da traži, prima i širi obavještenja i ideje bilo kojim sredstvima i bez obzira na granice.

Ovako široko postavljena sloboda izražavanja ipak ima određena ograničenja kojim se osporava njena apsolutnost, jer je njeno uživanje limitirano sa posebnim ograničenjima kao što su cenzura, registracija, administrativna kontrola, pravo na demant, odgovor i ispravku itd.

Ograničenja slobode izražavanja su svakodnevna i brojna zato je veoma teško izvršiti njihovu klasifikaciju, ipak kao dominantna se mogu izdvojiti:

Posredna ograničenja koja su rezultat zloupotreba, obično političkih, finansijskih i vjerskih lobija i centara moći.

Neposredna ograničenja koja postoje u sferi rigidnih političkih propisa koji tretiraju ovu problematiku a što je u direktnoj vezi sa postojanjem ili nepostojanjem demokratskog ambijenta u pojedinim državama.

Obavezna ograničenja, to su ograničenja koja imaju za cilj pozivanje na vjersku, rasnu ili nacionalnu netrpeljivost, kao i ratna propaganda.

Fakultativna ograničenja koja se odnose na :

- Zaštitu i poštovanje prava, ugleda i časti drugih;
- Zaštitu nacionalne bezbjednosti;
- Zaštitu javnog poretka;
- Zaštitu javnog zdravlja;
- Zaštitu javnog morala.

Danas, makar u Evropi, preovladava stav da je sloboda izražavanja pravilo, a ograničenja da predstavljaju izuzetak.

ZAVRŠNE ODREDBE

Pravo na slobodu izražavanja je dio kompleksne materije ljudskih prava i sloboda čijim se stepenom i obimom realizacije određuje kvalitet života ljudi, mada je uživanje ove slobode uslovljeno karakterom vlasti koja je uvijek zainteresovana za kontrolisanje i intervencije u ovoj oblasti. Danas govoriti o ovoj temi je nemoguće sa aspekta država pojedinačno iz razloga sve prisutnijeg trenda ekonomske globalizacije za koju je karakteristično slabljenje institucija države i integrativnih procesa koji postoje među državama a manifestuju se kroz tehnološku, komunikacijsku, ekonomsku i političku međuzavisnost kao i činjenicu da je sve veći uticaj međunarodnih institucija koje se bave ovim pitanjima i koje posjeduju čitavu paletu sredstava podrške novim demokratskim projektima koji će ovo pravo podići na evropski nivo i koji će nametnuti novoformiranim državama, naročito državama Jugoistočne Evrope, koje dosta sporom dinamikom usvajaju standarde i pravila usmjerene na razvijanju i implementiranju propisa i stvaranja realnih pretpostavki za sveobuhvatnu demokratizaciju i afirmaciju prava na slobodu misli i izražavanja. Ova prava će i u budućnosti biti ograničavana, jer interes svake pa i najdemokratskije vlasti je želja da sebe prikaže u što boljem svjetlu a na od predrasuda i diktata političke ili ideološke prirode oslobođenom pojedincu je da svojom podrškom pomogne stvaranju demokratskih institucija i ambijenta za punu i sveobuhvatnu primjenu prava na slobodu misli i izražavanja. Odabir teme "Pravo misli i izražavanja" za ovu sesiju nimalo nije slučajan najmanje iz dva razloga koji se prvenstveno odnose na dio naše političke elite koja i dalje živi u vremenu već poodavno samourušenog komunizma koji je na specifičan način pokušao i nije uspio da riješi nacionalno pitanje priznavanjem osnovnih folklorno obojenih nacionalnih prava kao i nedostatak hrabrosti te elite da bez kompleksa i na slobodan način iznesu svoje stavove po ovom i mnogim drugim pitanjima i da tako doprinesu bržoj i sveobuhvatnijoj defetišizaciji nacionalno obojenih dilema, jer sloboda pojedinca postoji kao norma svake druge slobode i ona svoj puni procvat doživljava u kolektivitetu – nacioni kojem pojedinac pripada.

Amer RAMUSOVIĆ*

SVOJIM NACIONALNIM IMENOM NE DOVODIMO NIŠTA I NIKOG U PITANJE

Pripremajući se za ovaj skup nijesam mogao da odagnam od sebe jednu misao Meše Selimovića, parafraziraću je, da ne postoji narod kao što smo mi s kojim se istorija tako poigrala kao s nama. Ova Mešina misao izgleda mi vrlo razumna, razložna, opravdana, ali i prihvatljiva iz, najmanje, dva razloga. Prvo, nema spora da smo narod i tim pitanjem se ovaj skup ne može i neće baviti, makar što se mog stava tiče. To je neosporno i nediskutabilno. Siguran sam u to da smisao ovog skupa nije to pitanje, inače da mi se čini da jeste ja na njemu ne bih učestvovao. Učestvujem na ovom skupu zato što mislim da je ta činjenica neupitna. Drugi razlog prihvatljivosti parafrazirane Mešine misli jeste u tome što sadrži određeni stepen melanholične tragičnosti našeg naroda, koja se sastoji u tome da mi u XXI vijeku raspravljamo o svom imenu isto kao da smo tek u nastanku. Srećni narodi, makar Evrope, gdje mi živimo i čijoj zajednici naroda pripadamo, to pitanje su davno riješili, prije nekoliko vjekova, a mi danas govorimo o svom imenu.

Kada je riječ o našem imenu, usuđujem se pred ovako eminentnim skupom intelektualaca izložiti nekoliko okvirnih teza za naše razmišljanje, ali mislim i korisnih za dolazak do definitivnog rješenja o kojem danas govorimo.

1. U filogenetskom smislu smo autohton narod ovog prostora. Nijesmo niotkud došli, ovdje smo i tu ćemo i ostati. Imali smo plemenskih dislokacija, kasnije dislokacija kućnih zajednica i porodica s jednog prostora na drugi. Prema tome, imamo istorijsko pravo življenja i punog nacionalnog postojanja na ovom području. Doduše, meni nije poznato da nam to neko osporava, ali bez obzira na to mislim da je dobro da se to istakne.

2. U istorijskom smislu smo star narod koliko i narodi s kojima mi živimo, odnosno koji s nama žive. Istorijska geneza naših naroda odvijala se

* Novinar

u isto vrijeme, što pokazuje i istorija u kojoj mi učestvujemo i koju mi gradimo. Nova zajednička istorijska činjenica naših naroda je i uspostavljanje nove državne forme između Crne Gore i Srbije. Sasvim je sigurno da će ona imati značajne posljedice u našem novom međunacionalnom profilisanju. Politički, državni okvir nacionalnog života uvijek ima veoma veliki značaj i uticaj na nacionalnu genezu.

3. S narodima s kojima živimo i koji žive s nama imamo bitnih razlika, ali i sličnosti. Specifičan smo i autohton narod, ali s narodima koji žive s nama imamo i sličnosti koje nam čine zajednički život, ne samo mogućim, već i poželjnim. O svojim specifičnostima, o svojoj autohtonosti ne govorimo da bi smo se s drugima konfrontirali nego da bi smo ih njegovali i dalje razvijali. Smisao ove rasprave nije u tome da govorimo o našim sličnostima i razlikama sa drugim narodima s kojima živimo, mada je to i naučno i politički vrlo značajna tema. Čovjek kao biće zajednice uvijek poprima karakteristike čovjeka s kojim živi. On ne samo da poprima čovjekove karakteristike s kojim živi, nego čak i prirode i okoline u kojoj živi. Svima nam je poznato veoma mnogo takvih tipologizacija u antropologiji. Takva situacija je i sa nacijom. Nacija je takva zajednica koja prima ali i koja utiče na karakteristike druge nacije. Procesi akulturacije svakog čovjeka i svake nacije su permanentna i društveno-istorijski relevantna činjenica. Nema nacija koje su "čiste".

4. Naša, manje-više, zajednička politička istorija imala je različite učinke. Naš etnogenetski put je autohton i originalan. Mi ne osporavamo autohtonost i originalnost geneze drugih naroda.

5. Autohtonost naše kulture je očigledna i apsolutna. Ali, mi nijesmo kulturna zajednica Crne Gore. Mi smo narod, odnosno nacija Crne Gore. Mi ne samo da imamo kulturnu autohtonost, mi imamo i političko-nacionalnu dimenziju. Imamo artikulirane političke interese kroz političke partije i organizacije i kroz svoju državu Crnu Goru, odnosno sada zajednicu Crnu Goru i Srbiju, čiji smo građani. To je naša država. Mi u njoj hoćemo potpunu nacionalnu i političku jednakost sa drugim njenim narodima u svim oblastima života i njenog postojanja. Ovim danas skupom jasno manifestujemo taj zahtjev i spremnost te vrste da ne prihvatamo nikakvu majorizaciju, već da se zalažemo za jednak položaj u svemu, uključujući i dobro i zlo, s drugim narodima naše države. Ne tražimo više, ali nećemo prihvatiti da imamo manje, nego što imaju drugi narodi s kojima živimo. Jedno od naših bitnih prava jeste i pravo na svoje ime. Kako ćemo se zvati je naša stvar i naše pravo. Za naš narod, za našu naciju vrlo je bitno ime. Smatram da Crna Gora kao država polaže prvi ispit pred našim narodom na ovom pitanju. Ne vjerujem da će neko pokušati da nam nametne svoje ime, ali ovim skupom dajemo do znanja da nećemo takav, eventualni pokušaj prihvatiti.

6. Sasvim je izvjesno da u našem narodu neće biti inkorporirano ime naše države. Ja ne smatram to tragičnim ni za naš narod ni za našu državu. To ne smeta ni nama, ni našoj državi da mi budemo njen narod, a da i ona bude naša država. Bezbroj je takvih država i njenih naroda danas u svijetu. Ona neće biti nama manje naša država, nadamo se da ni mi našoj državi nećemo biti manje njen narod, zbog toga što imamo različita imena. Bogatstvo svijeta je u njegovim razlikama. Budimo jednaki, i ravnopravni zbog različitosti, a ne zbog identičnosti. Identičnosti nijesu ravnopravne nego indentične, a razlike u demokratskom svijetu, kakav želimo da budemo, su ravnopravne i zato su jednake.

7. Mi hoćemo da budemo jednaki i ravnopravni u svakom pogledu s drugim narodima naše države i zato hoćemo da imamo svoje ime. Može se kazati i obrnuto, zato što imamo svoje ime priznajemo pravo drugim narodima na svoje ime.

8. Naše ime nema separarativističku ambiciju, ni javnu ni skrivenu. Na osnovu našeg imena ne tražimo dio države. Mi hoćemo cijelu državu, hoćemo da živimo slobodno i ravnopravno na njenoj cijeloj teritoriji zajedno s našim ostalim narodima.

9. Mi već imamo svoje nacionalno ime. Ono je izraz naše nacionalne autohtonosti u kulturološkom, u istorijskom, u političkom i svakom drugom pogledu. U odnosu na vrijeme kad je nastalo, promijenili su se samo politički okviri u kojima živimo. Sve je drugo, što se nacije tiče, ostalo isto.

10. Ne možemo se zvati kako neko od nas ili izvan nas hoće. Možemo imati ime koje dovoljno izražava autohtonost, samosvojnost i identitet. Nijedno ime nije proizvoljno. Svako ime ima svoje značenje, svoj smisao. Ime izražava biće, suštinu onog čije je ime. Izražava karakteristike njegove, u protivnom nije ime, već simbol. Mi ne samo da nećemo da budemo, nego mi nijesmo simbol, mi imamo svoje karakteristike, mi postojimo na sasvim konkretan, empirijski način. Simbole kao imena mogu imati samo apstraktno, misaono, a ne empirijski postojeća bića. Mi nijesmo nikakva apstrakcija, mi smo realnost, sviđalo se to nekome ili ne. Mi svoju realnost manifestujemo svakodnevno na bezbroj načina. I ovaj skup je danas manifestacija našeg postojanja sad i ovdje. Prema tome, ne možemo se zvati bilo kako. Naprotiv, moramo se zvati onako kako nam je ime kao u Srbiji, kao u Makedoniji, kao u Sloveniji, kao u BIH, kao u Evropi. Sve je to isti narod, pa se moramo zvati tako i tako zato što smo mi takvi i takvi, odnosno zato što smo to i to, a i Crna Gora je u Evropi.

12. I na kraju. Naše ime treba da ima istorijsku opravdanost. Ono ne samo da govori i treba da govori o onom šta smo bili i što jesmo, već treba da nam omogući da ono što jesmo održimo i još jače i bolje afirmišemo. Svi moramo biti svjesni toga da je naše ime politička činjenica, da ono ima

politički smisao i da je politički značajno. Ovo jeste naučni i intelektualni skup u mjeri u kojoj naučno i intelektualno govorimo. Ali, mi smo ovdje isključivo iz političkih razloga. Naši politički stavovi sigurno se razlikuju, ali te stavove trebalo bi da temeljimo na naučnim osnovama. Međutim, da je pitanje našeg imena naučno o njemu bi se napravio jedan istraživački projekat na nekom našem ili inostranom institutu u toku kojeg bi nam se dalo neko ime. Mi ne bi imali šta o tome da diskutujemo, niti bismo diskutovali. Ali, na sreću ili na nesreću, na radost ili na žalost, nekog od nas ili izvan nas, očito je da to nije tako, već da je ime našeg naroda eminentno političko pitanje. Nacija nije trenutno stanje, nacija je relativno trajna kategorija. Ona mijenja oblike i sadržaje svog postojanja, mijenja se s vremenom, ali opstaje u njemu, kao njegov tvorac ili svjedok. Nacionalni osjećaji jesu promjenljiva kategorija, jer je nacija živa pojava. Svaka nacija, pa i naša je trajna kategorija. Ne možemo davati ime naciji prema dnevno-političkoj ili nekoj drugoj potrebi, niti prihvatamo takvu ponudu. Svojim nacionalnim imenom ne dovodimo ništa i nikog u pitanje, ali isto tako ne dopuštamo nikome od nas, niti izvan nas, da dovodi u pitanje naše ime, sa bilo kakvim obrazloženjem i opravdanjem.

Mirsad RASTODER*

DALEKO OD MEDIJA

Golemo begenišem što učinismo čare, da se mahsuz sastanemo na hairli muhabet u šehar Podgorici.

Ove riječi odabrao sam kao sjenke iz sjećanja na: Amidžu, Daidžu, Nanu, rahmetli: Fatimu, Sadriju, Suta (Fetaha), Halila, Kuja, Rama, Kambera, Aziza, Ibaša, Arslana i druge pretke čije me duše određuju u koordinatnom sistemu bivstvovanja. Nijesam od onih koji su umišljali, kako doja (tobože), od mene sve počinje.

Hesapim (mislim) da ovdje kao takav nijesam izuzetak. Te da svi učesnici ovog skupa mogu slično izgovoriti. Naša djeca mnogo manje. Vrijeme i mediji otrgli su svoje. Primjerima hoću to da potkrijepim.

Ne tako davno, 1991. godine, jedna opštinska skupština, po dnevnom redu, oštro je osudila programsku orijentaciju lokalnog radija, jer je urednik (D.J.) vođen međukomšijskom i ekonomskom logikom emitovao "pozdrave i čestitke" od bike, deda, hale, i drugih iz familije. Otežavajuća okolnost bile su pjesme u kojima se pominju: Akovo, šadrvan, hairli, igbali, tabut, kurban, Ramazan, itd.

Našto ranije, sedamdesetih i osamdesetih, talasi državnog radija u Bihoru i drugdje, najčešće kroz otvoren pendžer, prenosili su poruke o svadbama, rođenjima i posebno odlasku u vojsku.

Npr. "Dragom Redžepu srećan odlazak u Jugoslovensku Narodnu Armiju i da bude dobar vojnik čestitaju majka, tata, sestre, braća, ded (Rušo), baba (Muhra), ujaci (Bajram i Šefko) i mnogobrojna rodbina."

Npr. "Dragoj Umi(h)ani Latić srećnu vjeridbu sa Eminom Mu(h)ovićem čestitaju majka Rabija, otac Fevzija, baba Džana, sestra Kadira, braća Mehmed, Miftar, Misin, bratanići Ajsel, Sanela, Melina i Ernad, ujaci (H)amid, Zito, Sead i mnogobrojna rodbina."

Radosni što je radio u pozitivnom kontekstu spomenuo njihova imena naručioc i čestitki i ostali (uz pjesme Lepe, Nedeljka i drugih) lagano su se

* Pravnik, novinar

privikavali na drugačije (moderno) izgovaranje personaliteta i rodbinskih titula. Naravno, uz nadu da će njihovom hasretu (sinu, unuku) baš to doprijeti da u jedinici i školi bude jednak sa ostalima.

Kroz pozdrave i čestitke može se pratiti i zanimljiva mutacija imena i uticaj drugih prostora. Svjedok sam da je Mirsad (Fazlagić) preko radija utrčao u Crnu Goru 1957. godine.

Taj pokušaj običnog čovjeka da se medijski samoistakne, motivisan je iskonskom potrebom integracije. Tu potrebu prepoznali su kreatori socijalističkog razvoja Crne Gore pa su krajem sedamdesetih odškrinuli vrata medija za već obrazovanu generaciju. Iz tog perioda izrasle su perjanice novinarstva u Crnoj Gori. Devedesetih oni su bili svjedoci, opštedruštenog posrnuća, učesnici svih pokušaja ljudskog otpora i sa kolegama čojske Crne Gore, rezbari pisanih mramorja zločina i to ne samo nad Bošnjacima/Muslimanima. Da Njih nije, već danas bi smo bili **daleko od medija**. U proteklih petnaest godina nijesu stasavali novi, pa i dalje samo crpimo kadrovske vrijednosti socijalizma. Činjenice su neumoljive.

U državnoj Radio-televiziji decembarsku platu 2002. godine primilo je 977 stalno zaposlenih. Među njima je i 31 osoba sa imenima koja ne bi preživjela "prozivku u vozu". Samo njih sedam imaju od tri mjeseca do tri godine radnog staža u RTCG, a ostali su započeli radni staž u periodu Socijalističke Republike Crne Gore. Od 1988. godine do danas u Radio-televiziji Crne Gore nije bilo ni pokušaja da se odgaji novinar iz bošnjačkog korpusa.

Urednik TV dnevnika u TVCG od osnivanja 1964. god., ni dana nije bio neko sa imenom "**Omer**". Direktori i glavni urednici, zatrpani partijskim i rodbinskim nalogima, nijesu imali kad da razmišljaju o multietničkoj ravnoteži. Na sreću **MI** nemamo razloga da se stidimo prepoznavanja po kadrovima stasalim u socijalističkoj Jugoslaviji, već da brinemo što nemaju adekvatne sljedbenike, pa nam se može desiti još veća udaljenost od medija.

Trošenjem tih kadrova Bošnjaci/Muslimani mogu ostati daleko od medijskih centara moći i prilike da utiču na programske sadržaje koji ohrabruju običnog čovjeka, naručioca čestitke iz naznačene priče, -da bez skrušenosti izgovori kako se zove i da je daidža, amidža piscu, slikaru, muzičaru i dr... Onim stvaraocima koji tek zaslužuju "oho-ho" priču. Ne samo na prigodnim manifestacijama nego prvenstveno savremenim jezikom medija, pozorišta i filma.

Podatak da na cetinjskom Fakultetu dramskih umjetnosti još nije upisan ni jedan student pripadnik bošnjačko/muslimanskog naroda svjedočiće o vremenu, dvostrukom nehatu i praznini u crnogorskom multietničkom ogledalu. Ogledalu koje potvrđuje da na ovom tlu vjekovima opstaje akšamluk, sevdah, varoški miletluk... Ne mogu oni dovijeka samo prigodno provirivati iza kulisa.

U svojoj bogatoj istoriji Crnogorsko narodno pozorište premijerno je odigralo "Hasanagicu" – Milana Ogrizovića u režiji Ahmeda Muratbegovića 1954. godine, a u režiji Vide Ognjenović 1965. godine. Balada "Omer i Merima" u režiji Miroslava Belovića producirana je u CNP 1970. godine.

Nije valjda da na crnogorskoj scenskoj riznici nije bilo mjesta za Ćamila Sijarića, Avda Međedovića, Huseina Bašića i druge orjentire bošnjačke identifikacije u Crnoj Gori.

Pozitivni primjeri, plod pojedinačnih uticaja, ne mogu da nadoknade institucionalnu nezainteresovanost za istraživanje, razvoj i prezentaciju bošnjačke kulturne specifičnosti kao dijela crnogorske stvarnosti.

Svijest o neophodnosti interetničkog, kulturološkog, urbanog dijaloga predugo ostaje deklarativna fraza.

U suprotnom, podgorička Stara varoš imala bi bar jednu restauriranu ulicu sa: kujundžilucima, terzijama, mehanama, tabhanama, ćemerima i tespičima... Atrakcija za goste u savremeno, uređenom gradu.

Zagledani u čehre političara dok govore o multikulturi, mediji nijesu stizali do suštine koju tek treba otkrivati ispod naslaga strijepnji i uzaludnih nadanja.

Dosta je bilo manipulacija.

Zdrava identifikacija sa crnogorskim društvom moguća je samo uz očuvanje identiteta svih posebnosti - vjekovnih obilježja ovog prostora. To nema svrhe deklamovati, već razborito bez epske lakirovke konstatovati i projektno institucionalizovati; omogućiti kreativni dijalog - sučeljavanje različitosti iz koga će pulsirati izrazi nove stvaralačke energije po kojoj će nas prepoznavati u okruženju.

Pojednostavljeno rečeno. **Vrijeme je da u Crnoj Gori živimo jedni sa drugima a ne jedni pored-iznad drugih. Jasno, to ne zavisi samo od većinske i drugih zajednica već još i više od nas i naše spremnosti da prerastemo poziciju Pepeljuge.**

U domovini Crnoj Gori ja sam čestica između Amidže, Daidže, Nane i ostalih sa početka priče i četvorogodišnje kćerke Hane koja kaže da je Bošnjakinja iz Crne Gore.

PS: Prodavcima muslimanstva preporučujem da pročitaju "HADISE", tamo je lijepo zapisano.

"Najbolji musliman je onaj od čijeg jezika i ruke su spašeni ostali muslimani."

Sabahudin DELIĆ*

IDENTITET KAO SUDBINA

Zapis o izvoru

Rastvorio sam se
I potekao
Potocima
Rijekama
Morima
Sada sam tu
Bez sebe
Gorak
Kako svome izvoru
Da se vratim?

(Mehmedalija-Mak Dizdar)

Ne bez razloga sam ovaj kratki prilog zadatoj temi započeo stihovima Maka Dizdara koji, možda kao nikad do sada, pozivaju na duboko promišljanje i upit.

Čovjek nije samodovoljno biće. Uvijek i na svakom mjestu čovjek uvijek svoj vjekuje u zajednici sa ostalim pripadnicima svoje vrste. Još je Aristotel govorio da izvan zajednice čovjek nije to što jeste i ne može opstati, izvan društva opstoje samo zvijeri i besmrtni bogovi. Već od samog rađanja, socijalni milje utiskuje u čovjekovu svijest svoje tragove, svi smo zatočeniци vremena i prostora u kome se odigrava naše postojanje. Naše zajedničko bivstvo sa drugim ljudima izgrađuje institucije koje, svojom moći, daju slike o nama, daju svoja shvatanja smisla ljudskog života, njegovog položaja i uloge u svijetu (država, narod, porodica, vjerska zajednica, itd.). Običaji koje zatičemo ugledavši ovozemaljsku svjetlost već uve-

* Profesor, pomoćnik ministra za manjinske narode

liko usmjeravaju naš život, običaj prenosi poruku klišeja našeg ponašanja i traži poštovanje svojih pravila. Stoga, čovjek sebe ne može sresti dolazeći spolja »ne može sebe nikad sresti kao što u polju svoga okolnog svijeta zaštićuje Zemlju i Nebo, stijene, rastinje, životinje« (Fink).

Kao biće koje posjeduje specifične oznake, čovjek je razvio karakteristične i posebne oznake koje nemaju druga živa bića. Potreba za udruživanjem, emocionalnom vezom sa drugim; potreba da se nađe svoje mjesto i svoja uloga u svijetu; potreba da se bude dio neke zajednice, punopravan, priznat i prihvaćen član društva; potreba da stvara, da ne bude samo kreature nego i kreator; potreba da bude određena i posebna ličnost; potreba da razumije i shvati zbivanja u okolini itd. – sve su to ljudske specifičnosti koje se ne stiču u toku svog života, one se formiraju u toku ljudske istorije i prenose nasljeđem.

Savremeno društvo, sredstvima naučnih i tehničkih dostignuća, otrglo se zatvorenoj prošlosti, ljudski rod snagom svoga uma teži novoj dominantnoj poziciji u odnosu na okolinu. Ne postoje udaljeni svjetovi u ovoj Gutenbergovoj galaksiji, sredstva komunikacije omogućavaju uvid u dešavanja na suprotnoj strani našeg životnog prostora. Međutim, u ovom i ovakvom okruženju čovjek često biva spriječen u zadovoljenju pomenutih, a za njega presudno značajnih, potreba.

Jedna od osnovnih, specifično ljudskih potreba, je i potreba za identitetom, odnosno potreba da se, na izvjestan način i po izvjesnim kriterijumima, ljudi razlikuju od drugih ljudi. Načelo identiteta je najdublji dio čovjekove biti, strah od gubitka identiteta izgrađuje nove razlike, a ne mali broj je onih koji kažu da se zapravo identitet i formira u otporu.

Čovjek je sebi stvorio višestruk identitet, koji može biti određen po različitim kriterijumima: mjesto rođenja, državljanstvo, profesionalna orijentacija, identitet po hobi, jezički, nacionalni, vjerski i dr. (Pljevljak, državljanin Crne Gore, profesor, član muzičkog sastava, Bošnjak, musliman...). Pri tome treba imati u vidu da razni identiteti nemaju isti značaj za čovjekov život – profesionalni angažman ima primat nad hobiem, porodica nad krugom prijatelja itd. Također, neki identiteti su podložni promjenama, privremeni su (profesija, hobi, ime, politička opcija), a neki su konstanta koja prate pojedinca trajno (mjesto rođenja, nacionalnost, maternji jezik). Jako je značajno ne upasti u zamku i pojedinca svesti samo na njegov jedan identitet, ma kako on bio značajan.

Svaka društvena grupa, bilo primarna ili sekundarna, formalna ili neformalna, obrazuje se na principima uzajamnih odnosa članova koji je čine. Identifikacija sa određenom grupom, svijest o pripadnosti grupi nameće i obaveze prema grupi. Činjenica da postojimo, svijest o našem bivstvu-samosvijest kao temeljno znanje, prouzrokuje i svjesnost voljnog ili nevoljnog pripadanja određenoj grupi. Nacionalni identitet je samosvijest nekog

naroda o sebi. Hegel je smatrao da kolektivni duh nacije oblikuje državu i određuje istorijsku sudbinu nacije, što samo govori da svaka nacija mora proći kroz proces samopotvrđivanja. Nacionalni identitet se ne zasniva samo na želji ljudi da pripadaju određenoj zajednici i da nađu svoje mjesto u njoj, već mnogo više na zajedničkim karakteristikama pojedinaca koje ih u mnogome određuju i čine različitim od drugih – običaji, tradicija, jezik, kultura.

Ako je »jezik kuća bitka« (Hajdeger), onda on nije samo sredstvo komunikacije, već i jedan od osnovnih simbola identiteta zajednice i ispoljavanja njene samobitnosti. Jezik jednog naroda je onakav kakvim ga je oblikovao i odredio taj narod i zove se onim imenom kojeg je usvojio taj narod. Tokom svog istorijskog hoda, određena zajednica ljudi je u jeziku sublimirala više dimenzija svoje egzistencije, od običajnosti do kulture u najširem smislu njenog poimanja. Mora se imati na umu da jezička identifikacija nije presudna u oblikovanju samosvjesnosti i identiteta jednog naroda, jer nije rijedak slučaj da više naroda različitog porijekla, različitih kulturnih miljea, u različitim državama, govore istim jezikom.

Kultura i kulturni identitet jedne zajednice predstavlja kohezioni faktor unutar te zajednice i ujedno je osnovni momenat njene identifikacije. Kultura jednog naroda razvija osjećaj kolektivnog identiteta i na najjasniji način diferencira osobenosti različitih identiteta. Narod se prepoznaje u svojoj kulturi, ona je za narod alfa i omega njegovog postojanja. Ne kaže se bez razloga da kulturna asimilacija prethodi svakom drugom obliku asimilacije, te da je očuvanje kulturnog identiteta prva linija odbrane postojanja jednog naroda. Kultura jača integraciju jedne grupe, ali i njenu diferencijaciju spram druge. U toj različitosti kulturnih oblika multikulturnih sredina jedina opasnost je isticanje superiornosti jednog nad drugim kulturnim oblikom. Jednake mogućnosti za očuvanje, ispoljavanje i stvaranje kulturnih vrijednosti, kao i konzumiranje tih vrijednosti, a ne privilegovanost, uslov je opstanka tih kultura na jednom prostoru.

Preko tradicije se prenosi i razvija kolektivna svijest o etničkoj i nacionalnoj prošlosti. Nacionalna tradicija se, kao produkt specifičnog nacionalnog istorijskog hoda, stvara u okviru jednog naroda obuhvatajući kolektivnu svijest, manire ponašanja, svojstvene običaje, kulturnu baštinu itd. Očuvati tradiciju znači očuvati svoj etnički i kulturni identitet, pri tome ga ne suprotstaviti savremenim uslovima življenja. Slična situacija je i sa običajima koji, kao ustaljeni i dugotrajni načini ponašanja, umnogome određuju nacionalnu posebnost.

U oblikovanju nacionalnog identiteta, vjersko određenje ima itekako izraženu ulogu, ali ne i presudnu. Činjenica da postoje viševjerske nacije, te da je jedna vjera karakteristika više naroda, daje prostora ovakvoj konstataciji. Međutim, vjera kao zaokružen sistem poimanja života, čovjekove

svrhe i uloge, njegovog sistema vrijednosti i ponašanja, umnogome određuje njegov identitet, pa i nacionalni. Sve tri velike svjetske religije nisu samo teološko-teorijske postavke, već i praktične smjernice svakodnevnog načina života, tako da vjera na čovjeka (bilo da se radi o vjerniku ili nevjerniku), u određivanju njegovog identiteta, ima veoma važan uticaj.

Istorijske sudbine raznih naroda i njihovih država su potpuno različite, tako da se ne može govoriti o državi kao stubu nacionalnog identiteta. Nekad je prvo nastajala nacija koja je formirala državu, nekad država koja je rodila naciju, a današnjoj nacionalnoj i državnoj karti bi ponestalo boja.

I na kraju nešto o imenu. Ime je znak identiteta i veoma bitni dio onih koji ga nose. Lično ime koje nam roditelji našim rođenjem daju nije samo razlika od drugih i naša identifikacija, ono po automatizmu znači da polažemo prava za punopravno članstvo u različitim grupama: porodici, porodici, narodu, vjeri. Pitanje imena se uvijek postavlja pred određenu grupu koja stiče svoju samosvijest. Nekad dileme postaju produkt historijskih okolnosti, nekad novonastalih potreba, nekad samosazrijevanja, a nekad kao refleks političkog pragmatizma. Nije neuobičajeno, ali je teško objašnjivo, da se nekad traga za svojim identitetom i imenom. Ta potraga sa sobom nosi težak proces prihvatanja novog ili starog imena. To ni u kom slučaju ne znači odbacivanje tradicionalnih naslaga, jezika, kulture, načina življenja i običaja, već, naprotiv, novonastalo preimenovanje je produkt ovih komponenti. Ponovno određenje, ne po vjerskoj, nego po nacionalnoj identifikaciji (u našem slučaju) znači utemeljenje jednog naroda na određenom prostoru i priznavanje njegovog značaja i uloge. Nacionalni identitet se ne traži samo u prošlosti, on je zadatak sadašnjosti radi budućnosti. On nije unaprijed zadata priroda već rezultanta međusobnog prožimanja i preispitivanja, a njegovo ontološko etiketiranje određuje sudbinu i grupe i pojedinca. Svako nasilno utiskivanje bilo kakve promjene, pa i imena, izaziva animozitet i frustraciju. Razvijanjem samosvijesti pravi se otklon od ovakve zamke. Od vjkada se ljudska jedinka borila za svoj identitet. Ljudi su bar toliko znali da, ako izgubi svoj identitet, svoje ime, gubi i dostojanstvo, a dostojanstvo je glavna odrednica njegovog postojanja.

Iz naprijed izloženog, kao rezime ovog kratkog izlaganja i doprinosa iz moje perspektive ovom važnom pitanju, može se konstatovati sljedeće: čovjek ima kao svoju osnovnu potrebu potrebu za identitetom koji može biti višestruk; identiteti se mogu posmatrati segmentarno i u međusobnoj interakciji; nacionalni identitet je veoma važno čovjekovo određenje jer u sebi sublimira više slojeva njegove egzistencije; vjerski i nacionalni identitet nisu istovjetni, pa ih ne treba ni tako posmatrati, a iz toga proizilazi da se moraju drugačije i imenovati.

Hamdo KOČAN*

IME NAŠE SAVJESTI

Na našim prostorima pitanje nacije dugo će još biti aktuelno i o tome ne bi trebalo imati iluzija. Zato ova rasprava mora doprinijeti otklanjanju konfuzija. Mada intelektualci nijesu uvijek pouzdan oslonac razumijevanja viška istorije, potreba za društvenim angažovanjem intelektualne elite je nesporna i kod naroda na mnogo većem stepenu nacionalne emancipacije. Crna Gora, kao naša matična država, još nije trajno definisala državno pravni status a njen većinski narod prate duboke podjele i "lome" brojne kontroverze. Stanje u našoj nacionalnoj matici je još neizvjesnije pošto ni elementarno nijesu riješena mnoga pitanja. Mada je ime, pa i ime naroda stvar konvencije, vremenom postaje bitan dio njegovog identiteta, znak raspoznavanja suštine. Iako sve počinje davanjem imena mi smo, do danas gotovo na nultoj tački.

Koji su sve razlozi uticali da se u Crnoj Gori posljednji izjašnjavamo o promijenjenom imenu, u ovom momentu nije primarno. Važnije je da sagledamo da li 5–6 odsto populacije bilo kojeg naroda, nakon promjene njegovog imena objektivno ima razlog za dileme i debate kako će se nazvati. U ovoj raspravi, a ni inače, nije neophodno posezati za nekom posebnom argumentacijom o razlozima vraćanja našem starom imenu. Na prvom okruglom stolu gotovo da nije bilo ni jednog učesnika koji nije sugerisao prevaziđenost i neodrživost dosadašnjeg nacionalnog imena. Obiljem primjera i ilustracija vrlo precizno ukazano je na socio-kulturne, religijske, etnografske, putopisno literarne, muzičke, običajne i druge izvore u Crnoj Gori koji svjedoče da Bošnjak kao ime autohtonog naroda ovdje ima svoje korijene. Zato ne vidim ni jedan razlog da se opterećujemo navodnim nedostatkom bošnjaštva u našoj svijesti i tradiciji. To što je vještinom prekrajanja istorije, pogotovo, »školske« uporno potiskivana i sklanjana istina govori, prije svega, o drugima ali i o nama koji smo pristajali na njeno izobličeno lice.

* Politikolog

Iz mnoštva definicija nacije, za kontekst naše priče, najadekvatnijom se čini ona - Nacija je ono što hoće da bude nacija. Dakle, to je ona energija koja pronade način i vrijeme da se ostvari saglasno mudrosti - da ne možeš kad hoćeš, već kad možeš. U etničkoj mapi Jugoslavije, poslije Drugog svjetskog rata, dugo su kao kategorija istrajavali-nacionalno neopredijeljeni, mada je i bez pomoći demografa i sociologa bilo jasno ko su oni. Da podsjetim, većina prisutnih, imala je »privilegiju« na izbor čitave lepeze nacionalnih imena, osim na vlastito. U mojim, kao i u vašim ličnim dokumentima su jasni tragovi kako su drugi određivali šta smo, misleći da smo to, što oni misle da treba da budemo. Poneseni mladalačkim idejama nadilaženja usko nacionalnog imena, neki od nas, doprinosili smo dodatnom stvaranju konfuzije. Ime »Musliman« koje je legitimisao popis stanovništva 1971. god. iako odrednica za vjersku pripadnost, bilo je utoliko vrijedno što je, poslije dužeg vremena, prepoznalo jedan, do tada, bezimni narod, i pomoglo afirmaciju njegovog društveno-kulturnog i civilizacijskog supstrata. Možemo samo pretpostaviti kakvu su konfuziju, ličnu i nacionalnu dramu proizvodila ova nametnuta imena. Teško je naći primjer tolike pometnje, traumatizovanja i ignorisanja nečijeg identiteta. Za svo to vrijeme poput izbljedjele sjenke, staro ime Bošnjak, izranjalo je i uznemiravalo našu savjest.

Sada stižu savjeti da zadržimo postojeće ime, jer navodno ono bolje izražava našu autohtonost. Baš iz istih ili sličnih krugova osporavana je svojevremeno bilo kakva nacionalna posebnost. Danas su zabrinuti zbog imena Bošnjak jer ono navodno nosi prijetnju Crnoj Gori i podstiče velikodržavni koncept bošnjaštva. U tu besmislicu ne vjeruju čak ni oni koji je lansiraju. Čemu toliko uzbuđenja oko naroda koji je svim bićem sudbinski vezan za Crnu Goru kao matičnu državu. Danas se još očiglednije vidi naš ulog u sve ono što Crnu Goru afirmiše kao modernu, građanski profilisanu državu koja će poštovati sve vrste različitosti. Valjda imamo pravo i valjda nam se može tolerirati reafirmacija starog imena koje mnogo bolje izražava suštinu našeg bića. Nažalost, i jedan broj naših sunarodnika ne shvata o čemu se radi. Obrazovni sistem učinio je svoje, dok su oni drugi naviknuti da nekom ugađaju, ma koliko to bilo na vlastitu štetu. Sklon sam da povjerujem, kad bi najviše zvanične adrese blagoslovile naš izbor imena ovi ljuti protivnici postali bi Bošnjaci za čas posla.

Učesnici današnje rasprave imaju veliku odgovornost kako će osmisлити preporuku za promjenu imena jer ne bi bilo dobro da popis pokaže da se sadašnje jedinstveno nacionalno tkivo podijelilo i usitnilo. Kako stvari stoje postoje evidentne regionalne razlike u prihvatanju imena Bošnjak. Kada se dijele male društvene grupe to na njih najčešće ostavlja posljedice koje se ne mogu lako zacijeliti. Trebalo bi puno vremena da se ponovo integrišemo i postanemo ozbiljniji činilac političkog i kulturnog života Crne

Gore. Doduše mi to nijesmo ni ovako, ili nijesmo bar u mjeri u kojoj bi to trebalo biti. Da ne bismo upadali u neizvjesnost, treba da pomognemo, da se ljudi oslobode straha, da se ohrabre, kako bi imali više samopouzdanja, ali i da im nepristrasno razjašnjavamo sve što ih zanima iz prošlosti i što je mnogo važnije, savremenog života. Najvažnije je stvoriti klimu da građani na popisu slobodno iskažu ono što misle i osjećaju, a da zato ne polažu račun nikom, osim sebi. Niko ne smije da trpi bilo kakav pritisak, osim pritiska svoje savjesti.

Popis stanovništva testira našu zrelost i spremnost da prihvatimo ime naroda kojem pripadamo. Iako prolongiran više puta, zbog iznalaženja povoljnijeg trenutka i moguće konsolidacije u interesu većinskog naroda, budimo iskreni, dobro je došao i nama. I mi smo, u mnogo čemu, »čekali sebe«. Čekali da se oslobodimo snishodljivosti i straha i sada nam je valjda mnogo lakše da budemo pobjednici nad sobom. Naša rasprava pored deklaracije treba da rezultira i akcionim programom koji bi trebao da sadrži plan medijskih nastupa i raspored aktivnosti na terenu, kako bi do svakog sela i svakog građanina stigla jasna civilizovana i demokratska poruka koju šalje ovaj Forum. Nije neskromno reći da smo mi prilično reprezentativan sastav i dio svog naroda koji ima obavezu da argumentovano promišlja njegovu budućnost. To je, kako i u pozivu za raspravu s razlogom stoji, odgovornost ove generacije.

Niko se od nas ne zalaže da se zatvaramo u geto. Svih ovih godina značajno smo doprinosili da se Crna Gora demokratizuje, ubrza vlastito otrežnjenje i trasira put evropskim integracijama. Činjenica je, međutim, da u Crnoj Gori još postoje različiti svjetovi koji opominju na tragove nasilja, dubinu bola, mržnju i prezir koji smo preživljeli raspadom Jugoslavije. A što je najgore, mnogi ni dan-danas, ne iskazuju ni kajanje, ni žaljenje, zbog onoga u čemu su učestvovali prethodnih godina. I u ovdašnjem, kao u svakom nacionalističkom talogu, postoji velika energija mržnje i mnogo iskrivljenih ogledala u kojima se ne razaznaju i miješaju zločinci i heroji.

Zato je nužno da ovakvim i sličnim raspravama tražimo modele kojima ćemo štiti strateške ciljeve - održavanja i čuvanja identiteta, svjesni da je na Balkanu identitet manjinskih naroda uronjen u kiselinu koja ga stalno nagriza i izjeda. Prvi znak naše zrelosti i ozbiljno uporište očuvanja i afirmacije vlastite kulture koje je dalo rezultat bio je formiranje udruženja »Almanah«. Kroz časopis i izdavačku djelatnost prvi put saznajemo za mnoge pojave i procese a sa naše kulturne baštine najzad se razmiče veo i nestaju mnoge nedoumice. Današnji konsenzus o promjeni imena može biti samo zdrav demokratski impuls kojim pokazujemo da smo izašli iz razdoblja u kojem neko umjesto nas nameće rješenja a mi uginjemo rame-na. Mirenje sa dosadašnjim imenom pored ostalog bio bi i naš intelektualni grijeh. Za Crnu Goru kao otvoreno i slobodno društvo prava sloboda znači

slobodu svake zajednice da štiti one vrijednosti do kojih drži da su važne. Ako naše stvaralačke potencijale i vrijednosti budemo znalački iskoristili bićemo partner koji se uvažava. Tako će se i naši interesi i zaštita prava kao manjinskog naroda u novom Ustavu Crne Gore mnogo bolje valorizovati.

Rifat FERATOVIĆ*

ZAŠTO MORAMO IMATI SVOJE IME?

Čovjek se rađa, raste i umire a tokom svojeg života stupa u razne pravne i druge društvene odnose, u kojima se prepoznaje po svom imenu. Da bi mogao bitisati u svijetu on mora imati svoje ime. Logično je da se ime dobija nakon rođenja, ali i tu može biti izuzetka. Kako se Mi u Crnoj Gori još dogovaramo oko svog imena, ispalo bi da se Mi tek rađamo jer do sada nijesmo imali ni imena ni prezimena. Međutim, Mi nijesmo tek rođeni, naprotiv stari smo bar onoliko koliko i naši susjedi koji baš trenutno nemaju problema sa imenom. Problem je u tome što se sa našom sudbinom istorija poigravala i uvijek smo morali trpjeti ono što nas snađe samo da bi fizički opstali. Čovjek koji se cijeli svoj život bori za svoj fizički opstanak obično zanemari neke vrijednosti koje mu trebaju kao čovjeku. Mi ne smijemo zaboraviti ko smo, ne samo radi nas, već i radi onih koji će doći poslije nas. Do sada su nas drugi oslovljavali onako kako su nas doživljavali, ali ja ne bih o tome. Ja bih samo o onome šta nam je sada činiti.

Moramo biti srećni što smo uopšte došli u situaciju da slobodno razgovaramo i polemishemo oko svojeg imena. Za to trebamo biti zahvalni kako aktualnoj vlasti koja nam omogućava da slobodno iznosimo svoja mišljenja, nadam se bez straha po svoju budućnost, ali i zahvalni savremenim svjetskim zbivanjima koji su skrenuli pažnju, između ostalog, i na opšte ponašanje aktualne vlasti prema pravima manjinskih naroda. Na jednom skupu čuo sam od jednog predavača misao koja otprilike glasi »da Bošnjaci na ovim prostorima imaju onoliko prava koliko im je svijet dao«. Složio sam se sa ovakvim mišljenjem, jer nije bilo davno kada su naši sunarodnici otpušteni sa poslova samo zbog toga što su bili to što jesu, bivali proganjeni čak i fizički likvidirani, a da za to niko nije mnogo hajao. Zapravo živjelo se po principu »trpi šta te snađe«. Trpjelo se, padalo se i opet ustajalo i, gle čuda, na kraju toliko zavoljesmo svoju domovinu više od onih kojima je bila majka, a ne maćeha. Paradoks, ali to je baš tako,

* advokat, bivši sudija Vrhovnog suda

najviše zbog toga što smo uvijek poštovali državu koja nam pruži ako ništa drugo, a ono bar malo slobode. A i po Kur'anu smo dužni poštovati svoju državu, ukoliko ona nas poštuje.

Uvijek smo svojatani iz nekih političkih interesa. Hrvati su htjeli da budemo Hrvati, Srbi, opet da budemo Srbi (uvijek islamske vjeroispovijesti). Zapravo naša posebnost uvijek je osporavana kao što je osporavana i posebnost Bosne kao države. Čudno, nikako da svi shvate da nijesmo ni jedno, ni drugo, ni treće. Po mom mišljenju, sve je to rađeno sa namjerom i krajnjom konsekvencom da Bosna nije država bošnjačkog naroda. Možemo slobodno reći i da Bosna nije država od juče, već je nešto starija od svih u njenom okruženju i mislim da to nije sporno. U Srednjem vijeku ona je bila multikonfesionalna a pripadnici triju religija nazivali su sebe Bošnjanima. Bošnjacima su ih nazivali između ostalih Njegoš, knjaz Miloš i dr. Ovim imenom nijesu nazivani iz nekog nipodaštavanja tog naroda već zbog toga što je pretežno porijeklo tih ljudi iz Bosne, odnosno "zemlje soli". Tako, da svaki onaj koji misli da je riječ Bošnjak turska riječ podrugljivog značenja, ni u kom slučaju nije u pravu. Bošnjaci imaju svoj jezik, koji se skoro ne razlikuje od srpskog ili hrvatskog ali je ipak donekle različit od oba. Bošnjaci imaju niz svojih osobnosti, počev od svoje arhitekture, ishrane, jezika i sl. Bosanska kuća je izuzetno prijatan kutak za život i uvijek lijepa građevina. Naše kule su unikati, spomenici jedne civilizacije koja je bila dosta napredna ali nažalost puno ih je nestalo, a ono što ih osta svjedoci su jedne civilizacije i stepena našeg razvoja u ne tako davnom vremenu. U bošnjačkom jeziku koriste se najčešće riječi koje se donekle razlikuju kako od srpskog tako i od hrvatskog jezika. Čak i kod istih riječi imamo neke razlike, npr. kod bošnjačkog jezika imamo prisustvo slova »h«, u nekim riječima, što nije karkteristika za njemu dosta slične. Postoji osobenost bošnjačkog naroda u kulturi ishrane, u pjesmi folkoru i sl.

Svoju određenost kao naroda, osporavali su i osporavaju nam i dan-danas i neki naši uvaženi intelektualci, vjerovatno ne znajući da na taj način ponižavaju i devalviraju svoju naciju i na kraju gurajući je u kolektivitete kojima Bošnjaci ne pripadaju. Kao da se bježi od samog sebe. Zamislite da je jedan pisac svjetskog formata Meša Selimović, nekim slučajem, kada je sebe predstavljao u djelu »Sjećanja« rekao istinu kome pripada, mislim da sada ne bi imalo potrebe razgovarati o ovoj temi. Sadržina njegovih izvanrednih djela, njegovo mjesto rođenja, njegovo ime i sl. ukazuju da se radi o Bošnjaku, a on kao da nije to znao. Nasuprot njemu npr. jedan Adil Zulfikarpašić, bio je Bošnjak u vrijeme kada se mislilo da je ružno biti Bošnjak. Na žalost, ja i moja generacija čusmo za njega i njemu sličnim tek skoro. Da nije došlo do sloma komunističke vlasti i dan-danas naša svijest ka nacionalnom opredjeljenju bila bi ista kao i ranije. Međutim, zahvaljujući našim intelektualcima, u toku rata na prostorima BiH mi smo samoimeno-

vani svojim izvornim imenom »Bošnjaci« te je to ime sada u službenoj upotrebi na svim teritorijama bivših republika SFRJ, u kojima isti žive, sem kod nas u Crnoj Gori. Nas Bošnjake, odnosno ranije pripadnike muslimanskog naroda tim imenom oslovljava i zvanični svijet. Dejtonski sporazum je, po mom mišljenju, jedan od dokumenata koji potvrđuje ovu moju tvrdnju.

Ukoliko smo po Ustavu SFRJ iz 1974. god. bili Muslimani, ukoliko su u ostalim bivšim republikama, a sada samostalnim državama, naši sunarodnici preimenovani zahvaljujući svojoj samosvijesti u Bošnjake, nelogično da sada Mi kao dio tog naroda nijesmo ono što su sada oni. Ispalo bi da smo pametniji i svjesniji od drugih naših sunarodnika pa nećemo da pogriješimo kao što su to oni učinili ili je nešto drugo. Po meni to drugo je zapravo bezrazložno bježanje od samog sebe. Mnogi misle da nijesu Bošnjaci, jer ne žive na teritoriji Bosne ili u tom kontekstu da područja na kojima oni žive nikada nijesu bile teritorije Bosne. Drugi smatraju da je najpravičnije da se pišu kao Crnogorci, jer žive u Crnoj Gori, a ima i onih koji smatraju da su i dalje Muslimani, zadržavajući kontinuitet po tom pitanju kakav je bio riješen u SFRJ.

Smatram da svi oni ovakvih pogleda nijesu u pravu. Prvo, stoji činjenica da mnogi zaista žive na teritoriji, koja nikada nije bila pod ingerencijom Bosne kao države. Međutim, zar ne stoji činjenica da su naši Albanci na teritoriji koje zvanično nikada nijesu bile pod ingerencijom države Albanije pa ipak maltene nema nikoga od pripadnika tog naroda koji bi htio da bude drugo, sem Albanac. Zar nije to slučaj i sa Hrvatima koji žive na teritoriji Crne Gore. Ni jednih ni drugih pripadnika ovih naroda nije brojčano više od nas Bošnjaka na teritoriji Crne Gore ali ipak su samosvjesniji od nas. Oni koji misle da su Crnogorci, a ne Bošnjaci jer su se rodili i odrasli u Crnoj Gori, takođe nemaju osnova za takvu tezu. Vrlo je važno u životu kako te drugi po tom pitanju prihvataju. Iskustvo me uči da me Crnogorci nikada nijesu doživljavali kao Crnogorca. Doživljavali su me kao Turčina, poturicu ili Muslimana, sve zavisno od situacije. Ovo nije pravilo jer zaista u Crnoj Gori postoji dosta izuzetno časnih i poštenih Crnogoraca, kojima treba čestitati za sve što su uradili tokom ratnih dejstava na teritoriji bivše SFRJ ne samo za nas Bošnjake, već i za sve druge koji su bili ugroženi. Ti ljudi i danas istrajavaju na demokratiji i zahvaljujući njima izbjegli smo možda i najgore. Ali zašto se utrpavati nekome ko te ne osjeća kao pripadnika svoje nacije. Zar da služimo kao brojka iz čisto političkih razloga. U zadnje vrijeme u Crnoj Gori, među samim Crnogorcima, prisutna je uglavnom podijeljenost po pitanju budućnosti Crne Gore. Mnogi pripadnici našeg naroda stavili su se na stranu crnogorske opcije i, po mom mišljenju, tu su sasvim u pravu. Međutim, shodno svojoj brojčanosti ne participiramo nigdje u vlasti u dovoljnoj mjeri. Tamo gdje smo prisutni u vlasti,

prisutni smo uglavnom preko građanskih partija, a pitanje je da li i u tim partijama ima stvarne želje da se na funkcije postave najbolji naši kadrovi. U tim građanskim partijama, ima zasigurno dosta onih koji su u suštini tamo samo iz ličnih interesa. Zbog čega onda biti na spisku nacije za koju si pomalo strano tijelo. Meni je prosto smiješno kada čujem da neki Crnogorac muslimanske vjeroispovjesti brani npr. Crnogorsku crkvu od recimo ljudi iz Crne Gore koji se osjećaju kao Srbi. To mi je i nelogično, a to je i neprirodno. Ima jedna rimska izreka koja glasi »Semitam qui sibirion sapiunt, alteri monstrant viam« što u prijevodu znači »drugima pokazuju put oni koji za sebe ni stazu ne znaju«.

Oni treći, koji se osjećaju kao Muslimani, kao da zaboravljaju da je odrednica Musliman bila element negiranja naše posebnosti i prava na domovinu. Poistovječeni smo sa vjerskom pripadnošću, što je kasnije, raspadom SFRJ, bilo pogubno za stradanje Bošnjaka u svim regijama gdje su živjeli a bile su zahvaćeni ratnim dejstvima. Nakon sljedećeg popisa stanovništva, ljudi ovakvog opredjeljenja biće po mom mišljenju u toliko manjini da će biti neprimjetni kao subjekt bilo na kojem polju.

Smatram da smo mi pripadnici muslimanskog naroda iz bivše SFRJ, koji egzistiramo na teritoriji Crne Gore, po svemu Bošnjaci. Smatram da nas tako doživljavaju i naši susjedi, bar na većini teritorije Crne Gore. Mislim da će odrednica Bošnjak imati teži prolaz u južnim krajevima Crne Gore i tome se ne treba čuditi. Ljudi u tim krajevima teritorijalno su udaljeni i od Bosne i od Sandžaka, samim tim zbog suživota sa ostalima druge vjere i kulture a koji su daleko brojniji, poprimili su i neke specifičnosti ljudi sa kojima žive a neke svoje osobenosti su vremenom izgubili. Sve je to normalno i vremenom steći će se navika i na riječ »Bošnjak«. Primijetio sam da ljudi koji se osjećaju kao Bošnjaci, kada pristupe pred Sudom predstavljaju se ne kako se osjećaju, već onako kako oni smatraju da je bolje. Znači, ipak se i dalje plašimo svoje pripadnosti pred sudovima ili organima uprave. Za tako nešto zaista nema nikakve potrebe. Pripadnici većinskog naroda više će nas cijeniti ukoliko budemo to što jesmo, a na odrednicu Bošnjak vremenom će se svako uvo navići. Poznato mi je da su nakon ratnih dejstava na Kosovu sa svojim sugrađanima najviše problema imali baš oni koji su se u pogledu svoje pripadnosti različito predstavljali u različitim vremenima. Takvih nije bilo malo, a oni drugi koji su uvijek bili to što jesu, ako ništa drugo bili su prihvaćeni kao ozbiljni i stabilni ljudi.

Na kraju smatram da smo Mi danas u stanju da shvatimo da smo Bošnjaci, da živimo u svojoj kući, da ćemo pokazati da smo merhametli i pametan narod koji zna konačno šta hoće, kojeg će uvažavati svi koji sa njim dijele sudbinu na ovim prelijepim prostorima. To je moj lični stav uz ajet iz Kurana koja otprilike glasi »Ni Bog neće pomoći onom narodu dok on sam sebi ne pomogne«.

Hamdija ŠARKINOVIĆ

**KONFESIONALNI I NACIONALNI ASPEKT POPISA
STANOVNIŠTVA U CRNOJ GORI 1909-2003**

UVODNE NAPOMENE

U Crnoj Gori predstoji skori popis stanovništva, domaćinstava i stanova, prema stanju na dan 31. mart 2003. godine, u skladu sa odredbama Zakona o popisu stanovništva, domaćinstava i stanova u 2001. godini¹. Zakonom je bilo predviđeno da se popis sprovede u 2001. godini, ali je izmjenama i dopunama navedenog Zakona popis odložen, prvo za 2002.² pa za 2003. godinu³.

Zakonom je propisano (član 2) da će se popisom obuhvatiti državljani Republike Crne Gore, Republike Srbije, strani državljani i lica bez državljanstva, koja imaju prebivalište u Republici Crnoj Gori, bez obzira da li se u momentu popisa nalaze u Republici ili u inostranstvu, kao i navedena lica, koja imaju prebivalište u inostranstvu, a koja u momentu popisa najmanje godinu dana borave u Crnoj Gori i lica koja su zbog ratnih sukoba na teritoriji SFRJ izbjegla u Crnu Goru, a nemaju prebivalište u njoj, niti su stekli državljanstvo Crne Gore.

Za sva navedena lica će se popisati sljedeći podaci (član 4): prezime i ime, pol, datum rođenja i jedinstveni matični broj građana, naziv mjesta, odnosno naselja i opštine ili strane države u kojoj stanuju ili borave, odnosno rade ili pohađaju školu, učestalost vraćanja u mjesto stalnog stanovanja, razlog odsutnosti iz mjesta stalnog stanovanja.

Popis stanovništva vrše popisivači, kojima su lica obuhvaćena popisom dužna da daju podatke koji se traže od njih popisom i da na sva pitanja daju tačne potpune odgovore, sa izuzetkom podataka o nacionalnoj pripadnosti. Takođe, podatke o odsutnim članovima domaćinstva daje član doma-

¹ Službeni list Republike Crne Gore, broj 28/2000.

² Službeni list Republike Crne Gore, broj 12/2001.

³ Službeni list Republike Crne Gore, broj 38/2002.

ćinstva kome su podaci najviše poznati, a o djeci mlađoj od 15 godina roditelji ili staratelj, s tim da je popisivač dužan da u popisne obrasce unese podatke kako mu ih je dalo lice obuhvaćeno popisom.

Zakonom je sankcionisano nepostupanje građana koji ne daju podatke za sebe, odsutnim članovima domaćinstva, kao i roditelj ili staratelj za lice mlađe od 15 godina, kao i da dâ pogrešne podatke, a za naprijed navedene radnje je predviđena novčana kazna u iznosu od dvostrukog do desetorostrukog iznosa minimalne zarade u Republici. Novčana kazna u istom iznosu je propisana i za popisivača, ako protivno volji lica obuhvaćenog popisom zahtijeva da se to lice izjašnjava o nacionalnoj pripadnosti i ako blagovremeno i na propisan način ne obavlja poslove popisa.

Nadzor nad sprovođenjem popisa vrši republički organ nadležan za poslove statistike (član 17), koji pored ostalog utvrđuje metodologiju za pripremu, organizaciju i sprovođenje popisa, kao i sadržaj i izgled osnovnih i pomoćnih popisnih obrazaca, a samim tim i najznačajniji Obrazac P-1 Popisnicu. Popisnica sadrži 23 pitanja, od kojih na pitanje 11. stoji nacionalna ili etnička pripadnost, tako da su popisivači dužni da upišu nacionalnost, za razliku od dosadašnjih obrazaca gdje su bila ispisana imena svih naroda izuzev Bošnjaka.

1. Popis stanovništva u Kraljevini Crnoj Gori

Prvi zvanični popis stanovništva u Kraljevini Crnoj Gori je izvršen 31. XII 1909. godine. Prema popisu bilo je ukupno 10.659 muslimana, od kojih u Katunsko-riječkoj oblasti 38, u Zetsko-brdskoj 2.020, Moračkovasojevičkoj 7, Nikšićkoj 162 i Primorsko-crmničkoj 8.432.⁴ Područje tadašnje Crne Gore zahvatalo je površinu od 9. 475 km², dakle radi se o prostoru države izvan čijih su granica (do 1912. godine) i pljevljaska, bjelopoljska, beranska, rožajska i plavsko-gusinjska oblast koje su još uvijek bile u sastavu Osmanske imeperije i na kojem je živio najveći dio muslimana, koji se danas nalaze u sastavu Crne Gore. Prema podacima iz popisa iz 1909. godine, koji je rađen isključivo po konfesionalnoj osnovi, teško je utvrditi precizan broj stanovnika "muhamedanske" vjere po nacionalnoj strukturi, jer su pod tim pojmom podrazumijevani i nacionalni Albanci, kojih je bio najveći broj.

Već u sljedećem popisu, koji je izvršen 1914. godine, za bjelopoljski srez posredno bi se moglo doći do pouzdanih podataka, s obzirom da na ovom području nije bilo Albanaca u nacionalnom smislu, ili je pak njihov broj statistički bio zanemarljiv. Teritorija Bjelopoljske oblasti je poslije

⁴ Glas Crnogorca broj 7, 1911. godina.

uključivanja u sastav crnogorske države 1912. godine bila podijeljena na tri kapetanije - Bjelopoljsku, Brodarevsku i Šahovičku.

Bjelopoljsku kapetaniju su sačinjavale opština Rasovo, Koritska opština, Zatonska opština, Savinopoljska opština i Lozanska opština. Brodarevsku kapetaniju su sačinjavale: Brodarevska opština, Kanjska opština, Barska opština i Pavinopopljska opština, a Šahovičku kapetaniju Šahovička opština, Stožerska opština, Mojkovačka opština, Ravnorečka opština i Nedakuska opština. Po tom popisu, koji nije obuhvatao varoš Bijelo Polje, bilo je ukupno 34.627 stanovnika, od kojih 9.132 pravoslavni ili 26,37 %, muslimana 25.466 ili 73,54 % i ostalih 29 ili 0,08 %.⁵ Ovi podaci su iskazani u sljedećoj tabeli:

Tabela 1. Konfesionalni sastav stanovništva bjelopoljske oblasti 1914. godine

opština	pravoslavni	muslimani	ostali	ukupno
Mojkovačka	1.293	1.581	-	2.874
Ravnorečka	679	2.003	-	2.682
Stožerska	1.971	1.160	-	3.131
Pavinopoljska	641	3.230	29	3.190
Šahovička	384	2.819	-	3.190
Nedakuska	119	2.132	-	2.251
Lozanska	604	2.740	-	3.344
Zatonska	670	2.185	-	2.860
Rasovska	687	2.237	-	2.924
Savinopoljska	587	1.701	-	2.288
Koritska	792	2.426	-	3.218
Orahovačka	705	1.252	-	1.957
UKUPNO	9.132 ili 26,37%	25.466 ili 73,54%	29 ili 0,08%	34.627

U Prvom balkanskom ratu Crna Gora je zauzela, pored bjelopoljskog, i srezove beranski, pljevaljski, rožajsku, plavo-gusinjsku, pečku i đakovačku oblast i posjela Bojansku i Skadarsku krajinu,⁶ i proširila se za oko 7.000 km² novih teritorija sa oko 240.000 stanovnika, od kojih Muslimana i Albanaca-muslimana oko 160.000, Albanaca-katolika 20-25 hiljada i pravoslavnog življa oko 50-60 hiljada⁷. Teritorije pljevaljske i đakovačke oblasti privremenim sporazumom vojnih komandi, podijeljene su između Srbije i Crne Gore.

⁵ Bijelo Polje, *Grupa autora*, Stručna knjiga Beograd 1987, str 172-181.

⁶ Dr Branko Babić, *Politika Crne Gore u novooslobođenim krajevima 1912-1914*, Obod-Pobjeda, str. 128-135.

⁷ Dr Branko Babić, *Politika Crne Gore u novooslobođenim krajevima 1912-1914*, Obod-Pobjeda, str. 128-135.

U beranskoj opštini je formirano šest kapetanija, u rožajskoj oblasti sedam kapetanija, u pečkoj i plavskoj oblasti po pet kapetanija. U novooslobođenim oblastima su ustanovljene varoške opštine, s predsjednikom na čelu, i formirane su komande mjesta sa žandamerijom, kao organi vojno-upravne oblasti, u oblastima, kapetanijama i varošima.

U beranskoj oblasti su formirane beranska kapetanija sa četiri opštine i 21 sela i polička kapetanija sa četiri opštine i 30 sela, a u rožajskoj oblasti rožajska kapetanija sa četiri opštine i 52 sela. U ovim opštinama, po popisu je bilo 798 pravoslavnih kuća, kao i 2.568 muslimanskih kuća.⁸ Pljevaljska oblast je činila jedinstvenu kapetaniju, sa 4 opštine, 61 selom, sa 124 pravoslavnih i 1.003 muslimanskih kuća, svega 2.127 domova. U plavsko-gusinjskoj oblasti je formirana jedna kapetanija, sa sedam seoskih i dvije varoške opštine, sa 30 sela i 2.202 kuća.

U pečkoj oblasti je formirana pečka kapetanija sa pet seoskih opština, od sto sela i varoških opština, sa 5.545 domova, a u đakovačkoj oblasti jedna kapetanija, sa četiri seoske opštine od 37 sela i varoškom opštinom, sa ukupno 4.341 kuća.

Za plavsko-gusinjsku oblast, pečku i đakovačku kapetaniju nema podataka o nacionalnoj strukturi stanovništva, a prema nepotpunim podacima u plavsko-gusinjskoj kapetaniji bilo je 12.517 žitelja, od kojih muslimana 10.312, pravoslavnih 1.847, a katolika 358, u pečkoj oblasti bilo je 33.985 stanovnika, od kojih 26.736 muslimanske, 5.105 pravoslavne i 2.146 katoličke vjeroispovijesti, a u đakovačkoj kapetaniji je bilo 4.341 kuća i oko 28.640 stanovnika.

2. Popis stanovništva u Kraljevini SHS

Prvi popis stanovništva u Kraljevini SHS je organizovan i sproveden na sistematski način 1921. godine. Ovaj popis je vršen prema konfesionalnoj pripadnosti, a uz to postoje i podaci o maternjem jeziku, tako da ni rezultati ovoga popisa ne pružaju mogućnost za posredno i precizno ustanovljavanje tačne etničke strukture stanovništva, posebno u onim djelovima gdje se nalazilo izmiješano albansko i muslimansko stanovništvo.

⁸ Isto

Tabela 2: Konfesionalna struktura stanovništva po srezovima prema popisu 1921. godine

Srez	km ²	Broj Dom.	Ukupno	Vjeroispovijest					Jevreja
				Pravoslavnih	Rimokatolika	Grkokatolika	Evangelista	Muslimana	
Andrijevački	1275	5008	24624	18154	398	-	-	6081	-
Barski	963	7550	32363	15208	4410	25	7	12705	8
Beranski	987	4382	23864	14970	71	-	-	8822	1
Bjelopoljski	1215	5128	26147	12022	19	-	-	14105	-
Damirovgradski	595	4198	19649	19551	7	-	40	51	-
Kolašinski	1023	3167	14899	14714	31	-	1	153	-
Boko-kotorski	570	6859	31580	21430	9899	6	17	215	11
Niškički	1774	5552	29446	28967	270	4	-	205	-
Pljevaljski	1293	9400	26798	17305	134	-	-	9356	2
Podgorički	1158	7553	37168	29840	3506	-	2	3814	6
Cetinjski	1034	5692	26197	25497	394	-	-	291	6
Šavnički	1950	3667	18606	18606	-	-	-	-	-
UKUPNO	13837	68656	311341	236265	19129	35	67	55798	34

Dio statistike popisa iz 1921. godine

Редни број	С р е з	Површина у км ²	Број домаћинства	Присувно становништво по дефинитивним						
				Уопште	В е р о и с п о					
					православна	римо-католичка	грко-католичка	евангеличка	муслиманска	јеврејска
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1	Андријевички	1.275	5.008	24.624	18.154	388	—	—	6.081	—
2	Барски	963	7.550	32.363	15.208	4.410	25	7	12.705	8
3	Берански	987	4.382	23.864	14.970	71	—	—	8.822	1
4	Бјелопољски	1.215	5.128	26.147	12.022	19	—	1	14.105	—
5	Бутковски	—	—	—	—	—	—	—	—	—

3. Popis stanovništva u Kraljevini Jugoslaviji

Drugi popis u Kraljevini SHS (od 1929. Kraljevina Jugoslavija) izvršen je 1931. godine. I ovaj popis je vršen po konfesionalnoj strukturi i maternjem jeziku. Teritorijalno Crna Gora je bila u sastavu Zetske banovine a prostor današnje Crne Gore zahvatao je tadašnjih 12 srezova - andrijevački, barski, beranski, cetinjski, danilovgradski, kolašinski, kotorski, nikšićki, podgorički i šavnički, bjelopoljski i pljevaljski srez. I na osnovu ovoga popisa je veoma teško utvrditi tačan broj muslimana južnoslovenskog porijekla, posebno za one krajeve gdje su živjeli miješano sa etničkim Albancima islamske vjere, jer su u statistici iskazivani samo kao "muslimani" u konfesionalnom smislu.

Tabela 3. Konfesionalni sastav stanovništva po popisu iz 1931. godine

SREZ	Ukupno	V j e r o i s p o v i j e s t				
		pravosl.	rimokat	evangel	muslimana	ostali
Andrijevački	27.221	19.443	375	-	7.403	-
Barski	32.926	14.122	5.004	1	13.796	3
Beranski	31.003	18.523	162	1	12.314	3
Bjelopoljski	32.907	20.102	40	-	12.765	-
Cetinjski	27.496	26.429	810	3	221	33
Danilovgrad.	17.859	17.717	50	-	103	2
Kolašinski	15.826	15.690	121	-	90	2
Kotorski	38.989	24.715	13.702	53	421	98
Nikšićki	37.196	36.559	366	1	264	6
Pljevaljski	33.196	23.698	298	1	9.187	12
Podgorički	42.904	33.474	5.094	3	4.324	9
Šavnički	22519	22.320	1	-	150	48
UKUPNO	359.091	272.702	26.070	63	60.088	168

4. Popis stanovništva u Crnoj Gori poslije Drugog svjetskog rata

Prvi popis stanovništva poslije rata izvršen je 1948. godine. Ovo je ujedno i prvi popis na kojem je uvedena rubrika o etničkoj pripadnosti stanovništva. Naravno, tada to nije bilo pravo izbora, već jedino mogućnost da se u nacionalnom smislu izjasnite kao "Crnogorac" te bi, ukoliko bi se rezultati ovoga popisa bukvalno tumačili, Crna Gora toga vremena bila etnički najhomogenija republika u Jugoslaviji jer je, prema rezultatima ovoga popisa, u Crnoj Gori živjelo samo 387 ljudi koji su se izjasnili "neopredijeljen musliman". Odnosno, "statistički" su tada npr. u bjelopoljskom srezu živjela samo 4 "muslimana". U popisu 1948. godine, bilo je predviđeno da Muslimani slovenskog etničkog porijekla daju neki od sljedećih odgovora: "Srbin-musliman", "Hrvat-musliman", itd. ili "neopredijeljen-musliman", s tim što su pri obradi popisne građe "Srbi-muslimani" uključeni u Srbe, "Hrvati-muslimani" u Hrvate i "Makedonci-muslimani" u Makedonce, dok su "neopredijeljeni-muslimani" pod tim nazivom iskazani posebno. Naime, sve do popisa iz 1971. godine "Muslimani" nijesu imali mogućnost da se na popisima izjasne kao narod, što se vidi iz *Tabele u kojoj su dati rezultati popisa od 1948-1991 za područje Crne Gore i Srbije*. Naime, poslije odluke XX sjednice CK BiH od 17. maja 1968. godine, na kojoj je odlučeno da se konfesionalno ime "musliman", pretvori u etničko "Musliman", ono se kao

ime za narod pojavljuje u popisima 1971, 1981. i 1991. godine. Ako se uzme da je procenat broja "statističkih" muslimana rastao sa 0,26% u 1948. godini, na 1,53% u 1953. godini, 6,50% u 1961. godini, 13,26% u 1971. godini, 13,36% u 1981. godini i 14,57% u 1991. godini, onda bi prema pravilima statistike porast broja muslimana u Crnoj Gori po popisu stanovništva 1951. godine u procentima iznosio 659%, 1961. 477,19%, 1971. 229,11%, 1981. 11,16% i 1991. godine 14,77%. Naravno, da se u ovom slučaju radi o statističkom prividu u kojem nije postojalo pravo slobodnog izbora, već samo izbora onoga što se nudilo. Jedna od mogućnosti, od 1971. godine je bila da se izjasne kao "Musliman" u nacionalnom smislu, što su mnogi i iskoristili, kako pokazuje navedena tabela, bez obzira što je takvu odluku donio komunistički organ (CK BIH), koji formalno nije bio nadležan ni za područje Srbije niti Crne Gore.

Tabela 4. Muslimani u statistikama popisa za Srbiju i Crnu Goru 1948-1991.

GODINA	UKUPNO		MUSLIMANI		IZRAŽENO U %		Rubrika za narodnost
	Srbija	Crna Gora	Srbija	Crna Gora	Srbija	Crna Gora	
1948.	6.527.966	377.189	197.315	387	0.26	0.10	Neopr. Muslim.
1953.	6.979.154	419.873	81.081	6.424	1.16	1.53	Jugosl. neopr.
1961.	7.642.227	471.894	93.467	30.655	1.22	6.50	Musl (etn. pripad)
1971.	8.446.591	529.604	154.330	70.236	1.83	13.26	Musl. kao narod
1981.	9.313.677	548.310	215.166	78.080	2.31	13.36	Musl. kao narod
1991.	9.791.708	615.034	253.978	89.615	2.59	14.57	Musl. kao narod

4.1. Popis stanovništva u Crnoj Gori 1948. godine

U andrijevičkom srezu, prema popisu stanovništva bilo je ukupno 27.623 stanovnika, od kojih Crnogoraca 25.288, muslimana 4, u barskom srezu bilo je upisano 36.224 stanovnika, od kojih Crnogoraca 25.111, muslimana 170, u beranskom srezu bilo je upisano 37.375, od kojih Crnogoraca 36.786, muslimana 10, u bjelopoljskom srezu je bilo popisano 40.326 stanovnika, od kojih Crnogoraca 39.823, a muslimana 4, u cetinjskom srezu je bilo popisano 17.045 stanovnika, od kojih Crnogoraca 17.045, a muslimana 2, s tim što je Cetinje imalo poseban gradski status u kojem je popisano 9.038 stanovnika, od kojih 8.558 Crnogoraca, a 6 muslimana, u danilovgradskom srezu bilo je popisano 17.258 stanovnika, od kojih Crnogoraca 17.057, muslimana nije bilo, u durmitorskom srezu ukupno je popisano 21.449 stanovnika, od kojih Crnogoraca 21.418, muslimana nije bilo, u srezu hercegnovskom bilo je popisano 15.923 stanovnika, od kojih 11.328 Crnogoraca, a 15 muslimana, u srezu kotorskom bilo je popisano 16.076 stanovnika, od kojih Crnogoraca 17.816, a muslimana 3, u nikšićkom srezu je bilo popisano 31.888, od kojih 31.127 Crnogoraca, muslimana 68, a u samom gradu Nikšiću je bilo popisano 6.013 stanovnika, od kojih 5.599 Crnogoraca, muslimana 9, u pljevaljskom srezu je bilo popisano 29.921, od kojih Crnogoraca 29.827, muslimana 3, a u gradu Pljevljima je popisano 6.055, od kojih Crnogoraca 5.662, muslimana 26, i u srezu titogradskom je bilo popisano 36.871, od kojih Crnogoraca 30.188, a muslimana 12, dok je u gradu Titogradu bilo upisano 10.338 stanovnika, od kojih Crnogoraca 9.567 i muslimana 32.

Procentualno po srezovima broj Crnogoraca i neopredijeljenih muslimana je izgledao ovako: u andrijevičkom srezu Crnogorci su činili 91,54%, a muslimana 0,014%, u barskom srezu Crnogorci su činili 69,32%, a muslimani 0,015%, u beranskom srezu Crnogorci su činili 98,42%, a muslimani 0,026 %, u bjelopoljskom srezu Crnogorci su činili 98,75%, a muslimani 0,009%, u cetinjskom srezu Crnogorci su činili 99,50%, muslimani 0,011%, a u gradu Cetinju, Crnogorci 94,68%, a muslimani 0,066%, u danilovgradskom srezu Crnogoraca je bilo 98,83%, a muslimana 0%, u durmitorskom srezu je bilo Crnogoraca 99,85%, a muslimana 0%, u hercegnovskom srezu je bilo Crnogoraca 71,14%, muslimana 0,094%, u kolašinskom srezu je bilo Crnogoraca 99,26%, a muslimana 0,14%, u kotorskom srezu Crnogoraca je bilo 65,96%, muslimana 0,016%, u nikšićkom srezu je bilo Crnogoraca 97,61%, a muslimana 0,21%, a u Nikšiću Crnogoraca 93,11%, a muslimana 0,14%, u pljevaljskom srezu je bilo Crnogoraca 99,68%, a muslimana 0,01%, a u Pljevljima Crnogoraca 94,28%, a muslimana 0,43% i u titogradskom srezu Crnogoraca 81,87%, a mus-

limana 0,032%, dok je u gradu Titogradu bilo Crnogoraca 92,54%, a muslimana 0,30%.

4.2. Popis stanovništva u Crnoj Gori 1953. godine

Republika Crna Gora je novom teritorijalnom organizacijom bila podijeljena u deset srezova, a postojao je samo grad Titograd u okviru titogradskog sreza.

U popisu 1953. godine, lica koja su izjavila da su Muslimani, kao i ostala lica jugoslovenskog porijekla koja se nijesu bliže nacionalno opredijelila svrstana su u grupu "Jugosloveni neopredijeljeni".

Ukupan broj stanovnika u Crnoj Gori po srezovima se nije značajnije promijenio u pogledu nacionalne strukture, s tim da su "muslimani" svrstani u rubriku "Jugosloveni neopredijeljeni".

4.3. Popis stanovništva u Crnoj Gori 1961. godine

Nacionalna struktura stanovništva u Crnoj Gori prema popisu stanovništva iz 1961. godine data je u sljedećoj tabeli u odnosu na čitavu teritoriju Crne Gore, pošto Zavod za statistiku Crne Gore kao nadležni organ za popis stanovništva ne posjeduje podatke o nacionalnoj strukturi stanovništva za ovaj popis, jer u ovom vremenu nije izdavan od pomenutog organa Statistički godišnjak Crne Gore.

U popisu 1961. godine, došlo je do nove modifikacije u nazivu grupe Muslimana jugoslovenskog porijekla a, konsekvntno tome, izvršena je i promjena u klasifikaciji narodnosti. Lica jugoslovenskog porijekla koja su se osjećala Muslimanima u smislu etničke, a ne vjerske pripadnosti deklarirala su se kao "muslimani (u smislu etničke pripadnosti)"⁹.

4.4. Popis stanovništva u Crnoj Gori 1971-1991. godine

Popisom iz 1971. godine dozvoljeno je da se u rubriku za nacionalnost po prvi put piše ime Musliman u nacionalnom smislu. Nacionalno ime Musliman koje je ozvaničeno u Ustavu Republike Crne Gore 1974. godine¹⁰, a ime je dobijeno pod geslom »uzmi ili ostavi» kao poklon Saveza komunista Jugoslavije. Franc Molnar objašnjava: "Inicijativa dolazi iz Bosne i Hercegovine, od članova Komisije iz te republike. To su Osman Karabegović, Avdo Humo, Atif Purivatra. Bosna i Hercegovina je tada bila

⁹ Jugoslavija 1918–1998, Statistički godišnjak, Savremena administracija, Beograd, 1989, glava III, stanovništvo.

¹⁰ Vidjeti član 1. stav 2, "Službeni list SRCG", broj 1/74.

najhomogenija republika, ali smo znali da bi bila poprište krvavih sukoba ako bi došlo do međunacionalnih trvenja. Zbog toga smo ocijenili da je pravilan princip međunacionalnim odnosima u Bosni i Hercegovini veoma važan. Najprije se ramišljalo da se, što se tiče svih građana Bosne i Hercegovine, uvede termim Bošnjaci. Ova ideja nije prošla jer se znalo da bi Srbi i Hrvati odbili da se nazovu Bošnjacima, pa bi Bošnjaci bili samo oni koji su se tada izjašnjavali kao neopredijeljeni. Zato smo rekli "pošto se radi o ljudima koji nijesu ni Srbi ni Hrvati, nego se osjećaju kao posebna nacija, i ti ljudi su islamske vjere, rješenje bi moglo biti ime Musliman sa velikim slovom "M". Tendencije su bile da ne bude nikakvog povezivanja sa religijom i da se čak kao Muslimani izjašnjavaju svi oni građani koji se tako osjećaju, bez obzira na njihovu vjeroispovijest".¹¹

¹¹ Ljiljan, broj 150, od 29. 11. 1995. godine.

Tabela 5. Stanovništvo Crne Gore po popisu iz 1971. godine

	UKUPNO	N a r o d n o s t							
		Crnogorci	Hrvati	Makedonci	Muslimani	Slovenci	Srbi		
Crna Gora	529604	355576	9192	723	70236	658	39514		
Bar	27580	17769	273	18	2701	18	1208		
Bijelo Polje	52598	29862	67	10	18553	7	3493		
Budva	6106	3953	136	18	30	13	1469		
Danilov-grad	15073	14325	39	13	95	4	376		
Žabljak	641	5835	5	-	6	-	273		
Ivangrad	49351	31150	85	23	12362	29	3920		
Kolašin	13799	11982	75	36	151	11	1368		
Kotor	18917	10134	2612	16	98	65	3362		
Mojkovac	9833	9409	27	8	72	6	194		
Nikšić	66815	61565	272	81	11137	85	2442		
Plav	19542	5246	37	8	9401	5	584		
Plužine	9078	8182	23	14	99	-	651		
Plijevlja	46843	29606	43	29	8530	18	7923		
Rožaje	16018	2082	6	1	12483	4	189		
Tivat	6925	1647	3375	16	41	62	971		
Titograd	98796	73090	788	292	3626	184	5176		
Ulcinj	18955	3442	70	10	687	13	223		
Herceg Novi	18368	8581	1195	99	82	116	5216		
Cetinje	22024	21066	60	27	73	17	378		
Šavnik	6842	6650	4	4	9	1	98		

Tabela 5. Popis stanovništva 1971. godine

	N a r o d n o s t						Nepoznato
	Albanci	Ostali	Nijesu se nacionalno izjasnili				
			Svega	Po čl. 41. Ustava	Jugosloven.	region. pripad.	
Crna Gora	35671	2142	12668	521	10943	1204	3224
Bar	4273	105	1104	70	955	79	111
Bijelo Polje	38	171	332	11	293	28	65
Budva	26	52	323	18	285	20	86
Danilov-grad	56	49	78	-	73	5	38
Žabljak	-	6	11	2	9	-	5
Ivangrad	87	62	521	33	467	21	1111
Kolašin	37	15	101	31	56	14	23
Kotor	70	139	2320	34	2171	115	101
Mojkovac	11	21	52	-	31	21	33
Nikšić	321	210	624	43	421	160	78
Plav	3736	37	101	47	43	11	387
Plužine	25	28	14	-	13	1	42
Prijevlja	26	88	442	24	355	63	139
Rožaje	922	203	63	11	50	2	65
Tivat	32	57	711	39	634	38	13
Titograd	12156	642	2252	87	1846	319	590
Ulcinj	13706	64	639	32	522	85	101
Herceg Novi	83	116	2781	36	2553	192	99
Cetinje	66	73	180	1	149	30	86
Šavnik	-	4	19	2	17	-	51

Tabela 6. Popis stanovništva 1981. godine

	Nacionalno se izjasnili													Nepoznati	
	Nijemci	Poljaci	Romi	Rumuni	Rusi	Rusini	Slovaci	Turci	Ukrajinci	Vlasi	Ostali	Već su se izjasnili			
												kao Jugoslaveni	u smislu regionalne pripadnosti		
SR Crna Gora	107	45	1471	159	96	19	33	67	16	1	368	301	31243	1602	4338
Bar	11	9	20	10	3	4	7	11	3	-	30	45	2923	86	532
Bijelo Polje	2	1	64	1	8	1	1	10	-	-	11	20	1030	37	336
Budva	12	1	6	6	3	-	3	-	-	-	22	7	1205	63	98
Danilovgrad	6	1	40	2	3	-	2	-	-	-	5	4	272	39	69
Žabljak	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4	-	53	3	10
Ivangrad	7	-	71	7	4	-	3	1	-	-	16	10	1049	40	394
Kolašin	3	1	-	-	-	-	-	-	-	-	3	1	125	9	57
Kotor	8	1	-	14	28	5	1	3	3	-	17	9	5170	92	275
Mojkovac	-	-	26	-	1	1	-	-	-	-	3	1	82	19	31
Niškić	8	8	113	8	8	-	1	13	-	-	7	25	1376	385	315
Plav	2	-	-	4	-	-	-	6	-	-	125	15	378	4	128
Plužine	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	7	2	21	4	33
Prijevlja	1	-	-	2	-	-	1	-	4	-	7	42	1288	54	198
Rožaje	1	-	-	2	-	-	-	14	-	-	6	-	134	10	144
Tivat	1	4	-	14	2	1	6	-	1	-	8	3	2364	17	43
Titograd	8	10	1011	51	21	1	2	4	-	1	63	74	4704	414	1009
Ulcinj	14	3	26	7	-	5	3	4	4	-	4	4	1082	64	288
Herceg Novi	11	4	19	30	11	1	3	-	1	-	17	25	7753	228	255
Cetinje	1	2	75	-	4	-	-	1	-	-	12	3	210	36	85
Šavnik	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	11	24	1	39

Tabela 7. Popis stanovništva 1991. godine

	Nacionalno se izjasnili													Nepoznati	
	Nijemci	Poljaci	Romi	Rumuni	Rusi	Rusini	Slovaci	Turci	Ukrajinci	Vlasi	Ostali	Već su se izjasnili kao			Niti opredijeli prema čl.170 Ustava SFRJ
												Jugoslaveni	ostali pripadnici		
SR Crna Gora	124	63	3282	33	118	26	65	28	24	3	1001	943	26159	998	6076
Andrijevica	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3	71	2	35
Bar	16	10	41	4	9	4	4	-	3	1	114	223	2739	85	1338
Bijelo Polje	3	1	-	-	3	-	1	-	-	-	44	8	706	25	442
Budva	5	3	68	1	5	1	-	-	1	-	25	22	326	6	308
Danilovgrad	9	2	6	4	5	-	6	-	-	-	46	29	1011	49	154
Žabljak	2	-	58	-	1	-	2	-	-	-	19	5	262	6	68
Ivangrad	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4	53	2	16
Kolašin	2	-	3	-	1	-	-	-	-	-	3	8	147	3	37
Kotor	7	4	76	1	11	4	1	1	4	-	94	84	4113	126	358
Mojkovac	1	1	-	-	1	-	-	-	-	-	10	6	124	3	35
Niškić	13	10	802	4	8	4	2	5	1	-	122	48	1332	82	311
Plav	-	-	2	-	1	-	-	7	-	-	49	5	100	11	86
Plužine	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3	2	30	4	16
Pijevlja	2	-	-	2	2	-	1	3	-	-	36	77	818	5	120
Rožaje	22	17	1676	7	49	3	21	4	5	1	110	159	5047	154	1425
Tivat	1	-	25	-	-	-	-	8	1	-	20	1	139	1	188
Titograd	2	3	23	1	2	-	11	-	-	-	50	64	2347	42	189
Ulcinj	19	2	137	-	2	7	3	-	4	-	77	27	1191	55	541
Herceg Novi	14	7	188	9	15	3	13	-	3	1	155	127	5243	311	345
Cetinje	2	3	177	-	3	-	-	-	2	-	19	41	328	26	49
Šavnik	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	6	-	32	-	15

Tabela 8. Stanovništvo po opštinama stalnog stanovanja prema vjeroispovijesti, popis 1991. godine

	Ukupno	Islamska	Judis tička	Katolič- ka	Pravo- Slavna	Protest- antska	Proot- jental. kultova	druge vjerovis povijes	Neopr edij. vjernik	Nije vjernik	Nepo- znato
Ukupno	615035	118016	156	27153	425133	853	71	8780	180	9850	24843
Andrijevica	6696	35	-	8	6526	-	1	16	-	18	92
Bar	37321	9053	7	2877	18554	66	22	3750	11	604	2377
Berane	38953	11305	-	93	24727	32	2	1256	-	516	1022
Bijelo Polje	55268	22508	18	81	30004	115	10	1210	3	389	930
Budva	11717	179	-	356	10288	43	2	58	12	226	553
Danilovgrad	14718	20	-	91	13879	4	-	22	3	115	584
Žabljak	4914	-	-	2	4753	-	-	-	-	10	149
Kolašin	11120	37	-	28	10362	17	-	18	-	25	633
Kotor	22410	190	9	2853	16426	61	2	120	6	751	1992
Mojkovac	10830	35	-	27	10401	1	1	35	2	45	283
Niškić	74706	1740	3	258	68950	93	6	648	3	1237	1768
Plav	19305	14648	-	457	3671	2	-	120	-	23	384
Plužine	5247	10	-	9	5145	1	-	-	-	41	41
Prijevlja	39593	6837	6	39	30176	14	1	142	21	592	865
Podgorica	152025	12942	44	11365	115489	271	21	1031	66	3401	7395
Rožaje	22976	21020	19	29	1528	3	-	60	4	35	278
Tivat	11429	359	10	2994	5659	26	3	95	20	267	1996
Ulcinj	24217	16206	33	4025	3156	25	-	51	2	146	573
Herceg Novi	27593	509	7	1400	22015	77	-	110	21	1127	2327
Četinje	20307	382	-	155	18963	2	-	36	6	249	514
Šavnik	3690	1	-	6	3561	-	-	2	-	33	87

5. Popisi poslije 1991. godine

Raspadom Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije 1992. godine, jedino Muslimani nijesu imali svoju nacionalnu državu, za razliku od ostalih naroda koji su u njoj živjeli, jer je Bosna i Hercegovina bila i ostala država ravnopravnih naroda - Bošnjaka, Srba i Hrvata, onda su, samim tim, logično Bošnjaci u Bosni postali matični narod za sve Bošnjake sa prostora bivše SFRJ. U tom cilju je na pitanje imena Bošnjak stavljena tačka 28. septembra 1993. godine, kada je na Bošnjačkom saboru u Sarajevu donijeta i zvanično odluka o vraćanju tradicionalnog nacionalnog imena Bošnjak, nakon 112 godina marginalizovanja i pola vijeka bez prava na sopstveno ime.

Saglasno odluci Sabora, odredbama člana 7 Ustavnog zakona Republike Bosne i Hercegovine¹² riječ Muslimani zamijenjena je riječima Bošnjaci, a ime Bošnjak se pojavljuje u međunarodnoj korespondenciji potpisivanjem Dejtonskog sporazuma, tako da ga više niko ne može sporiti na unutrašnjem i međunarodnom planu.

Popis stanovništva koji je poslije navedenih dokumenata izvršen u Bosni i Hercegovini u avgustu 1997. godine, pod pokroviteljstvom međunarodne zajednice – UNHCR pokazao je da u njoj živi 3.910.393,00 stanovnika, od kojih 1.789.693 Bošnjaka ili 45,76%, 1.492.182 Srba ili 38,15% i 570.316 Hrvata ili 14,58%, Jugoslovena 0% i ostalih 58.192 ili 1,49%¹³.

Prema popisu stanovništva u Republici Hrvatskoj, koji je izvršen 2002. godine, Bošnjaka je bilo 20.755 ili 0,47%¹⁴. Slični procenti su i u Republici Makedoniji i Republici Sloveniji.

U Republici Srbiji popis stanovništva je izvršen u 2002. godini, bez Autonomne Pokrajine Kosova i Metohije, prema kojem je bilo ukupno 7.498.001 stanovnika, od kojih se 136.087 izjasnilo kao Bošnjaci, što je procentualno 1,82%, od čega u Centralnoj Srbiji 135.670 ili 2,48%¹⁵.

Ono što karakteriše novosprovedene popise u zemljama nastalim na području bivše SFRJ je činjenica da su svugdje uspostavljeni evropski demokratski standardi, po kojima se nacionalnost ne bira od ponuđenih (kako je to bilo na popisima 1948-1991), već se ona slobodno izjavljuje. Takva mogućnost verifikovala je stanje po kojem Bošnjaci danas žive u Sloveniji, Hrvatskoj, BiH, Srbiji, Kosovu i Makedoniji i u svim ovim djelovima bivše SFRJ; oni su imenom pokazali da pripadaju jednom narodu. Posljednji su to uradili Bošnjaci u Srbiji, kada su se na popisu 2002. godine u procentu od skoro 90% nacionalno izjasnili i opredijelili za nacionalno ime **Bošnjaci**, što se vidi i iz priložene tabele.

¹² Službeni list R BiH, broj 8/94.

¹³ Podaci preuzeti sa sajta www.geocities.com/Paris/Bistro/1347/beharc34b.html

¹⁴ Podaci o popisu stanovništva preuzeti sa sajta www.dzs.hr/ljetopis2002/05potdat2.htm

¹⁵ Zavod za statistiku Srbije, obrazac CH31 241202

Tabela 9. Stanovništvo Srbije prema nacionalnoj ili etničkoj pripadnosti po popisu 2002. godine

	Republika Srbija				AP Vojvodina	
	ukupno		Centralna Srbija		AP Vojvodina	
	Svega	%	svega	%	svega	%
UKUPNO	7498001	100.00	5466009	100.00	2031992	100.00
Srbi	6212838	82.86	4891031	89.48	1321807	65.01
Crnogorci	69049	0.92	33536	0.61	35513	1.75
Jugosloveni	80721	1.08	30840	0.56	49881	2.45
Albanci	61647	0.82	59952	1.10	1695	0.08
Bošnjaci	136087	1.82	135670	2.48	417	0.02
Bugari	20497	0.27	18839	0.34	1658	0.08
Bunjevci	20012	0.27	246	0.00	19766	0.97
Vlasi	40054	0.53	39953	0.73	101	0.00
Goranci	4581	0.06	3975	0.07	606	0.03
Mađari	293299	3.91	3092	0.06	290207	14.28
Makedonci	25847	0.35	14062	0.26	11785	0.58
Muslimani	19503	0.26	15869	0.29	3634	0.18
Njemci	3901	0.05	747	0.01	3154	0.16
Romi	108193	1.44	79136	1.45	290057	1.43
Rumuni	34576	0.46	4157	0.08	30419	1.50
Rusi	2588	0.03	1648	0.03	940	0.05
Rusini	15905	0.21	279	0.01	15626	0.77
Slovaci	59021	0.79	2384	0.04	56637	2.79
Slovenci	5104	0.07	3099	0.06	2005	0.10
Ukrajinci	5354	0.07	719	0.01	4635	0.23
Hrvati	70602	0.94	14056	0.26	56546	2.78
Česi	2211	0.03	563	0.01	1648	0.08

Ostali	11711	0.16	6400	0.12	5311	0.26
Neizjašnjeni i neopred.	107732	1.44	52716	0.97	55016	2.71
Regionalna pripadnost	11485	0.15	1331	0.02	10154	0.50
Nepoznato	75483	1.01	51709	0.95	23774	1.17

6. Bošnjaci – nacionalna stvarnost

Bespredmetne i jalove rasprave koje su pokrenute u zadnje dvije godine oko naziva imena jednog naroda zaokupljaju pažnju, kako šire domaće, tako i međunarodne javnosti iako je ovo pitanje odavno elaborirano.

Naime, kod pojedinaca, koji sebe smatraju "institucijama", dolazi do "svjesnog" brkanja osnovnih pojmova koji su opštepoznati i ljudima sa osnovnim obrazovanjem, a kamoli sa srednjom i visokom spremom. Zbog čega to rade, svima je jasno, jer su ti i takvi "ljudi institucije" u svom narodu važile kao metla za svaku ruku i krpa za svaku metlu, a u javnim nastupima nemaju nikakve činjenice protiv imena, već im je cilj da svojim reklamiranjem pokažu da nešto znače, a ispadaju polupismeni ljudi, uveseljavajući okolinu kao dokoni ljudi, kojih je bošnjački narod uvijek imao, ali ih je stalno odbacivao.¹⁶

Postoji i određeni dio populacije iz redova bošnjačkog naroda, koji je neznatan i koji poistovjećuje vjeru i naciju, a da pri tome ne shvataju da je termin Musliman religiozni pojam, a Bošnjak staro tradicionalno nacionalno ime.

Razlikovanje između vjere i nacije se u savremenoj islamskoj nauci izvodi iz govora Muhameda a.s. poslije osvajanja Meke u kojem je rekao: "O ljudi, mi smo vas stvorili od muška i ženske, podijelili smo vas na narode i plemena samo da se raspoznajete, a kod boga je najplemenitiji onaj koji je najbogobožniji. Bog vam je jedan, otac vam je jedan. Prema tome, Arapin nema prednosti pred nearapinom niti bijelac pred crncem, nego samo po bogobojaznosti". Ovakvo mišljenje zastupa i dr Mehmed Begović, koji smatra da "nijedna religija, pa ni islam, nije mogao da sprovede ovu ideju i da stvori od svojih pristalica jednu jedinstvenu duhovnu cjelinu".¹⁷ Pitanje imena Bošnjak se ne postavlja slučajno i bez razloga i to u trenutku kada Bošnjaci u Crnoj Gori, pokušavaju da na civilizovani i demokratski način, što su to činili uvijek u svojoj istoriji, poštujući pravni poredak države u kojoj žive, hoće da riješe svoj ustavno-pravni status, na

¹⁶ Publika, 22.01.2003. godine, Intervju akademika Šerba Rastorera, *Tradicija njegovog nihilizma*; Publika, od 29.01.2003. godine, Reagovanje akademika Šerba Rastodera, *Pravo na ime je stvar konvencije i temeljnih ljudskih prava*; Publika, od 30. 02. 2003. Reagovanje Atvije Kerovića, sekretara Almanaha, *Krivi smo, krivi – tražimo pomilovanje*; Publika od 7.02. 2003. godine, Reagovanje Husnije Šabovića, poslanika u Skupštini RCG, *Crnu Goru poštujemo i volimo, to isto od nje očekujemo*; Publika od 17.02.2003, Reagovanje Hamdije Šarkinovića, predsjednika Matice Bošnjaka Crne Gore, *Herostrat nije zapalio Aleksandriju što ju je mrzio, već da bi postao slavan*.

¹⁷ Dr Mehmed Begović, *Muslimani u Bosni i Hercegovini*, Biblioteka Politika i društvo, Beograd, 1938.

način i pod uslovima kako to rade civilizovani narodi u demokratskim državama evropske zajednice, a postoji i riješenost svih političkih faktora na političkoj sceni, barem deklarativno, da se to uradi na zadovoljavajući način u što kraćem roku, kao i jak pritisak međunarodne zajednice.

U tom cilju, predstojeći popis stanovništva u Crnoj Gori je od historijskog značaja za Bošnjake u Crnoj Gori. Od ishoda tog popisa će umnogome zavisići kako će se riješiti dosadašnje nedefinisano stanje koje traje od 1992. godine, kada smo kao narod izbrisani iz Ustava pod izgovorom da se gradi građanska država, a da manjine, ili kako to u Ustavu stoji, nacionalne i etničke grupe imaju i suviše prava. Prema tome, od rezultata ovog popisa za bošnjački narod u Crnoj Gori zavisiće ostvarivanje nacionalne, a samim tim i vjerske ravnopravnosti i stvaranja uslova za bolju budućnost.

Popis stanovništva u Crnoj Gori je jedinstvena prilika za bošnjački narod u Crnoj Gori da po prvi put iskaže svoj nacionalni identitet, kako ne bi bio tiho asimilovan i kako bi obezbijedio svoj biološki opstanak. Na ovaj način treba da potvrdimo i dokažemo sami sebi, svim pojedincima i narodima u Crnoj Gori i bivšim jugoslovenskim republikama i čitavom svijetu da smo svjesna nacionalna zajednica i da je on prava šansa da se Bošnjaci, bez obzira na sve predrasude i antibošnjačku kampanju iskažu ono što jesu – Bošnjaci, bez obzira na svoja politička uvjerenja i opredjeljenja.

Treba jasno i nedvosmisleno pokazati da ćemo se ponašati kao ostali narodi – Crnogorci, Srbi, Albanci i Hrvati, sa ciljem da svakom dokažemo da je davno prošlo vrijeme da će se iko iz redova bošnjačkog naroda izjasniti drugačije. Oni koji imaju određene sentimentalnosti prema jugoslovenstvu kao plemenitoj ideji, čiji smo mi bili nosioci, ne svojom voljom, nema više za čim da žale, jer je i ime te države nestalo zauvijek sa ovih prostora, kao i oni koji misle da historija počinje od 1971. godine, kada nam je po prvi put dato religiozno ime Musliman, jer je u opštem interesu bošnjačkog naroda, kao kolektiviteta da se shodno vlastitom osjećanju svi iskažemo jedinstveno, jer u suprotnom ćemo biti samo statistička greška.

Od broja iskazanih Bošnjaka u popisu stanovništva 2003. godine će zavisići obim, sadržina i primjena kolektivnih prava manjinskih nacionalnih zajednica, a samim tim i Bošnjaka propisanih u Ustavnoj povelji Državne zajednice Srbija i Crna Gora¹⁸, kao i u Povelji o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama.¹⁹

¹⁸ Službeni list Srbije i Crne Gore, broj 1/2003.

¹⁹ Službeni list Srbije i Crne Gore, broj 6/2003.

Novim ustavnim aranžmanom, potpomognutim od međunarodne zajednice pitanja manjinskih prava i građanskih sloboda se propisuju i obezbjeđuju na sasvim drugačiji način, dajući manjinskim nacionalnim zajednicama, pored individualnih i kolektivna prava, a sve od zavisnosti koliko će se građana izjasniti kao Bošnjaci. Individualna i kolektivna manjinska prava propisana poveljama će se neposredno urediti, obezbijediti i štiti ustavima, zakonima i politikom država članica, a za neostvarivanje propisanih prava nadležan će biti Sud državne zajednice. Članom 47. Povelje o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama, pored ostalih prava propisuju i kolektivna prava, koja podrazumijevaju da pripadnici nacionalnih manjina neposredno ili preko svojih izabranih predstavnika, učestvuju u procesu odlučivanja ili odlučivanju o pojedinim pitanjima koja su vezana za njihovu kulturu, obrazovanje, informisanje i upotrebu jezika i pisma, u skladu sa zakonom, te da radi ostvarivanja ovih prava nacionalne manjine mogu obrazovati svoju samoupravu i izabrati nacionalne savjete u skladu sa zakonom. U članu 52. se propisuju i posebna prava nacionalnih manjina, kao što su izražavanje, čuvanje, njegovanje, razvijanje i javno ispoljavanje nacionalne i etničke, kulturne, vjerske posebnosti; na određeni broj mandata u Skupštini države članice i Skupštini Srbije i Crne Gore, polazeći od principa neposredne reprezentacije, saglasno zakonima država članica; na odgovarajuću zastupljenost u javnim službama, organima vlasti i lokalne samouprave, na način i postupak utvrđen zakonom. Na osnovu izloženog proizilazi da postoji ustavni osnov za sveobuhvatno regulisanje manjinskih prava, a ona će zavisiti samo od nas samih, jer od kada smo se organizovali dobijamo poštovanje od svog naroda, kao i drugih naroda i pojedinaca i predstavnika međunarodnih organizacija.

Prema tome, predstavnici bošnjačkog naroda treba od popisivača da zahtijevaju da u popisnici daju sljedeće podatke: nacionalna pripadnost BOŠNJAK, maternji jezik: BOSANSKI, vjeroispovijest islamska. U ovaj popis stanovništva, koji je od istorijskog značaja uključena je po prvi put cjelokupna intelegencija bošnjačkog naroda u Crnoj Gori, bez obzira na partijsku i bilo kakvu drugu pripadnost, svjesna svoje odgovornosti pred svojim naraštajem.

Popis stanovništva nije partijsko izjašnjavanje, niti bilo čije ekskluzivno pravo, bilo pojedinaca, bilo partija ili koalicija ili nevladinih organizacija i niko nema tapiju po ovom pitanju, već je to osnovno prirodno pravo svakog pojedinca, a i kolektiviteta, posebno manjinskih nacionalnih zajednica. Prema tome, Bošnjaci u Crnoj Gori će ovim popisom jasno i glasno dokazati svima da su politički formiran narod i da žele i hoće da ostvare ono što su ostali narodi odavno učinili, da vraćanjem tradicionalnog nacionalnog imena Bošnjak ne budu više ničije cvijeće, već svoji na svome, da ubuduće ne budemo prapopisna greška i da nam ime ne zavisi od veličine slova kao do sada i da zajedno sa ostalim narodima koji žive u Crnoj Gori gradimo bolju budućnost.

Mr Halil KALAIĆ*

ISTORIJSKO-CIVILIZACIJSKI USLOVI NASTANKA BOŠNJAKA (MUSLIMANA) NA OVIM PROSTORIMA

Svjestan rizika da kratkim izlaganjem na ovu vrlo opširnu temu, ostajem uopšten i nedorečen, želim da iznesem svoje viđenje historijsko-civilizacijskog nastanka Bošnjaka (Muslimana) i njihovog imena na ovom prostoru.

Balkan je područje gdje su se vjekovima sudarale i sukobljavale različite civilizacije. Najdominantnije su bile civilizacije Istoka i Zapada, mada su i civilizacije koje su dolazile sa sjevera, kao i one sa njegove južne strane, ostvarile svoj uticaj na njega. Bili su sudari tih civilizacija u svim sferama života. Svaka od tih civilizacija poslije postizanja određenih uspjeha branila je svoje "dostojanstvo" i opstanak ne birajući sredstva da ga odbrani. Karakteristike Srednjeg vijeka, čija su civilizacijska oformljenja počivala na osnovama religija, diktirale su u osnovi sve te procese, iako sukobi nijesu u izvornim osnovama velikih svjetskih, monističkih religija, a naročito ne islama i hrišćanstva.

Vrtlozi i ratovi na balkanskoj vjetrovini uvijek su bili obnavljani miješanjem velikih sila na Balkanu, dobitnica ili gubitnica u ratovima, svejedno, sa novim rješenjima koja su one nudile, a koja su, obično, dovela do novih sukoba i ratova.

U tim ratnim dešavanjima vršena su etnička pomjeranja, čišćenja pripadnika jedne civilizacije da bi se stvorio prostor za drugu, dolazeću civilizaciju i njene pripadnike.

Društveni vrtlozi i sukobi, kroz više vjekova pa i hiljada godina, ostavili su Balkan, sve do danas, bez civilizacijski uspješnog obrasca života. Uvijek se potezalo, odnosno nametalo rješenje, po kome je jedino uspješan onaj način života koji pretpostavlja eliminaciju drugačijeg, koji se oformio na osnovama neke civilizacije, religije, kulture, a kasnije i nacije i uspostavljanje svog.

* Magistar ekonomskih nauka, bankar

Dolazak Slovena na Balkan je početak novih civilizacijskih dešavanja tog vremena. Bilo je na Balkanu, prije njihovog dolaska, vrlo uspješnih svjetskih civilizacija: antička, grčka, rimska i dr. Sloveni, po dolasku na Balkan, bili su izloženi uticaju tih civilizacija.

Vizantija ostvaruje na Južne Slovene veliki uticaj (pravoslavlje), a i uticaj rimske civilizacije (katolicizama) bio je veliki.

Karakterističan je bio, i vrlo snažan, može se reći eksplozivan, dolazak istočnjačke, islamske, civilizacije. Ona je izazvala velika dešavanja u svim sferama života kako u ekonomiji tako i demografiji i drugim oblastima, na tada, već, vojno i civilizacijski podijeljenom Balkanu.

Talas istočnjačke, islamske civilizacije, je bio vrlo snažan, i nije on samo bio prema Evropi i Balkanu, nego i prema Sjevernoj Africi, djelovima Azije i teško se mogao zaustaviti. Bili su to veliki ratni pohodi.

Dolaskom islamske civilizacije Balkan postaje vrtlog svjetskih civilizacija i religija, čiji su centri moći bili van Balkana: Istanbul, Rim, Beč, Paris, Moskva.

Neki od ovih centara su htjeli da svoj civilizacijski obrazac života nametnu Balkanu, milom ili silom. To je trajalo naglašeno od jedanaestog, a naročito od petnaestog, pa sve do početka dvadesetog vijeka.

Uglavnom, na Balkanu se na civilizacijsku različitost gledalo kao na negativnost, protiv koje se treba boriti i dati život.

Nijesu te civilizacije bile jedna drugoj suprotne u svojim vjerskim, filozofskim i drugim osnovama, kakva je u stvarnosti bila suprotstavljenost jedne prema drugoj, jer nijesu suprotstavljene religije (islam i hrišćanstvo) jedna drugoj, u izvornim normama, koje su osnove tih civilizacija. Do vrhunca suprotstavljenosti i isključivosti, koje su vodile u sukobe i ratove, dolazi kada se iz osnova ponašanja tih civilizacija izbace izvorni principi religija, njihove izvorne norme, a umjesto njih istaknu: interes, pohlepa za vlašću, bogatstvom, što se realizuje preko povika za "zaštitu vjere i ponosa", a ustvari ciljevi su osvajanje teritorija i bogatstva. Tako su se dešavali krvavi ratovi i sukobi na Balkanu, osvajale teritorije i bogatstva, porobljavalo stanovništvo.

Zapad se nikada nije mogao pomiriti sa tim, da se istočnjačka civilizacija, (filozofija, religija, arhitektura, književnost, etika), može na neki način implementirati na evropske prostore i da postane prihvatljiva civilizacija. Pripadnici zapadne civilizacije su uvijek nastojali da se treba oduprijeti naletu istočnjačke civilizacije svim sredstvima. Oni su pokušavali, da nametnu, da Istok prihvati tadašnju civilizaciju Zapada (krstaški ratovi).

Svako osvajanje prostora Balkana sa nekom civilizacijom donosilo je sa sobom "produkte" te civilizacije, koji su se manifestovali u vjeri, filozofiji, kulturi, načinu života ljudi, u njihovom pogledu na svijet i život uopšte. Nema na Balkanu, skoro, ni jednog naroda, a da nije bio izložen

uticaju ili osvajanju od više civilizacija u različitim vremenima (katolicizam, pravoslavlje, islam).

U toj plimi civilizacija bili su i novi nanosi civilizacijskih karakteristika tih različitosti i osobnosti. Kada se povlačila jedna civilizacija (milom nikada, već silom), ostavljala je svoje "predstavnike" da za njom tuguju. Da bi opstali, oni su se morali adaptirati na nov život u ambijentu koji nastaje dolaskom neke druge civilizacije, ako je to uopšte bilo moguće u toj novoj civilizaciji. Uglavnom je važno načelo "ili prihvati ili nestani", "ili si porobljivač ili porobljeni".

Nažalost, pokazalo se da i početkom dvadesetog vijeka nema civilizacijski uspješnog obrasca za život na Balkanu. To su pokazala dešavanja u Prvom i u Drugom svjetskom ratu na prostorima Balkana.

I socijalizam nije uspio, mada je pokušao, da izgradi uspješan civilizacijski multietnički obrazac života.

Jugoslavija (SFRJ) kao najveća država na Balkanu, propustila je šansu da bude tvorac i nosilac civilizacijskog demokratskog multietničkog obrasca uspješnog života na njenom prostoru. Nažalost, na njenom prostoru su se, u ratovima njenog raspada, devedesetih godina dvadesetog vijeka, dešavala, najnecivilizacijska zbivanja koja ni srednjem vijeku nijesu bila svojstvena.

U toku Drugog svjetskog rata i borbe protiv fašizma, borbe za slobodu, ovaj narod je dao svoj značajan doprinos toj borbi i stekao svojstvo državotvornog naroda u novoj državi i poslije tog ušao u period naučnog i filozofskog sazrijevanja svoje nacije.

Na prostoru SFRJ, narodi, njeni konstituenti, su poslije raspada zemlje, konstituisali svoje države: Slovenci, Hrvati, Srbi, Makedonci, Crnogorci.

U ratnom i diplomatskom vihoru nestao je jedan narod pod imenom Muslimani, sa nestankom SFRJ. Kako narod ne može da nestane, bilo je neophodno, nanovo konstituisanje tog naroda u smislu nacionalne identifikacije njegovog statusa i novog imena, koje će biti međunarodno prepoznatljivo. Dosadašnje ime Musliman, po iskustvenim standardima Evrope i svijeta, govori o vjerskoj pripadnosti, a ne o nacionalnoj pripadnosti, bez čega Evropa nikog ne prepoznaje.

Pod tim uticajem, Muslimani u BIH su vratili svoje staro ime Bošnjak koje je bilo prisutno kroz istoriju u periodu formiranja ovog naroda (u periodu turske imperije, austrougarske imperije, KSHIS).

U procesu ratnih dešavanja, raspada SFRJ, Bošnjaci su postali jedan od tri državotvorna naroda države BIH (čine je dva entiteta i tri naroda).

Međutim, poslije raspada SFRJ, Muslimani koji su se našli u drugim, novonastalim državama, morali su odlučivati o svom nacionalnom imenu, poslije raspada zemlje. U svim državama to je završeno, prihvatanjem starog imena Bošnjak. Jedino to u Crnoj Gori nije još završeno. Za mene je

prihvatljivo i da Muslimani Crne Gore vrate svoje staro ime Bošnjak koje je vjekovima bilo prisutno i na ovim prostorima, a koje je nastalo u vremenu njihovog života kroz sve civilizacije na ovim prostorima.

Prva džamija, u sredini iz koje ja dolazim, Rožaje, podignuta je 1450. Preci mog pemea Kalač su u islamu prije skoro 400 godina. Dr Milisav Lutovac, u svojim istraživanjima koja je obavio 1925. godine, na prostorima Rožaja i Štavice konstatovao je u svom djelu "Rožaje i Štavica", za stanovništvo područja Rožaja i Štavice da "nacionalno osjećanje" vezano je za vjeru, odnosno Tursku. Ako to ne mogu biti, jer to ni po čemu nijesu, onda se najradije vezuju za pleme. Susjedni Arbanasi smatraju ih za Bošnjake, a i oni svoj jezik nazivaju bošnjački ("Govorim bošnjački ili naški"). Dr Milisav Lutovac, "Rožaje i Štavica" 1960, Beograd, strana, 361. Postoji još izvora koji govore o tome da je stanovništvo na ovim prostorima nazivano Bošnjacima.

O dometima bošnjačke kulture, njenom kvalitetu i kvantitetu ja ne želim da govorim, vjerovatno će o tome govoriti danas prisutni iz te oblasti. Mogu napomenuti da je ekonomski faktor bio jedan od uslova da muslimanska/bošnjačka kultura na ovim prostorima dostigne razvijen nivo. Za to bi bila potrebna posebna analiza za koju ja danas nemam vremena.

Dakle, muslimansko-bošnjački narod nastao je kao rezultat istorijsko-civilizacijskih dešavanja na ovim prostorima, ali ne samo i na njima.

Bošnjaci su u Crnoj Gori autohton narod, a i konstitutivan narod Crne Gore od 1878. (Berlinski kongres) i 1912. godine (Balkanski ratovi). Od nestanka Otomanske imperije, kojoj su do tada pripadali, Muslimani/Bošnjaci su sa konstituisanjem države Crne Gore 1878. godine bili njoj privrženi i vjerni, ali im je zbog islamizacije nametana istorijska krivica i izdajstvo (ne od države nikada). Zbog toga su nazivani poturicama, izdajnicima, Turcima i dr. Bili su oni odani Crnoj Gori, kralj Nikola je to respektovao, uvažavao i često javno priznavao.

Ovaj narod svoju konstitutivnost i državotvornost u SFRJ (u republici Crnoj Gori) sticao je sa ostalim južnoslovenskim narodima koji su stvorili i republike - države, i SFRJ.

Svoju domovinu, državu Crnu Goru, Muslimani/Bošnjaci i danas vrlo svjesno konstitušu i izgrađuju.

Danas, Crna Gora je nada, i može biti primjer, da se može izgraditi uspješan obrazac civilizacijskog multietničkog života na njenim prostorima svih naroda i civilizacijskih različitosti koje žive u njoj. Ono što do sada nije imalo na Balkanu. To ima svoje temelje u započetim procesima prihvatanja demokratskih evropskih normi i standarada, u stvaranju prosperitetne, multietničke zajednice. Crna Gora može, a nadam se i hoće, da izgradi taj obrazac demokratskog, multietničkog, civilizacijski uspješnog života, prihvatljivog za sve koji žive u njoj, za različitosti koje ne samo što su njena stvarnost nego su i karakteristika cijelog Balkana.

Hajriz ADROVIĆ*

O POJMU NACIJE

Nacija je globalna i sveobuhvatna društvena grupa.

Naciju kao oblik udruživanja ljudi teško je definisati i shodno tome ima više tumačenja i shvatanja pojma nacija.

Osnovni elementi ili konstituenti nacionalne kristalizacije su:

- zajednička teritorija;
- jezik;
- kultura;
- religija;
- zajedničko porijeklo itd.

Nijedan od ovih elemenata ne mora biti dovoljan ili od ključnog značaja za naciju.

NASTANAK NACIJE

Oko vremena nastanka nacije ne postoji konsenzus među naučnicima, ali kao središnja tačka uzima se velika francuska buržoaska revolucija.

Nacija je imala za cilj da ujedini feudalnu rascjepkanost i stvori jednu moćnu i ujedinjenu društvenu organizaciju koja će biti jedno tržište (npr. Njemačka se u XIX vijeku sastojala od oko 140 državica). Proizvodna sredstva koja su bila slabo i različito razvijena ujediniće se i svoriti nacionalnu industriju.

PROCES STVARANJA NACIJE KOD JUŽNOSLOVENSКИH NARODA

Proces nastajanja nacije kod južnoslovenskih naroda je imao malo drugačiji način nastajanja. Osnovna odrednica nacionalne pripadnosti, na tlu balkanskog poluostrva, jeste vjerska orijentacija, ali ne zajedničko porijeklo, kao npr. Srbi, Hrvati, Bošnjaci.

* Student

Dakle, kod južnoslovenskih naroda najbitniju ulogu u formiranju nacionalnog korpusa ima religija.

NARODI MUSLIMANSKE VJEROISPOVIJESTI "BOŠNJACI" U BIVŠOJ SFRJ

Komunistička vlast bivše SFRJ je pokušavala da eliminiše nacionalne attribute i razlike među narodima na čitavoj teritoriji SFRJ u želji stvaranja nove, moćne i jedinstvene nacije.

To ne samo da nije realizovano, nego ishod svega toga su dešavanja u posljednjoj deceniji XX vijeka.

Narodi muslimanske vjeroispovijesti (koji su uglavnom slovenskog porijekla) su se izjašnjavali kao muslimani sa velikim "M", što je iskonstruisano od komunističkog režima 70-tih godina XX vijeka, ili kao Jugoslaveni što je imalo za posljedicu gubljenje kulturnog i istorijskog identiteta.

Poslije cijepanja SFRJ ovaj narod ostaje rascjepkan po bivšim republikama SFRJ.

MUSLIMANI/BOŠNJACI POSLIJE PROPASTI SFRJ

Većina naroda muslimanske vjeroispovijesti koji se nalaze na području bivše SFRJ osjeća se kao jedan etnos, što nije bez osnova. Naime, ovaj narod slovenskog porijekla, koji je u istorijskom slijedu događaja primio islam kao sopstvenu religiju, uticali su mnogi faktori koji su ga zbližavali i ujedinjavali, a ujedno razlikovali od drugih naroda istog porijekla (Srba, Crnogoraca, Hrvata...).

To su sljedeći faktori:

- religija (islam);
- povlašćen položaj u odnosu na hrišćane za vrijeme turske vladavine;
- odbrambeni efekat poslije propadanja turskog carstva.
- jezik;
- običaji itd.

Danas, najveći dio ovog naroda sebe osjeća i naziva Bošnjacima (Bosna, Hrvatska, Srbija, Makedonija, Kosovo, a i oni koji žive u Turskoj i imaju tursko državljanstvo, a koji su oselili poslije propasti turske vlasti na ovim prostorima, pa sve do poslije Drugog svjetskog rata.

Naziv Bošnjak danas se često pominje u kontekstu da je vezan za Bosnu, što ne mora biti odlučujući uslov.

Najveći dio bošnjačkog naroda danas živi u Bosni, i uglavnom ona je njihova matična država, dok Bošnjacima koji žive u Crnoj Gori matična država je Crna Gora, jer njihovo porijeklo se veže za Crnu Goru, njihov život i rad i oni su državljani Crne Gore.

Postavlja se pitanje zašto se ne izjašnjavati kao CRNOGORCI ili zašto se nacionalno ne opredjeljivati kao MUSLIMAN sa velikim "M"?

Odgovor se može dati sljedećom argumentacijom a to je: omogućavanje manjinama da kanališu i usmjere zahtjev za ostvarivanje manjinskih prava pred međunarodnim institucijama u slučaju kršenja istih prava.

Na koji način?

Najrelevantniji uslov za zaštitu manjinskih prava pred pomenutim ustanovama su:

a) pripadnost manjinskom narodu;

b) iscrpljenost pravnih sredstava i redovnih i vanrednih pred domaćim sudovima.

Drugi uslov ne bi bio sporan jer se on stiče automatski na osnovu odluke domaćih institucija koja je u koliziji sa korpusom ljudskih prava, među kojima se nalaze odnosna prava, a to su prava nacionalnih manjina.

Prvi uslov zavisi od nas samih i zavisiće od naše volje i ubjeđenja. Ukoliko bi se neko izjasnio kao CRNOGORAC muslimanske vjeroispovijesti isključio bi odmah prvi uslov i na taj način izbrisao element koji bi za međunarodni pravosudni sistem (Strazbur) bio pravni osnov za pokretanje jednog pravnog postupka. Naime, izjašnjavanjem kao CRNOGORAC on više nije pripadnik manjinskog naroda, dok u praksi bi, često, bila suprotna situacija.

ZAŠTO SE IZJAŠNJAVATI KAO MUSLIMAN SA VELIKO "M"?

Riječ musliman određuje vjersku pripadnost i ukoliko se tako budemo izjašnjavali, mi poistovjećujemo vjeru i naciju, jer muslimani su i Albanci (većina), Turci, Arapi itd. A s druge strane, samim tim što je to "samo" vjerska odrednica ostavljamo prostor za asimilaciju i poistovjećivanje sa većinskim narodom, što ima za posljedicu gubljenje istorijskog i kulturnog identiteta.

Jakub DURGUT*

VRAĆANJE SOPSTVENOG IMENA

Na početku želim da uputim čestitke organizatoru ovog, po meni, istorijskog skupa.

Za ovakvim skupom se odavno osjećala potreba, zato smatram da će ovaj dan ostati zabilježen kao veliki događaj kako u kulturnom, nacionalnom, tako i u političkom životu Muslimana-Bošnjaka Crne Gore.

Razgovarati o ovoj i sličnim temama, a koje se odnose na položaj Muslimana-Bošnjaka i njihov status na ovim prostorima do sada je bila tabu tema.

Ja koji potičem sa krajnjeg sjeverozapada Crne Gore, posebno sam sretan što prisustvujem jednom ovakvom naučnom skupu i posebno me raduje što je iz redova mog naroda formiran ovako snažan intelektualni potencijal, koji je meritoran da formira, čuva i afirmiše kako lični tako i kolektivni identitet kod svog naroda.

Ne spadam u red naučnih radnika, te se tako ne mogu koristiti naučnim teorijama, ali mogu na jednostavan način, svojim viđenjem, dati doprinos u elaboraciji ovog danas značajnog pitanja zbog kojeg smo se i okupili.

U kraju iz kojeg potičem, termin Bošnjak se koristio, možda više nego u nekim djelovima Bosne, vjerovatno zbog samog geografskog prostora koji je vječitio bio oslonjen na Bosnu ili zbog toga što je u posljednjem vijeku u ovom kraju nekoliko puta silom zatiran svaki oblik života i kulture muslimansko-bošnjačkog naroda. Stariji stanovnici ovog kraja, kojih je danas skoro i nestalo, uvijek su govorili da su Bošnjaci i da su zbog svog imena vječitio bili progonjeni. Čak su govorili i kada bi se deklarirali kao Crnogorci, ništa se ne bi promijenilo. Zbog viševjekovnog života u drugim uslovima i odnosima i drugačijim običajima opet ne bi bili prihvaćeni.

U sjevernom dijelu Crne Gore (nekadašnjem Sandžaku) ime Bošnjak se danas izgovara tiho i ima se osjećaj da nije ni "dobro" biti Bošnjak. Moj

* Predsjednik Udruženja raseljenih lica Bukovice kod Pljevalja

zaključak zbog takvog stanja je inferiornost intelektualnog sloja bošnjačkog naroda, koji uopšte ne vode računa o svom nacionalnom korpusu kojem pripadaju. Smatram da u ovom vremenu Bošnjaci u Crnoj Gori proživljavaju svoju najveću krizu identiteta. Ovaj naučni skup nema za cilj da nekome mijenja ime, zato smatram da je cilj ovoga skupa da se vrati ime jednom narodu, koje mu je prije više od stotinu godina oduzeto. Da je termin Bošnjak danas realnost, dovoljno je osvrnuti se oko sebe i vidjeti da je u svim bivšim jugoslovenskim republikama zaživio, jedino se u Crnoj Gori koristi termin Musliman. Dublje analize o ovoj temi očekujem od renomiranih učesnika.

Alija MATOVIĆ*

BOŠNJACI IMAJU IME, SVOJ IDENTITET

Ovo je vrlo važan skup, zato što je nakon svih ovih godina mnogo kontraverznih priča o identitetu Bošnjaka, o ustavno-pravnom položaju u Crnoj Gori, u državnoj zajednici Srbiji i Crnoj Gori. Današnji skup je i provjera naše nacionalne svijesti. Bilo je puno stranputica. Preskupo historijsko iskustvo. Nema naroda s toliko iznevjerenih očekivanja i s neizvjesnom budućnošću. To svakako nije slučajno.

Bošnjaci su u 20. stoljeću doživjeli udes historije. Pokošeno je polje bošnjastva. Razbijena je historijska svijest i pamćenje. Stoljeće koje je isteklo najtežiji je i najdinamičniji za čovječanstvo, najtragičniji za Bošnjake. I danas sasvim smišljeno se piše da se poništi dubina i korijen narodnog bošnjačkog bića, da se iz duše iščupa historijsko pamćenje i svijest. Narod koji ostaje bes toga, nestaje. Čutanje o Bošnjacima ravno je porazu.

Bošnjaci nijesu bez svoje historije. Historija Srbije, historija Crne Gore, historija Bosne i Hercegovine je i historija Bošnjaka. Historija naroda prve, druge i treće Jugoslavije je i historija bošnjačkog naroda. Historija našeg naroda je historija nasilja nad nama i historija našeg otpora nasilju!

Ako naciju definišemo kao historijsku, društveno-ekonomsku, kulturnu i političku pojavu, onda možemo reći da je bošnjačka nacija realnost i na prostoru Crne Gore i državne zajednice Srbije i Crne Gore.

Bošnjački osjećaj pripadnosti posebnom narodu - to je rezultat prirodnog utemeljenja njihovog cjelokupnog, zaokruženog, vjerskog, duhovnog, etničkog, običajnog i drugog identiteta.

Nije potrebno objašnjavati ko jeste a ko nije Bošnjak, jer to zna svaki građanin na ovim našim prostorima - od akademika pa do nepismena čovjeka.

Identitet je zbir tipičnih osobina koje omogućavaju karakternu osobu ličnosti i njezino raspoznavanje. Bez identiteta ljudi su neuhvatljivi, preli-vode, «suncokreti». Gubitak identiteta je uvijek tragičan. Na taj gubitak

* Pravnik

ukazuje i Pejgamberova misao: «Ko se izjednačava sa nekim (tuđim) narodom taj mu već pripada»

Bošnjaci su sve dali za jugoslovenstvo i time su u južnoslavenskoj zajednici izgubili svoje ime, izgubili svoje bošnjaštvo. Posebno u Titovoj Jugoslaviji skoro svi su žrtvovali svoju posebnost, a na kraju ipak, svako je svoje sačuvaao, a Bošnjaci ponajmanje. Srbi, Crnogorci, Hrvati, Slovenci, Albanci, Makedonci su sačuvali svoje, a Bošnjaci gdje su? Spore se još oko imena! U opticaju su - pet imena. A Bošnjak je Bošnjak, kao što je i Crnogorac - Crnogorac.

Nedozvoljivo je da historijska i duhovna svijest Bošnjaka danas bude falsifikovana, potisnuta ili izopačena ideološkim sadržajem ili političkim interesima. Ništa nije slučajno i sve je u međusobnoj vezi.

Ide se dotle da se govori da Bošnjaci hoće da izvrše asimilaciju Muslimana! Da nije tužno bilo bi smiješno. U svijetu ima 1,2 milijarde muslimana, raznih nacija, među kojim je i bošnjačka. Suvišno je ponavljati da je musliman vjerska kategorija, a Bošnjak nacionalna.

Bošnjake posebnim narodom čine njihova kultura koja je sinteza islamske, crnogorske, srpske, bosanske, albanske, balkanske, savremene, evropske i svjetske kulture, sinteza istočne i zapadne kulture, njihova svijest o vlastitom posebnom identitetu formiranom prije Berlinskog kongresa 1878. godine, kada su Srbija i Crna Gora postale priznate države.

Bošnjaci su po svom biološkom porijeklu mješavina više slovenskih plemena sa Avarima, starosjediocima, osvajačima i došljacima. Među Bošnjacima u Crnoj Gori ima i izbjeglica iz Vojvodine, Srbije, Hrvatske, Hercegovine, Bosne, pa čak i iz Mađarske i drugih teritorija jugoprostora.

Prostor bivše Jugoslavije, odnosno jugoistočne Evrope, je prostor ove planete na kojem su se odvijale velike seobe naroda, kataklizme i mnogi drugi potresi, koji su mijenjali i usložnjavali ranija stanja, često iz samih osnova.

Time kada se govori o nacijama ni jedno objektivno mišljenje ne trpi apriorne istine, sudove ni o čemu. Ponajmanje o ljudskoj historiji, toliko zamršenoj i zavisnoj od raznolikih okolnosti.

Donositi u takvim okolnostima zaključke o neakvim «čistim» nacijama i očuvanim njihovim »osobinama« kroz stoljeća ispunjenim najezdama i ratovima, seobama i naseljavanjima, gradnjama i rušenjima - uz stalna miješanja stanovništva - teško da može spadati u «naučnu verifikaciju historije» bilo kog naroda na ovim prostorima.

U udžbeničkoj historiografiji ranijoj, još uvijek sadašnjoj, ima zaoblazjenja činjenica, njihovo upodobljavanje trenutnim političkim interesima, amputiranja, zatiranja, falsifikovanja ili interesno motivisanog, pogrešnog interpretiranja bošnjačkog etnosa.

Zabune oko nacionalnog identiteta Bošnjaka, osobenosi Bošnjaka potiču iz nepoznavanja historijskih okolnosti u kojima su se formirali nacio-

nalni identiteti u nas. Zar je danas bitno ko od sadašnjih Bosnjaka potiče od Srba, ko od Hrvata, ko od Anadolaca? Očigledno skreće se u ćor sokak kad se postojanje ove ili one nacije dovodi u zavisnost od takvih etnogeneza. Nema danas u Evropi ni jednog naroda koji je tu oduvijek.

Bošnjaci su u dobrom dijelu pretrpjeli asimilaciju, posebno nakon Berlinskog kongresa, koja i danas traje. Otuda oni nedovoljno poznaju svoju historiju, tradiciju, kulturu, jezik, vjeru... «Vi Bošnjaci ste zaboravili svoju historiju. Ako vi tu historiju nećete kao svoju, Srbi i Hrvati će reći da je njihova», govorio je nedavno Pavle Ostojić, posljednji živi član Jugoslovenskog odbora u emigraciji.

Svi popisi stanovništva u Kraljevini Jugoslaviji i SFRJ su bili dirigovani, naročito u pogledu izjašnjavanja po pitanju narodnosti, pogotovo u odnosu na Bošnjake. Otuda je, u dosadašnjim popisima, bošnjački narod, zvanično bio na nivou statističke greške, jer se do 1974. godine većina Bošnjaka izjašnjavala kao »neopredijeljeni«, kao Jugosloveni, Crnogorci, Srbi ili Hrvati... U nepostojećoj Jugoslaviji teško je dalje biti Jugosloven. Na kraju balade čovjek se opet svodi na neko utemeljenije osjećanje.

Za nas je to bošnjaštvo. Statistika na ovim našim prostorima više zavisi od onog koji daje slobodu iskaza nego od onoga koji se iskazuje.

Očekivati je da će budućnost obezbijediti toliku mjeru slobode da se svaki Bošnjak u državnoj zajednici Srbiji i Crnoj Gori «u državi članici» bez straha, može predstaviti u svom temeljnom a ne silom prilika nadgrađenom osjećanju. Identitet se ne budi, nego se ima!

Moderni čovjek je u krizi. Sve je njegovo krizno, i vrijeme, i životni prostor, i intelekt, i komunikacija, i reklo bi se, i sve drugo. Mnogo je otvorenih pitanja, mnogo nedefinisanih pitanja. Mnogo je problema u nama samima. Gledati u prozor, a ne kroz prozor, to je nizak nivo razmišljanja.

Šta znači multietničko, multikulturno, multivjersko, a negirati jedan narod, njegovo ime, kulturu, historiju? To je politička trgovina. No, trgovina i nauka su sasvim dva različita poimanja.

Kada su u pitanju manjinska prava, kolektivna i individualna, nažalost, mnogi ili ne razumiju ili neće da razumiju, evropski jezik. To su oni koji nojevski zabijaju glavu u pijesak. Oni koji nemaju volje za rješavanjem ustavno-pravnog statusa manjinskih naroda i manjina.

Odnos prema manjinama, prema manjinskom narodu, pa prema tome i Bošnjacima su ključ za demokratiju. Jedno društvo se ne može demokratizovati samo formalnim sadržajima.

Bošnjaci hoće svoj status, politički subjektivitet, hoće da imaju svoju identifikaciju.

Pošteno naučno istraživanje etnogeneze balkanskih naroda, te i Bošnjaka, moglo bi samo da doprinese našem boljem upoznavanju te i boljim

međusobnim vezama i saradnji, ali, poznato je da mnogi vole da istaknu baš svoje a ne tuđe osobenosti i pojedinosti.

Dugo je bilo onemogućeno nepristrasno istraživanje ovog pitanja i dugo je jednostrano tumačeno.

Istraživaču, koji ponire u prošlost, Bošnjak prestaje biti emprijska realnost i prerasta u duhovnu kategoriju najviše vrijednosti. Istraživač se može Bošnjacima najbolje odužiti istinom koja mora biti učvršćena na najjačim izvorima, činjenicama, dokazima.

Historija Bošnjaka je istina koja se prepoznaje, koja obogaćuje, a ne razgrađuje. Sa mržnjom, strahom i neznanjem (nepoznavanje činjenica, dokaza i drugačijeg mišljenja) ne može se pisati historija Bošnjaka.

Istina je svjetlost svijetu, vidjelo koje objašnjava prošlost i kazuje kako je bilo a moglo se dogoditi – samo na jedan način. Istina se ne može sakriti od Bošnjaka, od javnosti, iako je u prošlosti do danas bilo više lažnih proroka.

Poznavanje historije biće od koristi u prvom redu bošnjačkoj inteligenciji, jer ona ukazuje na padove i uspone u razvoju bošnjačke nacije, otklanja zablude, osmišljava vidike i otvara puteve.

Iz najkrvavijeg stoljeća – u kome su Bošnjaci za očuvanje svog imena i ideje socijalne i nacionalne pravde dali neizmjerljive žrtve i ugrozili svoj biološki opstanak - i Bošnjaci u 21. stoljeće moraju ući sa slogom, pameću, istinom i mirom. Podjele i nesreće neka jednom zauvijek ostanu u prošlosti.

Što se tiče imena Bošnjak ništa ne treba prepustiti slučaju, nagađanjima, pretpostavkama i konstrukcijama. Bošnjaci imaju svoje historijsko ime, historijsko-etnogenetsko porijeklo, religiju, kulturu, jezik, običaje, svijest o pripadnosti naciji. Oспорavanje imena Bošnjak, je u stvari negacija bošnjačkog identiteta.

Nije sramota zvati se Bošnjak. Ja nijesam ničiji navijač, ali sam na tlu izvora, činjenica, dokaza i istine.

Za ono što je bilo i što treba da bude odgovornost snose naši historičari, političari, učesnici događaja. Neistine mogu da budu opasne psihološke bombe, koje pripremaju i prizivaju zlo.

Bošnjacima je potreban dijalog .

Bošnjaci su, od kada postoji ovo ime, znali ko su, odakle dolaze i kuda idu, etnos, jezik, vjera, običaji, kultura. Za nas Bošnjake biti samo Bošnjak je previše skućeno. Za nas je to biti i građanin Crne Gore i Srbije, i Bosne, Hrvatske, Makedonije, Slovenije, Kosova, biti građanin Evrope, građanin svijeta.

Francuski pisac i filozof Bernard Henry–Levi je okarakterisao Bošnjake kao najsnošljivije i s Evropom najsuživljenije muslimane u svijetu. Bošnjaci su ljudi strippljivi, učeni, darežljivi, nenametljivi, uvijek spremni da pomognu drugom, obuzdani i odgovorni.

Tri religije su našli zajedničko potkrovlje u smislu Lessingove parabole o tri prstena. Ali, razrađivači vjerskog prava su među njima podigli zidove koji povređuju načelo jednakosti. Danas valja ove zidove razgrađivati, kao što je rušenje Berlinskog zida značilo kraj jednog razdoblja totalitarnog sistema .

Bošnjaci ove prostore osjećaju kao svoj prostor. Časni ljudi se u svim vremenima drže. Časno! Pred nama je era transformacije i tranzicije koja utiče na svaki aspekt našeg bitisanja. Bilo dobro ili loše, -tek bivamo ugu-rani u globalni poredak koji u potpunosti ne razumijemo, ali čije uticaje osjećamo. Globalizacija je i političke, i tehnološke i kulturološke, te i ekonomske prirode.

Reklo bi se da globalizacija rađa krizu. Ona nosi izvjesnu uniformnost, jednonačalije, gdje je sve dozvoljeno.

Globalizacija negira manje narode i njihovu kulturu; uništava njihov duh, potire nacionalne vrijednosti.

Današnje vrijeme je sve više mješavina pravde i nepravde, mješavina ideala i rušenja ideala i ima dosta razloga za nezadovoljstvo. Talas anti-bošnjačke propagande još je prisutan. Bošnjofobija. Otuda je bošnjaštvo sredstvo odbrane nacionalne posebnosti naše duhovnosti, naše historije!

Zato još jednom ističem: Bošnjaci moraju sačuvati sami sebe. Bošnjačka duša još jedanput traži smisao opstanka. Negiranje imena Bošnjak shvaćamo kao negiranje i nepoštovanje bošnjačke nacije, naše historije, negiranje istine!

Hidajet KALAIĆ*

**PRILOG ISTORIJATU NASTANKA
BOŠNJAČKO-MUSLIMANSKE NACIJE**

Dilema nejasnog identiteta nas obavezuje da ovo pitanje, koje je predmet svakodnevnih polemika, podvrgnemo javnoj i stručnoj raspravi.

Vjerujem da će ovaj skup biti kadar da s intelektualnom odgovornošću i moralnom dosljednošću odgovori na postavljeno pitanje: “Bošnjaci – muslimani kako vam je ime?” Svaku društvenu pojavu, pa dakle i pojavu nacije, nemoguće je adekvatno razumjeti ako apstrahujemo istorijski put njenog razvitka.

Stoga cilj mog izlaganja je da sagledam nastanak bošnjačko-muslimanske nacije i osvjetlim značaj istorijskog faktora kao esencijalnog elementa u stvaranju nacija.

U cilju sagledavanja nacije kao društveno-istorijske pojave, potrebno je istaći da elementi koji čine jednu naciju se ne smiju posmatrati izolovano jedni od drugih, već se moraju shvatiti u svom jedinstvu kao rezultat društveno-istorijskog stvaranja nacija i kao sociološku činjenicu da svaki element iz aspekta nacije određuje ostale elemente i obrnuto. Istorijski posmatrano, i prije pojave nacije na istorijskoj sceni postojale su određene društvene grupe, koje su živjele na određenoj teritoriji, slične po porijeklu, običajima, jeziku, religiji i kulturi, što nas upućuje na zaključak da te etničke grupe u svom začecu nijesu bile homogene. Razloge za takvu heterogenost vidim u činjenici vođenja čestih ratova, koji su permanentno proizvodili česte migracije i asimilacije, a vođeni su često za krst ili neki drugi etnički prestiž različitih etničkih skupina. Međutim, to još ne znači da je sa postojanjem etničkih zajednica postojala i nekakva nacionalna svijest, nasuprot, proces pretapanja etničke u nacionalnu svijest srećemo u poodmakloj fazi postojanja Osmanskog carstva na ovim prostorima.

Moje razmišljanje o značaju istorijskog faktora na formiranje nacije, nema ambiciju da analizira čitav niz veoma kompleksnih problema, koji

* Pravnik

utiču na stvaranje muslimansko-bošnjačke nacije. Međutim, bilo bi neprihvatljivo da sa istorijskog stanovišta ne sagledam neke veoma važne procese u stvaranju muslimansko-bošnjačke nacionalne svijesti. Imajući, prije svega, u vidu činjenicu da se danas mogu sresti različiti argumenti, koji tretiraju pitanje nastanka muslimansko-bošnjačke nacije. Kao i to da je ova rasprava, naročito oživjela nakon pokušaja velikosrpskog nacionalističkog projekta, da po etničkoj pripadnosti uspostavi nove granice na prostorima nekadašnje Jugoslavije. Posmatrano iz ugla nastajanja muslimansko-bošnjačke nacije, neophodno je istaći činjenicu da nije postojao kontinuitet u pogledu razvitka nacionalne svijesti u pojedinim etapama istorijskog razvoja. Diskontinuitet u razvoju nacionalne svijesti vidljiv je u periodu između rane srednjevjekovne bosanske države i nastanka Bosne kao građanske države na ovim prostorima.

Međutim, u svom istorijskom trajanju i istorijskom duhu kontinuitet postoji, i on se u specifičnim istorijskim okolnostima tako oblikovao da narodni duh koji postoji utiče na nacionalnu svijest da "prepozna" posebnost svog nacionalnog bića iz kojeg izvire. Dakle, postoji dijalektička povezanost između nacionalne svijesti i nacionalnog bića. Posmatrano sa istorijskog stanovišta, kod Muslimana-Bošnjaka, nacionalna svijest je zaostajala za razvitkom nacionalnog bića, iako je to društvo pokušavalo da se konstituiše na nivou nacionalne zajednice, tako što su probuđeni nacionalni elementi uticali kod širih narodnih masa, na stvaranju nacionalne svijesti, koja je vezivni elemenat u stvaranju nacije. Posmatrano sa istorijskog stanovišta, lako se može uočiti da nacionalna svijest ima jedan dug istorijski hod. Na tom istorijskom putu ona postaje stalni pratilac nacije, i kao takva nužno je upućena na svoje nacionalno biće iz koga izvire. Nacionalna svijest je svijest, koja se stvara sopstvenom pripadnošću svakog pojedinca, u kojoj je pojedinac svjestan da stvara novu vrstu zajednice. U tom osjećanju pripadnosti novoj zajednici pojedinac se i sam osjeća sigurnim i zaštićenim. Zajednica sa kojom se pojedinac identifikuje je prostor koji štiti njegovu ličnost, a obaveze koje ima doživljava kao spremnost da se žrtvuje za zajednicu kojoj pripada. O snazi i konturi nacionalne svijesti, kao i odnosu muslimansko-bošnjačke nacionalne svijesti prema sopstvenom nacionalnom biću, neću govoriti jer to spada u domen socioloških istraživanja. Da bi nacionalna svijest postala stvarnost, ona se mora objektivizirati, odnosno pojaviti na različitim mjestima društvene stvarnosti, kao što su nošnja, kultura, politika, i drugi oblici manifestacija. Ovako objektivizirana nacionalna svijest govori o kvalitetu i postojanju nacionalnog bića.

O postojanju posebnog nacionalnog bića Muslimana-Bošnjaka svjedoče nam brojna historiografska i književna dokumenta, kao i ostaci materijalne i duhovne kulture, čiju validnost niko ne dovodi u pitanje. Dakle, postojala je svijest o postojanju kolektiviteta. Taj kolektivitet, se počinje iden-

tifikovati protokom vremena sa državom u kojoj žive tj. Bosnom. Kao potvrda svemu ovome spomenuo bih veliki broj građana koji su se vremenom iseljavali iz Bosne, živeći u okolnim državama, zadržavajući pri tom svoja prezimena kao što su Bosanac, Bošnjani, Bošnjaković, Bošnjak. Ovakav odnos nas upućuje na zaključak da je postojalo poistovjećivanje, odnosno identifikovanje sa državom iz koje dolaze. Tako se bošnjaštvo uspjelo nametnuti kao narodnosna kategorija, bez obzira na konfesionalnu pripadnost. Sve negdje do pojave nacionalnih pokreta u Srbiji i Hrvatskoj. Od tada narod pravoslavne i katoličke vjere pod dominantno političkim uticajem sve više se počinje osjećati Srbima, odnosno Hrvatima, tako da bošnjaštvo sve više dobija muslimansku nominaciju, odnosno muslimanski ton. Jedno od suštinskih pitanja koje se postavlja u ovom trenutku, a koje je u direktnoj vezi sa nastankom bošnjačko-muslimanske nacije je pitanje etničkog supstrata. Proces etničkog formiranja Muslimana-Bošnjaka možemo posmatrati sa različitih aspekata, kao najčešći oblici posmatranja su: kulturno-duhovni, istorijski, ekonomsko-socijalni i politički aspekti. Etničko jezgro Muslimana-Bošnjaka činili su islamizirani bogumili, kojima su se vremenom u manjem ili većem broju priključivali primanjem islama, pravoslavci i katolici, kao i doseljeničko i povratničko stanovništvo iz okolnih srpskih i hrvatskih oblasti koje je bilo uglavnom islamsko. Posebnu doseljeničku grupu su činili narodi neslovenskog porijekla koji su došli u Bosnu iz nekih islamskih država, tu su ostajali radeći uglavnom u okviru islamske zajednice.

Muslimani-Bošnjaci su narod južnoslovenskog etničkog porijekla, koji su primili islam, i koji su se kroz istoriju u Osmanskom carstvu oblikovali u poseban etnos. Posebnost muslimansko-bošnjačkog etničkog bića, objedinjenog u bošnjaštvu, izgrađivalo se vjekovima u okvirima turskog carstva niz dugih godina. Bez obzira na njihovo prvobitno staronarodno porijeklo koje nije bilo istorodno, Muslimani-Bošnjaci su na bazi neistorodnosti, oko kojeg je bilo puno polarizacija unutar samog bića, uspjeli da svoje etničko stablo izgrade na jedinstvu vjere i jedinstvu različitosti. To jedinstvo različitosti, uprkos unutrašnjim protivurječnostima, obuhvata i simboličko ali zajedničko ime Bošnjak. Dakle, Muslimani-Bošnjaci su nastali na nekadašnjem Bosanskom pašaluku uzevši njegov najširi dio, dopirući duboko u srpske i hrvatske teritorije. Smanjenjem granica Bosne uslijed turskog odlaska, muslimansko-bošnjačko stanovništvo Srbije i Crne Gore, kao i gradovi koji su se priključili Crnoj Gori, Kolašin i Nikšić, noseći se osjećanjem zajedništva i istovjetnosti, identifikuju se sa Muslimanima-Bošnjacima Bosne, stvarajući na taj način jedinstven nacionalni korpus. Shvatanje i prepoznavanje kulturnog identiteta Bošnjaka pretpostavlja i poznavanje islamske civilizacije i kulture, s razloga što je za istorijski proces narodnosnog oformljenja bošnjačkog naroda, poseban značaj imala

islamsko-orijentalna kultura, zasnovana na arapsko-turskoj jezičkoj penetraciji i islamskoj duhovnosti. Istorijski posmatrano, islam je na ovim prostorima ostavio neizbrisive tragove. O tome nam najbolje svjedoče veliki broj njenih pripadnika kao i ostaci materijalne i duhovne kulture. To je pojava iz koje se razvila kultura čovjeka kao kulturnog i duhovnog bića. Sa eshatološkog aspekta, islam stoji u čvrstoj vezi, ne samo sa kulturom, već i sa naukom i umjetnošću, iako se bitno razlikuje od njih. Nepobitna je činjenica da je sva naša kultura, istorija, običaji, tradicija, nošnja i nadasve moralna svijest izvire iz vjere, drugim riječima islam nije samo teologijski već i kulturni sistem i kulturni model koji je uticao na stvaranje kulturnog obrasca pripadnika islama. Sve to je generisalo čitav broj karakternih osobina, pod čijim se uticajem uobličavao život pojedinca i stvarala nekakva svijest. Bošnjaci su tako crpjeli legitimitet iz islama izgrađujući svijest koja ih je činila različitim od ostalih, stvarajući poseban etnos i kulturu življenja. Proces stvaranja sopstvenog kulturnog identiteta ostvarivan je u jednom dugom istorijskom hodu, koji nije išao ni lako, ni jednosmjerno. Kroz negativan odnos prema Turcima, kao “vječitim krivcima” za sve nevolje kroz koje je prolazilo društvo, formira se dugotrajan i snažan odbojan odnos prema svemu što se javlja kao islamski kulturni obrazac. Takav odnos u suštini je bio neistinit i nekvalifikovan, a u osnovi – prazan.

O postojanju nacionalne svijesti Bošnjaka na ovim prostorima najbolje svjedoči bogata duhovna riznica usmene narodne književnosti. Pjesme stvorene na ovim prostorima ubrajaju se u najljepše ljubavne pjesme u Evropi, prepoznatljive kao sevdalinke. To su pjesme viših slojeva društva što se vidi iz samih tekstova. Tu su begovi, kapije sa cvijećem, zumbuli, visoki čardaci i sl. Zahvaljujući svojoj melodičnosti, ona je prodrla i u patrijarhalne porodice, duboko u brda i doline Crne Gore i Sandžaka. Posebna komponenta ove lirske poezije je jezik, koji je jednostavan i spontan. Među posebnom kulturnom baštinom muslimana, posebno se izdvaja u narodnoj književnosti pismo Bosančica i Alhamiadao tekstovi koji su prisutni i danas. Jedan od najvećih sakupljača lirskih ljubavnih pjesama na ovim prostorima je Hamdija Šahinpašić. Što se tiče epskih narodnih pjesama po svojoj ideološkoj orijentaciji spadaju u sam vrh narodne književnosti. To su pjesme koje opjevavaju junake poput Alije Đerđeleza, Muja i Halila a po svom sadržaju manje su isključive i prilično tolerantne prema svojim neprijateljima. Poznate su kao Krajišnice. Vjekovna dominacija turske imperije na ovim prostorima imala je za rezultat razvoj islamske arhitekture preuzimanjem graditeljskih tradicija sa Istoka. Ovakva arhitektonska rješenja najdirektnije govore o kulturi i načinu življenja jednog naroda. Osvajanjem ovih prostora stvoren je jedan novi stil života oličen u islamskom duhu izgradnjom medresa, mostova, čardaka, džamija, sahat-kula, hamama itd. Takav kulturni model života se razlikovao od kulturnog modela domi-

cilnog stanovništva. Razlike nisu samo primjetne u građevinarstvu, već su sve izraženije u svim sferama društvenog života kao što su običaji, ishrana, način ophođenja, nošnja i folklor. Bošnjački narod u svom dosadašnjem trajanju nije uspio sačuvati mnoge kulturne institucije. Pod različitim izgovorima kao što su: urbanizacija, ekspoprijacija, izgradnja novih, uništavani su brojni spomenici kulture ovog naroda. Uzmimo kao primjer Kolašin i Nikšić – to su dva grada koja su samo prije 130 godina u graditeljskom i ambijentalnom smislu oslikavali duh prisutnosti islama. Danas na tim prostorima skoro da nije ostalo ništa od petovjekovne civilizacije. Odnos prema islamskom spomeničkom blagu nije ništa bolji ni u ostalim gradovima Crne Gore. Kao najsvježiji primjer može nam poslužiti Podgorica u kojoj je samo prije neku godinu porušeno i prekopano veliko muslimansko groblje na Pobrežju. Takav negatorski odnos u suštini predstavlja zatiranje istorije i kulture jednog naroda i njegovih posebnosti. Neostavljajući pritom nikakvog traga, kao dokaz da je tu bilo islamsko svetište, što bi uostalom predstavljalo civilizacijski čin.

U istoriji i kulturi jednog naroda svakako vidno mjesto zauzima i jezik. Pravo na jezik je jedno od temeljnih i osnovnih prava svakog čovjeka i naroda. Bez obzira kako se ovaj narod vremenom nazivao, Bošnjaci ili Muslimani, svoj jezik su uvijek nazivali bosanskim, odnosno bošnjačkim. Istorijski posmatrano, u narodu i u literaturi ima ga onoliko koliko postoji srpski ili hrvatski. Polazeći od faktičkog stanja da je došlo do dezintegracije jugoslovenskog prostora, na kojem su nastale nove države, sa nastankom novih država narušava se jedinstvo upotrebe srpskohrvatskog jezika, tako da svaka novonastala država proglašava i svoj jezik. Zato Bošnjaci ukoliko žele da sačuvaju svoj nacionalni identitet, neophodno je da bošnjački, odnosno bosanski jezik, prihvate kao maternji. Razlikuje se od ostalih slovenskih jezika u onolikoj mjeri, u kojoj se oni međusobno razlikuju.

U okviru zadate teme pokušao sam dati odgovor na postavljeno pitanje, dokazujući kao nepobitnu činjenicu da su se kroz istoriju Bošnjaci formirali na vrijednostima islamske kulture kao poseban etnos, različit od Srba, Hrvata i drugih, bez obzira što su i to narodi južnoslovenskog etničkog porijekla i što govore istim ili sličnim jezikom. Kao i činjenicu da je istorijski faktor jedan od, ako ne i glavni faktor, koji utiče na formiranje nacije, naročito kada je u pitanju južnoslovenski kulturni prostor. Afirmaciju bošnjačkog nacionalnog i kulturnog identiteta vidim kao potrebu svakog čovjeka, da u vlastitoj projekciji projektuje i vidi sebe kroz pripadnost bošnjačkoj kulturi odnosno naciji kao referentnoj društvenoj grupi. Vjerujem da nećemo biti jedinstven primjer u istoriji Evrope da kao narod nastanemo u svom punom etničkom i nacionalnom biću na osnovu tzv. religijske inicijacije.

Neznanje ne smije biti razlog pojmovnog haosa o imenu istog naroda. Razlozi leže u činjenici da je država, zvala se ona Kraljevina SHS, Kraljevina Jugoslavije, FNRJ, SFRJ ili SRJ, organizovano nametnula kolektivni zaborav vlastitog imena ovog naroda, sa jednim jedinim ciljem – da budemo predmet otimanja nacionalističkih i hegemonističkih projekata na širim prostorima, što smo uostalom i bili čitav niz godina – “cvijeće za mnoge”. Bošnjački narod je jedan te isti narod, koji je živio i koji sada živi na svim prostorima koji su pripadali nekadašnjoj Jugoslaviji sa svim svojim specifičnostima i posebnostima. On je to uostalom i pokazao na popisima stanovništva u novonastalim državama izjašnjavajući se kao Bošnjaci.

Vjerujem da je crnogorsko društvo dovoljno demokratski stasalo da prepozna i prihvati prirodno pravo i potrebu bošnjačkog naroda za reafirmacijom nacionalnog imena-Bošnjak. Bošnjaci su Crnoj Gori dokazali svoju privrženost noseći se upravo jednim hadisom Božjeg Poslanika koji glasi: “Ljubav prema domovini je dio vjere”. Ravnopravnost i tolerancija moraju biti zajedničko dobro svima onima kojima je stalo do dostojanstvenijeg i za čovjeka prihvatljivijeg života. Bez ravnopravnosti i prožimanja kultura, bez prihvatanja dostignuća različitih civilizacija, svako društvo je osuđeno na vječito bauljanje i nazadovanje.

Na kraju želim da se zahvalim organizatorima ovog skupa, koji su prepoznali i otvorili jedno od najznačajnijih pitanja u ovom trenutku, a to je pitanje imena.

Ismet I. MEDUNJANIN

BOŠNJAČKI NAROD JE 1993. VRATIO SVOJE POVIJESNO IME

Neka je selam i mir za sve sudionike u ovoj raspravi. Dragi moji Bošnjaci, cijenjena gospodo, poštovani prijatelji, učesnici ovog visokog skupa.

Pozivam sve prisutne da fatihom ili minutom ćutanja, na način kako se Vi molite, da se pomolimo za sve nevine žrtve koje su pale u minulom ratu BiH, Bukovici, Sjeverinu, Štrpcima, i drugim mjesima...

EL-FATIHA - Pristup
Bismillahi rrahmani rrahim
EL HAMDU LILLAHI
RABBIL' ALEMIN
ERRAHMANI RRAHIM
MALIKI JEVMIDDIN
IJJAKE NA'BUDU
VE IJJAKE NESTE'IN
IHDINE SSIRATAL MUSTEKIM
SIRATALLEZINE EN'AMTE 'ALEJHIM
GAJRIL MAGDUBI 'ALEJHIM
VELE DDALIN -- Amin !

Neka je vječni rahmet svim nevinim žrtvama koje su pale u minulom ratu, sa nadom da će se definitivno svi ratni zločinci naći pred licem pravde, kao i nadom da će vlasti Srbije i Crne Gore definitivno iznijeti istinu o Štrpcima...

Nadam se da je gostima ovog visokog skupa, a koji nijesu pripadnici islama, jasna poruka Prve Kur'anske sure EL-FATIHA (Pristup), koja u prijevodu glasi:

Hvala Allahu
Gospodaru svjetova
Sveopćem Dobročinitelju, Milostivom
Gospodaru Sudnjeg dana

Samo tebe obožavamo
i samo od tebe pomoć tražimo
Uputi nas na pravi put
na put onih kojima si
dao svoje blagodati
a ne na put onih na koje si
se rasrdio
niti na put onih koji su zalutali - Amin!

Obraćam Vam se inspirisan samim pozivom ovom skupu u kojem se i navodi da je istorijska odgovornost ove generacije da konačno ukidaju tabue, stereotipe i predrasude o svom narodu, da skinu neznanje sa njegovog nasljeđa, i preuzmu odgovornost njegovog razvoja kao modernog evropskog naroda. Istomišljenik sam, u iznesenoj konstataciji, da je sastavni dio identiteta i nacionalno ime, a time i sastavni dio neotuđivih prava svake nacionalne zajednice i pojedinca da sebe imenuje.

Kao prilog ovoj raspravi odlučio sam se da iznesem nekoliko stavova i podsjetim na bitne činjenice koje se odnose na temu "Bošnjački narod je, 1993. godine, povratio svoje povijesno ime". U tom kontekstu, moje izlaganje biće u skladu sa svojom profesijom. Dolazim iz dijela tehničke inteligencije, te u tom smislu moja profesionalnost me obavezuje na preciznost i jasnoću stavova. Prema tome, s obzirom da se radi o značajnoj temi koja se tiče bošnjačkog naroda, uvjerenja sam da, društvenjaci, odnosno, oni pojedinci koji se bave prevashodno humanističkim znanostima, nisu ni po čemu privilegovani, već je sve stvar savjesti. Nadam se da smo ovdje svi intelektualci i da imamo posebnu odgovornost za izrečenu riječ. Ta odgovornost se prevashodno tiče u preciznom njegovanju naše bošnjačke autohtone svijesti, koja kao takva obezbjeđuje zajednički identitet Bošnjaka.

Poznato je da nema individualne slobode bez postojanja relevantnih demokratskih nacionalnih prava. U tom smislu, stvaranje nacionalnih sloboda i uslova za nacionalno izjašnjavanje je par-excellence građansko demokratsko pitanje. Tako, na javnoj sceni, često možemo čuti da se negira nacionalna samobitnost Bošnjaka u Crnoj Gori. Režim je čak, formirao neke institucije, čiji je zadatak da se stalno oglašavaju i da ignorišu i omalovažavaju svaku bošnjačku inicijativu, kao i da lansiraju pseudo-teze o crnogorskoj etnogenezi Muslimana. Reagovanjem povodom teksta "Muslimani u Crnoj Gori nijesu Bošnjaci", u dnevnom listu Publika prof. dr **Šerbo Rastoder** navodi činjenicu tj. izvorno značenje riječi **muslim, ana, m** (ar. pers), **pripadnik islamske vjere** - tur. **musliman** i pers. **musliman**, pers. plural od arapskog muslim; muslim, m (arapski) musliman - tur. muslim - ar. muslim "**musliman**", part.akt. od **islam** "**PREDATI SE BO-**

GU". (Abdulah Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo, 1989, str. 477). Zar to nije samo vjerska odrednica?

Za rješavanje budućih odnosa nove državne zajednice Crne Gore i Srbije, neophodno je dati prednost dijalogu i otvoriti diplomatski prostor za djelovanje Bošnjaka. Bošnjaci će poštovati i respektovati aktuelne vlasti u Crnoj Gori i Srbiji onoliko koliko ta vlast poštuje i respektuje njih same. Poznato je da su Bošnjaci miran, lojalan i vrijedan narod na ovom prostoru, da ne pripadaju remetilačkim faktorima, već traže osnovna ljudska prava i slobode koje su međunarodnim aktima zagarantovana. Bošnjaci ne traže podjelu po regionalnom principu, već teže jedinstvu, poštuju svoj san i spremni su da preuzmu svoj džak prošlosti kako bi znali odrediti svoj pravi put prema budućnosti. Naš san je: **da se ružne slike više ne ponove i naš je san da lijepi komšiluk na Balkanu bude sveta norma koja će osigurati slobodu i napredak našoj djeci. Naravno, nema vlastite sreće u tuđoj nesreći (...)**. Muslimani na Balkanu nisu useljeni, već autohtoni Evropljani. Na početku novog milenijuma, kada najveći dio čovječanstva nastoji da se povezuje u svojem opštem ljudskom zajedništvu i svojim posebnostima, mi želimo da to bude prednost i naših komšija sa kojima stoljećima dijelimo zajedničke prostore(...) Bošnjaci su svjesni svog položaja u Evropi. Svjesni toga da sa svim evropskim narodima ravnopravno treba učestvovati u oblikovanju zajedničke budućnosti, jer razlike koje ne ugrožavaju zajedništvo jednog naroda nisu opasne, ali razlike koje dovode u pitanje bit zajedništva ili jedinstva naroda, prijetnja su njegovom opstanku.

Prema mom dubokom uvjerenju bitne značajke izložiću u nekoliko teza:

1. Bošnjaci su stari koliko i drugi narodi iz slovenske etničke zajednice na Balkanu. Njihova bogumilska etnogeneza je rasvjetljena sa historijskog aspekta.

2. Sve do 1907. godine, u oficijelnoj upotrebi na Balkanu je bio nacionalni naziv Bošnjak i bosanski jezik. Nakon tog datuma, sve do 1993. godine, Bošnjaci su egzistirali pod raznim imenima, a najviše konfesionalnim "Muslimani".

3. Nakon uvođenja višepartijskog sistema na prostorima bivše Jugoslavije pokrenuta je inicijativa 1990. godine, da se povрати nacionalno ime Bošnjak. O ovoj temi, u Sarajevu, pod pokroviteljstvom Bošnjačkog instituta iz Ciriha (vl. Adil Zulfikarpašić), održan je međunarodni skup o bošnjačkoj naciji.

4. Nakon agresije na BiH, septembra 1993. godine, u Sarajevu je održan **Svebošnjački sabor** na kojem je jednoglasno prihvaćena inicijativa dvojice visokih intelektualaca, akademika dr Muhameda Filipovića i književnika rahmetli Alije Isakovića, da se povрати povijesno ime **Bošnjak**, a

naziv musliman ostane u upotrebi u domenu konfesionalne oznake (tj. on koji je pripadnik Islama), uz prisustvo oko 1000 vodećih intelektualaca, političkih državnika i uglednih gostiju. Ne znam da li je potrebno naglašavati i činjenicu da su bošnjaštvo, kao narodnu, odnosno nacionalnu odrednicu uvažavali i neki nemuslimanski autori, poput Dositeja, koji je, eksplicite, tvrdio da će *“Bošnjaci ostati Bošnjaci i biće ono što su i njihovi stari bili”*, zatim V. Karadžić, Jovan Cvijić, koji boraveći u plavsko-gusunjskom kraju tokom 1906-1908, između ostalog i piše: *“Muslimani Plava i Gusinja govore srpskim jezikom, sebe nazivaju Bošnjacima, a jezik kojim zборе zovu bošnjački”*, itd, a i drugi koji su se, uz isticanje njihove legitimnosti u smislu istorijskih i faktičkih činjenica, čak i identifikovali sa njom (F. Jukić ...)

5. Bošnjačke institucije u Sandžaku, Crnoj Gori, Srbiji, Kosovu i Makedoniji, su na Međunarodnom skupu “Bošnjaštvo i Sandžak”, 01. i 02. marta 1996. godine, nakon Dejtonskog sporazuma, povratile, tj. potvrdile su odluke Svebošnjačkog kongresa u Sarajevu i time su svi Bošnjaci dobili pravo da sebe zovu imenom, to što jeste Bošnjak. Ovoj inicijativi su se zapaženo suprotstavili političari iz Crne Gore i Srbije, jer su razvijali tendenciju denacionalizacije Bošnjaka. Tome su im išle u prilog i djelovanja nekih grupa i pojedinaca, koje naš naziv nazivaju konfesionalnim imenom “muslimani”. Prvi od saveznih političara koji je naziv Bošnjak uzeo u javnu upotrebu, bio je V. Koštunica, posljednji predsjednik SRJ, i to tek početkom februara 2001. godine.

6. Imajući u vidu da vodim porijeklo iz Plava, a tamo su se ljudi odvijek zvali Bošnjaci, što su posebno, u svojim govorima naglašavali Isaković, Begović i Filipović, smatram suvišnim da se u okviru ove teme ubjeđujemo. **Mi smo Bošnjaci.** Porijeklo me obavezuje na to. Rođen u Nikšiću, svoje školovanje završio u BiH, 1981. godine, diplomirajući na elektro-fakultetu, smjer elektronike u Banja Luci, a svoj radni vijek započeo u Nikšiću i od 1984. godine nastavio u Baru, gdje se i sada nalazim, i sebe smatram kompetentnim za javno izjašnjavanje uz preciznost i jasnoću stavova. Tko to ne može da bude očigledno ima jedan jedini cilj – razbijanje jednog autohtonog naroda. Nacionalnog imena Musliman više nema ni u Sloveniji, ni u Hrvatskoj, ni u Bosni i Hercegovini, Srbiji, Kosovu, a ni u Makedoniji. Sve to nam daje za pravo i nameće i obavezu, da se i mi u Crnoj Gori, jasno odredimo prema ovom pitanju. Da na legalan i demokratski način povratimo naziv **BOŠNJAK** za naš narod. Ako to mi ne uradimo, uradiće neko drugi u ime nas, ali, kao i do sada, na našu štetu, u cilju ostvarenja političkih ciljeva.

7. Nacionalni identitet nam neće niko pokloniti. To bi nam i bila loša usluga, jer onaj ko nešto poklanja u poziciji je da nam, kad on to procijeni, ima pravo to i oduzeti. Za to se treba izboriti argumentima, upornošću, strpljenjem i tolerancijom. To mora biti centar okupljanja i jedinstvenog

nastupanja intelektualaca iz ove strukture, što, na žalost, u prošlosti nije bilo u mjeri i u skladu sa realnim mogućnostima i potrebama našega naroda. Ukoliko pojedinci i dalje budu davali prednost ličnim interesima, ukoliko ne budemo jedinstveni u očuvanju nacionalnog identiteta i u zahtjevima za dobijanje tj. vraćanje imena Bošnjak, krivicu ne treba tražiti kod drugih, nego u okviru sopstvenog nacionalnog korpusa. To treba shvatiti i kao pravo i kao obavezu, da sa puno ponosa, i bez ičije štete, branimo svoj nacionalni identitet i tražimo ime, koje nam se osporavalo i osporava, a koje smo naslijedili od naših predaka.

8. Ako se ovoj generaciji intelektualaca, pružila šansa da na zakonit i demokratski način, bez ičije štete isprave grešku, koja je prema našem narodu napravljena, prije tridesetak godina, dajući nam, kao prelazno rješenje ime Musliman, grijeh je to ne uraditi i ne povratiti staro i naše pravo ime BOŠNJAK, i to baš sada, jer se drugim generacijama, u to sam potpuno siguran, više neće ni pružiti. Više nijesmo malodobni, a još manje maloumni, da nas ubjeđuju, da je za nas bolje da smo ono što oni misle, a ne ono što mi osjećamo. Ubjeđuju nas da su nas usrećili velikim "M" u pisanju naše nacionalne pripadnosti. Na trenutak samo pomislih kako bi: Srbi, Hrvati, Crnogorci i drugi, bili presrećni, kada bi im neko kao oni nama, darovao veliko S, H, C pišući nazive njihove nacionalne pripadnosti, a tu istu riječ, kao vjersku pripadnost, počinjući malim slovima. Sada, kada su stvoreni ili se stvaraju uslovi, za naše učešće u opredjeljenju i izboru sopstvenog imena, mnogima to smeta. Svjesni su oni da to nama pripada, znaju to vrlo dobro i otkud i zašto, ali im teško pada kad to mi radimo mimo njihove volje i saglasnosti. Mi njih ne pitamo otkuda Srbi, Hrvati i drugi u Crnoj Gori?! Znamo mi to, a i oni znaju da se ne mora neko roditi u Srbiji, Hrvatskoj ili Albaniji, da bi bio Srbin, Hrvat ili Albanac.

Zato, dragi moji Bošnjaci, cijenjena gospodo, poštovani prijatelji, učinimo sve da se naš nacionalni status i ime BOŠNJAK za naš narod, kao i naša kolektivna prava ustavno regulišu i da nikada više ne zavise od volje i trenutne potrebe predsjednika Republike i vladajuće elite u Crnoj Gori.

Vrijeme je da svako od nas u sebi povuče jednu crtu, izbriše dileme i prihvati da je biti Bošnjak nešto sa čime smo rođeni, sudbina koja se ne određuje partijskim dekretom ili voljom nekih intelektualaca. To je odrednica kojom smo određeni prema svijetu i kojom nas svijet određuje i bez naše volje. U Kur'anu časnom stoji da je Allah dž.s. stvorio ljude različitim da bi se bolje upoznali. Možda baš zato treba da jasno prihvatimo svoju različitost od drugih.

I na kraju, vraćam se ponovo upućenom pozivu za ovaj skup citirajući riječi "niko neće, niti je dužan, da ove obaveze obavi umjesto nas. Svi sa kojima živimo, prepoznaće nas po onim vrijednostima, koje ponudimo kao ulog u izgradnji savremenog društvenog identiteta Crne Gore".

Velija MURIĆ*

OSVRT NA USTAVNO-PRAVNI ZNAČAJ NACIONALNOG ODREĐENJA BOŠNJAKA

Mi nijesmo Muslimani niti Bošnjaci u Crnoj Gori, već smo Bošnjaci Crne Gore.

Mi nijesmo došli na ove prostore, mi smo tu kao narod nastali od istog etničkog supstrata kao i Crnogorci. Dakle, nastali smo od Slovena, Romana, Ilira, Vlaha i drugih sa kojima, što niko ne može osporiti, imamo zajedničke etno-genetske korijene. Zbog toga, kao i drugi narodi ovih prostora, mi smo autohton narod kome bez izuzetka, pored toga i prema zastupljenosi u ukupnom broju stanovništva Crne Gore, pripadaju sve obaveze i sva prava kao jednom od državotvornih naroda.

Najvažniji duhovni elemenat i etnička osnova Bošnjaka, ima korijene u islamu kao jednoj od svjetskih monoteističkih religija. Islam kao religija, kultura, kao filozofija o načinu življenja i mišljenja o osnovnim ljudskim vrijednostima, o dobru i zlu, ostavio je duboke korijene na Bošnjake ovih prostora. Ni najoštriji kritičari islama i svega što nalazi izvore u njemu, neće uspjeti da nađu u svetim knjigama i islamskom učenju, propagiranje mržnje, zla prema drugome i svega što bi trebalo da je strano ljudskom rodu. Upravo zbog toga i jake usađenosti te svijesti, urođenog merhameta i smisla za suživot sa drugim narodima, na jednoj strani, i veoma jake, često čak i državne logističke podrške programima stvorenim u Ministarstvima unutrašnjih djela¹ ili nekim Akademijama,² za nepunih sto godina, taj narod je raznim dekretima, ustavima ili pak popisima stanovništva, sveden na bezimenu etničku grupu lišenu temeljnih prava. Tom narodu su uvijek drugi i za rad svojih jasno izraženih asimilatorskih ciljeva, davali razna imena. Nekad su oni «neopredijeljeni», nekad «muslimani», zatim «Srbi muhamedanske vjere» ili pak «turci». Među tim «kumovima» oni će reći, nijesmo

* Advokat, predsjednik Udruženja pravnika Crne Gore

¹ Načertanije Ilije Grašanina

² Memorandum SANU

ni jedno ni drugo niti treće, već smo ono što jesmo, mi smo Bošnjaci Crne Gore a ne Bošnjaci u Crnoj Gori.

Svi muslimani slovenskog etničkog porijekla, nekada su bili u okviru iste države - moćne Otomanske carevine. Izgradili su jedinstvenu kulturu, zajedničku tradiciju, običaje, navike i sve ono što čini njihov specifični nacion i etnos. Tokom svog viševjekovnog trajanja, Bošnjaci nijesu osjećali potrebu za izražavanjem svog posebnog nacionalnog identiteta niti su bili izloženi potrebi da kome drugom dokazuju ko su oni ustvari. Bošnjaci su se kao nacija najkasnije formirali možda i zbog toga što se u islamu vjeruje da su svi muslimani jedan narod. Tek kada su oni kao narod i njihovo nacionalno ime postali predmet osporavanja, Bošnjaci na ovim prostorima otpočeli su hod po mukama koji traje. Oni su u Kraljevini SHS ustavnim odredbama izbrisani kao konstitutivni narod države. U Drugom svjetskom ratu 1941. godine, pozivani su kao borci Bošnjaci ili pak muslimani, a 1945. u Jajcu i Beogradu u aktima o konstituisanju NRJ i FNRJ, dočekani su bez imena ili pak darivanjem nacionalnog imena «neoprijedijeljeni»³. Svako osporavanje takvog nacionalnog određenja, koje se u ustavima do 1974. godine, i popisima stanovništva transformisalo u nacionalno ime musliman, - što je nesporno, samo vjerska odrednica, zatim prema republičkoj pripadnosti u imena «Srbin muhamedanske vjere» i sl., od vladajućih režima, sankcionisano je kroz poznate sudske procese «mladim muslimanima» u BiH i drugim poznatim političkim procesima iz toga vremena.

Generacije Bošnjaka koje su stasavale u periodu od sedamdesetih do devedesetih godina prošloga vijeka, karakteriše saznanje da su oni po nacionalnom određenju muslimani. To ime im je nametnuto jer je bilo ugrađeno u nekoliko desetogodišnjih popisa stanovništva i u političkom vokabularu koji je uzdizan na nivo ustavno političkih normi. Kada je u pitanju takvo nacionalno ime dato narodu koji je od iskona bio prepoznatljiv po imenu Bošnjak, od devedesetih godina prošloga vijeka dolazi do jako izraženog osporavanja tog imena. Osporavanja idu čak dotle da se u namjerno iskrivljenim administrativnim i političkim stavovima srpsko-crnogorskih nacional-šovinista, oličenih kao akademika, u nacionalnim Akademijama i ultra-nacionalističkim partijama i liderima tih partija, bez osnova dovodilo u vezu sa navodnim separatističkim pretenzijama Bošnjaka sa ovih prostora prema BiH. Kroz razne izmišljene «zelene transverzale» i još uvijek svježu ratno-huškačku ikonografiju, osvjedočenu na potjernicama i haškim optužnicama, svojevrсна su negacija svega što se imputiralo bošnjačkom narodu radi utiranja njegovog imena.

Zbog činjenice da su brojni učesnici Foruma šire razradili teze o tome što je i ko, te zbog čega Bošnjacima, bilo sa kog prostora bivše nam

³ Ime karakteristično za neslobodne ljude.

države, oduzimao ime, davao im drugo ime ili ostavljao ih bez imena, ja sam svoje izlaganje ograničio samo na određene naznake, razumije se bez pretenzija da ulazim u dublje elaboracije.

Sa raspadom osmanlijskog carstva, dolazi do veoma izražene teze za asimilacijom bošnjačkog naroda, kroz negiranje njihovog nacionalnog i etničkog bića, sa jakom težnjom da se oni pretvore u druge narode prvenstveno Srbe i Hrvate, ali i kada su se odazivali kao Srbi, Crnogorci ili Hrvati, oni u političkom smislu nijesu bili jednaki sa njima, već samo deklarativno i na papiru radi neke državne statistike tako su predstavljeni.

U ustavima bivše Jugoslavije do 1974. godine, Bošnjaci nijesu postojali kao narod, a od 1974. god. ustavom im je umjesto nacionalnog, dato religijsko ime čime su utopljeni u veću grupu. Zbog toga u novostvorenim političkim prilikama nakon raspada bivše nam države, 1993. godine na Svebošnjakom kongresu u Sarajevu, Bošnjaci su i zvanično povratili svoje istorijsko ime Bošnjak. Po tome nacionalnom imenu, oni se prepoznaju na prostorima gdje su nastali, u međunarodnoj pravno-političkoj komunikaciji, u OUN, ali nikako ne pod imenom nacionalnim musliman, jer takva nacija na svijetu nigdje ne postoji. Muslimani su i Arapi, i Turci, i oni u Maleziji i Albanci na Kosovu i svi drugi kojima je islam religijska osnova. Svi oni imaju svoje posebno nacionalno ime i nacionalni identitet sa svim atributima koji ih nacionalno odvajaju od drugih naroda.

Svi Bošnjaci na prostorima bivše Jugoslavije, prihvatili su nacionalno ime Bošnjak. Ako su crnogorski Bošnjaci isti narod što su i bili, onda su oni i danas Bošnjaci.

Ono što je imperativ ovoga vremena, kada je u pitanju ime jednoga naroda, valja učiniti jasnom činjenicu da položaj naroda ne može zavisiti od imena naroda već od odnosa vlasti prema tom narodu. Dakle, položaj Bošnjaka u Crnoj Gori zavisi prvenstveno od toga da li Ustav Crne Gore priznaje Bošnjake kao konstitutivni narod ili ih marginalizuje na nivo etničke grupe, koje ime predstavlja odrednicu za neku manju skupinu ljudi koja se sticajem okolnosti ili pak slučajno zadesila na određenom prostoru. Prema tome, u krajnjem, pod uslovom da se Bošnjacima Ustavom prizna konstitutivnost naroda u državi, ispostavilo bi se da je sasvim svejedno kako bi nas ko zvao, ali bi bilo od izuzetnog značja kako se mi Bošnjaci osjećamo i da li participiramo kao narod u državi u kojoj smo nastali i koju jedino imamo.

Kada je u pitanju bošnjački narod koji evidentno ima svoju istoriju, svoje pamćenje, kulturu, folklor, specifični jezik i sve drugo što narod čini narodom, uz činjenicu da on po svojoj brojnosti, iza crnogorskog naroda čini najbrojniji narod, ustavno određenje «etnička grupa», bošnjački narod doživljava kao svojevrstu istorijsku i ustavnu uvredu, odnosno kao direktno ograničavanje konstitutivnih prava i sloboda naroda.

Zavisno od stajališta sa koga se želi rasvijetliti određeni aspekt pitanja koja su predmet rasprave na Forumu, ili pak izvora podataka od kojih se polazi, praktično ova tema je neiscrpna i o njoj je bilo briljantnih referata i izlaganja. Zbog toga umjesto zaključka smatram:

Da je trenutak da se izjasnimo da li smo narod ili etnička grupa.

Da je Bošnjački forum jedino legitimna nacionalna institucija koja ima legitimitet da zastupa nacionalne i etničke interese Bošnjaka u Crnoj Gori.

Da Forum Bošnjaka, u vidu opšteg zaključka, uputi zvanični apel relevantnim institucijama i subjektima u Crnoj Gori, kako bi se u Ustavu Crne Gore Bošnjacima priznalo pravo konstitutivnog naroda, odnosno ustavno uredio njihov položaj kao naroda.

Arslan Avdo KORAC*

BOŠNJAČKA SVIJEST U BIHORACA
- Antropološko-psihološki kontekst -

Gornji Bihor se nalazi na sjeveroistoku Crne Gore između opština: Berane, Bijelo Polje, Rožaje i Tutin. Zahvata površinu od 173 km.² Po popisu iz 1991. god. u Gornjem Bihoru je živjelo 9124 stanovnika smješteno u 22 sela i zaseoka. Stanovništvo Gornjeg Bihora je muslimanske vjeroispovjesti sa izuzetkom Lješnice i Hazana u kojima žive pretežno pravoslavci. Gotovo polovina radno aktivnog stanovništva Gornjeg Bihora je odselilo u zadnjih 10 god.

Sandžak je kroz istoriju bio razmeđe istočnih i zapadnih kultura, poprište političkih i vojnih interesa. Previše istorije na jednom, relativno malom geografskom arealu ostavlja premalo prostora za normalan i kontinuiran razvoj ekonomije. Kad malo bolje pogledamo unatrag, mirni ekonomski i kulturni razvoj samo u XX vijeku je trajao periodično u svega nekoliko decenija. Tek što stade na noge, jedna generacija jedva da može stvoriti uslove za sljedeću; istorijski vjetrovi oduvaju sve. Može se samo zamisliti ili pretpostavljati kroz šta je Gornji Bihor kao srce Sandžaka prolazio. Savremeni a i budući istraživači su dužni da to utvrde.

Jaka ekonomska osnova je osnovni uslov za napredak u bilo kom vidu (socijalnom, psihološkom, kulturnom, moralnom...) U Gornjem Bihoru te osnove nikada nije bilo. Čovjek kao misaono i djelatno biće nalazi sopstveni identitet u onome što stvara, nalazi ga u prostoru i vremenu i tek tada vidi smisao sopstvenog bitisanja. Relativizam svega što stvori na jednoj takvoj povijesnoj vjetrometini kao što je Gornji Bihor čovjeku sa ovih prostora otvara vrata fatalizma. Gdje se tu onda mogu tražiti uslovi za nalaženje, prije svega nacionalnog i ekonomskog, i svakog drugog identiteta. Židovski usud ma koliko taj pojam bio stran Bihorcu, od 1878. god. na ovamo je žalosna činjenica. Težnje ka stabilnom ekonomskom razvoju Bihorac nikako nije mogao da ostvari na sopstvenom životnom prostoru...

* Profesor

Odlazio je sa vjekovnih ognjišta u: Anadoliju, zemlje Zapadne Evrope, Ameriku, Australiju itd, noseći sa sobom kojekakvu dokumentaciju, koja mu samom nije dokazivala identitet a kamoli onim kojima ide. Ako se može uopšte govoriti o nekakvom kontinuitetu na bihorskom prostoru, onda se samo u raslojavanju svakog tipa taj kontinuitet zadržao.

Svijest o nacionalnom identitetu fundirana je u ekonomskom, moralnom, psihološkom, kulturološkom i istorijskom identitetu. Relativizam i fatalizam su virusi koji tu svijest nagriza. Zadivljujuća je činjenica da je nacionalna bošnjačka svijest jača kod Bihoraca koji žive u dijaspori, nego li kod Bihoraca koji još uvijek vjeruju da se može izgraditi život tu gdje su im djedovi vjekovali. Istorijski paradoks – rekao bi neko. Međutim, nije. Svijest o sopstvenim korijenima je jača u momentu kada se suoči sama sa sobom. Ekonomska i istorijska nesigurnost je blijede i polako utapaju u prostore iz kojih joj nema povratka.

Logično je reći da će biti bošnjačke svijesti u Gornjem Bihoru dok ima biološke supstance naroda koji tu živi. Konstantna ekonomska migracija ljudi sa ovih prostora ne nudi bogzna kakve lijepe perspektive. Svojim poštenim radom Bihorci stvaraju kapital u tuđim zamljama ne oplodujuć ga u svom zavičaju. Reverzibilni karakter istorije Bihora pothranjuje opaku svijest da je svugdje bolje nego ovdje. I tu se krug zatvara.

Nužno je okupiti sve umne snage sa ovog prostora, a moderne komunikacije to omogućuju, i konstantno jačati svijest o sopstvenim korijenima i bošnjačkom imenu i identitetu. Fatalizam i inertnost duha neće nas nikuda odvesti. Zato za uspješnu integraciju valja naći osu (aksis) oko koje će se vrtjeti sve vrijednosti koje su Bihorci stvorili od svojih istorijskih početaka na ovamo. Nije bitno da li vrijednosti nastaju na nekom drugom geografskom prostoru ili bihorskom. Značajnije je da te vrijednosti (usmeno stvaralaštvo, pjesništvo, proza, likovna umjetnost, nauka itd.) traju i opstaju i što je još bitnije budu dostupne svakom bihorskom Bošnjaku na svim meridijanima svijeta...

Ovo su samo neki uslovi da bošnjačka svijest bude aksis u vremenu koje slijedi. Ta svijest nužno mora biti brana svim dezintegracijama, početak i determinanta kontinuiranog razvoja koji ćemo (nadamo se), iako ga nije bilo u istoriji, ubuduće zvati aksijalnim periodom.

Rifat VESKOVIĆ*

BOŠNJAK JE NAŠE STARO TRADICIONALNO IME

»Meni je, pošto ste sada pomenuli naziv Bošnjaci blizak taj naziv, jer znam da je tradicionalan već od srednjeg veka: muslimani koje sam poznao u Bijelom Polju i družio se sa njima, uvek su govorili da su Bošnjaci.«¹

Malo je naroda u svijetu sa kojima se sudbina tako gorko poigrala, da nemaju pravo ni na ime, već im ga moraju drugi dati, duboke li ironije?! Pa kad im ga nametnu, kao što je slučaj sa nama, traže još i zahvalnost za to! A poneko ga, zle li sudbine, stvarno prihvatio kao svoje, pa sad nikako da ga se otarasi, no veli da mu je to baš i ime. A zna se kad ti neko da ime, a nije ti ni otac, ni majka ni prijatelj, da ti neće dati lijepo i pravo ime. I poslije svega još smo i dežurni krivci zbog tog nametnutog imena.

»Titovom voljom i odlukom, pripadnici muslimanske vjere su 1967. godine proglašeni nacijom. To promovisanje religiozne pripadnosti u etničku, nacionalnu pripadnost izvršeno je samo u Titovom 'socijalizmu', taj marksističko-lenjinistički podvig u 'rješavanju nacionalnog pitanja' jedinstven je ideološki čin na planeti.«² Tako je govorio otac srpske nacije i tvorac velikosrpskog i svakog drugog zla Ćosić, a tako nažalost razmišlja i dosta njegovih sunarodnika. Ironija nije u tome što se Ćosić ruga načinu na koji je dato ime jednom narodu, već upravo u tome što je »drug« Ćosić zaboravio kako se ovaj narod zvao prije tog Titovog imenovanja 1967. godine. A naše ime seže mnogo dublje i dalje od Ćosića i njegovog Memoranduma o našem uništenju, seže još u 1166. godinu, te godine u carskoj tituli Manojla Komnena pominje se ime Bošnjak.

Raduje me konačno sazrijevanje i shvatanje, uz svesrdno angažovanje entuzijasta iz Udruženja »Almanah«³ i Foruma Muslimana-Bošnjaka Crne

* Pomoćnik ministra kulture u Vladi Crne Gore

¹ Bošnjak Adil Zulfikarpašić – Milovan Đilas, Nadežda Gaće.

² Dobrica Ćosić "Srpsko pitanje 2"

³ Udruženje za očuvanje kulturno-istorijske baštine Muslimana-Bošnjaka u Crnoj Gori.

Gore, kod većine intelektualaca pripadnika naroda o kome je ovdje riječ da je došao trenutak da se vrati tradicionalni naziv – Bošnjak, jer više nikome ne treba dokazivati da termin musliman označava pripadnost islamskoj vjeri, a ne nacionalnu odrednicu jednog naroda. »Od oca nisam druge riječi čuo za nacionalnu identifikaciju nego riječ Bošnjak: Ja sam Bošnjak, moj otac je Bošnjak, mi smo Bošnjaci«⁴. Za mene, a i za većinu pripadnika nacionalnog korpusa kome pripadam dileme nema, Bošnjak je ime i nacionalna odrednica naroda o kome mi danas raspravljamo. Najveći poznavalac i istraživač bošnjaštva gospodin Adil Zulfikarpašić u svom dijalogu sa Đilasom, marta 1994. godine, s punim pravom kaže: »Uvjeren sam kako je u dokazivanju da su Muslimani s velikim »M« nacionalno Muslimani, a s malim »m« da čine religijsku orijentaciju, bilo straha od reakcije hrvatskih i srpskih nacionalizama. Iz straha pred njima, prije svega pred srpskim nacionalizmom, Partija je donijela jedno neprincipijelno i neadekvatno rješenje, nepotrebno se uplićući i izmišljajući Bošnjacima nacionalno ime«.⁵ Refleksi ovakvog razmišljanja, nažalost, i danas su zadržani kod aktuelne vlasti u Crnoj Gori.

Kako drugačije tumačiti razmišljanja dijela crnogorske javnosti i zvanične crnogorske politike na istrajavanju na staroj terminološkoj odrednici Musliman – doduše sa velikim »M«, što u suštini i ne mijenja mnogo značenje u odnosu na odrednicu musliman sa malim slovom koja je još uvijek u upotrebi kod velikosrpskih nacionalista.

A da je termin Bošnjak duboko utemeljen u pisanim tragovima (istorijskim, jezičkim, kulturnim, etnografskim i svim drugim), vjekovima unazad pokazaću kroz nekoliko primjera.

Pjesnik Marko Marulić u »Molitvi suprotivu Turkom« Bošnjacima daje ravnopravno mjesto s drugim narodima u njihovim zaslugama u protuturskoj borbi:

»Boj su bili š njimi Hrvati, Bošnjaci
Grci, ter Latini, Srbli, ter Poljaci«.⁶

Evlija Čelebija, poznati turski putopisac iz XVII stoljeća, pun je hvale za Bošnjake, koje, kako kaže, svijet zove Bošnjacima, ali oni više vole da se zovu Bosnevijama. Zaista, ističe on u poglavlju »Jezik bosanskog i hrvatskog naroda« za Bošnjake – »kako im je jezik, tako su i oni čisti, dobri i razumljivi ljudi«.

Profesor Lubor Njederle u svome poznatom djelu »Slovensky svet«

⁴ Bošnjak Adil Zulfikarpašić – Milovan Đilas, Nadežda Gaće.

⁵ Bošnjak Adil Zulfikarpašić – Milovan Đilas, Nadežda Gaće.

⁶ Marko Marulić, Judita, Suzana, Pjesme, Matica Hrvatska–Zora, Zagreb 1970.

(V. Prazе 1909. str. 125.) sve Slavene muslimane u Novopazarskom Sandžaku, Kosovu i Metohiji, kojih je 1901. godine bilo devedeset hiljada, pribraja Bošnjacima.

Uopšteno se može reći za Muslimane, odnosno Bošnjake bivšeg Novopazarskog Sandžaka, koji je još od Tvrtkovih vremena pa sve do austrougarske okupacije bio u sastavu Bosne, da su se uvijek osjećali isto što i bosanski muslimani – Bošnjacima. Tako epski pjevač iz okoline Bijelog Polja na pitanje Nikole Vujnovića, saradnika Milmana Perija, naučnog istraživača iz Kembridža, o svojoj bližoj biografiji jednostavno narodski odgovara: »A onda sam otišao u osmansku vojsku, iz Senice smo otišli iz Bijelo Polje... iz Senice, četrstotine momaka, sve Bošnjaci se vičemo. Bošnjaci, u jedan tabor«! Avdo Međedović, bošnjački Homer, u svom junačkom epu »Ženidba Smailagaić Mehe«, na više mjesta upotrebljava termin Bošnjak.

»Bože mili pjevaju Bošnjaci!
Celu noć him puške prepucaše«.

...

»Upuniše bošnjački svatovi,
Krvavije jada napunili,
Svaki sokak vojskom napuniše«.

...

Meni ferman stiže iz Stambola,
Od našega cara čestitoga,
Da ja kupim dvan' est hiljad vojske,
Sve Bošnjaka, po izbor junaka«.

Vuk Stefanović Karadžić u svojoj III knjizi Srpskih narodnih pjesama, koju je štampao u Beču 1864. godine, na strani 368 je pribilježio, ne slučajno, narodnu pjesmu »Bošnjaci na Moskovu«. U bici protiv Rusa izgignuli su mnogi, kako Vuk kaže:

»I od Bosne osamdeset bega,
Od Zagorja dva Čengića mlada,
Od Nikšića dva Paripovića,
Od bijela Kolašina grada,
Od njeg, kado, dva Mekića mlada,
Od onoga Polja Bijeloga,
Od njeg, kado, dva Kućevića,
Od Pljevalja dva Drndića mlada«.

Veliki, a za Bošnjake i kontraverzni pjesnik Njegoš, u svom »Gorskom vijencu« ne slučajno će reći:

»Zapita me za svoje susjede,
Za Bošnjake i za Arbanase«.

Engleskinje Mekenzijeva i Irbijeva utvrdile su bošnjačke patriotske osjećaje opisujući svoj susret sa kadijom u Mitrovici 1868. godine. »On se ponosaše svojim poznavanjem arapskog jezika, savršeno se gadio turskoga, a jako je ljubio svoj maternji jezik, - govorio je: »Baš mi je milo, gdje govorite bošnjački. Ja sam Bošnjak«.⁷

Istraživač Plavskogusinjske oblasti Andrija Jovičević u monografiji koju je 1921. godine objavila Srpska kraljevska akademija (Naselja, knjiga X) na jednom mjestu kaže: »Od oslobođenja Srbije veza sa Bosnom ostala je tako jaka da se narod u Plavogusinjskoj oblasti osjećao sa Bosancima jedan isti, zato ovdje svoj jezik zovu, bošnjačkim« (strana 398). U narodnoj pjesmi iz Plava o smrti Malić-bega Redžepagića, ističe se kako je Plavljanje »bošnjačka majka podnivila« (podgojila); u dijalektu Plava ti stihovi glase:

»Na granici grade pandurice,
te stavljaju ljute Osmanlije
i Bošnjake ljute oklopnike«.

...

»To je paši neko dokazao
da se silan Bošnjak podnivio
od bošnjačke porodice slavne«.

I muslimani crnogorskih gradova kao što su Titograd (Podgorica), Nikšić, Kolašin, Spuž i drugi, osjećali su se povezani s Bosnom. Pred Drugi svjetski rat stariji Podgoričani–Muslimani nazivali su svoj jezik bosanskim. »Mi smo Hercegovci, a jezik nam je bošnjački«, govorio je tridesetih godina Aliji Nametku osamdesetčetvorogodišnji Ahmet-aga Pokrkljić iz Podgorice.⁸

U već citiranom dijalogu između Milovana Đilasa i Adila Zulfikarpašića, Milovan Đilas na pitanje Adila Zulfikarpašića o Sandžaku i Bošnjacima odgovara: »Kad govorite da je Sandžak dio Bosne – znam još iz

⁷ Putovanje po slovenskim zemljama Turske u Evropi. Od gđice G. Mjur Mekenzijeve I A. P. Irbijeve. S engleskog preveo Č. Mijatović u Bg 1868. godine, str.219.

⁸ Alija Nametak, Neki narodni običaji i lokalna tradicija Muslimana u Podgorici (Titograd), Glasnik Etnografskog muzeja na Cetinju, knjiga II, Cetinje, 1962, str. 190.

mladosti da su se muslimani iz Sandžaka uvek smatrali Bošnjacima«. U poznatom dijalogu između Dilasa i Adila o naciji muslimanskoj, odnosno bošnjačkoj za period najjačeg komunizma u SFRJ od 1960. do 1980. godine, Adil kaže: »S komunistima se ne slažem kad je u pitanju »priznavanje« muslimanske nacije. Mislim da im je trebalo pustiti da sami izaberu svoje nacionalno ime. Kritizirao sam režim što je on 1963. godine na nekoj sjednici, jednim aktom odredio ime naciji. Kakav apsurd, daju jedno religiozno ime, koje nas u stvari dovodi u smiješan položaj i otvara protivnicima te nacionalne politike argumente da mogu kazati: kakva je to nacija, to je vjerska grupa izmišljena u epruveti na jednom zasijedanju, odnosno na jednoj partijskoj konferenciji«.

Termin Bošnjak je zaista tradicionalan i duboko utemeljen u biću naroda kome pripadamo, u prilog tome navešću još nekoliko primjera iz literature koja tretira problematiku našeg naroda. Tu prije svega mislim na naše značajne književnike poput Huseina Bašića i Zuvdiju Hodžića. Književnik Husein Bašić u romanu »Tuđe gnijezdo« pišući o zlehudim sudbinama Bošnjaka piše: »Prepun je Carigrad Bošnjaka. Najviše ih je iz Bosne i Makedonije, iz Sandžaka. Našao sam neke bozadžije iz Pazara, kundradžije iz Akova, drvosječe iz Taslidže, kujundžije iz Prizrena, ćiradžije iz Gusinja, hamale iz Berana, sve zle i nagrdne«.

Književnik Zuvdija Hodžić u romanu »Gusinjska godina« kroz priču Emina trgovca, reći će: »Dodem u Stambol i pitaju me ko sam? Rečem da sam Turčin, a oni zanjišu glavom: E, nijesi, ti si Arnaut. Dodem u Skadar kao Arnaut, a oni će: Jok more, ti si Bošnjak. Dodem u Sarajevo, a pitaju me ljudi oklen sam i ko sam. Kažem: Bošnjak. A Bošnjaci će: Hajd, bolan otkud? Ti si Crnogorac, samo što ti je vjera naša, a jedan iz Podgorice ne priznaje ni to no veli: Turčin si što drugo. E, hajd se ti snadi u tome. Ko sam i što sam? Niko.«

I zaista, ako se ne okrenemo sebi, na sve četiri strane nosiće nas matica, obrtače virovi i vjetrovi.

Poslije citiranja svih ovih izvora, ne vidim više nijedan razlog da se na predstojećem popisu stanovništva u Crnoj Gori više neko izjašnjava nametnutim imenom Musliman, tim prije što su se svi koji su se nekada na prostoru bivše SFRJ izjašnjavali tim imenom u međuvremenu izjasnili kao Bošnjaci: u BiH, Hrvatskoj, Sloveniji, Makedoniji, Kosovu, i, evo, i u Srbiji, pa nećemo mi jedino biti na pustom ostrvu, jedino oni koji će biti dosljedni u svojoj nedosljednosti.

Dakle, svima je valjda jasno da su Bošnjaci (muslimani) sa prostora bivše SFRJ jedan isti narod – Bošnjaci, kao i onih pet miliona koji su sa ovih prostora odselili i danas žive u Turskoj i širom svijeta.

Sve kvazi priče da smo mi koji se osjećamo u nacionalnom smislu Bošnjacima u Crnoj Gori navodno raspoloženi anticrnogorski i separa-

tistički i ne znamo kako sve, neutemeljene su i zlonamjerne. Mi ne tražimo ništa što nam ne pripada, što je tuđe, ili na štetu drugoga, mi samo hoćemo pravo na svoje historijsko ime, i ništa više. Mi Crnu Goru doživljavamo i vidimo kao svoju državu, a Crnogorce, Srbe, Albance, Hrvate i druge koji žive u Crnoj Gori kao svoje komšije i prijatelje koji su bliski i slični nama po svim bitnim odrednicama koje determinišu jednu nacionalnu zajednicu i smatramo da u Crnoj Gori ima dovoljno mjesta za sve. Po tome Crna Gora danas i jeste prepoznatljiva u svijetu. Zato vjerujemo da i Crna Gora ima dovoljno političkog i demokratskog kapaciteta da uvaži naše opredjeljenje za reafirmaciju tradicionalnog narodnog imena Bošnjak, što je u interesu i Crne Gore i nas.

Ešref HUSIĆ

**NACIONALNOST BOŠNJAK JE ISTORIJSKO PITANJE,
A NE PITANJE KONVENCIJE ILI DOGOVORA**

I. UVOD

"Ni sa kim istorija nije pravila takvu šalu kao sa nama. Do juče smo bili ono što danas želimo da zaboravimo. Ali nijesmo postali ni nešto drugo. Stali smo na pola puta zabezeknuti. Ne možemo više nikud. Kao rukavac što ga je bujica odvojila od matice rijeke i nema više toka ni ušća, suviše malen da bude jezero, suviše velik da ga zemlja upije. S nejasnim osjećanjem stida zbog porijekla i krivice, zbog otpadništva nećemo da gledamo unazad, a nemamo kud da gledamo unaprijed, zato zadržavamo vrijeme u strahu od ma kakvog rješenja."

Ove riječi Hasanove koje je napisao Meša Selimović u romanu Derviš i smrt najbolje oslikavaju dilemu koju je istorija pravila, pisana od pobjednika, a Bošnjaci su bili pobjeđivani. Pobjeđivani više od samih sebe nego od drugih jer su bježali i sumnjali u sebe i lutali dok nisu našli sebe u:

- Mula Mustafa Bašeskija bosansko pismo – bosančica,
- Safet beg Bašagić i list "Behar",
- Mehmedalija Mark Dizdar i Kameni spavač,
- Meša Selimović i Derviš i smrt,
- Avdo Međedović i Ženidba Smailagić Mehe, kao i mnoge druge,

kada se sjetio da je iznjedrio balade kao prilog svjetskoj kulturnoj baštini Hasanaginica, Omer i Merima tada je spoznao sebe da je narod muslimanske vjere, islamskog duha, kulture i imena Bošnjaci.

II. BOŠNJACI I KOMUNISTIČKI POKRET

Muslimani–Bošnjaci kao jedinstven nacionalni korpus, po brojnosti treći narod u drugoj Jugoslaviji je prošao kroz dva perioda svoga postojanja i trajanja i to:

1. Period nepriznavanja svog tradicijskog, kulturnog, političkog i nacionalnog identiteta od oslobođenja 1945. godine, do Ustavnih amandmana 1971. godine,

2. Period imenovanja u "Muslimane" od strane kom-partije od Ustavnih amandmana iz 1971. godine do raspada SFR Jugoslavije 1992. godine.

1. Prvi period predstavlja period fizički postojećeg naroda ali period bezimenog naroda sa uskraćenim političkim, kulturnim, tradicijskim, nacionalnim i državotvornim pravima. Tako je, naime, htjela Komunistička partija Jugoslavije i ondašnja komunistička vlast. Ali da krenemo redom.

Na poratnim popisima stanovništva Bošnjacima su određivane različite rubrike nacionalnog izjašnjavanja a oni su svoju posebnost čuvali i iskazivali je nominalno različitim oblicima izjašnjavanja. Na primjer oni su se na prvom popisu stanovništva 1948. godine izjašnjavali kao "nacionalno neopredijeljeni" osim neznatnog procenta koji su se izjašnjavali kao "Srbi-muslimani", "Hrvati-muslimani" a u Crnoj Gori i kao Crnogorci-muslimani. To su radili samo oni pojedinci Bošnjaci koji su bili zastupljeni u organima nove komunističke vlasti. Takvi su i po pravilu kao "Srbi-muslimani" ili "Crnogorci-muslimani" jer im je ovakvo opredjeljenje osiguravalo napredovanje u struci i dobar društveni položaj.

Na sljedećem popisu stanovništva 1953. godine, nacionalna posebnost Bošnjaka uvažavala se na taj način da više nije bilo odeljka "Srbi-muslimani", niti "Hrvat-musliman" već rubrika "Jugosloven-neopredijeljen" umjesto ranije "Musliman-neopredijeljen". Bošnjaci su bili potisnuti da sopstveno kulturno, tradicijsko, nacionalno i sveukupno biće čuvaju unutar svojih familija i avlijskih zidova. Na taj način izvršeno je potpuno odvajanje privatnog od javnog života. Sva nacionalna politika, kulturna i druga prava bez čijeg ostvarenja nema sloboda ni za narod ni za pojedinca, bila su ukinuta i u zadnjem su svedena na vjerska prava i to samo za najstarije, dakle neproductivni dio stanovništva.

Jedino su oni mogli zadržati prividan duševni mir i biti barem pasivni oponenti sveprisutnijoj komunističkoj "vjeri" u bezvjerstvo. Paradoks je nad paradoksima da u osnovi jedna ateistička ideologija da jedan narod imenuje vjerskom odrednicom. Ostali segmenti populacije od pionira preko đaka, studenata, službenika, radnika, "kulturnih, javnih i naučnih radnika" do "političke elite" su bili pod budnim okom komunističke ideologije. Radnik, najobičniji činovnik, intelektualac nije mogao dobiti posao, student stipendiju, stručnjak odgovarajuće radno zaposlenje itd. ako nije član SKJ.

Uvedeno je stanje međusobnog unutrašnjeg prokazivanja prema vjerskoj i nacionalnoj osnovi, a prokazivači su od države paženi i maženi i bogato nagrađivani. Samim tim počeo je proces preoblikovanja, bolje reći

proces komunističke indoktrinacije. Odbaciti sve svoje, pogaziti svoju vjeru, tradiciju, bio je uslov društvenog napredovanja i ličnog uspjeha. Tako je krenuo proces laganog odnarođavanja i asimilacije u višegeneracijskom protoku vremena. Bošnjak koji je poštovao tradiciju suneta bio je sankcionisan različitim partijskim kaznama, onaj koji nije jeo svinjetinu bio je ukoravan kako nije rasčistio sa religijom itd. Produžavanje ovakvog stanja sigurno bi dovelo do potpunog odrođavanja u duhovnom, kulturnom i nacionalnom smislu pored raznih pritisaka na bošnjačko stanovništvo na fizičko iseljavanje od 1953. godine, do početka sedamdesetih za Tursku, pogotovu sa prostora Sandžaka.

Već 1961. godine sa ostalim narodnosnim oznakama postojala je rubrika "musliman" (etnička pripadnost) koju su popunjavali Bošnjaci, da bi popisom 1971. godine dobili ime "Musliman" u nacionalnom smislu. Poslije mnogo sastanaka, plenuma, kongresa, komunisti su nominovali Bošnjake u Muslimane sa velikim "M" očito ne znajući šta će sa "neopredijeljenom grupom" od oko 1900 000 stanovnika 1971. godine kad su već tu. To poratni popisi stanovništva najbolje pokazuju.

Ovakvo postupanje i osporavanje Bošnjaka pokazalo je tri stvari:

1. Nedostatak ili nesposobnost komunističke politike (pogotovu kadrova Bošnjaka u KPJ i SKJ) u rješavanju nacionalnog pitanja Bošnjaka. Naime, činjenica je sviđala se ona ili ne političkoj ili intelektualnoj eliti koja je uvijek postojala ali u to doba bila malobrojna i malodušna sa jakim komunističkim podaništvom kao nikad prije i poslije da nije ponudila prijedlog prema kojem bi se njen narod zvao drugačijim imenom, recimo Bošnjaci i time vratili istorijsko ime svome narodu..

2. Zbunjenost komunističkih vlasti pred postojanjem velike muslimanske skupine kojoj su s vremena na vrijeme "odoka" nadijevali imena uz velike unutar političke suprotnosti.

3. U tadašnjim složenim političkim procesima, pojava "Maspoka" (čitaj velikohrvatske ideje) u Hrvatskoj, srpskog nacionalnog neoliberalizma (čitaj "čiste" srpske nacionalne politike, kao prethodnica reafirmacije velikosrpske ideje) ustavne reforme itd, realno to je bio krajni politički domet koji je bošnjački narod i mogao doseći. U okolnostima prikrivenih hegemoničkih aspiracija prema Bošnjacima i književnih intelektualnih i nekih političkih krugova velikosrpskog i velikohrvatskog nacionalizma povampirile su se ideje da su "Muslimani najčistiji Srbi" ili da su "Muslimani hrvatsko cvijeće".

III. BOŠNJAČKI, NACIONALNI, KULTURNI I DUHOVNI PREPOROD

Narastanjem bošnjačkog duha, jačanjem malobrojnih kulturnih, obrazovnih i naučnih institucija i pojedinaca u njima uglavnom na prostorima BiH otvorilo se u književnim, kulturnim i obrazovnim krugovima naročito u historiografiji tzv. "muslimansko pitanje".

"Sloboda ličnosti i ispoljavanje nacionalnog osjećanja i pripadnosti jedan je od osnovnih činilaca ravnopravnosti ljudi i naroda. Praksa je pokazala štetnost raznih oblika pritisaka i insistiranja iz ranijeg perioda da se Muslimani u nacionalnom pogledu opredjeljuju kao Srbi odnosno Hrvati, jer se i ranije pokazalo zato i današnja socijalistička praksa pokazuje da su Muslimani poseban narod" - Atif Purivatra "AVNOJ i nacionalna afirmacija muslimana", strana 30, Sarajevo 1974. godine.

Time se zvanično "priznalo" postojanje bošnjačkog naroda koji je uostalom to oduvijek i bio. Sam čin priznavanja Bošnjaka pod nazivom Muslimani odvijao se bez angažovanja učestvovanja bošnjačke intelektualne elite. U momentu "priznavanja" bošnjačkog kao muslimanskog naroda, bošnjačka građanska inteligencija je ili u zatvoru ili neposredno izašla iz njega ili je ranije izbjegla u inostranstvo ili pak prestrašena ili fizički na izmaku životne dobi.

"Nacionalno 'muslimanstvo' ili muslimani sa velikim 'M' jeste oblik i stupanj razvoja bošnjačke nacionalne ideje i nacionalnosti Bošnjaka nezaobilazan u povijesnom stasavanju bošnjačkog narodnog bića i objektivno sagledavajući kontekst u kome je ostvaren, treba reći da je oblikom i stupnjem on bio veliki korak naprijed" - Šaćir Filandra "Bošnjačka politika u XX stoljeću", strana 238, Sarajevo 1998. godine.

Nacionalna bošnjačka svijest i islam, kao duhovna supstanca bošnjačkog naroda, kao temelj svih oblika bošnjačke kulture, kulture bošnjačkog življenja, sve do pada berlinskog zida i sa njime komunizma atrofiralo i životarilo da bi devedesetih godina prošlog vijeka bilo u posve kritičnom stanju. Urušavanjem komunističkog sistema otvara se politički proces uvođenja višestranačja.

Na osnivačkom skupu, 26. maja 1990. godine u Sarajevu, osniva se Stranka demokratske akcije. Po mnogim političkim analitičarima svenarodni nacionalni, kulturni i politički pokret kao izraz autentičnog, političkog, nacionalnog, kulturnog i duhovnog interesa Bošnjaka Jugoslavije. To je, ustvari, bio početak opšteg i javnog bošnjačko-muslimanskog preporoda. Predvodio ga je Alija Izetbegović. To je bio prvi put u svojoj istoriji da bošnjački narod *samostalno i slobodno* istupi na istorijsku pozornicu da kaže ko je, šta je, šta hoće i na koji način.

"SDA je duboko i emotivno ušla u bošnjački narod, zahvatila sve njegove slojeve a narod ju je osjećao kao prvu iskru slobode nakon pedeset i više godina. Tako je stranka prerasla opći narodni pokret" - Šaćir Filandra "Bošnjačka politika u XX stoljeću", strana 376.

Bošnjačka matica u BiH sa svojim autentičnim predstavnicima u vlasti suočava se sa otvorenom i brutalnom politikom nacionalnog hegemonizma i velikodržavnih projekata i sa Istoka i sa Zapada, sa stravičnom agresijom i genocidom čije dimenzije i razmjere utvrđuju međunarodne institucije pravde: Međunarodni sud za ratne zločine i Međunarodni sud pravde oba sa sjedištem u Hagu. Sa 150 000 ubijenih, na stotine hiljada raseljenih, ogromnim materijalnim razaranjima Bošnjaci su još jednom morali braniti svoje ime, svoju vjeru i svoje ukupno nacionalno biće. I pod najžešćim udarcima neprijatelja osjećali su se politički slobodnim da povrate svoje staro bošnjačko ime.

Na Drugom bošnjačkom saboru održanom 27. septembra 1993. godine u okruženom Sarajevu bošnjačka inteligencija je sa velikom odlučnošću, u najtežim trenucima za sopstveni narod, dala svoj doprinos nacionalnom usmjeravanju, usvajanjem Deklaracije o vraćanju istorijskog imena Bošnjaci.

Zaključak

Deklaracija o vraćanju istorijskog imena Bošnjak poslije Dejtonskog sporazuma novembra 1995. godine je prihvaćena kao istorijska činjenica kod svih muslimana sa prostora eks-Jugoslavije, u Sloveniji, Hrvatskoj, Makedoniji, Kosovu i Srbiji. Muslimani–Bošnjaci – kako vam je ime? Pitanje koje se samo još u Crnoj Gori postavlja. I nije suviše postavljeno, jer i danas postoje neki neokomunistički ostaci koji iz njima znanih razloga uvode smutnju u bošnjački narod radi svojih sitnih ličnih, javnih ili možda krupnih tajnih privilegija i rade protiv interesa svoga naroda. Oni su pročitani i njima je ovako impresivan intelektualni skup najbolji odgovor, a i narod koji će u blisko buduće vrijeme reći im koliko su bili u zabludi. Kada se ogromna većina Bošnjaka izjasnila kao Muslimani, oni su se tada osjećali Jugoslovenima, sada kada se Bošnjaci izjašnjavaju kao Bošnjaci oni bi da su Muslimani.

Dakle, dilema Hasana iz romana "Derviš i smrt" Meše Selimovića sa početka ovog teksta nije više dilema već je sazrela istorijska činjenica jer nacionalna odrednica Bošnjak nije pitanje dogovora, konvencije tog nacionalnog korpusa, već je pitanje vraćanje istorijskog imena jednom narodu. Dakle, dileme nema, Bošnjaci u Crnoj Gori nijesu ni bijela vrana, ni crna ovca, oni su dio jednog te istog naroda koji živi na ovim balkanskim prostorima a zovu se **BOŠNJACI**.

Harun HADŽIĆ*

NACIONALNO IME KAO OZNAKA IDENTITETA

Postavljati danas pitanje "kako je ime Bošnjacima", mislim da je deplasirana tema. To je definitivno ispričana priča, koja je završena još septembra 1993. godine, na Svebošnjačkom saboru u Sarajevu. Tada su Bošnjaci vratili sebi svoje istorijsko nacionalno ime Bošnjak i, u skladu s tim, imenovali i svoj maternji jezik kao bosanski jezik (bošnjački jezik), te još jednom konstatovali da im je vjera Islam. Te su činjenice dobile svoju međunarodnu verifikaciju potpisivanjem Dejtonskog sporazuma 1995. godine, i do danas više puta potvrđene na popisima stanovništva i prihvaćene od državnih i političkih struktura u BiH, Hrvatskoj, Sloveniji, Makedoniji, Srbiji i Kosovu. Dakle, ove činjenice nisu više sporne, jer, u civilizovanom svijetu, svaki narod ima pravo da sam sebe imenuje kako želi, pa su to učinili i Bošnjaci i to niko ozboljan više ne dovodi u pitanje. Nažalost, jedino se još kod jednog dijela bošnjačkih intelektualaca u Crnoj Gori, i do danas zadržala vještačka dilema: Bošnjak ili Musliman. A kad već tako stvari stoje kod tih nekih naših Intelektualaca u Crnoj Gori, onda donekle ima logike i ovaj radni sto pa sam i prihvatio učešće na istom, iako ja lično, kao ni moj rahmetli otac nikada nismo imali dileme oko bošnjačkog identiteta Bošnjaka u Crnoj Gori. Zbog toga, kao i zbog činjenice da su SDA Crne Gore, čiji sam bio predsjednik, i BNV Sandžaka čiji sam bio potpredsjednik, u zadnjih deset godina donijeli nekoliko dokumenata kojima je prihvaćeno vraćanje istorijskih imena Bošnjak, nisam danas glasao za ovu deklaraciju, ali ipak ću je potpisati zbog njenog značaja u postizanju nacionalnog konsenzusa kod bošnjačkog naroda u Crnoj Gori. U tom smislu se i kreće moja današnja diskusija.

Dakle, imati svoje nacionalno ime je *conditio sine qua non* u definisanju i identifikovanju nekog subjekta. I pošto nam država Crna Gora više ne osporava pravo na ime, barem ne normativno, onda je nama Bošnjacima prepušteno na volju da sami riješimo ovo pitanje onako kako su ga riješili

* Predsjednik Internacionalne demokratske unije

svi drugi Bošnjaci izvan Crne Gore i konačno postanemo politički narod. U protivnom ćemo se pocijepati na više "paranacionalnih" skupina koje bi onda u političkom smislu bile potpuno marginalizovane.

No, obzirom da predstoji popis stanovništva u Crnoj Gori, važno je na vrijeme postići konsenzus oko rješavanja ovog pitanja.

Mislim da je krajnje vrijeme da bošnjački intelektualci u Crnoj Gori, shvate važnost rješavanja svog nacionalnog statusa i da se uključe u te procese. Naročito je važno da shvate neophodnost da Bošnjaci imaju svoje nacionalno ime (*Bošnjak*), te da se okanu zablude da sebe više imenuju vjerskim imenom (*Musliman*), što je bila čista podvala prethodnih sistema i režima. Jer, analogno ličnom imenu koje je identifikaciona oznaka svakog fizičkog lica, nacionalno ime je identifikaciona oznaka određenog nacionalnog entiteta, odnosno naroda ili nacije. Kako god fizičko lice ne može učestvovati u pravnom prometu ako nema imena, isto tako ni određeno pravno lice, u našem slučaju narod ili nacija, odnosno nacionalni entitet, ne može učestvovati u pravnom prometu ako nema svog imena. Samo osoba sa imenom može imati adresu stanovanja, odnosno prebivališta i može biti upisana u evidenciju kod nadležnih organa, tj. može imati državljanstvo. Samo ovakva, "legalizovana osoba", može biti nosilac prava i obaveza, može imati pravnu i poslovnu sposobnost, može biti statistička činjenica u popisu stanovništva, može da ostvaruje svoja izborna prava, da bude strana u dijalogu, u ugovornom odnosu, u sudskom sporu, odnosno može da ima svoje zahtjeve i da bude priznati činilac kako u državi i društvu u kome živi, tako i na međunarodnom planu. Dakle, ime je esencijalni elemenat i odrednica subjektiviteta svakog fizičkog ili pravnog lica, pa time i svake nacionalnosti. I, što je najvažnije, samo sa imenom možete da ostvarujete svoja politička, kulturna, nacionalna i druga prava i obaveze. Ako nemate imena onda ne postojite.

Naravno, kada govorimo o identitetu Bošnjaka Srbije i Crne Gore i njihovoj permanentnoj želji da se integrišu u državu i društvo kao ravnopravni građani, ne smijemo previdjeti ni ove ogromne probleme u njima samima, koji su više psihološke nego stvarne prirode. Jer, kako nedavno reče akademik, prof. dr Muhamed Filipović: "Usljed političkih poraza i više-decenijske kulturne uskraćenosti, Bošnjaci su postali psihološki manje sposobni da konstruktivno razmotre sopstveno stanje i daju prave odgovore na takozvane demokratske izazove". Ovo se, po mišljenju mnogih analitičara naročito može reći za dobar dio bošnjakih intelektualaca u Crnoj Gori i crnogorskom dijelu Sandžaka, gdje je, nažalost, još u komunističkoj Jugoslaviji, pa sve do danas, došlo do tako niskog nivoa njihove nacionalne svijesti, da su lične interese stavljali iznad kolektivnih interesa svoga naroda.

Zato, mnogi Bošnjaci danas s pravom postavljaju pitanje da li u bošnjačkom narodu ima ljudi koji su sposobni da zaustave njegov dalji moralni

pad i obesvješćenje, što je posebno važno u kontekstu rješavanja njegovog nacionalnog pitanja i ustavnopravnog statusa, jer, kako neko reče, “nacionalna svijest jednog naroda je najbitniji elemenat u rješavanju njegovog nacionalnog pitanja”.

Takođe, ono što bi bošnjački intelektualci u Crnoj Gori posebno trebalo da znaju, jeste, da nacionalna stvar nije privatna stvar grupe ljudi "prišivenih" uz vlast, ili pojedinaca nametnutih od vlasti, nego je stvar cijelog naroda i njegovih nacionalnih institucija i legitimnih predstavnika. Jer, istorija je mnogo puta pokazala da sudbina zajednice ne smije biti vezana za sudbinu pojedinca pa ma ko da je on.

Ja nisam jedini koji stalno ističe da Bošnjake u Crnoj Gori vlast (zlo)upotrebljava za neke svoje potrebe, na način što ih stalno drži u strahu od "gore situacije" i što koristi njihovu trenutnu krizu identiteta. Mislim da mnogi bošnjački intelektualci, posebno oni koji su ušli u strukture vlasti, veoma malo pažnje poklanjaju, ne samo zaštititi imena i jezika, nego uopšte ukupnog identiteta svog naroda. Da bi sačuvali stečene privilegije i zadovoljili neke lične ambicije oni uopšte ne reaguju na inferioran položaj svoga naroda u društvu.

A, kada se govori o elementima koji čine identitet nekog naroda, kako to u sarajevskom časopisu “Znakovi vremena” ističe prof. dr Ivan Cvitković, onda se tu, prije svega, misli na sadržaj identiteta sa stanovišta sociologije. On kaže: “Načelo identiteta je dio čovjekove biti. U kriznim situacijama otvara se teško pitanje KO SAM? Ljudi jednostavno osjećaju potrebu za identitetom koji će ih razlikovati od drugih i u strahu od gubljenja identiteta sami izgrađuju razlike. B. Gugenberg smatra da se identitet formira u otporu. Interakcija, međusobno miješanje pripadnika različitih etnosa i konfesija, mogu među njima poticati osjećaj vlastitog identiteta i međusobnih razlika. Teorija različitosti (socijalna psihologija) polazi od toga da se ljudi definiraju po onome što ih razlikuje od drugih. Ljudi određuju svoj identitet po onome što nisu, npr. Bošnjak nije ni Srbin ni Hrvat...”

Cvitković dalje kaže da se, “kao oznake identiteta, mogu, naročito, istaći: “ime - kao bitan dio osobenosti, kako fizičkog lica, tj. pojedinca, tako i naroda, jer, kaže se, ko nema imena taj ne postoji. Dalje, u oznake identiteta spadaju: odjeća, pozdravi, običaji, religija, nacija, jezik, kultura, tradicija, mitologija...”

Kada se govori o identitetu Bošnjaka Crne Gore (svakako i Srbije), neophodno je napomenuti da su zvanične vlasti permanentno osporavale identitet i nacionalnu posebnost ovoga naroda, a najviše njegovo nacionalno, istorijsko ime - Bošnjak a nametale mu vjersko ime Musliman. One su ovo činile iz razloga jer nisu bile spremne priznati prava i slobode koje Bošnjacima, kao autohtonom narodu, po osnovu imena, pripadaju. Nacionalno ime je za vlast bilo “sporno” upravo iz razloga jer ime predstavlja

identifikacionu oznaku njegovog nosioca. Znači, ako se prizna nacionalno ime, onda se priznaje i sam subjektivitet i identitet naroda, odnosno priznaje se i sam taj narod. U stvari, kad bi priznale ime, vlasti bi samim tim Bošnjacima morale priznati čitav niz prava koja im kao (manjinskom) narodu pripadaju po već definisanim svjetskim standardima, a kao najvažnije priznale bi im pravo na posebnost. Drugim riječima, Bošnjacima bi se u tom slučaju priznalo pravo da budu politički subjekt, da učestvuju u donošenju političkih odluka u državi u kojoj su autohtoni i u kojoj žive, a na to vlasti do danas nisu bile spremne. Dakle, samim nepriznavanjem i osporavanjem nacionalnog imena, osporavao se subjektivitet bošnjačkog naroda. U ovome se i krije objašnjenje zašto su komunističke vlasti Bošnjacima, kao narodu, nametnule vjersko ime Musliman. Tim smišljenim potezom, vlast je ostvarivala više efekata odjednom: prije svega, umjesto nacionalnog, priznavala je samo vjerski identitet, a umjesto nacionalnih i političkih prava, "priznavala" je samo vjerske slobode i prava, koja su takođe u mnogome bila reducirana. Tako su Bošnjaci, u proteklih 80 godina, na perfidan način, stalno "uguravani" u okvire vjerske skupine, etiketirani kao islamski elemenat u srcu hrišćanske Evrope i time onemogućeni da se integrišu u društvo kao ravnopravni građani i da se djelotvorno uključe u donošenje odluka, koje se tiču njihovih političkih, kulturnih, nacionalnih i drugih prava i sloboda. Ovakva situacija je stvarala nesigurnost i stalno osjećanje "turske krivice" kod Bošnjaka počev od školskog uzrasta, preko služenja vojske, zapošljenja i sl. što im je činilo život nepodnošljivim i tjeralo ih na iseljavanje.

Zato je važno da Bošnjaci, a prije svega bošnjački intelektualci, na ovakve perfidne igre vlasti, daju svoj intelektualni, naučni i politički odgovor. U tom smislu ja i shvatam važnost ovog radnog stola, uz zahvalnost svim prisutnim koji su dali ili će dati doprinos definisanju identiteta Bošnjaka na ovim prostorima. Ovaj radni sto treba konačno da otkloni dilemu kod bošnjačkih intelektualaca u Crnoj Gori oko nacionalnog imena, pa makar i sa zakašnjenjem. Jer intelektualni, odnosno naučni odgovor, iskristalisan u polemici i dijalogu sa neistomišljenicima, kako unutar bošnjačkog nacionalnog korpusa, tako i sa drugim subjektima, sigurno će presudno doprinijeti argumentaciji i definisanju bošnjačkog zahtjeva za rješavanjem statusa. Takođe će doprinijeti jačanju bošnjačke nacionalne svijesti, koja je neophodna posebno sada u započetoj demokratizaciji crnogorskog društva, u trenutku donošenja zakona o položaju manjina i priprema za predstojeći popis stanovništva.

Neosporno je, da je nacionalna svijest najbitniji elemenat i identiteta i rješavanja nacionalnog pitanja. Samo jasno definisani i međusobno priznati identiteti (narodi), u jednoj državi, mogu izgrađivati multikulturno, multinacionalno i multikonfesionalno društvo. Ja mislim da je ovo buđenje boš-

njačkih intelektualaca u Crnoj Gori i vraćanje svom identitetu, od velike važnosti, mada stvar još nije definitivno riješena jer ustavnopravni status Bošnjaka nije riješen u Srbiji i Crnoj Gori. Lijepo djeluje priča vlasti o građanskom društvu u kome su Bošnjaci jednakopravni građani sa drugima. Ali, kada se dođe do pitanja jezika, kulture, nacije, nacionalnog imena, i ostalih oznaka identiteta, kao i političkih i kolektivnih prava, onda se ispostavi da za Bošnjake, nema ni tog demokratskog, "građanskog društva" ni građanskih prava i sloboda. Tada shvatimo da se nacionalne vrijednosti većinskog naroda, a posebno jezik, obrazovanje, istorija, kultura, mediji i sl. nameću manjinama kao opštedruštvene vrijednosti. Dakle, bojati se da će i dalje većinski narodi, odnosno vlast u Crnoj Gori i Srbiji, koristiti "nasilje bez nasilja", da bi manjinama nametale svoje nacionalne vrijednosti kao opšte vrijednosti.

U jeku aktuelnog, ja kažem - kasno probuđenog, crnogorskog nacionalizma i etnocentrizma i stvaranja crnogorske nacionalne države, neki bošnjački intelektualci se podanički žrtvuju za te nazovi opšte interese a zaboravljaju na obavezu rješavanja svog položaja i osiguranja svoje budućnosti.

Zbog ovoga, kod Bošnjaka postoji bojazan, da će, u započetom procesu definisanja nacionalnih i državnih pitanja na Balkanu, Bošnjaci Crne Gore proći najgore. Uzrok ovakvog stanja svijesti kod bošnjačkih intelektualaca jeste nedostatak tzv. aktivističke političke kulture, koja se odlikuje većom dozom aktivnosti u političkim procesima. Prema tipologiji političkih kultura koju je sačinio Gabrijel Almond, Bošnjaci Crne Gore se trenutno nalaze upravo u stanju podaničke političke kulture, koja se karakteriše pasivnošću, apatijom, umanjenom željom i, čak, averzijom prema učesću u političkom životu. Dakle, zbog svega što su preživjeli, Bošnjaci Crne Gore nisu imali priliku da dožive "političku socijalizaciju" kao dio procesa u kome se formiraju političke predstave u društvu i u kome se formira bošnjački "politički čovjek", koji zna da politički misli i želi da aktivno participira u političkom životu. Zato danas kod bošnjačkih intelektualaca u Crnoj Gori imamo ove probleme čak i oko nacionalnog imena.

Zbog svega izloženog, predstojeći popis stanovništva u Crnoj Gori će biti jedan veliki ispit nacionalne i političke zrelosti bošnjačkog naroda. A upravo je u ovom istorijskom trenutku veoma bitno da se sačuva jedinstvo bošnjačkog nacionalnog korpusa. To jedinstvo se može sačuvati jedino prihvatanjem minimalnog nacionalnog konsenzusa: nacionalnost - Bošnjak, jezik - bosanski, vjera - islam.

A u vezi sa pokušajem da se nametne još jedna vještačka dilema kojom bi se spriječilo jedinstvo Bošnjaka u Crnoj Gori, tj. dilema da li su Bošnjaci "nacionalna manjina" ili "manjinski narod", mislim da sama po sebi, bilo koja od ove dvije sintagme da bude prihvaćena, neće uticati na

obim prava i sloboda bošnjačkog naroda, jer postoje svjetski standardi o manjinskim pravima i slobodama, koji se moraju poštovati. Takođe, ovo ne može uticati ni na činjenicu da Bošnjaci Crne Gore neosporno jesu dio jedinstvenog nacionalnog korpusa sa Bošnjacima u BiH i drugim bivše-jugoslovenskim republikama. Ali mislim da je iz psiholoških razloga bolje prihvatiti sintagmu "manjinski narod" kad već ne može "narod" što bi jedino bilo ispravno. Jer, sintagma "manjinski narid", "jače" dokazuje autohtonost Bošnjaka u Crnoj Gori i samim tim predstavlja jači argument za ostvarivanje kolektivnih prava u domicilnoj državi Crnoj Gori, a ovo nikako ne dovodi u pitanje vezu sa BiH kao matičnom državom bošnjačkog nacionalnog korpusa i samim Bošnjacima bilo gdje da žive u svijetu. U prilog ovoj tvrdnji citiram član 6. stav a. Povelje UNPO-a iz Haga, međunarodne nevladine organizacije nepredstavljenih naroda i nacija, u kojoj je BNV Sandžaka učlanjeno još 1992. godine, a koji glasi:

"Jedna nacija ili narod znači grupu ljudi koja posjeduje želju da bude identifikovana kao nacija ili narod i koja želi da odlučuje o svojoj zajedničkoj sudbini kao nacija ili narod, i koja je povezana zajedničkim nasljeđem koje može biti historijsko, rasno, etničko, lingvističko, vjersko ili teritorijalno.

Dio jednog naroda koji čini manjinu koja živi na dijelu teritorija svojih predaka a koja je u sastavu neke države koja ne predstavlja taj narod, je takođe obuhvaćena definicijom ovoga člana."

Na kraju još jednom želim da naglasim da samim prihvatanjem nacionalnog imena stvar još nije riješena. Proces je samo započet. Sada nam predstoji obaveza da, u cilju jačanja identiteta i subjektiviteta i političke socijalizacije Bošnjaka, pored nacionalnog imena, imena jezika i pripadnosti vjeri, formiramo i bošnjačke nacionalne, kulturne, političke, obrazovne i druge institucije, na nivou bošnjačkog naroda u državnoj zajednici Srbije i Crne Gore. Takođe, ogranke ovih institucija treba formirati i na nivou država članica, kako bi se pojedinačna i kolektivna prava Bošnjaka ostvarivala i na adekvatan način štitila i na domaćem i na međunarodnom planu. Naročito je važno da Bošnjaci na nivou državne zajednice imaju jedinstveno nacionalno, predstavničko tijelo koje bi bilo izabrano na legitiman i zakonit način, a ne nametnuto od strane vlasti. To tijelo bi predstavljalo, artikulisalo i štitilo interese Bošnjaka u započetim demokratskim procesima i u Srbiji i Crnoj Gori i na međunarodnom planu.

Mr Salija ADROVIĆ

BOŠNJACI - TAKO NAM JE IME

Povod za ovaj skup je popis stanovništva Crne Gore čiji podaci treba da čine polaznu osnovu za ostvarivanje mnogih ličnih i kolektivnih prava i sloboda. Cilj skupa je da se ostvari pravo na ime svoje nacije (sopstveno ime) koje nam je oduzeto mimo volje, a nametnuto nam drugo. To nas psihički opterećuje, oduzima stvaralačku energiju i šteti zdravlju, za koje je potrebno zadovoljenje psihičkih potreba, među kojima je i potreba za pripadanjem (državi, naciji, grupi, profesiji, porodici). Sama činjenica da se vodi rasprava o našem imenu, govori o nivou demokratije i stepenu ljudskih prava i sloboda. Umjesto da vodimo raspravu o vrijednostima koje učestvuju u pokretanju točka savremenog razvoja naše nacionalne zajednice, naše države i čovječanstva, mi moramo da dokazujemo svoje ime. I to sebi prije svega.

Kod pripadnika našeg naroda u Crnoj Gori postoji dilema oko imena Bošnjak (ili Musliman), dok je u bližem i daljem okruženju to razjašnjeno. Naši sunarodnici se zovu Bošnjaci u Bosni, Srbiji, Makedoniji, Kosovu, Hrvatskoj i dr. Kod međunarodnih organizacija, zvanično ime je takođe Bošnjak. I dok nas spoljni svijet tako naziva, naši pojedinci se ustručavaju i drže se nametnute vjerske odrednice Musliman. Kako neki sa strane žele, treba da budemo Crnogorci muslimanske vjere, jer ne možemo biti Bošnjaci pošto ne živimo u Bosni niti smo otuda došli, a drugim narodima se to ne osporava. Očito je namjera da se poistovjetimo vjerski i nacionalno a naše nerazlikovanje pojmova nacija-narod-država, državljanstvo i vjera, stvara nam zabune. Ima nacija koje se poistovjećuju sa državom, ali je češći slučaj da u državi postoji više nacija i vjera čije je državljanstvo zajedničko. Tako je naše državljanstvo crnogorsko, vjera muslimanska, a nacija bošnjačka.

O Bošnjacima postoje mnogobrojne činjenice koje su poznate ne samo naučnoj, već i široj javnosti. O njima postoji na stotine bibliografskih jedinica, kako stranih tako i domaćih autora. One su prezentirane i na mnogim skupovima u našem okruženju i širom svijeta. Te činjenice govore o

imenu Bošnjaka, njihovom bosanskom jeziku, identitetu, nastanku, razvoju i o stradanjima tog naroda kroz istoriju. Sve to govori da oni postoje; jer da ne postoje o njima se ne bi niti pisalo niti bi toliko stradali. Ovdje je nemoguće iznijeti sve te činjenice, ali osnovne se ne mogu izbjeći.

Činjenice o Bošnjacima

Kao i svaki drugi narod na Balkanu, i Bošnjaci su heterogenog sastava i porijekla. Njihovo je porijeklo slovensko, a njihova glavna odrednica je bogumilstvo. Kada su slovenska plemena naselila ove prostore, vjerovatno je došlo do simbioze njih i Ilira, kao i do njihovog saveza u borbi protiv Vizantije i Bugarske, te do stvaranja države Raške (1170), kao i drugih država (Slovenija-Karantanija, Hrvatska, Bosna (1233), Duklja-Zeta-Crna Gora, Makedonija). Tako su nastali i narodi: Slovenci, Hrvati, Bošnjaci (od druge polovine 11. vijeka sa tri vjere), Srbi, Crnogorci, Makedonci, Bugari. Kada su se Južni Sloveni doselili na Balkan bili su mnogobošci, ali su Grci i Latini odlučili da ih pokrste i potčine. Pretke današnjih Srba, Makedonaca i Crnogoraca pokrstili su Grci (Ćirilo i Metodije iz Soluna, radili su u Moravskoj, a kasnije njihovi učenici Kliment, Naum i drugi).

Bošnjaci su slovenskog porijekla, kao i drugi južnoslovenski narodi Balkana. To što su muslimanske vjere ne znači da su poturice, jer bi se onda za Srbe, Crnogorce i Makedonce moglo reći da su pogrčice a za Hrvate potalijanice. Područje Balkana je, zbog svog geopolitičkog i strategijskog značaja, područje na kojem su se tokom istorije sukobljavali Carigrad i Rim, Vizantija i Franačka država kao i svjetske religije: hrišćanstvo i bogumilstvo, pravoslavlje i katoličanstvo, bogumilstvo i pravoslavlje, katoličanstvo i bogumilstvo (bogumilska Crkva bosanska), te pravoslavlje i islam, katoličanstvo i islam.

Bogumili su se pojavili u Makedoniji 935. godine (Jeremija uzeo tajno ime Bogumil) kao nastavljači dualističke religije Pavela iz Iraka (740) i Maniheja iz Persije (216-276). Oni su djelovali slobodno u okviru Samuilovog carstva (976-1014), a kada je Samuil pod pritiskom prihvatio hrišćanstvo kao državnu vjeru, onda bogumili bivaju progonjeni. Najviše su se naselili u Bosnu gdje su osnovali svoju bogumilsku bosansku Crkvu i državu. Za vrijeme Kulin-bana (1180-1204), koji je bio bogumil, napisana je povelja (1189) koja je pisana bosančicom i predstavlja najstariji pisani dokument na narodnom jeziku u čitavom slovenskom svijetu. Bogumilska bosanska Crkva je dominirala u Bosni od 1233-1446. godine. I car Dušan (1331-1335) u svom Zakoniku pominje bogumile, a za vrijeme Tvrtka I (1355-1391) Bosna zahvata Polimlje i Nikšić.

Nekoliko stotina bibliografskih jedinica je napisano o bogumilskoj vjeri i bogumilskoj "Crkvi bosanskoj", a stećci su materijalni dokazi koji

su nađeni širom Bosne, ali i u Srbiji i Crnoj Gori (70 lokacija sa preko 2000 stećaka). O njima Š. Bešlić navodi oko 650 bibliografskih jedinica.

Istorijski je nesporno da su bogumili u Bosni, pod pritiskom Rima, protjerivani od Ugarske i domaćih vladara, a posebno po dolasku Turaka na Balkan. Bosanski kraljevi da bi dobili pomoć od Rima i Ugarske za odbranu od Turske, morali su protjerivati ili pokrštavati bogumile, iako su i sami porijeklom bili bogumili. U tom poslu su se istakli Toma Ostojić (1444-1461) i njegov sin Stjepan Tomašević (1461-1463). Tada se veliki broj bogumila sklonio i u zapadne djelove Srbije, gdje su Turci već imali vlast. Veći dio tih bogumila je primio islam, a Turci su ih zatim koristili za osvajanje predjela Bosne. Osvajanjem Bosne, tadašnje stanovništvo je u Turskoj vidjelo spasioca od pritisaka pokrštavanja i radije je prelazilo u islam.

M. Hadžijahić u knjizi "Porijeklo bosanskih Muslimana" kaže da "još prije dolaska islama, ono što je karakterisalo Bosnu i ostale djelove, to je da su svi tzv. 'heretici' - pobunjenici protiv ondašnjih religija, - bili protjerivani (iz Raške i Dušanove države, iz Zete i Duklje, iz Vizantije, iz Bugarske, iz Rumunije) i utočište nalazili u dolini rijeke Bosne i u nepristupačnim djelovima Sandžaka".

Turski historičar T. Okić (porijeklom Bošnjak) 1995. god. navodi da "turski izvori znaju za 'savršene' bogumile-krstjane u Bosni i Sandžaku od kraja 15. do kraja 16. vijeka. Krstjani, koji su se kasnije prozvali bogumilima - po dolasku u Bosnu, odbili su da prime pravoslavlje i katoličanstvo. Gde god su došli smatrani su 'bezbožnicima', a neki mnogobošcima ili nevjernicima, pa su ih turski dokumenti označavali 'kjafir' ili 'begr'. Takvim 'hereticima' oduzimana je zemlja koja je davana pravoslavnim i katolicima. Sve se to dešavalo pred najezdom otomanske sile, što je imalo uticaja na prisniji odnos bogumila i Turaka. Svi bogumili koji prije dolaska Turaka na silu primiše kršćanstvo i kojima zemlja bijaše oteta - Turke dočekaše kao svoje spasioce i otpoče njihova islamizacija". I dio bogumila koji su poslije progonstva od kralja Stjepana Tomaša 1450. god. i pada Bosne 1463. god. bježali, zadržao se na planinama Golije, Hajle, Prokletija i dolaskom Turaka listom prihvatili islam.

Od 1228-1463. god. vođeno je osam krstaških ratova protiv Bosne i uništenja Crkve bosanske, ali ona se nije dala uništiti sve do dolaska Turaka, kada prelaze u islam. Na našim prostorima je poznato više od deset genocida nad Bošnjacima, počev od 1526, a naročito od 1711. god. i početka istrage poturica, pa sve do novih u Bukovici i Štrpcima.

Bošnjaci su ustajali i protiv turske vlasti. Husein-kapetan Gradašćević i Mustafa-paša Bušatlija (Škodra-paša) su 1831. god. otpočeli borbu za svoja nacionalna prava u okviru Bosanskog ejaleta. Protiv lokalnih turskih vlasti i protiv predaje Bosne Austro-Ugarskoj pobunili su se i donijeli odluku o osnivanju Narodnog odbora: 1. Muhamed ef. Hadžijamanović, 2. Ab-

dulah ef. Kaukčija, 3. Mehmed-beg Kapetanović-Ljubušak, 4. Rizvan-beg Halilbašić, 5. Salih Vilajetović (Hadži Loja), 6. Hadži Abdija Halačević. Vrhovni zapovjednici protiv austrougarske vojske bili su: 1. Osman-beg Halilbašić, 2. Riza-beg Halilbašić.

U Bosni su katolici pisali latinicom, pravoslavni ćirilicom, a Bošnjaci bosančicom sve do 1907. god. kada je ministar Austro-Ugarske Stefan Burjan dekretom spriječio Bošnjake da svoj jezik nazivaju bosanskim.

Masovni zločini nad Bošnjacima, širom ovih prostora, dešavaju se i tokom Prvog i Drugog svjetskog rata, kao i 1992. god. To traje više od 100 godina i najbolje potvrđuje da oni postoje, da su jedno i da su neuništivi.

Iako šira javnost o tome malo zna i malo se govori, to je ugrađeno u narodno pamćenje Bošnjaka, mada se političko iskustvo nije obogatilo u mjeri u kojoj je on stradao. Njegov nacionalni osjećaj nije do kraja razvijen niti iskazan. Sada je potreban ubrzan proces nacionalnog sazrijevanja, ali i obogaćivanja političkog iskustva. Izbjeglištvo, koje je dio života Bošnjaka, više od sto godina, može da bude način ličnog spasenja ali ne i spasenja nacije. Bošnjaci se moraju organizovati i odlučno braniti svoje ime, tradiciju, kulturu i svoj identitet. U toku svog istorijskog razvoja formirao se etnički bošnjački individualitet koji se po svim značajnim mjerilima razlikuje od susjednih naroda (Srba, Hrvata, Crnogoraca i dr.) bar koliko i oni između sebe.

Bošnjaci su najautohtoniji narod Balkana, iako su od svojih susjeda omalovažavani i potcjenjivani najčešćim tretiranjem kao "poturice", "poturčenjaci", "muhamedanci", "muslimani", kao ljudi islamske vjere bez svog jezika, kulture, nacionalnog bića i teritorije. Prema potrebi su tretirani i kao "Srbi", "Crnogorci", "Hrvati", "Cigani", "Jugoslaveni", "Neopredijeljeni" i drugi muslimanske vjere.

Dešavalo se, a i danas se dešava, da ljudi dobrovoljno prelaze iz jedne vjere u drugu. To su prirodni tokovi koji doprinose održanju i razvoju čovječanstva, koje je organizovano u posebne djelove, ali se održava kao cjelina. Prisilne promjene i ubistva su genocid koji šteti razvoju čovječanstva.

Svi pripadnici raznih nacija su istovremeno i građani (od riječi citizen - građanin; stanovanje (prebivalište) u gradu), pa se nacionalno i građansko ne isključuju.

Zaključci:

1. Bošnjaci kao nacija postoje na ovim prostorima od kada i drugi narodi.

2. Bošnjaci imaju svoj identitet kao i drugi narodi oko njega (vjeru, tradiciju, kulturu, jezik, istoriju, svoje heroje i dr.). Nema kuće u kojoj naše bike i deke nisu upotrebljavali riječ Bošnjak.

3. Bošnjaci su prisvajani od bliskih naroda u okruženju, ali ne da bi im pomogli u nevolji, već da bi ih uništili.

4. Bošnjaci su na ovim prostorima izdržali više od 15 genocida od 1526-1995. god. i samim tim pokazali da postoje i da su neuništivi.

5. Bošnjacima je ime otimano, zabranjivano i zamjenjivano, ali niko drugi nije bio dostojan da ga dobije osim njih.

6. Bošnjaci su slovenskog porijekla, ali kao i svi drugi narodi na Balkanu i oni su heterogenog sastava.

7. Dolaskom na Balkan Sloveni se miješaju sa Ilirima, kao mnogo-bošci primaju hrišćanstvo, ali i bogumilstvo, a kasnije i islam.

8. Bogumili se javljaju u Makedoniji, odakle se šire prema zapadu. Bivaju progonjeni i pokršćavani ali u Bosni uspijevaju da osnuju svoju Crkvu (Bogumilsku bosansku crkvu) i svoju državu.

9. Dolaskom Turaka, bogumili primaju islam, mada to rade i katolici i pravoslavni. Dešavali su se i obrnuti procesi, da iz islama prelaze u katolike i pravoslavne.

10. Kako kaže H. Zoranić, "daleki idejni predak nam je Manes (Mani, Manihej 216-276) iz Persije, pa Pavel iz Iraka (740), pa Bogumil (Jeremija, 935) iz Makedonije, pa Kulin-ban (1180-1204, Bogumil iz Bosne), pa Gazi-Husref-beg.

11. Bošnjaci Crne Gore nijesu došli sa strane. Oni su tu nastali u okolnostima u kojima su nastajali i u drugim djelovima Balkana. I ovdje je bilo prisutno bogumilstvo, i ovdje je bila prisutna Bosanska država za vrijeme Tvrtka i za vrijeme Osmanlija, i ovdje su Bošnjaci stradali kao u drugim krajevima Balkana (od Cetinja, Herceg Novog, Nikšića, Podgorice, Kolašina, Šahovića, Plava i Gusinja, Bihora).

12. Bošnjaci smo po naciji, muslimani po vjeri, a Crnogorci po državljanstvu.

Rasim ŠAHMAN*

POVRATAK IMENA BOŠNJAK

"Svaki, otprilike, pola vijeka na ovim našim prostorima dešava se da mudraci bivaju učutkani, da budale zajašu i da se fukara obogati."

Meša Selimović

Proces političkog i naučnog afirmisanja i negiranja nacionalnog identiteta Bošnjaka traje na jugoslovenskim prostorima već, kako je to nedavno slikovito primijetio jedan autor, 101 godinu. Ovo se, prije svega, odnosi na muslimansko stanovništvo nekadašnjeg Bosanskog ejaleta (pašaluka) tj. današnje Bosne i Hercegovine, Sandžaka, te njegovu brojnu dijasporu u raznim krajevima Jugoslavije (Srbija, Crna Gora, Kosovo, Makedonija, Hrvatska i dr.), na bazi zajedničkog jezika, istorijske sudbine, vjere i kulturne baštine održao se među ovim svijetom osjećaj povezanosti i jedinstva bez obzira na sve administrativno-političke granice koje ga danas dijele. Ovo stanovništvo upotrebljava naziv Musliman (Bošnjak) kao nacionalnu oznaku. Ovo ime je u prvom redu proisteklo iz složene političke istorije Bosne i Hercegovine, te i Muslimana u drugim djelovima Jugoslavije i namjerne manipulacije njihovom vjerskom i nacionalnom pripadnošću od strane različitih nacionalističkih i drugih interesnih grupa, kako unutar tako i izvan Bosne.¹

Nacionalni razvoj Bošnjaka počinje austrougarskom okupacijom Bosne i Hercegovine. On je tekao u pravcu nacionalnog oformljenja, poput procesa kod bosansko-hercegovačkih Srba i Hrvata ali nešto sporije s obzirom na jači uticaj feudalne klase i svještenstva. Naime, do 1878. god. muslimansko stanovništvo pripada dominantnoj religiji u osmanskoj islamskoj državi, a carigradska konvencija između Austro-Ugarske i Turske iz 1879. god. utvrđuje jednakost, "slobodu i javno vršenje obreda svih priznatih re-

* Profesor

¹ M.Imamović, A Purivatra i R.Mahmutćehajić: *Muslimani i bošnjaštvo*, Sarajevo 1991. god, str. 33-34.

ligija", posebno garantujući punu slobodu Muslimanima, očuvanju njihovih običaja, slobode vjeroispovijesti, sigurnosti osoba i imovine, ipak se stanje u odnosu na raniji period u mnogome mijenja, pogotovo što različite vjersko-nacionalne skupine imaju drugačije pozicije, nerijetko i suprotstavljene interese".²

U doba osmanske uprave, Bošnjacima se smatraju samo muslimani. Tako, čuveni turski putopisac Evlija Čelebija piše u XVII vijeku, da su stanovnici Srebrenice Bošnjaci, a raja su im Srbi ili Bugari, ali da su svi oni prijatelji stranaca. Jedan drugi putnik kroz Bosnu, Matija Mažuranić zabilježiće 1842. god. da se u Bosni "Krstjani ne smiju zvati Bošnjaci. Kad se reče Bošnjaci: onda Muhamedovci samo sebe razumiju, a Krstjani su samo raja Bošnjačka, a drugačije Vlasi. Bošnjaci i Osmanlije, premda su Muhamedovci i jedni i drugi, opet se mrze strašno kao prava nebraća".³

Sudbinu Bošnjaka poslije odlaska Turaka sa ovih prostora najbolje naslućuje Hasan iz djela M. Selimovića "Derviš i smrt" riječima: "Šta smo to onda mi? Najzamršeniji ljudi na svijetu. Ni s kim istorija nije napravila takvu šalu kao s nama. Do juče smo bili ono što danas želimo da zaboravimo. Ali nijesmo postali ni nešto drugo. Stali smo na pola puta, zabezegnuti. Ne možemo više nikud. Otrgnuti smo, a nismo prihvaceni. Kao rukavac što ga je bujica odvojila od majke rijeke, i nema više toka ni ušća, suviše malen da bude jezero suviše velik da ga zemlja upije. S nejasnim osjećanjem stida zbog porijekla, i krivice zbog otpadništva, nećemo da gledamo unazad, a nemamo kud da gledamo unaprijed, zato zadržavamo vrijeme, u strahu od ma kakvog rješenja. Preziru nas i braća i došljaci, a mi se branimo ponosno i mržnjom".⁴

Bošnjačko ime i jezik koristi se i na Porti u mnogim službenim aktima. Sudionici pokreta Husein-kapetana Gradašćevića upućivali su njegova pisma austrijskim vlastima, austrijskom caru i njegovom kancelaru Meternihu, datiranih u Travniku 13.03.1832.god. i u Gradačcu 23.06.1832.god., gdje pod pojmom "bosanski narod" ili Bošnjaci obuhvata samo Muslimane. Na isti način je spremao pisma i Milošu Obrenoviću. Taj isti termin koristi i Ali-paša Rizvanbegović.⁵

Pred kraj osmanske vladavine čine se pokušaji da se pojam Bošnjak i bošnjaštvo proširi na sve stanovnike Bosanskog ejaleta, uključujući tu Hercegovinu, Sandžak i drugu dijasporu bez obzira na vjeroispovijest. To se radi u sklopu državnih reformi (Tanzimata) inauguriranih Hatišerifom od Gulhane 1839. god. odnosno Htti Humajunom 1856. god.

² Isto, str. 17-18.

³ Isto, str. 35.

⁴ M. Selimović: *Derviš i smrt*, Školska knjiga, Zagreb 1974. god, str. 284.

⁵ M. Imamović: A.Purivatra; R. Mahmutćehajić: *Muslimani i bošnjaštvo*, str. 36.

Osman - Topal-paša je bio inspirator i tvorac ideje interkonfesionalnog bošnjaštva kojim se obuhvata cjelokupno bosansko stanovništvo, a tu ideju prihvata i austrougarska vlast te je njen nosilac postao Benjamin Kalaj, austrougraski vrhovni upravitelj Bosne i Hercegovine.

Po toj koncepciji, kako je 1866. god. pisao službeni vilajetski "Bosanski vjesnik", postoji bosanski narod koji je vezan istorijski za osmansku državu, ali koji unutar te države ima svoje narodne osobenosti. Bosna je uvijek imala neku vrstu autonomije, a koja se zasnivala na feudalnim odnosima, a novo bošnjaštvo, odnosno bosanska nacija, treba da se gradi u duhu racionalističko-pravne teorije. Benjamin Kalaj je nastojao da izoluje Bosnu i Hercegovinu od uticaja nacionalno-političkih tokova u Srbiji i Hrvatskoj. Pokušaj o stvaranju jedinstvene nacije za sve stanovnike Bosne bez obzira na vjersku pripadnost nije uspio, zbog neprihvatanja od strane Srba i Hrvata, te bošnjaštvo prihvataju samo Muslimani.⁶

U dvadeseti vijek Bošnjaci ulaze kao izolirano, obespravljeno i samom sebi prepušteno muslimansko ostrvo u srcu pretežno hrišćanskog Balkana. Naglo je izmijenjen duhovni, ekonomski i politički položaj Bosne i Bošnjaka. Austrougarska okupacija je značila prelaz iz jednog islamskog u drugi hrišćanski civilizacijski krug. To je bio kulturni šok od koga se oni nijesu zadugo oporavili.⁷

Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak 1.07.1891. god. pokreće list "Bošnjak" koji propagira bošnjaštvo i nastoji da okupi bošnjačku inteligenciju koja hoće evropsku kulturu. Njihov je moto - bošnjačko tlo, slovensko porijeklo, jezik i islam (očuvanje orijentalnog duha). Duh bošnjaštva naročito propagira Safet-beg Bašagić.

Zemaljska vlada je konačno 4.10.1907. god. jednom internom naredbom obavijestila sve organe vlasti da se "zemaljski jezik" ima svuda službeno nazivati "srpsko-hrvatskim" odnosno "hrvatsko-srpski", a time je zvanično ukinut "bosanski jezik", ali pod pritiskom naroda dozvoljeno je Bošnjacima da u okviru samoupravnih autonomnih institucija i škola jezik i dalje označavaju "bosanskim". Ovu odluku je donijela Zemaljska vlada 29.11.1907.god.

Aneksija Bosne i Hercegovine je izvršena 1908. god. i pogoršava se položaj Bošnjaka. Sa ukidanjem bosanskog jezika ukinuto je bošnjaštvo. List "Bošnjak" prestaje sa izlaženjem 29.11.1910 god.⁸

Bošnjaci imaju svoje posebno pismo koje se od prve polovine 16 vijeka naziva "bosančicom". Evlija Čelebija, turski putopisac, sa drugim turskim piscima smatra Bošnjake jednom posebnom cjelinom, pa navodi i

⁶ Isto, str. 36-38

⁷ Š. Filandra: *Bošnjačka politika u 20. vijeku*, Sarajevo 1998. god., str. 12.

⁸ M. Imamović: A. Purivatra; R. Mahmutćehaić: *Muslimani i bošnjaštvo*, str. 48, 54.

neke njihove etno-psihičke karakteristike. O Bošnjacima govori i Šućri-Hasan efendija, rodom iz Halepa (umro 1693. god.), a koji u svom persijsko-turskom rječniku, poznatom pod imenom "Ferhengi Šuuri" "Lisanul Adžem", govoreći o karakteristikama raznih naroda kaže: "Bošnjaci su poznati po svojoj blagosti i dostojanstvu, znanjem, ispravno razumijevanje, zdravo razmišljanje, vjernost i povjerljivost njihova su svojstva. Njihovi robovi i robinje poznaju se po lijepom izgledu i uslužnosti. Polet im je velik i visok, a imaju udio i u časti, slavi i državnicičkim položajima. Narav većine njih naginje dobrotvornim djelima i prima lijepa djela i dobre poslove."⁹

Muhamed Heavija Uskufija, iz sela Dobrinje kod Tuzle napisao je 1631. god. bosansko-turski rječnik. To je najstariji spomen bosanskog jezika u nekom alhamijado tekstu (tekstu koji je pisan lokalnim jezikom, arapskom grafijom). Muhamed Heavija je sebe uvijek nazivao Bošnjakom.¹⁰

U dvadeseti vijek Bošnjaci ulaze bez dovoljno razvijene nacionalne svijesti. Svijest o vjerskoj, kulturnoj i političkoj posebnosti imaju i izražavaju je, a svijest o nacionalnoj posebnosti im posve nedostaje. Ponašaju se i osjećaju kao vjerska, a ne kao nacionalna skupina. U kulturnom i nacionalnom preporodu koji je počeo sa dvadesetim vijekom ušli su pod imenom Musliman a ne Bošnjak.

Bošnjaci su imali jako osjećanje za Bosnu, ali ne i svijest o posebnoj nacionalnoj pripadnosti. Uzroci takvog odnosa prema bošnjaštvu bili su:

- unutar naroda nije bilo političkih i ekonomskih snaga kojima bi nacionalna ideja bila neophodna za egzistenciju i društveni napredak. Nije bilo nove građanske klase, koja kod svih evropskih naroda, potiče i oblikuje naciju. Nije bilo nacionalne inteligencije koja u načelu taj razvoj svugdje i vodi;

- vladajući zemljovlasnici (veleposjednici) i vjerski slojevi nijesu imali, niti su mogli imati interesa i sluha za nacionalnu ideologiju;

- bošnjaštvo se kao politička kategorija razara, satanizuje od narastajuće srpske i hrvatske nacionalne inteligencije s ciljem onemogućavanja bošnjačke nacije koji ih žele asimilirati u Srbe ili Hrvate,

- bosanska inteligencija ne ustaje odlučno u odbranu bošnjaštva. Ona bošnjački osjećaj vlastitog naroda ne pretače u nacionalnu svijest, ili u nacionalni pokret. Ona se u pitanju nacionaliteta često priklanja Srbima ili Hrvatima. Tako su se Bošnjaci našli u procijepu srpske i hrvatske nacionalne ideologije. Jedino što su mogli bilo je da neprestano govore o svojoj samobitnosti i tako se braniti od nametanja srpske i hrvatske nacionalne ideje;

⁹ Muhsin Rizvić: *Bosna i njen jezik u izvanbosanskim znanstvenim djelima i književno-istorijskim djelima*, Sarajevo 1990.g.

¹⁰ Hadrović Safet: *Bošnjaci-Muslimani: narod, vjera i kultura*, Udruženje pisaca Sandžaka 2001.g., Novi Pazar, str. 32.

- najsigurnija brana "nacionaliziranju" i asimilaciji bila je njihova vjera islam, a vjersko udruživanje je bilo tada jedino moguće.¹¹

Od Berlinskog kongresa 1878. god. za Bošnjake je svaka vlast bila manje-više neprijateljska. Bošnjaci su bili izloženi genocidima u određenim razmacima (svakih 30-50 godina), a za koje nikada nisu bili krivi. Poslije balkanskih ratova iz Novopazarskog Sandžaka se iseljava oko 48% muslimanskog stanovništva. Godine 1913. izvršeno je pokrštavanje 8.000 Bošnjaka u Plavu i Gusinju, a ubijeno ih je osam stotina. Iz Crne Gore se posle Balkanskih ratova ukupno iselilo 12.302 Bošnjaka.¹²

U toku Prvog svjetskog rata održava se sjednica jugoslovenskog odbora na čelu sa Antom Trumbićem i srpske vlade na čelu sa predsjednikom Stojanom Protićem na Krfu 1917. god., gdje se usvaja Krfska deklaracija o stvaranju Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Jugoslovenski narod čine tri plemena SHS. Bošnjaci nijesu učestvovali u tome i nije im priznata nacionalnost. Sporno pitanje između Srba i Hrvata je bila sudbina Bosne. U vezi sa tim, Stojan Protić je rekao da Srbi imaju rješenje za Bosnu: "Kada pređe naša vojska Drinu, dat ću Turcima dvadeset i četiri sata, pa makar i četrdeset osam sati, vremena, da se vrate na pradjedovsku vjeru, a što ne bi htjelo to posjeći kao što smo u svoje vrijeme uradili u Srbiji".¹³

Bošnjaci su bili objekat jugoslovenske ideologije sa težnjom prevođenja u Srbe, odnosno Hrvate. Bošnjaci nemaju nikakve etničke posebnosti pod izgovorom da im predstoji plemensko (nacionalno) osvješćivanje i opredjeljivanje u Srbe ili Hrvate, a tako se sprječavalo formiranje bošnjačke nacije.¹⁴

Nastanak Kraljevine SHS 1918. god. za Bošnjake je bio tragičan čin. Oni su uz prećutno odobrenje vladajućih srpskih krugova bili stavljani van zakona, pa se dešavaju paljevine kuća, ubistva, iseljavanja u Tursku.

U Sandžaku hara Kosta Pećanac gdje se vrše masovna ubistva. Beograd šalje četnike da održavaju u Sanžaku red, a oni tamo vrše silovanja, paljevine, pljačkanje i ubistva. Javlja se komitski pokret među Bošnjacima, kao otpor na represalije (Jusuf Mehonjić, Husein Bošković i Feriz Salković).¹⁵

Na čelo JMO 1919. god., kada je i formirana, dolazi Mehmed ef. Spaho, a njegova stranka podržava unitarnu vladu i glasa za Vidovdanski ustav 1921. god. Na taj način nastoji da sačuva cjelovitost Bosne i Hercegovine. Bori se za vjersko-prosvjetnu autonomiju i za rješavanje agrarnog pitanja i nadoknadu za oduzetu zemlju putem čistih agrarnih reformi, čije

¹¹ Š. Filandra: *Bošnjačka politika u XX vijeku*, Sarajevo 1998.g., str. 16-20.

¹² Isto, str. 30.

¹³ Isto, str. 51-53.

¹⁴ Isto, str. 50.

¹⁵ Isto, str. 57-61.

su žrtve najčešće bili Bošnjaci. On je instrumentom vjerske zajednice započeo proces na političkoj emancipaciji Bosne i Hercegovine. Sa premeštanjem vrhovnog vjerskog starješinstva iz Beograda u Sarajevo bošnjačke težnje za političkom autonomijom postaju jače. Od 1936. god. Sarajevo postaje stožerom vjerskog i kulturno-prosvjetnog života svih muslimana u Jugoslaviji.

Preko islamskog vjerskog zakona politika dr Spaha ulazi u sve sfere državne politike.

On utiče i na školsku i na prosvjetnu politiku. Do kraja je ostao uz unitarnu Jugoslaviju jer na taj način je čuvao cjelovitost Bosne i Hercegovine a i većina Bošnjaka je bila na teritorijama, na kojima su živjeli sa Srbima.

1929. god. dolazi do zavodaženja Šestojanuarske diktature koja pogađa Bošnjake i isti su izloženi represalijama (prebijanja, ubistva pljačke i dr). Godine 1939. dolazi do formiranja vlade Cvetković-Maček koja formira Hrvatsku Banovinu sa nagodbom o podjeli Bosne i Hercegovine. Godine 1939. umire dr Spaho i tako Bošnjaci ostaju obezglavljeni pred početak Drugog svjetskog rata.¹⁶

U Sandžaku se sprovode represalije. U Šahovićima je 7. 11.1924. god. izvršen pokolj više od 500 ljudi, a stanovništvo se raselilo u Tursku, a jedan broj porodica odselio je u Brčko mjesto Rahić i u druge krajeve Jugoslavije, a cjelokupna im je imovina oduzeta.¹⁷

Bošnjaci nijesu učestvovali u Drugom svjetskom ratu. Rat ih je zatekao politički i nacionalno nespremne. Oni organizuju otpor za biološki opstanak bošnjačkog naroda od nastaja NDH i četničkog genocida nad Bošnjacima, a bili su uključeni u NOR.

Komunistička partija Jugoslavije imala je jedinstven stav oko bošnjačkog pitanja da oni nijesu nacija, da su opredijeljeni samo konfesionalno i da treba vremenom da se opredijele kao Srbi ili Hrvati.

Odnos prema Bošnjacima i njihovoj samobitnosti od povlačenja Turske sa ovih prostora pa do današnjih dana najbolje je prikazao Meša Selimović u svom djelu "Derviš i smrt" kroz riječi Hasanove, koji kaže:

"A mi nijesmo ničiji, uvijek smo na nekoj međi, uvijek nečiji miraz. Zar je onda čudo što smo siromašni? Stolećima mi se tražimo i prepoznajemo, uskoro nećemo znati ni ko smo, zaboravljamo već da nešto i hoćemo, drugi nam čine čast da idemo pod njihovom zastavom, jer svoje nemamo, mame nas kad smo potrebni, a odbacuju kad odslužimo, najtužniji vilajet na svijetu, najnesretniji ljudi na svijetu, gubimo svoje lice a tuđe ne možemo da primamo, otkinuti a neprihvaćeni, strani svakome, i

¹⁶ Isto, str. 68;73;76;80;97;105.

¹⁷ H.Avdiić: *Položaj Muslimana u Sandžaku*, Biblioteka "Ključanin", Sarajevo 1991.god., str. 124-133.

onima čiji smo rod i onima koji nas u rod ne primaju. Živimo na razmeđu svjetova, na granici naroda, svakom na udaru, uvijek krivi nekome. Na nama se lome talasi istorije, kao na grebenu. Sila nam je dosadila, i od nevolje smo stvorili vrlinu: postali smo plemeniti iz prkosa. Vi ste bezobzirni iz bijesa. Ko je onda zaostao".¹⁸

Peta zemaljska konferencija KPJ održana je u Zagrebu 1940. god. Između ostalih, razmatrano je i pitanje Bošnjaka. Konstatovano je da se Muslimani izjašnjavaju konfesionalno, a ne nacionalno. Proces sazrijevanja ide sporo, pa je i Milovan Đilas konstatovao da muslimani nijesu nacija i da vremenom treba da postanu Srbi ili Hrvati.

Proglasom AVNOJ-a iz Bihaća, od 26.12. i 27.12 1942. god. pozivaju se narodi Jugoslavije: Hrvati, Srbi, Slovenci, Muslimani i Crnogorci na zajedničku borbu protiv okupatora. Osnivačka skupština ZAVNOBiH održana je 25. i 26.11.1943.g. i na istoj je bilo mišljenja da Bosna i Hercegovina bude autonomna pokrajina priključena Hrvatskoj ili Srbiji, i drugo mišljenje da bude autonomna jedinica ali sa manjim pravima od ostalih federalnih jedinica. Bosansku delegaciju čine Avdo Humo i Rodoljub Čolaković koji se zalažu da Bosna i Hercegovina bude ravnopravna republika sa drugim republikama u novoj Jugoslaviji. Jugoslovensku delegaciju čine: Sreten Žujović, Milovan Đilas i Moše Pijade, a isti su iznosili druge predloge manje pogodne za Bosnu i Hercegovinu. Presudio je Tito u korist bosanskog prijedloga da Bosna i Hercegovina bude ravnopravna sa drugim republikama u Jugoslaviji.

Drugo zasijedanje AVNOJ-a održano je u Jajcu 29. i 30.11.1943. god., gdje je usvojena Odluka o izgradnji Jugoslavije na federativnom principu, gdje u tački 2. su izbrisani Muslimani kao narod. Na Drugom zasijedanju ZAVNOBiH 1.07.1944.god. u Sanskom Mostu donesena je "Odluka o odobrenju rada bosansko-hercegovačke delegacije na II zasijedanju AVNOJ-a", u kojoj su navedena sva tri naroda: Srbi, Hrvati i Muslimani, a ova odluka se razlikuje od one sa II zasijedanja AVNOJ-a. Bošnjaci su bili prevareni 1945. i 1946.god. sa proglašenjem FNRJ, jer im nije priznata nacionalnost.

Husaga (Husein) Čišić, narodni poslanik iz Mostara, 18.01.1946 god. upućuje prigovor predsjedništvu Ustavotvorne skupštine u Beogradu zbog izostavljanja Bošnjaka iz Ustava i traži da se u članu 3. predloga Ustava umjesto riječi pet stavi šest, a time priznaju Bošnjaci kao nacija. Na predlog Milovana Đilasa taj zahtjev je odbijen.

I na Osnivačkom kongresu KP BiH, Moša Pijade kaže da u Jugoslaviji ima šest republika i pet naroda, a da Muslimani sebe obilježavaju po vjerskoj osnovi (pipadnosti), a što znači da je ime Bošnjak za sljedećih 50 god. bilo pokopano.

¹⁸ M.Selimović: *Derviš i smrt*, Školska knjiga, Zagreb 1974. god., str. 234.

Na popisu 1948. god. za muslimane postoji rubrika za popis - nacionalno neopredijeljen, ali se mogu opredijeliti kao Srbin-musliman, Hrvat-musliman. Mali broj se pisao kao Srbin-musliman i Hrvat-musliman, a to su, većinom zaposleni u novoj komunističkoj vlasti. Na popisu 1953. god. ima rubrika Jugosloven-neopredijeljen, 1961.god. rubrika musliman (etnička pripadnost) i 1971. god. nacionalno ime Musliman. Uspostavljanjem komunističke Jugoslavije samo se poboljšao fizički i socijalni položaj Bošnjaka, ali su i dalje obespravljani. U programu SKJ iz 1958. god. govori se o pravima svih naroda, ali se i tada nigdje ne pominju Bošnjaci kao narod. Ideja KPJ je bila da se Muslimani asimiliraju u Srbe, Hrvate i dr.¹⁹

O nacionalnom imenu Musliman počinje se raspravljati na 17. sjednici CK SKBiH 1968. god., ali se to definitivno prihvatilo na XX sjednici CK SK BiH 1968. god. i time se zvanično "priznalo" postojanje bošnjačkog naroda pod imenom Musliman. Priznavanje muslimanske nacije sa konfesionalnom odrednicom nije bilo povoljno. Bošnjaci i dalje žive u praznom prostoru, bez istorije, svoje tradicije, jezika, kulture, književnosti, vjere i dr. Ipak, priznavanjem muslimanske nacije bio je određen pomak za jačanje bošnjačke svijesti i za kasnije vraćanje našeg zabranjenog imena Bošnjak. Srpski i hrvatski nacionalisti nastoje da nacionalno ime Musliman ugase.

Veliki doprinos u oblasti književnosti, kulture, istorije i drugih institucija bošnjačkog naroda dali su:

- Mithad Begić, referat na simpozijum u Sarajevu 1970. god. "Književna kretanja u Bosni i Hercegovini od 1945. god. do danas", a kojim bošnjačka književnost dobija mjesto koje joj pripada ;

- Alija Isaković 1972. god. objavljuje "Izbor iz muslimanske književnosti" pod naslovom "Biserje" kao prvu antologiju bošnjačke književnosti;

- Mushin Rizvić 1971. god. izdaje opsežnu Književno-istorijsku monografiju o "Beharu", prvom bosanskom književnom časopisu. To je istorija o bošnjačkom kulturnom preporodu na prelazu XIX u XX vijek;

- Muhamed Hadžijahić - objavio je 1974. god. enciklopedijsku studiju "O genezi nacionalnog pitanja bosanskih muslimana";

- Avdo Sućeska, referat "O istorijskim osnovama posebnosti bosansko-hercegovačkih Muslimana" podnesen 1969. god. na V Kongresu istoričara Jugoslavije u Ohridu.

Imenovani su dali puni doprinos na afirmaciji bošnjačke književnosti, jezika, kulture, istorije, kao i afirmaciji nacionalnih institucija.

Komunisti su bili protiv bošnjačke kulture, islamskog načina života, vjere, traducije i dr. Bošnjaci su bili prisilno preimenovani bez svog islam-

¹⁹ Š.Filandra: *Bošnjačka politika u XX vijeku*, Sarajevo 1998. god., str. 137; 157; 185; 186; 189; 205; 208.

skog jezgra i odbacivali su sve što pripada bošnjačkoj kulturi i tradiciji. To je bio uslov društvenog napredovanja i ličnog uspjeha. Tako su se Muslimani odrođavali i na taj način Bošnjaci su nestajali putem asimilacije a tako i Bosna i Hercegovina kao država.

Bošnjaci se osjećaju kao narod niže vrijednosti. Velikosrpski i velikohrvatski nacionalisti otvoreno su bili protiv bošnjačke nacije među kojima i Šešelj koji su zastupali tezu da su Muslimani samo vjerska odrednica.²⁰

U jeku najkrvavijeg rata protiv Bosne i Hercegovine i Bošnjaka gdje je velikosrpska i velikohrvatska politika radila na uništenju Bošnjaka i podjeli Bosne i Hercegovine, održan je Drugi bošnjački sabor bošnjačkih intelektualaca 27.09.1993. god. u Sarajevu, što je bio čin odlučnosti bošnjačke inteligencije da u najtežim trenucima za vlastiti narod da svoj doprinos njegovom nacionalnom usmjeravanju. I pod najžešćim udarcima neprijatelja osjećali su se politički slobodnim da povrate svoje staro nacionalno oduzeto ime Bošnjak. Sabor je vratio historijsko-nacionalno ime Bošnjak. Od tada Bošnjaci slobodno izučavaju svoju istoriju, kulturu, tradiciju, književnost i dr. na svom bosanskom jeziku. Bošnjaci prvi put izlaze na međunarodnu političku pozornicu. Nema više nacionalnog imena Musliman koje su nam dali velikosrpski i velikohrvatski nacionalisti preko foruma SKJ kao vjersko ime. Stvoren je okvir i za povratak imena Bošnjak u dijaspori (Sandžaku, Srbiji, Crnoj Gori, Kosovu, Makedoniji i dr.) jer smo i kao Muslimani narod slovenskog porijekla i istog jezika bili jedan narod, a što smo i danas kao Bošnjaci dio istog bošnjačkog stabla, sa većinskim matičnim korpusom u Bosni i Hercegovini.²¹

Proces formiranja bio je surov i krvav. Bošnjaci se istovremeno bore za svoj biološki opstanak i za nacionalnu samobitnost.

Nad Bošnjacima se vršio permanentni genocid za koji Bošnjaci nijesu bili krivi. Oni su krivi svojim rođenjem. Nacionalni cilj i ideal velikosrpske ideologije postavio je Ilija Garašanin u svom "Načertaniju" 1844. god., po kojem Srbija ne treba niti smije da se "ograničava" na sadašnje njene granice, no, da teži sebi priljubiti sve narode srpske koji je okružuju. Stvaranje velike Srbije, Garašanin vidi u stvaranju Srbije u okvirima Dušanovog carstva, u prvoj fazi, a zatim i pripajanjem Bosne, s tim što Bošnjake treba odmah asimilirati".²²

Akademik Vasa Čubrilović 1937. god. u Srpskom kulturnom krugu naglašava da se iseljavanjem Arnauta "kida poslednja veza između naših

²⁰ Isto, str 235;236;237;238;272.

²¹ Isto, str 384.

²² H.Šarkinović, 1995. god: *Ustavno-pravni status Bošnjaka u SRJ*, (Zbornik radova sa naučnog simpozijuma u Plavu), Centar za kulturu - Plav, str. 42; 44; 49; 50.

Muslimana u Bosni i Novom Pazaru i ostalog muslimanskog svijeta. Oni (Muslimani) ostaju vjerska manjina, jedina na Balkanu, i ta će činjenica ubrzati njihovo nacionalizovanje".²³

Milan Sršić, najistaknutiji predstavnik velikosrpske ideje među radikalnim pristalicama u Bosni i Hercegovini, ministar, a kasnije i predsjednik Vlade pod režimom diktature, tražeći da se ukine odredba člana 133. stav3. Vidovdanskog Ustava, kojim je na insistiranje Jugoslovenske muslimanske organizacije (JMO) sačuvana Bosna i Hercegovina kao administrativno-upravna cjelina, na pitanje zašto je Bosna podijeljena odgovara "Radi Turkeša" (mислеći na Bošnjake). "Ja ne mogu u Bosni gledati minareta, oni moraju nestati".²⁴

Da bi svela broj Bošnjaka na "razumnu" mjeru, Vlada Kraljevine SHS je sklopila Ugovor o iseljavanju Bošnjaka sa Vladom Turske, prema kojem je trebalo iseliti 40.000 Bošnjaka, uz jedan uslov da se isti pišu u rubrici gdje stoji nacionalnost, kao Turci.²⁵

Na pitanje zašto se zalaže za Bošnjake u nacionalnom smislu, Adil Zulfikarpašić navodi sljedeće razloge: "Nikakva politička partija ne može jednom narodu da propisuje ime, da propisuje kako će se on zvati. To je apsurd. Ja "komunističko" rješenje muslimanskog pitanja smatram silovanjem jednog naroda. Ta ista stranka je nešto ranije tvrdila da muslimana nema. Niko nikome ne nameće Bošnjaštvo, ali dozvolite da se ja kao slobodan čovjek mogu bez straha izjasniti. Muslimanima u Bosni i Hercegovini se to ne dozvoljava, nego im se to unaprijed propisuje. Naša sudbina je da uvijek drugi o nama odlučuju. To stvara komplekse kod cijelog jednog naroda. To stvara nesigurnost... 40 godina generacije u školama uče da su neopredijeljeni, da su Srbi, da su Hrvati, da su Muslimani. Generacije i generacije su nacionalno potpuno krivo odgojene. Ali, pustite tu opciju, pustite ljude da se slobodno izjašnjavaju pa ćete vidjeti koliko će se ljudi na prvom, drugom ili trećem popisu identificirati sa takvom domovinom".²⁶

Vraćanjem starog imena Bošnjaci izlaze iz neodređenosti, onih nad kojima je, kako kaže akademik Muhamed Filipović na Bošnjačkom saboru održanom septembra 1993 god., "Visio mač neodlučnosti u znaku izreke - neka, nije važno i nije bitno, pa eto fala Bogu živi smo i nekako imamo i nešto malo prava" to su od nas stalno čekali i tražili, ta nam je psihologija

²³ Isto, str.44, 50.

²⁴ E.Mušović, *Crnogorski Muslimani, Identitet Muslimana Bošnjaka*, (Zbornik radova sa naučnog simpozijuma u Plavu), Centar za kulturu Plav 1995. god., str. 63.

²⁵ Š. Rastoder, *Tradicija njegovanja nihilizma*, "Publika", Podgorica 2003, god., str. 15.

²⁶ E. Kočan, *Bošnjaci u Crnoj Gori - Identitet i integracija*, Almanah, br. 13-14, 2000. god., str.33.

nametnuta i od nas su uspjeli, da od jednog ponosnog naroda naprave narod koji se sklanja sa puta istorije. To gubljenje odlučnosti, snage i moći bilo je posljedica velikog lutanja od preko 100 godina".²⁷

Bošnjaci Crne Gore su dio naroda koji je od 1971. god. označavan nacionalnim imenom Musliman, a kojem pripadaju svi muslimani SFRJ, a govore istim jezikom. Među Muslimanima SFRJ, kako ističe Ejup Mušović, "Mogu biti samo regionalne razlike a što je nebitno i svedeno na nešto što u biti ne mijenja njihov status, njihovu cjelovitost i identitet".²⁸

Šerbo Rastoder kaže: "Svijest o nacionalnom pripadničtvu na Balkanu se ne može situirati u ramove državnih i istorijskih granica nacionalnih država, već samo unutar krugova i svijesti o pripadničtvu širim nacionalnim zajednicama rasutim u različitim državama".²⁹

U Crnoj Gori nije bila priznata samobitnost Muslimana pa su se oni od 1948. god. pa sve do 1971. god. izjašnjavali kao Crnogorci. Međutim, oni ih nijesu prihvatili za svoje, a u političkom smislu bili su samo muslimani, poturice i Turci. Tradicionalno nacionalno ime Bošnjak bosansko-hercegovačkih muslimana, sandžačkih muslimana i svih drugih muslimana koji govore bosanskim jezikom je zabranjeno. Muslimani su se mogli opredijeliti za sve drugo osim ne za ono što jesu.

Komunistička vlast je zatirala sve što je bošnjačko: običaje, kulturu, tradiciju, književnost, istoriju... sve ono što pripada jednom narodu. Komunistička partija je nastojala da izvrši asimilaciju bošnjačkog naroda tražeći da se isti odreknu svoje tradicije, svoje vjere, istorije, svoje prošlosti, a to je bio uslov društvenog napredovanja i ličnog uspjeha. Na taj način su se Bošnjaci odrođavali i tako se radilo o nestanku Bošnjaka putem asimilacije. Nigdje ih nema u udžbenicima pa se Bošnjaci osjećaju kao narod niže vrijednosti. Iako je 1971. god. priznato nacionalno ime Musliman i s konfesionalnom odrednicom, to nije bilo povoljno. Bošnjaci i dalje žive u praznom prostoru, bez svoje istorije, tradicije, jezika, vjere, književnosti i dr. Ipak, priznavanje nacionalnog imena Musliman bio je određeni pomak za jačanje bošnjačke svijesti i za kasnije vraćanje našeg zabranjenog imena Bošnjak. Međutim, Muslimani nemaju svojih institucija osim Islamske vjerske zajednice.

Bošnjaci nijesu imali pravo na pisanu istoriju, a morali su da uče tuđu, u kojoj su predstavljani kao Turci, i to na prostorima gdje su vršena etnička čišćenja. A sa takvim našim predstavljanjem u udžbenicima nema pers-

²⁷ H. Šarkinović, *Ustavno-pravni status Bošnjaka u SRJ*, (Zbornik radova sa naučnog simpozijuma u Plavu), Centar za kulturu - Plav 1995, str.42; 44; 49; 50.

²⁸ E.Mušović, *Crnogorski Muslimani, Identitet Muslimana Bošnjaka*, (Zbornik radova sa naučnog simpozijuma u Plavu), Centar za kulturu, Plav 1995. god.

²⁹ Š. Rastoder, *Tradicija njegevanja nihilizma*, "Publika", Podgorica 2003.

pektive i budućnosti za život naše djece. Ako se tako bude radilo nema budućnosti za vaspitanje, obrazovanje i život naše omladine na ovim prostorima. Evo, kako to naslućuje glavna ličnost romana Zuvdije Hodžića "Gusinjska godina": "Ništa se bolje neće snaći ni naš porod. Jednom će ih nauku učiti škola a drugom mi kod kuće... Ubeđuju ih da su Turci a uče ih da mrze Turke. Kad u čitanju dođu do te riječi a dođu počesto, ona se jedna zagrenu, obore oči od stida... Svoju djecu uče da mrze našu, a našu da mrze sami sebe... Kao da mi nijesmo ništa imali, ni junaka, ni običaja, ni ljudi, ni pjesama, ni učenjaka. Ako se neko njihov tnom ubo - sad ga pominju i turaju u knjige, slave i uče. A o nama ništa".³⁰

Početkom XX vijeka počeo je proces organizovanog zaboravljanja pojma Bošnjak kao ozbiljan državni posao, kako to reče Esad Kočan, koji traje i danas. On dalje kaže. "Teško da iko može posvjedočiti išta valjano o sudbini ovog naroda ako ne pokuša da razgrne pod kakvim udarima, uz kakve drame je pojam Bošnjak, ustuknjivao iz javnog govora, a kasnije čilio čak i iz sjećanja."³¹

Status Bošnjaka nije riješen Ustavom iz 1992. god., kojim su svedeni na etničku grupu. Od institucija imamo samo Islamsku zajednicu. O kakvim pravima se može govoriti kada nam još nije priznato nacionalno ime Bošnjak na osnovu slobodnog izražavanja i poštovanja neposrednog prava svakog građanina da se samostalno izrazi prema svojoj volji, a što smatram da pripada i nama Bošnjacima.

Taj put priznavanja naše samobitnosti i vraćanje imena Bošnjak bio je težak, kao što to i naslućuje Muhtar-aga iz "Gusinjske godine" Zuvdije Hodžića: "Stari, ide teško vrijeme biće mučno, ali mora da se trpi. Jendek je dubok među ljudima, ne može se preko njega kao ono ti na konju. Ali ćemo ga jednom preći znam to, sigurno. Učinićemo to i mi i oni, zajednički. Uložićemo u to mnogo, daćemo više no što možemo - ali se nećemo pokajati. Nadam se da će nam evlad živjeti u miru i slozi, da će umjeti da cijeni, čuva i brani to što će imati. Od kako je svijeta i insana - vazda su se Bogu prinosile žrtve, klali se Kurbanu. Došlo je vrijeme da se žrtve prinose i daju životu i čovjeku, njegovom dobru i nafaci. Sad smo mi prvi da nešto učinimo, i mi to moramo iako je teško. Znam dobro šta nas sad čeka: Bićemo tuđi u svojoj zemlji, usamićemo se, krivi svakome i na putu svima".³²

Vraćanje tradicionalnog nacionalnog imena Bošnjak, odnosno narodnog istorijskog imena otvara ovom narodu nove vidike i ono dobija na značenju koje je nekada imalo. Bošnjački narod ima svoj bosanski jezik, svoju

³⁰ Z. Hodžić, *Gusinjske godine*,

³¹ E. Kočan, *Bošnjaci u Crnoj Gori - Identitet i integracija*, Almanah, br. 13-14, 2000. god.

³² Z. Hodžić, *Gusinjske godine*,

književnost na zajedničkom jeziku i to kroz vjekove u kojima se konstituisala njihova posebnost.

Oni imaju svoje mislioce, naučnike, svoju arhitekturu, svoju muziku, svoje pjesme, istoriju, svoja predanja, tradiciju, vjeru, običaje i dr. Bošnjak je nacionalno ime bosansko-hercegovačkih Bošnjaka, sandžačkih Bošnjaka i svih drugih Bošnjaka na području bivše Jugoslavije i drugdje koji govore bosanskim jezikom i svi potiču od jedinstvenog stabla čiji je matični korpus u Bosni i Hercegovini.

Sva naša prava želimo da rješavamo preko institucija Crne Gore, a u duhu evropskih standarda. Ali ćemo tražiti da se riješi ustavno-pravni status u Ustavu Republike Crne Gore.

Istina, nema čistih nacija. Svaka je dobila nešto od druge, kao i širih krugova kulture i civilizacije. Bošnjaci nisu stvorili naciju preko noći, već dugogodišnjim sazrijevanjem iznutra, razvijajući sve nacionalne osobenosti, najprije iz islamskog izvorišta, a vremenom upotpunjavajući svoj etnitet pozitivnim primjesama civilizacije. Zbog toga su sva osporavanja i negiranja bošnjačke nacije odraz neznanja, negativnog nacionalizma i šovinizma.

Bošnjaci su za građansku državu, kada se prethodno riješi pitanje samostalnosti njihovog nacionalnog etnita. Najgore od svega predstavlja sistem obrazovanja od osnovne škole do akademije nauka, gdje se uglavnom izučavaju istorija, tradicija, religija, kultura, običaji i druge vrijednosti samo većinskog naroda, čime se proces asimilacije začinje na početku i sistematski.

Bitna je razlika između građanske i nacionalne države, jer u nacionalnoj državi štite se kolektivna prava naroda, dok u građanskim državama se štite individualna prava ljudi.

Tražimo da se prava koja pripadaju jednom narodu uredi Ustavom u duhu evropskih i međunarodnih standarda, pa i za bošnjački narod.

Bošnjaci će imati uspjeha u radu i bolju budućnost ukoliko im bude vodilja izreka Esada Kočana koja glasi: "Raskošno iskustvo imamo za svjedoka: imaćemo budućnost onoliko koliko uspijemo da u ime nas ne odlučuju naši strahovi i naša neznanja".

Mr Šato AJDARPAŠIĆ*

IME MOG NARODA DEFINISALA JE ISTORIJSKA ZBILJA BALKANA

Burna balkanska prošlost ne ostavlja nikog na miru, a da ga permanentno ne navodi na zaključak u stilu svakom poznatog pitanja - Ljudi, pa je li to moguće?

Temu ovog Okruglog stola baš tako doživljavam. Zar ne zbunjuje činjenica, ili bolje reći kardinalna historijska greška, koja se javlja kao balkanski specifikum, da narodi žive tu, jedni pored drugih, a da se međusobno ne priznaju. Manji narodi, uprkos historijskim činjenicama, od većinskih naroda bivaju negirani, svojatani, nazivani najčistijim dijelom ovog ili onog naroda, te cvijećem i braćom. Ironično kazano, od miline da glava zaboli. Sad ispade da čak ima naroda na ovim, našim prostorima, da ne znaju kako im je ime. Ima, ima i to baš u našoj Crnoj Gori. Najstarijoj državi Južnih Slovena. A kako i ne bi imalo kada se zna da su joj stolovali ljudi dvojnog morala, licemjeri i marionete. Ljudi raspolučeni, sa imenom Srbin, a prezimenom Crnogorac. I to se događalo, kako u starijoj tako i u novijoj historiji Crne Gore. Dobri poznavaoци historije Crne Gore to znaju. Takav problem (sudbinu) ima najbrojniji narod Crne Gore.

Sličnu sudbinu i nimalo povoljniju situaciju ima, takođe u Crnoj Gori, drugi po brojnosti narod. Razlozi za takvo stanje se najčešće traže tamo gdje ih nema.

Moram priznati da mi teško pada svaka priča u vezi sa osnovnom temom ovog uvaženog skupa, koja se poklapa sa pitanjem - Muslimani-Bošnjaci, kako vam je ime? I to iz prostog razloga što je odgovor na ovo tematsko pitanje takođe prost i jednostavan. Jasan i vrapcima na grani. Uz dužno poštovanje svih onih, koji o sebi u vezi sa postavljenim pitanjem misle drugačije. Možda bih ispaо nefer i kritizer prema najbrojnijem narodu u Crnoj Gori, zbog prijašnjeg iskaza, a da ne prokomentarišem ponašanje i odnos mog, muslimanskog naroda prema samom sebi u Crnoj Gori, s

* Profesor

jedne, i djelova tog istog naroda, koji su nastavili da žive i rade u novonastalim državama na prostoru bivše SFRJ, s druge strane.

U svom izlaganju riječ musliman namjerno pišem početnim malim slovom. Na to me obavezuje lični osjećaj pripadnosti narodu koji je po broju bio treći narod u SFRJ, a čiji su se respektabilni i kompetentni prvaci iz raznih krajeva bivše SFRJ, okupljeni 28. IX 1993. godine na Saboru u Sarajevu, donijeli Deklaraciju koja promovira legitimnim, kroz istoriju potirano i dozvoljenim i nedozvoljenim metodama asimilacije zatirano, ime BOŠNJAK. Dakle, istorijsko pamćenje mog naroda, u kritičnom trenutku po sopstveni opstanak na ovim prostorima, političkim nagodbama i kompromisima većinskih naroda one Jugoslavije nadjenuto ime - Musliman, sa "M" velikim, kao odrednicom nacionalne pripadnosti, zamjenjuju izvornim - starim - novim nacionalnim imenom - BOŠNJAK. Takvo rješenje, bolje reći odluka, skoro bez dileme implementirana je i inkorporirana u najveća pravna akta država u okruženju, nastalih na prostoru bivše SFRJ.

Na tako uređenoj formuli, pod lupom međunarodnih činilaca, razvijaju strategiju vlastitog opstanka i izgradnje prosperitetnog multietničkog društva, na principima i tekovinama naprednih zemalja Evrope.

Valja se nadati da će već stečeno iskustvo naših sunarodnika u zemljama okruženja, biti od kapitalne vrijednosti, ne samo za nas, u Crnoj Gori. Tim prije, što će država Crna Gora, veoma zahtjevnim i reformskim zahtjevima stvoriti zakonsku, pravnu, obrazovnu, demokratsku i ukupnu političku infrastrukturu i stabilnost, za slobodno izjašnjavanje pripadnika svih naroda o pitanjima od značaja za normalno funkcionisanje života. U tom procesu jednaku ulogu imaju kako manjinski narodi tako i većinski narod. Mada je odgovornost u korist većinskog naroda u državi, a u lokalnim samoupravama odgovornost povlači manjinski narod, ako je u većini.

Najavljeni popis u Crnoj Gori, koji se iz objektivnih razloga odlaže već dvije godine, poslije sveopšte jugoslovenske drame sa tragičnim posljedicama, treba da da transparentnu demografsku, multietničku, multikonfesionalnu, multikulturnu i svaku drugu multi sliku, kao stvarni odraz, multietničkog ogledala Crne Gore, koje doživljavam, nikako drugačije, već kao najveće bogatstvo i božji dar, demokratskoj i evropski orjentisanoj, državi Crnoj Gori. Kvalitet i originalnost željene i očekivane slike od popisa imovine i stanovništva, zavisi od kvaliteta izvršenih priprema, koje prethode samom procesuiranju popisnih radnji i postupaka, kao i od metodologije obrade podataka.

Dakle, od popisa se očekuje da bude zasnovan na slovu Zakona, na pravilima i standardima koje poznaje savremena demografska, ekonomska i svaka druga statistika, kao nauka i metod upoznavanja i proučavanja pojava.

Prema tome, ovaj Radni sto i niz prethodnih, kao i narednih aktivnosti koje treba organizovano da uslijede, doživljavam u funkciji predstojećeg

popisa. O popisu, kao metodu prikupljanja predmetnih podataka, bitnim za mnoge naučne postavke i rješenja, ne bi smjelo šaputati, domigivati slijevanjem ramena, klimati glavom u znak odobravanja, slobodno rečeno, naručenih podataka. Popis doživljam kao jedinstvenu priliku polaganja ispita zrelosti svakog, pa i našeg - crnogorskog društva. Zato smatram da aktivnosti u vezi sa popisom zahtijevaju kompetentne kadrove, spremne da na nov i aktuelnom trenutku primjeren način odgovore ovoj veoma značajnoj opštedruštvenoj stvari. Kadrove oslobođene predrasuda, letargije, inferiornosti, a i sentimentalnosti kao ograničenom sistemu emocionalnih reakcija, koje mogu imati vezu sa naslijeđenim navikama ili nedovoljno pojašnjenim stanjem u ovom trenutku. Ovo bi bio moj pristup popisu i dio očekivanja od njega.

A sad da se vratim glavnoj temi, od koje sam se za trenutak udaljio.

Nijesam slučajno, malo prije, zapisao riječ musliman sa početnim malim slovom "m". Ovaj pojam ima šire značenje od pojma sa "M" velikim. Koristeći se jednim i drugim terminom u narodu se stvara konfuzija. Unosi se dilema, zabuna, pa čak i više od toga. Jedan te isti narod, uglavnom slovenskog porijekla, nastao na vjetrometinama Balkana, zapljusnut islamskom civilizacijom, od nestanka Turske imperije 1912. godine, bio je sudbinski upućen na borbu za sopstveni opstanak, zajedno sa drugim narodima ovog podneblja u vrijeme i pod inozavojevačima. U međuratnim periodima, zahvaljujući svojoj prirodnoj vitalnosti, poštenju i karakteru, uspio je da se održi, uprkos veoma nepovoljnim istorijskim i ukupnim društveno-ekonomskim, socijalnim i političkim okolnostima. Do 70-tih godina pripadnici islamske vjeroispovijesti su srbijeni, hrvaćeni i crnogorčeni, u nacionalnom smislu i opredjeljenju, iako to nije imalo ama baš nikakve veze sa intimnim osjećanjem pripadnosti narodu, koje im je nametano administracijom. Pravac migracije ili, bolje rečeno, iseljavanja muslimanskog stanovništva, veoma organizovan od vlasti propalih Jugoslavija, bio je preko Kosova, Makedonije do Turske. Bio je to put pun tuge i neizvjesnosti. Iznuden i trasiran tuđom voljom. Put traganja za nadom opstanaka u tuđim vilajetima na prostoru Male Azije.

S kraja 60-tih i početkom 70-tih godina mijenja se pravac migracije, sada već ne samo muslimanskog stanovništva sa ovih prostora. Otvoren je bio put za odlazak na privremeni rad u zapadnoevropske zemlje. Put koji, u posljednje vrijeme, koristi tim istim našim sunarodnicima i građanima za privremeni dolazak u svoj zavičaj.

Ratna dešavanja, koja su se odigrala u posljednjoj deceniji XX vijeka, u režiji i po scenariju pameti SANU, sa ekspoziturama u raznim krajevima bivše SFRJ, najupečatljivije govore o cijeni, zabludama opčinjenog čovjeka ovih prostora. Pomenuto, haotično vrijeme pokaza da jednako bijahu vrijedni muslimani sa početnim velikim slovom "M", kao i Jugosloveni,

Srbi, Hrvati i Crnogorci sa "m" malim na početku imena, koje određivaše nacionalnu i vjersku pripadnost od navodne ravnopravnosti, pod firmom bratstva i jedinstva. Sve to bi razlog silnima iz korpusa "nebeskog naroda", da za "svete" ciljeve, krvlju najjugoslovenskijeg naroda - Muslimana-Bošnjaka širom Bosne i Hercegovine, ispišu naša lična i kolektivna - nacionalna imena. I to im bi malo, pa na isti način, krvlju podvukoše i obilježiše Bukovicu, Štrpce, Sjeverin, a nešto kasnije i Kaluđerski Laz obilježiše krvlju, od terora izbjeglih, golorukih Albanaca sa Kosova, među kojima je bilo i djece. Svo ovo vrijeme, u strahu od moćnijeg "brata", stenjala je i jedva preživljavala, zajedno sa nama, naša Crna Gora. Ali, zahvaljujući mudrom državno-političkom rukovodstvu i tradicionalno skladnim međunacionalnim odnosima u Crnoj Gori prošlo se tako, kako se prošlo. Inače, iskustva haosa bila bi čemernija.

Sve to navodi i pojačava istorijsku odgovornost, ne samo Muslimana-Bošnjaka u Crnoj Gori, da iskažu maksimalno aktivan odnos, da kroz institucije sistema, u duhu normi i pozitivnih iskustava zemalja i naroda razvijene demokratije, koristeći puni kapacitet neotuđivih prava za potvrđivanje svoje samobitnosti i istorijom definisanog vlastitog nacionalnog imena, kao sastavnog dijela ličnog i kolektivnog identiteta. To je i naš dug prema našoj državi Crnoj Gori, koja je odlučno krenula putem regionalnih i evropskih integracija.

Safet SIJARIC*

BOŠNJAK SAM

Negdje sedamdesetih godina, u Sarajevu jednog studenta iz Sandžaka kolega iz Palestine ili Sirije, primjećujući da je Jugoslavija krcata nekim "narodima i narodnostima", pitao šta je on po nacionalnosti. Kad je ovaj odgovorio da je Musliman, taj se Palestinac iliti Sirijac nasmijao: "Pa i ja sam musliman! No te pitam drugo - šta si po nacionalnosti?"

Zato bih se ja danas, da mi se taj Palestinac, odnosno Sirijac, ne bi nasmijao, drukčije predstavio. Kad bi me neko pitao šta sam - kao što me niko ne pita već mi sami, po svom nahodanju i potrebi određuju - šta bih drugo, rekao bih da sam Bošnjak. A ukoliko bi me ko priupitao, što sigurno bi mnogi, zašto Bošnjak, rekao bih ovako:

Pa zato što me naš Crnogorac razlikuje od sebe kad rekne *Turčin* ili *poturica*, pri čemu nije baš da nije donekle i u pravu. Jer prihvatajući vjeru koja je ovamo s Turcima ušla na velika vrata, djedovi naši se podobro prepustiše asimilaciji te i imena svoja promijeniše. Pa Radko posta Mustafa, a Vladko - Abdulah. Iako se i pod prvobitnim imenima moglo biti primjeran musliman, skoro nijedno ime muško ne osta sačuvano, a ni žensko. Sve je to postao Muhamed, Ahmed, Mehmed, Hamed. I sve neki -din: Sabahudin, Fahrudin, Hajrudin. A dina malo. I sve neki Murat, Bajazit i Jakup, Sulejman i Selim, te Hamid. Car do cara, sultan do sultana. Jesmo poturice, a jesmo i Turci. Jer se i dan-danas kunemo *turskom* vjerom i žešći smo Turci no Turci, pa Turci za nas i nijesu više to što su no - Turkuše.

Bošnjak sam i zato što me Srbin razlikuje od sebe kad i sam kaže *Turčin*. Ili kad kaže *balija*, što nam podobro priliči. Jer toliko je danas među nama ludog, sumahnutog čovjeka, da se proći svojim putem ne može. Uz to, nenačitan i sirov, izgubljen i neorijentisan, smeten i neorganizovan, naš se čovjek čitav vijek ponaša baš kao "pijetao" na krovu, zato ga vazda biju vjetrovi u hrbat. Brat Hrvat hoće da kaže kako mi stradamo zato

* Književnik

što vazda izaberemo neuka vođu. A mi kakvog bismo izabrali kad smo i sami neuki? Čovjek spram sebe bira.

I Bošnjak sam zato što me komšija Albanac razlikuje od sebe kad kaže: "Stisni Bošnjaka, iscijedićeš dva vlaha", što je i sam s jedne strane u pravu. I brat bratu znade biti krvnik. Da i ne govorim o tome koliko smo nešto tijesni i jedno za drugo lukavi, koliko smo samo sebični i zavidljivi, neskloni da drugog u poslu podstaknemo i pomognemo a brzi da ometemo i razvalimo. I odlično nam pristaje ona kako je naišao putnik namjernik kroz džehenem pa vidio kako uza svaki kazan gdje se kuhaju džehenemlije stoji po stražar s puškom, samo uz jedan ne. "A što nikog nema uz ovaj kazan?", pitao taj putnik namjernik upravu džehenema. "Može neko pobjeći!" A uprava mu odgovori: "Ne, odatle neće niko pobjeći. Tu se kuhaju Bošnjaci. I ako se neko i ugrabi za ivicu kazana da se izvuče, njegovi mu ne daju no ga drže za noge i vuku."

Fehim KAJEVIĆ*

SAMOĆA KOLEKTIVNOG IDENTITETA

Dok sam pisao u Sarajevu za Multietničko ogledalo Crne Gore (okrugli sto: Muslimani-Bošnjaci, kako vam je ime?), padali su s neba smrtonosni američko-britanski projektili i bombe na grad Bagdad, na grad iz *Hiljadu i jedne noći!* Padala je tih trenutaka svaka ovozemaljska nada - da na ovoj krvavoj planeti nema ni razuma ni savjesti. Zato sam i počeo sumornim citatom prijatelja *Ferida Muhića* iz teksta "Nacionalizam - etika pokornih krvoloka", koji je objavljen u reviji SANDŽAK, januar-april 1992. godine:

"Ko je vidio današnji dan, vidio je sve! Danas je neki čovjek umro. Neko se dijete rodilo. Neki se mladenci vjenčali; neki se rastali. Sreli se. Mimoišli se. Neko se izliječio. Neka rana, bez mehlema, otvorila. Neki se ožalostili, neki obradovali. Suze tekle: smijeh se orio. Zora, ta pukotina među svijetovima, svanula. Sumrak, vrijeme kada se tama i svijetlo o prevlasti spore, meko popao po brdima. Negdje neko cvijeće procvjetalo; negdje, svenulo. Nad Sandžakom, nebo modro i duboko. Snijeg blistav, čist. Studen prozirna, kao da više nema ni zraka, da zamuti daljine. Malo je mjesta u svijetu gdje se može pogledati tako daleko i vidjeti tako malo..."

Eto, tek što je počelo proljeće ja sam u Podgorici, u mislima u mojem Sandžaku. Prebiram mrvice iz djetinjstva, kako bi pronašao neku prisnu sponu s ovom ciničnom temom: MUSLIMANI-BOŠNJACI, KAKVO VAM JE IME?

Čini mi se da je prošlo sto i više godina kako se dokazujemo i veremno trošimo gorim od nas - ko smo, odakle smo i šta smo?

Postavljam papagajsko pitanje (i konstatujem): treba li da prođe još toliko zima i da potpuno isčilimo sa balkanskih prostora kao Bošnjaci, muslimani s malim "m" i velikim "M" i da se serbez ispune sve želje naših "čednih" komšija koji, tobože, konstantno brinu o našoj sudbini? A kako brinu to smo najbolje osjetili na sopstvenoj koži, s nemoćnim glasom i

* Novinar i književnik

velikim naslijeđenim strahom da bilo šta promijenimo, jer smo previše lični, plašljivi i oholi. Mogao bih da ispišem stranice s negativnim konotacijama - ko smo, šta smo i odakle smo, sa velikom uroborskom morom. (Urobor je zmija koja grize i sopstveni rep.)

Ova tri ključna pitanja vraćaju nas u tragični ambis od kojeg ne možemo da se oslobodimo ni samim rođenjem. Na prvom koraku padamo kao pile u zamku i cijelog života se samo koprcamo, dokazujući svojim komšijama Srbima i Crnogorcima da *nismo ono što jesmo!* Odnosno, da *jesmo ono što nismo!*

Mislim da je potekla iz takvog kontrapunkta i ova surogatska tema, koja je prilično tragična koliko i arhaična.

Istina, ALMANAH je danas jedini damar iz naše rijeke Bošnjačke koji nešto ozbiljno radi. Ja ću po sentu (ako ne znam pravi put) doći do njegovog izvora. Zašto? Da vidim i osjetim njegovu snagu, tog bistrog izvora, a zatim ću krenuti prema ušću, ako ono uopšte postoji za one, *koji nisu ono što jesu.*

Helem, ALMANAH postoji kao novorođenče koje valja pravilno odgojiti, ishraniti i izvesti na pravi put - kako bi rekli naši mudri starci. I, dobro je što je ALMANAH pokrenuo ključno pitanje *Bošnjaka* po nacionalnoj odrednici, i *muslimana* po vjerskoj, dajući odgovor na ovo naše najtragičnije nametnuto pitanje (iz centara skoro svih oficijelnih vlasti) koje nosimo o vratu, a težinom vreće olova.

Zašto sam upotrijebio "težinu" olova (ili kamena) o našem vratu, polazeći od pećinske "psihologije"? Upravo, što u našem mentalitetu postoje samo lični i hinjski interesi, a savim malo civilizacijski. *Samoća kolektivnog identiteta* često nas nadjača i obeshrabri, pa nam se učini, sve što činimo vezano je kao ono "bosansko kamenje za zemlju", odnosno plebs koji pokušava da preživi animalno, najstrašnju golgotu koja nas je "otrovala" ni krive ni dužne, posebno ovih zadnjih desetak i više godina. Ne krivicom tog naroda i drugih naroda, već krivicom njihovih sluđenih nacionalističkih vođa koji su se legitimisali kao "svijest i savjest" sopstvenog naroda i ličnih interesa.

Hajde Bošnjaci da se oslobodimo tog tragičnog tereta i da priznamo *ono što jesmo.*

II

Malo o domaćim izdajnicima i neprijateljima kojih ima koliko u gori dihanjje. Ta uroborska "svita" najbliža je centrima moći u "piramidi vlasti". Naši domaći neprijatelji ne trude se kao nekad da se maskiraju u kameleonovom oku. "Rasti gnjido da bi sjutra bila vaška", rekao bi moj kolega *Ismet Rebronja* u knjizi "Jesen praznih oraha"! Takvih i sličnih ništarija ima i po našim gradovima i selima Crne Gore i Srbije. Oni imaju ime i pre-

zime. Imaju i svoje nacionalne i anacionalne institucije po sistemu - jedan čovjek i institucija; jedan čovjek i jedna stranka!

Moram pomenuti kolegu *Murata Baltića*, književnika iz Sjenice, koji je danas kao azilant u Njemačkoj. Baltić je napisao dobar roman ZEK-KUM I NESANICA. Glavna ličnost je Sail, koji je boravio u Sjenici od 1992-1995. godine, a potom ni Smail, ni Isailo, ni ništa. Mnogi su pitali Baltića - koje je vjere taj Sail? Pisac je odgovorio: "Sail je svake vjere i niko je. Jer, Sail na arapskom znači - onaj koji pita. Slično je značenje i na hebrejskom..."

Sve mi se čini da mi *sve više dolazimo* iz Baltićevog ZEKKUMA I NESANICE i ne znamo šta ćemo sa sobom!

Bez sarkazma i ironije, valjalo bi nam da se uozbiljimo i da prestanemo da budemo ono što nam žele komšije. Juče u Bulatovićevoj, danas u Đukanovićevoj parohiji, samo *broj*, odnosno važan *glas* samo jedan dan, kao što se to čini u svakoj predizbornoj i izbornoj kampanji. Odnosno, kako sopstveni narod (drugi po brojnosti u Crnoj Gori) *osloboditi* konstantnih mitsko-istorijskih strahova?

Dame i gospodo, hoćemo li da budemo ono što jesmo? Nemamo više nikakvo moralno pravo da budemo ono što nismo. A narod koji nema svoju *prošlost* (ili se stidi nje!) nema ni *budućnost*...

Nizara ŠABOVIĆ*

NACIJA - RELIGIJA - POLITIKA

U posljednje dvije decenije u sociološkoj teoriji kao i praksi sve je više primjetna tendencija da se značenje nacije proširi i utemelji ne samo u državi, suverenoj vlasti, političkoj zajednici, odnosno u društvenom poretku koji bi osiguravao jednakost svih građana, već i u kulturno-jezičko homogenizovanom stanovništvu unutar jedne državne cjeline. Postoji veliki broj empirijskih izvještaja o sukobima oko toga da se nacija poistovjeti s državom. Takvo stanovište dovodi do saznanja da se treba tražiti utemeljenje nacije u sprezi državnosti, političke zajednice, društvenog poretka, kulturne homogenizacije i religijske pripadnosti.

Raspad Jugoslavije i ratna zbivanja na njenoj teritoriji su najbolji pokazatelj pogrešnog pristupa građansko orjentisanih teoretičara, koji smatraju da naciju treba odrediti kao zajednicu ljudi unutar jedne države, odnosno da naciju treba odrediti kao političku zajednicu građana koji su lojalni i koji podržavaju postojeću suverenu vlast države na određenim teritorijama.

Empirijska istraživanja su pokazala da je nemoguće izjednačiti državu s nacijom, osim u malom broju zemalja gdje se država uveliko poklapa s narodnosno-etničko jezičkom i kulturnom zajednicom i gdje je društveni poredak potpuno izjednačio pojedince ne samo kao pripadnike države već kao članove društvenog, ekonomskog i kulturnog sistema. Takve su države Danska, Njemačka, Island, Japan, Sjeverna i Južna Koreja, Lesotho, Holandija, Luksemburg, Norveška i Portugal, što nije slučaj sa ostalim zemljama.

U članku "Puno građanstvo za crne Amerikance" - Talkot Parsons, američki sociolog i psiholog, tvrdi da naciju nije moguće svesti samo na državu - državnost, niti na političku zajednicu - dobrovoljno podržavanje unutar političkog sistema, već je prvenstveno treba shvatiti "asocijacijom" građana jednakih u pravima i u stvarnosti. Ukoliko ta i takva jednakost

* Sociolog

društvu nedostaje, nacija po svojoj imanentnoj strukturi teži da izgradi jednakost svih pojedinaca u svim segmentima života. Ako društvo ne postigne saglasnost na nekim fundamentalnim vrijednostima, odnosno o trajnoj zajedničkoj orijentaciji prema nekim dobrima i ciljevima, tada ni normativni poredak ne može djelovati integrativno, jer dio stanovništva gradi vlastiti normativni poredak koji će se trajno probijati neformalnim kanalima protiv institucionalizovanog poretka.

Rusoovi tekstovi "Nacrt Ustava za Korziku i Razmatranje o Poljskoj vladi s osvrtom na njenu zemljišnu reformu" je vidljivo "isticanje fizionomije" po kojoj se jedan narod razlikuje od drugog i po kojoj nacija traje, bez obzira što joj nedostaje politička i državna samostalnost.

Njemački socijalni mislilac Max Veber u svom poznatom djelu "Protestantska etika i duh kapitalizma" piše "da se razlika u vjeri poklapa sa razlikom u nacionalnoj pripadnosti".¹

Religija kao istorijski kulturna činjenica nije posljedica nego uzrok nacionalnog subjektiviteta. Ovakvo stanovište može potkrijepiti činjenica da promjena vjere sukcesivno znači promjenu načina života, običaja, promjenu duhovnosti i karaktera. Ako religija proizvodi naciju, onda ona postaje primarnim uslovom bez koje se ne može zamisliti nacionalna savremenost. Religija objašnjava porijeklo i nastanak svijeta, pruža ljudima zaštitu i konačnu "sreću" u svim socijalno-istorijskim promjenama, upravlja ljudskim mislima, postupcima, profilira karakterne osobine naroda.

Religijskom diferencijacijom je nastala diferencijacija u karakteru, običajima, pogledima između pravoslavnog, muslimanskog i katoličkog slovenskog etnosa ex-Jugoslavije. Bit etničkog bošnjačkog fenomena ne leži samo u islamizaciji već i u diferencijaciji Bošnjaka spram osmanskog društva.²

Crnogorska zbilja je takva da uveliko potvrđuje tezu da vjersko određuje nacionalno, te se često može čuti od običnog građanstva da se Bošnjaci/Muslimani poistovjećuju sa "Turcima". Takve izjave su se nažalost u proteklih deset godina mogle čuti u frenetičnim nastupima pojedinih pripadnika političkih partija, koje su bošnjačkom narodu preporučivali put u Anadoliju.

Pokazatelj neravnopravnog tretiranja građana Crne Gore ogleda se u izjavama izvjesnih političara koji smatraju da bi eventualni referendum kojim bi se Crna Gora odlučila o svojoj nezavisnosti bio validan ukoliko bi se za samostalnost izjasnilo većinsko pravoslavno stanovništvo.

¹ Max Weber, *Protestantska etika i duh kapitalizma*, U: Mihajlo Đurić, *Sociologija Maxa Webera*, Matica hrvatska, Zagreb 1964, str. 272.

² Branislav Đurđev, *Neke napomene o islamizaciji i bošnjaštvu u istoriji Bosne i Hercegovine*, Prilozi za orijentalnu filologiju, 41/1991, str. 30.

Nerijetko, zastupnici ovakvih ideja bili su u prilici da odlučuju o egzistencijalnim pitanjima pripadnika bošnjačkog naroda u Crnoj Gori, što je uslovalo da pripadnici bošnjačkog naroda zbog direktne i indirektne diskriminacije nijesu mogli ostvariti elementarna socijalno-ekonomska prava, pa je navedeno imalo za posljedicu veliki egzodus Bošnjaka iz Crne Gore, a što će, smatram, potvrditi predstojeći popis stanovništva u Crnoj Gori.

Nemogućnost ostvarivanja socijal-ekonomskih prava ima neizostavno za posljedicu siromaštvo koje je česta posljedica institucionalizovanog nedozvoljavanja pristupa izvorima, robi i uslugama ili prilikama da se zaradi za život, i takva negiranja često su rezultat institucionalizovane ili legalizovane diskriminacije, kako direktne tako indirektne, a istraživanja rutinski ukazuju na manjine kao žrtve takvih zabrana.³

Bošnjaci-Muslimani imaju mogućnost da ostvare svoje kolektivne a tim i individualne interese tako što će se na predstojećem popisu stanovništva izjasniti kao Bošnjaci. Ovo zbog toga što će broj iskazanih Bošnjaka u popisu stanovništva usloviti djelimičnu ili punu realizaciju propisanih kolektivnih i individualnih prava u Ustavnoj povelji Državne zajednice Srbija i Crna Gora,⁴ kao i u Povelji o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama.⁵

Sve ostalo bi bila prividna jednakost i manipulacija pripadnicima bošnjačkog naroda.

³ Katarina Tomaševski, *Prava manjina u politikama pomoći u razvoju*, Tematska publikacija, novembar 2000, str. 12.

⁴ Službeni list Srbije i Crne Gore, br. 1/2003.

⁵ Službeni list Srbije i Crne Gore, br. 6/2003.

Safet HADROVIĆ VRBIČKI*

NI MORISKOSI, NI KLONIRANI VEĆ BOŠNJACI SA PUNIM IMENOM

Sama činjenica da se u toku zadnje tri godine – tri puta sastajemo u beskoro istom sastavu, u traganju za odgovorima na za nas suštinska pitanja, pa i pitanje našeg nacionalnog imena, dokaz je više nego očit da postoje određene snage koje nas svjesno i kontinuirano ometaju u ostvarivanju tih elementarnih prava, pa i prava na naše nacionalno ime.

Historija potvrđuje da se uvijek neko drugi velikodušno postara da nam po svom nahođenju, kad mu treba i kako mu to odgovara, promijeni naše nacionalno ime. Tako su nas tokom našeg trajanja na ovim prostorima zvali: Turcima, poturicama, balijama, neopredijeljenim, mudžahedinima, mudžahidima, Isakovcima i inim. Išlo je to preimenovanje našeg naroda do te mjere da su zarad «moralno-političke podobnosti» mnoge naše sunarodnike uspjeti da kloniraju.

Dakle, uvijek su nam mijenjali naše nacionalno ime. A «promijeniti nekome ime; znači razoriti prethodnu harmoniju.... Nadjenuti nekome ružno ime, znači doslovce ga istrgnuti iz središta božanskog miljea».¹

To uskraćivanje nacionalnog imena jednom narodu po važećim normama pravnih sistema civilizovanih naroda, spada u domen kršenja elementarnih prirodnih prava. Pravna nauka to kršenje nacionalnih prava jednog naroda konkretnije naziva diskriminacija. A «kada se dešava bilo kakva diskriminacija – treba ostaviti sve poslove ma koliko oni bili važni i pokušati da se takva pojava spriječi».²

Ta diskriminacija, samo po pitanju uskraćivanja prava na nacionalno ime našem narodu, tokom novije historije, ponovila se u više navrata. Neke od njih su nosile sobom čak i elemente genocida.

* Književnik

¹ *O islamskom poimanju osobnog imena*; Senad Agić, *Muslimanska lična imena*, Sarajevo, 1988. god.

² Mehmedalija Mak Dizdar, *Marginalije o jeziku i oko njega*, prenijeto iz knjige *Bosanski jezik*, Sarajevo, 1995. god.

PRVA, ujedno i najteža, po naš narod najkobnija diskriminacija učinjena je Odlukama Berlinskog kongresa 1878. godine.

Tada su preko noći na desetine i desetine hiljada Bošnjaka na prostora današnje Srbije i Crne Gore, u mnogim selima i gradovima ostavljeni kao ničiji, a sva njihova imovina stvarana vjekovima, začas je pretvorena u res nullius, u lak plijen onih koji su na taj plijen čekali razrogačenih očiju.

DRUGA, ništa manje kobna – ako ne i kobnija diskriminacija prema bošnjačkom narodu učinjena je 1906. godine, kada nam je Dekretom iz Beča uskraćeno prirodno pravo na nacionalno ime Bošnjak, te pravo na bošnjački jezik, bošnjačko pismo – arebicu, pa smo od jednog od najpismenijih naroda odndašnje Evrope, naprosto preko noći postali najnepismeniji.

TREĆA, još crnja i još kobnija diskriminacija prema bošnjačkom narodu, izvršena je 08. novembra 1913. godine jednostranim aktom Kralja Nikole, Proklamacijom o aneksiji novih krajeva Crnoj Gori, što se nije moglo opravdati nikačkim pravnim osnovom. Nije bilo parlamentarne rasprave – niti je moglo biti, te samim tim nije bilo nikakve parlamentarne Odluke. Bošnjački narod se ništa nije ni pitao – te nije moglo biti ni plebiscita. Mi smo kao narod «oslobođeni». Kulminacija tog «oslobođenja» bljesnula je masovnim pokrštavanjem bošnjačkog naroda Plava i Gusinja (preko 13000 nasilno krštenih).

CETVRTA diskriminacija bošnjačkog naroda izvršena je u vremenu stvaranja Kraljevine SHS u intervalu od 1917-1921. godine, kada je bio dat neograničen, slobodan lov na sve što nosi bilo kakav bošnjački predznak, pa bilo to čak i obično lično ime pojedinca, i bez obzira koliko taj pojedinac cijenio to svoje lično ime ili ne. (Pokolj Plava i Gusinja 1919. god. Rožajsko klanje 1919. god.) Kulminacija zla doživjela je svoju eksploziju pokoljem Bošnjaka u Šahovićima, novembra 1924. godine, bez ikakvog osnova koji bi se mogao uzeti kao «opravdan» povod.³

PETA diskriminacija Bošnjaka izvršena je stravičnim pokoljima u toku II svjetskog rata, te diskriminacija u godinama nakon završetka tog rata, kada je Bošnjacima od strane predstavnika agitpropa staljinističkog režima bilo uskraćeno sve izuzev golog života i slijepe poslušnosti i odanosti svevidećoj i sveznajućoj partiji.

ŠESTA diskriminacija prema Bošnjacima i bošnjačkom imenu izvršena je donošenjem Ustava SFRJ od 1974. godine. Tada su Bošnjaci «prगतali» najveću političku podvalu skrojenu u kuhinji svemoćne SKJ kada im je «darivano» ime musliman, kao nacionalno ime, što je svojevrsan fenomen, dotad nepoznat nepristrasnoj pravnoj nauci.

Do tada već dobrim dijelom klonirani, Bošnjaci su «postali» narod

³ Vidjeti: *Pokolj u Šahovićima*, “Bosanski pogledi”, str. 20-21. London 1984. god. potpunije: Milovan Đilas, *Besudna zemlja*, Witsch, Köln 1958. god.

bez ičeg svog: bez svog pravog nacionalnog imena, bez jezika, bez svoje nacionalne kulture, bez historije.

To sa priznanjem nacionalnog imena musliman, učinjeno je samo u tolikoj mjeri – koliko da se zadovolji forma. Do tada su mnogi od naših sunarodnika već bili prihvatili dosuđenu im ulogu moriskosa, rukovodeći se «pravnom» odrednicom «moralno – politička podobnost».

SEDMA diskriminacija nacionalnog imena bošnjačkog naroda izvršena je za vrijeme donošenja famoznog Žabljačkog ustava. Tada smo odredbama tog Ustava začas pretvoreni u kategoriju «etnička grupa».

A šta je to «etnička grupa», postavlja se pitanje samo po sebi, pošto smo se svi koliko nas ima, tada po prvi put susreli sa jednom takvom pravnom formulacijom, koju do tada nije poznavala čak ni dotadašnja, odnosno sadašnja Pravna enciklopedija.⁴

Pojam i termin «grupa» u svijesti čovjeka odslikava jednu malu, minornu skupinu, nezrelu da se valjano organizuje i u potpunosti predstavi, jer samim tim što je skupina pravno formulisana kao «grupa», ona nema tu snagu niti vrijednost koje bi je izdvojile i učinile sposobnom da sebe legitimiše i predstavi kao subjekt dostojan imena.

Tim Ustavnim određenjem («etnička grupa» iliti bezimena skupina) žabljački ustavotvorac je htio uvjeriti svijet da mi nijesmo nikakav narod, da nemamo ama baš nikakve svoje narodnosne, karakterogene osobenosti, da nemamo nikakav svoj prepoznatljiv biljeg, da nemamo nikakvu svoju osobenost, jer odrednica «etnička grupa» u suštini predstavlja jednu malu, slobodno se može reći minornu skupinu, koja igrom slučaja ili spletom okolnosti živi izvan svoje matične države. Koja nema svoje historijske korijene na tim prostorima na kojima živi.

Time je ponajviše htio uvjeriti svijet da mi na ovim prostorima na kojima živimo i nijesmo domicilan narod, već da smo tu sasvim slučajno zatečeni, jer nam sama Ustavna odredba apriori negira bilo kakvu historijsko-kulturološku vezanost za prostorne i vremenske dimenzije koje čine bit našeg postojanja.

Žabljački ustavotvorac je tom Ustavnom odrednicom («etnička grupa») bošnjačkom narodu odredio dva puta koja im predstoje.

Prvi put koji je bošnjačkom narodu namijenjen od strane vladajuće oligarhije države u kojoj taj narod vjekovima živi kao domicilan – jeste prećutna asimilacija pripadnika tog naroda, te samim tim potpuno gubljenje svih njegovih specifičnosti, svih zasebnosti, do krajnjeg, potpunog gašenja – ne samo nacionalnog, već i svakog pojedinačnog ličnog imena.⁵

⁴ Vidjeti: *Pravna enciklopedija*, Tom 1, "Savremena administracija", Beograd, 1985.

⁵ Potpunije: Sreten Perović, *Trovači đaćkih duša*, "Monitor", br. 264. str. 28-29. od 10. novembar 1995. god.

Drugi put koji je takvom Ustavnom odredbom namijenjen pripadnicima bošnjačkog naroda za sva buduća vremena, jeste postupno, tiho iseljavanje pripadnika tog naroda u neku drugu zemlju, gdje po biološkom instinktu pripadnici tog naroda osjećaju nadu za očuvanje sebe i svog potomstva. Time se za amen i vijek pripadnici bošnjačkog naroda unaprijed odriču svoje biološke vezanosti sa svojim ognjištem, svojim zavičajem, svojim mahalama, svojim čaršijama, svojim mezaristanima, i svim onim što je na tim prostorima činilo njihovu nacionalnu svijest i njihovo nacionalno biće.

Samo kroz ovaj kratki presjek historijskih zbivanja, dobija se posve jasna slika kolika je i u kakvim sve vidovima vršena diskriminacija bošnjačkog naroda na ovim prostorima. Šta su sve bili spremni da učine, te šta su sve učinili kako bi u svijesti tog naroda zatrli svaki vid nacionalnog osjećanja i nacionalnog ponosa. Kako bi ga na kraju doveli beskoro do same granice kloniranja njegove svijesti.

U vezi sa tim odnosima prema bošnjačkom narodu, jedan nepristrasni i nadasve iskren publicista i pjesnik će zapisati: «Pripadnici hrišćanskih naroda na ovome dijelu našeg kontinenta u toku svega jedne decenije, učinili su bošnjačkome narodu više zulumata i nanijeli mu teža poniženja no što su pradjedovi današnje generacije bošnjačke nacije, za svih pet vjekova otomanske okupacije, učinili i nanijeli njihovim dalekim precima».⁶

musliman ili Bošnjak pitanje je sad?

Otvoreno se susrećemo sa pitanjem od kojeg zavisi budućnost našeg potomstva na ovim prostorima, jer smo mi jedini narod bez svog nacionalnog imena i svih onih duhovnih vrijednosti koje to ime sobom nosi. Bezimenom i ne pripada mogućnost da ima svoju kulturu, kad nije dostojan da stekne pravo na svoje nacionalno ime.

Odrednica musliman, nije ime za jedan narod, za jednu nacionalnu manjinu, pa ma kako mi tu odrednicu pisali, velikim ili malim slovom «m». To je samo asocijacija za jednu vjersku skupinu ili grupu, koja kao takva nije vezana za jedan određeni životni prostor, i koja kao takva nema nikakve svoje druge duhovne vrijednosti izuzev vjerskih, koje bi kao sveukupnost činile kulturu tog naroda, odnosno nacionalne manjine.

Odrednica musliman kao nacionalno ime za čitav jedan narod ondašnje Jugoslavije, bila je po nuždi prihvaćena, kao kompromisno rješenje, jer je nakon svih dotadašnjih ratova i pogroma tog naroda, nakon masovnih

⁶ Milika Pavlović, *Aldemarov zid*, "Almanah", br. 13-14 str. 262-263, Podgorica, 2000. god.

iseljavanja, nakon dobrog dijela pokrštavanja i asimilacije, ostao dobar dio tog naroda kojeg je trebalo nekako imenovati, a pritom mu oduzeti njegove najveće dragocjenosti: jezik, duhovnu kulturu, posebno pisanu književnost i pred svijetom ih prezentovati kao svoje, a ne onoga čije su.

Samim tim što nam je uskraćeno pravo na nacionalno ime Bošnjak, Žabljačkim Ustavom smo svedeni na kategoriju «etnička grupa», a u takvu kategoriju spadaju samo oni koji nemaju svog identiteta. «Identitet znači kontinuitet pamćenja. Nama Bošnjacima su stalno prekidali pamćenje. Nijesu nam dali da imamo kontinuitet pamćenja»⁷. A, «najveće su tragedije nastajale kada jedna tradicija nastoji uništiti drugu, ili kada se dvije tradicije ili civilizacije udruže da poruše treću».⁸

Promijeniti nekome ime, znači, razoriti mu prethodnu harmoniju, oduzeti mu identitet. A, «čovjek bez nacionalnog identiteta ili čovjek sa tuđim identitetom jeste, biće i ostaće Niko i Ništa».⁹

Identitet jednog naroda, svijetu se prezentuje kroz sveukupnu kulturu tog naroda, počev od običaja, folklor, do književnosti, poezije, odnosno muzike, kao krajnjih dometa duhovnog izražavanja.

Naša kultura je toliko bogata, da se po svojim vrijednostima može uporediti sa bilo kojom kulturom, bilo kojeg naroda ondašnje Jugoslavije, a da pritom ne bude postidena; naprotiv!

Mi smo narod koji vjekovima živi na ovim prostorima, narod koji se određuje imenom Bošnjak, Bošnjaci, bošnjački narod¹⁰. Narod sa svim svojim karakteristikama, vrijednostima i mahanama. Narod koji ima svoje običaje. Svoj jezik. Svoju narodnu nošnju. Svoj folklor. Svoju narodnu liriku i svoju epiku. Svoju tradiciju i svoju historiju. Svoju usmenu i svoju pisanu književnost.

Narod koji je naprosto svojim biološkim trajanjem duboko zasadio svoje korijene u tako dugoj neprekidnoj međusobnoj komunikaciji (te nužnoj komunikaciji sa drugima). Narod «koji nije stasao ni za Stambol ni za Kruševac»,¹¹ već je samim biološkim trajanjem stekao pravo na autonomnost po kojoj se prepoznaje i izdvaja.

Mi smo narod koji ima svoj jezik, bošnjački jezik. Bošnjački jezik je u osnovi sveukupnost sveg onog jezičkog blaga, do juče nam poznatog kao turcizmi (riječi: arapskog, persijskog, turskog jezika), pored bosanskog //

⁷ Mustafa ef. Cerić

⁸ Caren Armstrong, *Holy war – Sveti rat* (križarski pohodi i njihov uticaj na današnji svijet), knjiga izašla iz štampe 1988. god.

⁹ Jevrem Brković, Predsjednik DANU

¹⁰ potpunije: Safet Hadrović Vrbički, *Bošnjaci muslimani, narod vjera kultura*, Udruženje pisaca Sandžaka, Novi Pazar, 2001. god.

¹¹ Murat Baltić, *Fetva* (roman), str. 212, “Damad”, Novi Pazar 1994. god.

bošnjačkog kao maternjeg, sa kojima se Bošnjak vjekovima rađao, živio i umirao, kao sa nečim krajnje poznatim i svojim, što su one zapravo i bile.¹²

Njemu su te riječi bile jasne kao dan i pitke kao majčino mlijeko. Bošnjak je uvijek znao vrijednost koju te riječi u sebi sadrže, potpuni smisao koji imaju, mjesto gdje će ih izreći i pred kim, poruku koju one nose, pouku koju iz njih stiče. One su za njega bile vrijedne kao i sam život. Bez njih bi on bio prazna ljuštura, prazan oklop, bez duha i krvotoka koji ga održavaju.

Po osnovu svega rečenog, s pravom se može izreći, bez stida pred vremenom, bez straha pred historijom:

MI SMO BOŠNJACI!

Jedino sa svojim pravim i punim imenom stičemo osnov da budemo adekvatno zastupljeni u svim sferama javnog života, počev od bukvara do Akademije nauka. Sa imenom musliman, vječito ćemo biti prevodeni žedni preko vode.

¹² Alija Isaković, *Rječnik* – karakteristične lekseme u bosansome jeziku, "Svjetlost", Sarajevo; Abdulah Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, "Svjetlost", Sarajevo, 1989. god.

Sait Š. ŠABOTIĆ*

KRATAK PREGLED FORMIRANJA ISLAMSKIH VJERSKIH
ZAJEDNICA U CRNOJ GORI, SRBIJI I BOSNI I HERCEGOVINI
POSLIJE BERLINSKOG KONGRESA 1878. I NJIHOV UTICAJ NA
BOŠNJAŠTVO DO 1940. GODINE

Uvod

Od svoga nastanka do danas, islam je imao interesantnu i dinamičnu istoriju. Istorijska nauka je dokazala da je islam svoj prvi kontakt sa prostorom Balkanskog poluostrva, pa time i sa prostorom Crne Gore u današnjim granicama ostvario još u vrijeme monoteizacije Južnih Slovena. U VII vijeku, za vrijeme vizantijsko-arapskih sukoba, Arapi su prvi put došli u dodir sa Slovenima koje su nazivali opštim imenom *Sakalibi*. U vrijeme drugog talasa pokrštavanja Južnih Slovena (prvi put je to bilo za vrijeme cara Iraklija koji je vladao od 610-641. godine), od strane tada moćne Vizantije, sredinom IX vijeka, kontakt stanovništva Balkanskog prostora sa islamom bio je nešto izraženiji.¹ Ipak, prvi neposredni susreti stanovništva Balkanskog prostora i jedne za njega do tada nepoznate religije, nijesu ostavili dublje međusobne tragove.

Novi, u drugom pokušaju znatno trajniji prodor islama na Balkansko tlo, uslijedio je sa prodorom Turaka Osmanlija koji su (oko 80%), masovno prihvatili islam krajem IX vijeka, jer su uočili socijalne i ekonomske mogućnosti i prednosti koje je donosilo prihvatanje nove vjere. Osmanlije su ubrzo postali akteri glavnih zbivanja na tadašnjoj svjetskoj istorijskoj

* Istoričar

¹ U proljeće 841. godine Arabljani su sa 36 lađa ušli u Jadransko more pod vođstvom svoga sahiba (glavara, vođe) Kalfuna i uspjeli zauzeti Osor i Ankonu. Na povratku prema Bariju poharali su Budvu, Rose i Kotor (Ferdo Šišić, *Pregled povijesti hrvatskoga naroda*, Zagreb 1962, 96). U to vrijeme bila je razvijena trgovina robljem pa su porobljeni Sloveni iz Mediteranske regije dospijevali do udaljenih evropskih prijestolnica i trgova gdje su preprodavani drugima. Interesantno je reći da je zabi-lježeno da su saracenski vladari Andaluzije imali u X vijeku slovensku vojsku od 13.750 ljudi.

sceni. Stupivši na prostor Balkanskog poluostrva 1354. godine, Turci Osmanlije su pored osvajačke vršili i misiju širenja islama koja je podrazumijevala i povećanje broja pripadnika islama i to su radili znatno uspješnije od Arabljana koji su njegovi izvorni tvorci.

Dublji susret i dodir hrišćanstva (pravoslavlja i katoličanstva) sa islamom na Balkanu, bio je vrlo specifičan i vremenom se pretvorio u jedinstven primjer njihove trajne koegzistencije na evropskom kontinentu.

Poznata je činjenica da je u srednjem vijeku religijski plašt prekrpio etničku svijest, te da su se ljudi uglavnom dijelili prema pripadnosti nekoj od religija.² Proces širenja islama među balkanskim narodima je vrlo kompleksno pitanje kojim se istorijska nauka još uvijek zanima u priličnoj mjeri. Hrišćani koji su primili islam, po prije navedenom srednjovjekovnom kriterijumu, "mijenjali su time i etničku pripadnost i napuštali naciju". Na jednom mjestu Vuk Stefanović Karadžić piše: "*U carstvu turskome ko god vjeruje u svjeca Muhameda on se zove i jest Turčin*".³ Onima koji su napuštali hrišćanstvo i prihvatili islam, nadijevana su različita imena: "poturice", "poturi", "poturčenjaci", "Turci", "domaći Turci", "agarjanski kot", "islami", "islamije", "muhamedanci", "muhamedani", "muslomani" itd., pa ih pod tim imenima možemo naći i u istorijskim dokumentima. Pojava prelaska na islam očuvana je do današnjih dana, i u prezimenima na našem prostoru. Primjera radi navodimo samo nekoliko prezimena koja ukazuju na to, a koja danas pripadaju pravoslavnom korpusu u Crnoj Gori: Turčinović, Poturak, Delibašić, Čulafić, Elez, Elezović, Šaban, Adžić, Dajović itd. Ipak, aktom primanja islama niko nije postajao Turčin već samo musliman, odnosno pripadnik islamske religije. Bili bismo stoga u potpunoj zabludi kada bi muslimansko stanovništvo Balkanskog poluostrva identifikovali sa Turcima. Zbog toga su pojmovi "poturčivanje", "turčenje"⁴ i

² Miroljub Jevtić, *Islam i nacionalizam na primeru Albanaca*, Nastava istorije (časopis Saveza istoričara Jugoslavije), br. 5, Novi Sad 1997, 84.

³ Miroljub Jevtić, navedeni rad, 85.

⁴ Vrlo je interesantno napomenuti tumačenje pojma "*potur*" u kazivanju Safvet-bega Bašagića. On je, naime, iznio tezu prema kojoj se u turskom jeziku patareni zovu "poturi". Za riječ "*potur*" Bašagić je u svom rukopisnom rječniku turcizama napisao: "*Potur*" pataren, bogumil; *poturluk* = balinsko neotmeno ponašanje; *el poturatu mumeti biz zarure* = poturice su silom moji sljedbenici, veli se da je rekao jedan beg u društvu, kad su mu hodže dodijale svojom učenošću i vrijednošću za čovječanstvo, omalovažavajući plemstvo i bogatstvo; *potur-šalvare* = uske šalvare, koje nose u Hercegovini". Vrlo je interesantno reći da je Bašagić u svome djelu "Znameniti Hrvati, Bošnjaci i Hercegovci u Turskoj Carevini", izdatom u Zagrebu 1931. godine na strani 28, prezime Potur protumačio kao Pataren (Muhamed Hadžijahić, *Porijeklo bosanskih muslimana*, Sarajevo 1990, 91-92).

slični, neispravni. Uz ovo nužno je dodati da je pojam Turčin bio sinonim za termin musliman. Danas je uglavnom prevaziđeno stereotipno mišljenje da je islamizacija bila nasilan proces.⁵ Prisustvo Osmanlija na Balkanskom poluostrvu sva Evropa je tretirala kao "*sukob krsta i polumjeseca*".

U pogledu razmatranja nacionalne nominacije muslimanskog stanovništva, vrlo je bitno kazati da je i formiranje sloja sveštenstva od domaćih preobraćenika uticalo na to da je taj sloj *interese religije stavljao iznad interesa nacije* što je, ionako neprosvijećenu masu stanovništva dovodilo u stanje potpune konfuzije.

Uzmicanje Osmanskog carstva i formiranje posebnih Islamskih vjerskih zajednica

Slabljenje snage Osmanskog carstva pratio je istovremeni iseljenički ritam muslimanskog življa u čemu su prednjačili oni neslovenskog porijekla. Ostavši da živi u različitim djelovima Balkana, muslimansko stanovništvo je nastavilo svoj život u raznim državno-pravnim i političkim sistemima zbog čega je njegov položaj bio vrlo neujednačen.

Godine 1877. formiran je Kosovski vilajet koji je imao sljedeće sandžake: Priština, Skoplje, Prizren, Novi Pazar, Niš, Piro i Debar.⁶ Sastavni dio tadašnjeg Novopazarskog sandžaka bile su kaze Novi Pazar, Bijelo Polje, Bihor, Berane, Mitrovica, Rožaje, Pljevlja, Kolašin, Prijepolje i Nova Varoš. Sjedište sandžaka bilo je u Sjenici. U zvaničnim dokumentima osmanske administracije iz tog perioda (salname), muslimani slovenskog porijekla i jezika se u etničkom, političkom i jezičkom smislu označavaju kao Bošnjaci. Na tim prostorima još uvijek je bila prisutna zvanična osmanska vlast sa svim pratećim elementima, ali je proces istorijske evolucije značajnog dijela muslimanskog stanovništva slovenskog porijekla išao u pravcu formiranja jednog nacionalnog korpusa prepoznatljivog po svim onim odlikama koje su mu davale za pravo da može imati status naroda. U većini službenih spisa Porte iz tog vremena, bošnjačko ime se susrijeće u raznim oblicima kao Bosnaklar, Bosnak taifesi, Bosnalukavm, a sve u značenju "bosanski narod".⁷

Velika Istočna kriza (1875-1878.), bitno je uticala na položaj muslimanskog stanovništva pomenutih područja. U Istočno pitanje bile su uklju-

⁵ *Istorija Osmanskog carstva*, priredio Rober Mantran, CLIO, Beograd 2002, 161.

⁶ Skender Rizaj, *Struktura stanovništva Kosovskog vilajeta u drugoj polovini XIX vijeka*, Vranjski glasnik, VIII, Vranje 1972, 95-98.

⁷ Mustafa Imamović, Iz "Historije Bošnjaka", Mak – časopis za književnost i kulturu, br. 23, Novi Pazar 1998, 38.

čene sve evropske sile: Rusija, Austro-Ugarska, Francuska i Engleska. Pitanje opstanka Osmanskog carstva postalo je evropsko pitanje koje će nakon uspješnih vojnih akcija hrišćanskih zemalja u vremenu od 1875-1878. godine rezultirati Berlinskim kongresom, na kome se na račun Otomanske imperije rješavalo južnoslovensko pitanje na Balkanu. Odlukama Berlinskog kongresa 1878. godine Crna Gora i Srbija su stekle formalno-pravnu samostalnost i međunarodno priznanje. Za Bosnu i Hercegovinu je XXV članom Berlinskog ugovora bilo predviđeno da bude stavljena pod međunarodni mandat Austro-Ugarske koja je njome imala da upravlja. Odlukama kongresa Austro-Ugarska je stekla i pravo okupacije nekih sandžakčikih gradova od kojih je 1880. godine formiran Pljevaljski sandžak sa središtem u Pljevljima, kojim je do 1908. godine upravljao sandžak-beg Sulejman Haki Feriz Birindži-paša. Ostatak sandžaka dobio je naziv Sjenički sandžak čiji je administrativni centar postala varoš Sjenica. Tim činom praktično je razdobljen jedan nacionalni korpus čiji je dalji razvitak u tom smislu bio onemogućen.

Formiranje Islamske vjerske zajednice u Crnoj Gori

Znatno teritorijalno proširena crnogorska država (nakon 1880. godine njena površina je iznosila 9.475 km²) je u svoj sastav uključila muslimansko stanovništvo gradova koji su do tada bili u sastavu Osmanskog carstva, kao i muslimansko stanovništvo sa prostora nekadašnjeg Bosanskog pašaluka. O njegovoj brojnosti iz tog vremena nemamo pouzdanih podataka. Prema podacima P. A. Rovinskog u Crnoj Gori je 1898. godine bilo ukupno 12.493 muslimanska stanovnika.⁸ Jedanaest godina kasnije (1909.) sproveden je prvi zvanični popis u tadašnjoj Knjaževini Crnoj Gori koji je utvrdio da u njoj živi 10.659 muslimana.

Shodno članu XXVII Berlinskog ugovora, muslimanskom stanovništvu u Crnoj Gori je omogućeno da organizuje Islamsku vjersku zajednicu. Za prvog Muftiju crnogorskih muslimana postavljen je Hadži Salih efendija Huli iz Ulcinja (rodom je bio iz Skadra), kome je knjaz Nikola dozvolio "da sudi muslimanima po Šerijatu, onako isto kako je bilo u turski vakat".⁹ Na ovom položaju efendija Huli je ostao do 1883. godine kada je

⁸ P. A. Rovinski, *Crna Gora u prošlosti i sadašnjosti*, IV, Cetinje 1994, 185.

⁹ Šerbo Rastoder, *Istorijsko-metodološki okovir istraživanja novije istorije crkve (vjerskih zajednica) u Crnoj Gori 1878-1945*, Istorijska nauka i nastava istorije u savremenim uslovima, CANU, Podgorica 1994, 204-205; Šerbo Rastoder, *Vjerska politika kralja Nikole 1878-1912. (odnos prema muslimanima)*, otisak iz Zbornika radova "Kralj Nikola – ličnost, djelo i vrijeme", Naučni skupovi, knj. 49, ODN knj. 21, Pod-

odselio u Skadar, a na molbu knjaza Nikole "turskoj vladi", na mjesto Muftije crnogorskih muslimana postavljen je Hadži Mustafa Hilmi Tikvešalija (rodом iz Tikveša iz donjeg Povardarja, a porijeklom Pomak iz Bugarske). Iz Ulcinja, gdje je prvo boravio, efendija Tikvešalija je sjedište Muftijstva, na molbu knjaza Nikole, premjestio u Podgoricu.¹⁰ Na položaju Muftije ostao je do 17. juna 1912. godine kada je kralj Nikola za novog Muftiju muslimana u Crnoj Gori imenovao Murtezira efendiju Karađuzovića.¹¹ Ovim potezom crnogorski suveren je želio postići da na čelu Islamske vjerske zajednice bude čovjek koji je rođenjem i svojim ukupnim djelovanjem bio okrenut Crnoj Gori. Drugi razlog zbog koga je efendija Karađuzović bio imenovan na položaj Muftije bio je taj što je kralj Nikola *težio osamostaljivanju Crne Gore u vjerskom pogledu u odnosu na centre izvan nje*,¹² kako bi muslimansko stanovništvo što prije ostvarilo proces svog "udržavljenja" i što lakše savladalo svoj put od obične lojalnosti do pravog patriotizma.¹³ Ovdje je vrlo katrakteristično istaći da se za muslimane u Crnoj Gori sve više u tom periodu forsirao naziv "muhamedanci" što se može vidjeti iz brojnih službenih zabilješki, telegrama, proglašenja i drugih akata. Sa postavljanjem za Muftiju crnogorskih muslimana efendije Karađuzovića, sjedište Muftijstva je prenijeto u Stari Bar. Dužnost Muftije efendija Karađuzović je obavljao sve do penzionisanja 1919. godine.

Formiranje Islamske vjerske zajednice u Srbiji

Ukazom kneza Mihaila Obrenovića (1860-1868), 1868. godine u Kneževini Srbiji zvanično je priznata sloboda vjeroispovijedanja islama. U vrijeme održavanja Berlinskog kongresa u Kneževini Srbiji je živjelo desetak hiljada muslimana. Donošenjem Zakona o uređenju oslobođenih predjela 1878. godine članom 77 tog zakona bilo je potvrđeno i građanima islamske kao i građanima svake druge zakonom priznate vjere pravo i sloboda da ravnopravno obavljaju "vjeruzakonske obrede veroispovedi

gorica 1998, 578; Zvezdan Folić, *Vjerske zajednice u Crnoj Gori 1918-1953*, Podgorica 2001, 157-158 (vidi napomenu 1).

¹⁰ Šerbo Rastoder, *Istorijsko-metodološki okvir izučavanja istorije muslimana u Crnoj Gori 1878-1912*, (I dio), Almanah 5-6, Podgorica 1999, 90-91.

¹¹ O efendiji Karađuzoviću opširnije: Fejzulah Hadžibajrić, *Murteza efendija Karađuzović*, Muftija crnogorskih muslimana, Glasnik VIS, br. 9-10, Sarajevo 1963; Bajro Agović, *Džamije u Crnoj Gori*, Podgorica 2001, 39-42.

¹² Šerbo Rastoder, *Vjerska politika kralja Nikole...*, 579.

¹³ Živko M. Andrijašević, *Muslimani u crnogorskoj državi – od lojalnosti do patriotizma*, Almanah, 13-14, Podgorica 2000, 145-147.

svoje".¹⁴ Na čelu Islamske zajednice u Srbiji nalazio se Muftija čije je sjedište bilo u Nišu (u tom gradu je bio koncentrisan najveći broj muslimanskog stanovništva: 1861. godine bilo ih je 5.000 a 1873. 3.500¹⁵). Postavljanje muftije u Srbiji potvrđivao je istanbulski šejh-ul-islam. Menšur-om Šejh-ul-islama za Muftiju je u Nišu 1909. godine postavljen Mehmed Zekerijah Zeki efendija Ćinara (1878-1956), rođeni Pljevljak. On je istovremeno dobio ovlaštenje da raspravlja šerijatske poslove među muslimanskim stanovništvom na cjelokupnoj teritoriji Kraljevine Srbije.¹⁶ Sve do Balkanskih ratova 1912/1913. godine muslimansko stanovništvo koje je živjelo u Novopazarskom sandžaku (kao administrativno-teritorijalna jedinica prestao da postoji 1902. godine), a koje je tada priključeno Srbiji, u nacionalnom smislu se osjećalo Bošnjacima. Po okončanju Balkanskih ratova, usljed usložnjavanja političkih i drugih prilika, nacionalno ime Bošnjak počelo se polako gubiti. Uspostavljanjem jasnih administrativnih granica između Crne Gore, Srbije i Bosne i Hercegovine, prepušteno samo sebi, muslimansko stanovništvo navedenih prostora sve rjeđe se i međusobno nacionalno određivalo imenom Bošnjak, što je bila posljedica nedovršenog historijskog procesa koji je bio nasilno prekinut ovim ratovima.

Formiranje Islamske vjerske zajednice u Bosni i Hercegovini

Do okupacije od strane Austro-Ugarske muslimansko stanovništvo Bosne i Hercegovine kao i ostalih djelova Balkanskog poluostrva, priznalo je sultana kao halifu, odnosno kao vrhovnog vjerskog poglavara svih muslimana. Sve vjerske poslove halife obavljao je u njegovo ime stambolski muftija u zvanju Šejh-ul-islama – vrhovnog vjerskog poglavara. Njegovo sjedište nosilo je naziv Mešihat, kao mjesto najviše vjerske vlasti. Uočavajući povezanost muslimanskog stanovništva Bosne i Hercegovine sa duhovnim centrom u Istanbulu, Austro-Ugarska je od prvih dana okupacije nastojala da preduzme korake na planu izgradnje posebne vjerske organizacije u Bosni i Hercegovini ne samo među muslimanskim, već i pravoslavnim, katoličkim i ostalim stanovništvom. Tim mjerama trebalo je učvrstiti vlast "dvojnog monarhije" u Bosni i Hercegovini. Prvi korak preduzet u cilju realizacije tog plana bilo je nastojanje austrougarske diplomatije da Šejh-ul-islam imenuje vjerske službenike u Bosni i Hercegovini

¹⁴ *Enciklopedija živih religija*, Beograd 1990, 305-306 (u narednim napomenama EŽR).

¹⁵ Ejup Mušović, *Muslimansko stanovništvo Srbije od pada Despotovine (1459.) i njegova sudbina*, Kraljevo 1992, 150.

¹⁶ Bajro Agović, *Džamije u Crnoj Gori...*, 51.

iz reda domaćih ljudi kako bi se na taj način vjerska zajednica donekle izolovala u odnosu na Istanbul kao vrhovni vjerski centar. Tako je 1882. godine, Carskim ukazom, za prvog Reis-ul-ulemu Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, imenovan Hilmi efendija Omerović. Nemoć Porte da se odupre pritisku austro-ugarske diplomatije bilo je indirektno priznanje potrebe imenovanja islamskih starješina u Bosni i Hercegovini iz reda domaćih ljudi. Sa postavljanjem prvog Reis-ul-uleme u Bosni i Hercegovini oformljen je i Ulema medžlis – vrhovni organ Islamske vjerske zajednice koji je brojao četiri člana. Iako su postavljenjem Hilmi efendije Omerovića muslimani Bosne i Hercegovine, donekle stekli vjersku samostalnost u odnosu na Istanbul, vjerski organi nijesu mogli djelovati samostalno jer je vladin povjerenik mogao da mijenja i njihove odluke. Preko Ulema-medžlisa Zemaljska vlada je ostvarivala upliv na sve aspekte života islamske zajednice u Bosni i Hercegovini.¹⁷

Prema podacima popisa iz 1879. godine u Bosni i Hercegovini je živjelo nešto preko 39% muslimanskog stanovništva. I pored intenzivnog iseljavanja nakon okupacije, broj muslimanskog stanovništva se kretao od 450.000 do 620.000, odnosno 30-32% ukupnog stanovništva Bosne i Hercegovine, zbog čega je ona bila najkompaktnija slovenska islamska zajednica.

Austrougarska nacionalna politika imala je za cilj onemogućavanje stvaranja veće slovenske države izvan granica Monarhije ili u njenom okviru. Da bi uticala na udaljavanje bosansko-hercegovačkih muslimana od ostalih muslimana na Balkanu, vješta austrougarska diplomatija je u političkoj orijentaciji počela razvijati ideju o bosanskoj posebnosti na čemu je najviše radio Benjamin Kalaj – poglavar Bosne i Hercegovine u vremenu od 1882-1903. godine.¹⁸ Pod njegovim nadzorom zabranjivano je formiranje udruženja s nacionalnim imenima, zbog čega je u narodu iz tog vremena ostala poznata izreka "*Kalaj Bosnu kalajiše*". Stavljanjem pod kontrolu države vjerskih zajednica u Bosni i Hercegovini, Austro-Ugarska je nastojala da isto učini i sa vjersko-školskim ustanovama, koje su u vrijeme osmanske vladavine imale autonomiju. Organizovanog otpora austrougarskoj politici dugo nije bilo. Vlasti su kontrolisale sve i svakoga što nije išlo u prilog domaćem stanovništvu Bosne i Hercegovine, kako pravoslavnom tako ni muslimanskom. Borba muslimanskog stanovništva za vjersku i vakufsko-mearifsku (prosvjetnu) autonomiju, organizovano je povedena od 1886. godine, da bi u proljeće 1899. godine pokret za autonomiju došao do punog izražaja, kao reakcija na propagandu katoličke crkve za pokrštavanje muslimanskog stanovništva. U žalbi koja je povodom toga upućena

¹⁷ EŽR, 306.

¹⁸ O Benjaminu Kalaju i njegovoj politici u Bosni vidjeti opširnije: Tomislav Kraljačić, *Kalajev režim u Bosni i Hercegovini 1882-1903*, Sarajevo 1987.

poglavaru Kalaju i austrougarskom caru, muslimanski predstavnici su izrazili nepovjerenje prema vjerskim i vakufskim organima koje je *imenovala vlada* i zahtijevali su *izbor autonomnih* islamskih ustanova. Povezivanje muslimanskog autonomnog pokreta sa autonomnim pokretom srpskog stanovništva Bosne i Hercegovine, natjeralo je vladu na pregovore. Godine 1905. vlada je donijela zakon kojim se Srbima priznaje crkveno-školska autonomija, a četiri godine kasnije i muslimanima-Bošnjacima, priznaje se vjerska i vakufsko-mearifska samostalnost. Nakon toga izabran je novi Reis-ul-ulema muslimanskog stanovništva u Bosni i Hercegovini koji će na tom položaju ostati do 1913. godine.

Nova politička karta Balkana – Balkanski ratovi i Prvi svjetski rat

Proces iseljavanja muslimanskog stanovništva znatno pojačan od 1878. godine dodatno je otežavao cjelokupan proces nacionalne konsolidacije. Okupaciju Bosne i Hercegovine Austro-Ugarska je 1908. godine, protivno odlukama Berlinskog kongresa, zamijenila aneksijom uključujući time u svoj državni sastav značajnu teritoriju nastanjenu muslimanskim stanovništvom, od muslimanskog stanovništva koje je ostalo da živi u drugim državno-pravnim sistemima.

Naglašeno interesovanje Austro-Ugarske, i u međuvremenu ojačale Njemačke za područje Balkana kao "odskočne daske" za prodor na Istok, izazvalo je reakciju balkanskih zemalja u kojima je sazrela misao o nacionalnom oslobođenju od Osmanskog carstva. Formiranjem Balkanskog saveza (Srbija, Crna Gora, Bugarska i Grčka), stvoreni su uslovi za početak vojnih operacija. Uslijedio je Prvi balkanski rat i brojne pobjede članica Balkanskog saveza kojima je Austro-Ugarska bila iznenađena. Da bi očuvala svoje pozicije, a na drugoj strani spriječila jačanje Crne Gore i Srbije na Balkanskom poluostrvu, Austro-Ugarska je Osmanskom carstvu obećavala pomoć zalažući se za stvaranje Albanije koja bi bila pod njenim uticajem. Prvi balkanski rat je završen sklapanjem mira u Londonu maja 1913. godine. Odredbama ovog mirovnog ugovora stvorena je država Albanija, a Osmansko carstvo je bilo prinuđeno da balkanskim saveznicima ustupi sve svoje posjede na Balkanu zapadno od linije Enos-Midija.

Među balkanskim saveznicima ubrzo je došlo do sukoba oko podjele osvojenih teritorija. Sukob je prvo izbio na relaciji između Srbije i Bugarske oko podjele Makedonije jula 1913. godine. Kako je Bugarska bila usamljena, na stranu Srbije stale su Grčka i Crna Gora, pa je Bugarska ubrzo bila prinuđena na potpisivanje mira. Drugi balkanski rat okončan je sklapanjem mira u Bukureštu avgusta iste godine. Balkanska kriza je donekle bila okončana stvaranjem nove političke karte Balkana.

Balkanski ratovi su za Srbiju i Crnu Goru imali veliki značaj prvenstveno sa aspekta teritorijalnog proširenja. Crna Gora je stekla teritorijalno proširenje od 5.000 km² na osnovu razgraničenja sa Srbijom pripojivši dio Novopazarskog sandžaka sa Pljevljima, Bijelim Poljem, Beranama, Plavom i Gusinjem. Crnoj Gori je pripao i dio Metohije sa varošima Peć i Đakovica. Ukupna površina Crne Gore iznosila je 14.443 km², a na toj teritoriji živjelo je oko 350.000 stanovnika (15% u varošima, a 85% na selu). Duhovna jurisdikcija Muftije muslimana u Crnoj Gori nije se proširila na ove krajeve. Iako je Muftija Karadžević tražio da posjeti pripojene krajeve, njegovoj molbi nije udovoljeno iz navedenih razloga. Na novopripojenom području sve do juna 1913. godine u vjerskom pogledu upravljao je bjelopoljski muftija (područje od Pljevalja do Peći), a od tada se njegova djelatnost proširila na Bijelo Polje i okolinu, Donji Kolašin i Rožajsku kapetaniju. Na području Plavsko-gusinjske i Pljevaljske oblasti vrhovni vjerski poglavari bili su Sado efendija Musić (Plavsko-gusinjska oblast) i Derviš efendija Šećerkadić (Pljevaljska oblast).¹⁹

Srbija je takođe proširila svoju teritoriju za oko 39.000 km² i to u dijelu nekadašnjeg Novopazarskog sandžaka, na Kosovu i Makedoniji. Nakon Balkanskih ratova sjedište Muftijstva u Srbiji premješteno je iz Niša u Beograd.

Diobom teritorije Novopazarskog sandžaka došlo je do uspostavljanja zajedničke državne granice Srbije i Crne Gore, a u sastav te dvije države ušao je tom prilikom značajan broj muslimanskog stanovništva. U varošima Novopazarskog sandžaka, Novom Pazaru, Pljevljima, Sjenici, Prijepolju, Novoj Varoši i Beranama, živjelo je 1911. godine 28.937 stanovnika islamske vjeroispovijesti, dok je pravoslavaca bilo 5.635.²⁰ Ovdje smo dužni reći da nedostaju podaci za varoš Bijelo Polje, kao i za seoska područja navedenih varoši koje su pripadale Novopazarskom sandžaku.

Složeni politički odnosi, život ispunjen nesigurnostima, kao i vrlo mali procenat obrazovanog stanovništva, negativno su se odražavali na formiranje nacionalne svijesti. Zatvorena unutar religijskog korpusa većina muslimanskog stanovništva je vodila računa o očuvanju golog života, svjesni situacije da su u novim uslovima i državama u kojima su se našli, postali manjinsko stanovništvo. Migracije su ponovo postale surova muslimanska stvarnost, usljed čega se o jačanju nacionalne svijesti nije imalo kada razmišljati.

Izbijanje Prvog svjetskog rata cjelokupno stanovništvo Crne Gore, Srbije i Bosne i Hercegovine, dočekalo je u istim okolnostima. Kao vrhovni vjerski poglavar, osmanski sultan je svim muslimanima svijeta uputio

¹⁹ Bajro Agović, *Džamije u Crnoj Gori*, Podgorica 2001, 10.

²⁰ Gaston Gravje, *Novopazarski sandžak*, Novi Pazar 1977 (reprint izdanje), 18.

poziv na sveti rat (džihad). Međutim, taj poziv nije naišao na veliki odjek niti odziv muslimanskog stanovništva Balkanskog poluostrva, jer većina muslimana nije bila uvjerena da svjetski rat ugrožava islam.

Na području Crne Gore muslimansko stanovništvo je bilo lojalno kralju Nikoli I Petroviću Njegošu. Po izbijanju ratnih operacija bio je formiran "muhamedanski bataljon" na čelu sa Muftijom crnogorskih muslimana Murtezirom efendijom Karađuzovićem.²¹

Neposredno pred početak rata u Kraljevini Srbiji je krajem jula 1914. godine za vršioca dužnosti Vrhovnog muftije postavljen Mehmed Zeke-rijah Zeki efendija Ćinara sa sjedištem u Beogradu, koji će na toj dužnosti ostati sve do 1930. godine.²² Muslimansko stanovništvo Srbije takođe je bilo lojalno kralju Petru I Karađorđeviću.

Na mjesto Reis-ul-uleme u Bosni i Hercegovini postavljen je 1913. godine Mehmed Džemaludin efendija Čaušević (1870-1938.), poznati teolog i pravnik. Izbijanje rata prouzrokovalo je teško vrijeme u kome je efendija Čaušević ustajao protiv svih nedjela opominjući posebno muslimansko stanovništvo da se kloni svih "Bogu mrskih djela". Austrougarske vlasti su na području Bosne i Hercegovine sprovodile mobilizaciju stanovništva upućujući ga na ruski (Istočni) i italijanski front. Austrougarske vlasti su među muslimanskim stanovništvom razvijale živu propagandu da treba braniti "*din i iman*", zbog čega je jedan broj Bošnjaka učestvovao u brojnim bitkama u Galiciji, na prostoru između rijeka Visle i Buga, i na rijeci Soči na italijanskom frontu gdje su gubici bili veliki. Ratna stradanja su u znatnoj mjeri prrijedila muslimansko stanovništvo, čiji je ostatak sa neizvjesnošću iščekivao buduće događaje.

Vrijeme od 1918. do 1940. godine

Prvi put u svojoj istoriji južnoslovenski narodi su se 1918. godine našli pod "zajedničkim državnim krovom" kada je stvorena Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca. Nova država je imala površinu od 248.666 km², a na njoj je živjelo (prema podacima popisa stanovništva iz 1921. godine), 11.984.919 stanovnika.²³ Konačne granice Kraljevine SHS utvrđene su ugovorima o miru 1919. i 1920. godine.

Od ukupnog broja stanovnika na pripadnike nacionalnih manjina otpadalo je oko 2.000.000, a među njima su bili Njemci, Mađari, Albanci,

²¹ Šerbo Rastoder, *Istorijsko-metodološki okvir istraživanja novije istorije crkve...*, 219.

²² Bajro Agović, *Džamije u Crnoj Gori...*, 51.

²³ Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918-1978*, Beograd 1980, 29.

Rumuni, Slovaci, Rusini, Poljaci i drugi. Novostvorena država se uvrstila u novu političku mapu Evrope "u kojoj je važno pravilo da su male države samo objekti, a ne subjekti u međunarodnim odnosima".²⁴

Na području nove državne zajednice svoj zajednički život započeli su narodi koji su u bliskoj prošlosti živjeli u različitim državnim sistemima i ustanovama i bili na različitim stepenima ekonomskog i kulturnog razvitka. Očekivanja da će u novoj državnoj zajednici biti obezbijedena nacionalna ravnopravnost i vjerska prava, nijesu se obistinila. Srpsko-hrvatsko-slovenačka buržoazija je smatrala da su Srbi, Hrvati i Slovenci jedan narod sa tri imena. Crnogorcima i Makedoncima nije priznata nacionalna posebnost, već su smatrani Srbima. U neravnopravnom položaju bili su i Bošnjaci-muslimani, kao i pripadnici svih nacionalnih manjina izuzev njemačke manjine. Bošnjaci su u nacionalnom smislu smatrani Srbima ili Hrvatima islamske vjeroispovijesti.

Stvaranje Kraljevine SHS 1918. godine dovelo je 1.345.271 pripadnika islamske vjeroispovijesti (podaci popisa stanovništva iz 1921. godine) u vrlo nepovoljan položaj.²⁵ Iako je došlo do uspostavljanja teritorijalnog jedinstva prostora, u Kraljevini SHS su i dalje egzistirale dvije Islamske vjerske zajednice: jedna za Srbiju i Crnu Goru, na čijem je čelu Muftija sa sjedištem u Beogradu; i druga za područje Bosne i Hercegovine, Hrvatske, Slavonije, Slovenije i Dalmacije, kojom je upravljao Reis-ul-ulema sa sjedištem u Sarajevu.²⁶

Prema pisanju Janka Spasojevića, Muftija crnogorskih muslimana Murtezir efendija Karadžević je podržao ideju ujedinjenja Crne Gore i Srbije.²⁷ Ubrzo po osnivanju Kraljevine SHS, bio je penzionisan. Nakon uložene žalbe, bio je zadržan u službi kao glavni muftija, ali bez naziva "crnogorski".²⁸ Krajem 1919. uslijedilo je njegovo konačno penzionisanje, a njegovo mjesto zauzeo je Murat efendija Vodopić.²⁹

Godine 1919. osnovano je Ministarstvo vjera u Beogradu, pod čiju nadležnost je ušla i Uprava šerijata za Crnu Goru.³⁰ U Beogradu je kraljevskim Ukazom od 21. marta 1921. godine, potvrđeno da je Vrhovni Muftija

²⁴ Ivan Božić, Sima Ćirković, Milorad Ekmečić, Vladimir Dedijer, *Istorija Jugoslavije*, Beograd 1972, 403-404.

²⁵ EŽR, 306.

²⁶ EŽR, 306.

²⁷ Šerbo Rastoder, *Istorijsko-metodološki okvir istraživanja novije istorije crkve...*, 234.

²⁸ Šerbo Rastoder, *Isto*, 235.

²⁹ Opširnije o Murat efendiji Vodopiću: Bajro Agović, *Džamije u Crnoj Gori...*, 52-53.

³⁰ Bajro Agović, *Džamije...*, 11.

muslimana u Srbiji Mehmed Zekerijah Zeki efendija Ćinara.³¹ Izmjenama i dopunama Zakona o ustrojstvu sudova iz 1922. godine Vrhovno Muftijstvo u Beogradu je proglašeno Vrhovnim islamskim nadležstvom za Srbiju i Crnu Goru. Na mjestu Reis-ul-uleme u Bosni i Hercegovini do 1930. godine i dalje je stajao efendija Čaušević.

Početakom 1924. godine došlo je do ukidanja halifata čime je prestalo da postoji uporište naddržavne zajednice muslimanskih vjernika.³² Četiri godine kasnije (1929.) u Kraljevini SHS je došlo do ukidanja Ministarstva vjera. Sve je to doprinosilo odlaganju rješavanja nacionalnog jedinstva muslimanskog stanovništva u Kraljevini SHS - Jugoslaviji. Uvučeno u život unutar dvije vjerske zajednice, muslimansko stanovništvo Kraljevine SHS - Jugoslavije je ipak dočekalo uspostavljanje administrativnog jedinstva Islamske vjerske zajednice donošenjem Zakona o Islamskoj vjerskoj zajednici Kraljevine Jugoslavije, 3. januara 1930. godine. Temeljni stav tog zakona glasi: "*Svi muslimani u Jugoslaviji sačinjavaju jednu samostalnu Islamsku vjersku zajednicu pod Reis-ul-ulemom kao vrhovnim vjerskim starješinom*".³³ Time je "pobijedilo" načelo koje glasi: "Vjera je za Boga, a domovina za svakoga". Sjedište starješinstva Islamske vjerske zajednice i Reis-ul-uleme bilo je u Beogradu. Ukazom kralja Aleksandra Karađorđevića od 6. juna 1930. godine upućen je u penziju bosanskohercegovački Reis-ul-ulema Džemaludin Čaušević. Šest dana kasnije, za novog, tj. sada vrhovnog Reis-ul-ulemu muslimana u Kraljevini Jugoslaviji sa sjedištem u Beogradu, postavljen je penzionisani tuzlanski i banjalučki muftija Ibrahim efendija Maglajlić. Cjelokupna organizacija Islamske vjerske zajednice uređena je Ustavom koji je oktroisan (nametnut) 9. jula 1930. godine. Po ovom Ustavu, vjerski organi bili su: džematski (opštinski) imami, muftije, dva ulema medžlisa, jedan u Sarajevu, drugi u Skoplju i Vrhovno vjersko starješinstvo u Beogradu sa Reis-ul-ulemom na čelu. Područje Crne Gore bilo je podređeno ulema medžlisu u Skoplju sa muftijom u Pljevljima.³⁴ Svečano ustoličenje Reis-ul-uleme efendije Maglajlića izvršeno je u Bajrakli džamiji u Beogradu 31. oktobra 1930. godine, uz prisustvo kralja i najviših zvanica. Prema podacima popisa koji je uslijedio 1931. godine, u Kraljevini Jugoslaviji je bilo 1.561.166 islamskih (muslimanskih) vjernika.

Na inicijativu dr Mehmeda Spaha, političkog vođe stranke Jugoslovenske muslimanske organizacije, 1936. godine zatražena je revizija zakonodavstva usvojenog u danima šestojanuarske diktature o Islamskoj vjerskoj zajednici. Zbog toga je 28. februara 1936. godine proglašena Uredba

³¹ Bajro Agović, *Džamije...*, 51-52.

³² EŽR, 307.

³³ EŽR, 307.

³⁴ Bajro Agović, *Džamije...*, 12.

sa zakonskom snagom kojom su stavljeni van snage Zakon i Ustav Islamske vjerske zajednice i preuređeni unutrašnji odnosi. Reis-ul-ulema Ibrahim efendija Maglajlić je penzionisan 14. marta 1936. godine. Naredne, 1937., obavljani su izbori za Vakufski sabor i izborno tijelo za Reis-ul-ulemu. Na osnovu Ustava Islamske vjerske zajednice, od trojice predloženih kandidata, izaslanici kraljevskog namjesništva su ukazom od 26. aprila 1938. godine, imenovali Fehima efendiju Spaha za Reis-ul-ulemu Islamske vjerske zajednice u Kraljevini Jugoslaviji. Njegovo svečano proglašenje obavljeno je u Carevoj džamiji u Sarajevu, 9. juna 1938. godine. Tim činom je sjedište Reis-ul-uleme prenijeto iz Beograda u Sarajevo.

Uobičajene vjerske aktivnosti i djelovanje jedinstvene Islamske vjerske zajednice u Kraljevini Jugoslaviji prekinulo je izbijanje Drugog svjetskog rata.

Zaključak

Sve do Berlinskog kongresa 1878. godine muslimansko stanovništvo Balkanskog poluostrva kao i svi muslimani drugih krajeva svijeta, priznavali su osmanskog sultana kao halifu, odnosno vrhovnog vjerskog poglavara. Odluke Berlinskog kongresa uslovile su znatne izmjene u pogledu organizovanja muslimanskog stanovništva Balkanskog poluostrva, kako u vjerskom tako i u nacionalnom pogledu.

Muslimansko stanovništvo nekada jedinstvenog Bosanskog ejaleta formiranog 1580. godine, od strane zvaničnih organa osmanske vlasti označavano je u etničkom smislu Bošnjacima. Teritorijalnim podjelama Bosanskog pašaluka koje je ozvaničio Berlinski kongres, muslimansko stanovništvo se našlo u trima različitim državno-pravnim i političkim sistemima, u sastavu Kneževine Srbije, Knjaževine Crne Gore i Bosne i Hercegovine koja je potpala pod Austro-Ugarsku monarhiju koja je istovremeno na Berlinskom kongresu dobila pravo okupacije tog prostora, navodno radi zavođenja reda i mira. Najveći dio nekada jedinstvenog prostora u kome je muslimansko stanovništvo bilo etnički jedinstveno tkivo koje se oblikovalo tokom duge osmanske vladavine, našao se time pod dominacijom Austro-Ugarske monarhije. Manji djelovi muslimanskog korpusa pripali su Srbiji i Crnoj Gori. Time je započet proces nacionalne razgradnje. Na svim navedenim područjima nakon održavanja Berlinskog kongresa došlo je do formiranja posebnih Islamskih vjerskih zajednica koje su se konsolidovale početkom XX vijeka. Nacionalne težnje većinskog pravoslavnog stanovništva koje je živjelo u međunarodno priznatim državama Crnoj Gori i Srbiji, izbijale su u prvi plan i prirodno potiskivale težnje muslimanskog stanovništva čiji je proces "udržavljenja" još bio u toku.

Zakonom proklamovane vjerske slobode davale su mogućnost muslimanskom dijelu stanovništva da zadrži svoju ukupnu posebnost unutar religijskog domena, što je uslovalo njegov dalji specifičan nacionalni razvoj. Takvom stanju doprinosilo je više faktora. Muslimanska ulema (sveštenstvo) je nastojala da interese religije i religijska shvatanja stavi iznad interesa nacije. Prema shvatanju islama svi njegovi pripadnici bez obzira na mjesto nastanjenja i nacionalnu pripadnost su “braća” tj. jedno i to jedinstvo dakle nadrašta, a time i stavlja u drugi plan nacionalnu identifikaciju. Svijest o bošnjaštvu bila je razapeta između istorijske istine na jednoj i životnih potreba skopčanih sa trenutkom u kome se živjelo, na drugoj strani. Drugi faktor je taj što su države u kojima je živjelo muslimansko stanovništvo, nastojale da kontrolišu vjerske institucije i miješaju se u njihov rad zbog “držanja pod kontrolom” i tog segmenta života. Tu sudbinu nijesu mogle izbjeći ni Islamske vjerske zajednice nastale poslije Berlinskog kongresa. Zbog toga se teško u burnim istorijskim dešavanjima kojima je bila ispunjena prva polovina XX vijeka, mogao održati jedinstveni nacionalni identitet muslimanskog stanovništva. Ipak, djelovanjima na polju kulture stvari su među stanovništvom unutar islamskog religijskog pripadništva tekle drugačije ukazujući da se radi o jednom narodu.

Prestankom postojanja Austro-Ugarske i stvaranjem Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, točak istorije je pokrenut unaprijed. Godine 1930. usvojen je Zakon o Islamskoj vjerskoj zajednici u skladu sa kojim je uspostavljena jedinstvena Islamska vjerska zajednica Kraljevine Jugoslavije od dotadašnjih odvojenih, na čelu sa Reis-ul-ulemom kao vrhovnim vjerskim starješinom. Stvarne životne situacije su time pokazale da je ipak “vjera za Boga, a domovina za svakoga”. Uz povremene promjene svog središta, ovako ustanovljena Islamska vjerska zajednica će djelovati do 1940. godine, a stagnaciju njenog rada usloviće izbijanje Drugog svjetskog rata.

Braho ADROVIĆ*

JEDAN NAROD - JEDNO IME

Ja sebe smatram jednim od manje kompetentnih ljudi koji su pozvani na ovaj skup (Okrugli sto "Muslimani-Bošnjaci, kako vam je ime") da daju doprinos raspravi o ovoj temi. Sve ovo, iako sam autor šest knjiga poezije i profesionalni novinar državne televizije sa stažom od blizu trideset godina. Ovo iz razloga što sam ja, najiskrenije govoreći, jedan od onih, vjerovatno blesavih idealista (mada mi je drago što je tako) koji istinski u čovjeku gleda i traži samo čovjeka i ljudsko sa svim njegovim vrlinama i manama. Iako duboko svjestan svog nacionalnog bića, meni nacionalne, narodnosne i druge odrednice ne znače ništa više i ništa manje od imena bilo kojeg čovjeka, zemlje pa, ako hoćete, i nekog predmeta. Znači, samo kao personalni znak raspoznavanja. Čak ni katastrofalna, ružna, neljudska, fašisoidna dešavanja koja su obilježila proteklu deceniju na prostorima sada već bivše nam, zajedničke domovine to osnovno, suštinsko moje gledanje na taj fenomen nije bitnije promijenjeno, s tim što sam se definitivno uvjerio da je zlo u ljudima na ovim prostorima prisutno u mnogo većem procentu nego što sam mogao i u trenucima najvećeg pesimizma i pomisliti.

Razlog što sam prihvatio da dođem na ovaj skup je jedan veoma mučan utisak koji mi se nametnuo prateći kao novinar sličan sastanak na sličnu temu u Rožajama prije dvije godine. Na tom skupu o istom problemu su govorili uglavnom pripadnici našeg naroda. Sastanku je prisustvovao i u raspravi učestvovao i specijalni izaslanik UN za ljudska prava, gosp. Jirži Dinzbir. Uključujući se kratko u raspravu, g. Dinzbir, mada i sam nedovoljno kompetentan specijalno za ovu problematiku (ako se izuzme visoka funkcija koju je pokrивao), u jednom trenutku, slušajući raspravu, sa dozom ironičnosti je otprilike konstatovao: "Pa vi sami ne možete da se dogovorite ko ste". Takav utisak bi odista, slušajući tadašnju raspravu mogao steći i svaki drugi stranac koji ipak nije do kraja upućen u istoriju - prošlost ovoga naroda. I ja Dinzbiru nijesam zamjerio. On je samo hladno

* Novinar, književnik

slijedio svoj utisak ne ulazeći u suštinsku analizu uzroka takve konfuzije. Na tom skupu jedni su naš narod zvali Bošnjacima, drugi Bošnjacima–Muslimanima, a treći Muslimanima. I meni kao novinaru, pripadniku tog jednog te istog naroda, taj skup je samo nametnuo konfuziju, mučan utisak i ništa više.

Zbog ovih i brojnih drugih razloga pozdravljam ovaj skup kao šansu da svi kompetentni i manje kompetentni pripadnici našeg naroda kažu šta misle i šta osjećaju i da o onom što dogovore, što je zapravo preovlađujući stav obavijeste narod kako ga više ne bi zbunjivali.

Što se mene tiče, moram odmah na početku da kažem da smatram da sam rođen kao Musliman. To sam bio i onda kada su ime našem narodu pisali i velikim i malim slovom (kako kom i u kojoj prilici padne na pamet), u Titovoj Jugoslaviji i u vrijeme najljućeg nacionalizma, šovinizma, pa i fašizma. Sa tim imenom smatram da sam se rodio i, kao što svoje ime koje mi je po rođenju dato ne bih mijenjao niti sam o tome ikada razmišljao, iako sam često mogao čuti u govoru i imenovanje ovog naroda odnosno njegovih pripadnika imenom Bošnjak. To se u radnijem periodu češće moglo čuti na Kosovu kod Albanaca i u Turskoj, gdje su nekim našim iseljenicima mijenjali prezimena da bi više ličila turskim i gdje su ih u potpunosti prihvatili kao svoje građane, ali ih ipak ne imenuju Turcima. Međutim, i pored svega ovoga moram da naglasim, po meni za ovu raspravu veoma bitnu i najvažniju činjenicu, koja je, vjerujem, neosporna – za vrijeme Titove Jugoslavije kada se neko konačno smilovao da nas i zvanično prizna narodom (kao da te Bog rođenjem nije priznao no neko treba da to ovjeri nekim svojim pečatom kao da treba da ti prizna da imaš oca i majku, da si rođen, da imaš ime, jezik, duh i tijelo i da tek od tada postojiš!?) Dakle, i sada i u to vrijeme je bila neosporna činjenica koju niko nije makar javno, koliko je meni poznato, dovodio u pitanje da su svi pripadnici ovog naroda, bilo da žive u Crnoj Gori, BiH (gdje ih je najviše), Srbiji, Makedoniji, Sloveniji, Hrvatskoj ili bilo gdje drugo imali isto ime – Musliman. Za mene je najbitnija činjenica da su se svi pripadnici naroda koji se tako identifikovao uistinu smatrali istim – jednim narodom. Sve ovo bez obzira što postoje određene, manje bitne razlike u mentalitetu, običajima, dijalektu i slično što je posve prirodno i logično jer se po tome mogu razlikovati i dva rođena brata koja u dužem periodu žive u različitim životnim sredinama i uslovima. Kod rasprave o ovom problemu za mene je najbitnije da je da činjenica neosporna. Ako se to prihvata, a ja u tom dijelu zaista nemam nikakve dileme, pitanje imena koje se sada aktuelizuje je tim aktuelnije.

U Bosni i Hercegovini su i definitivno prihvatili ime Bošnjak a ne Bošnjakohercegovac. I to je činjenica iako podvlačim - kao što mi ime ovog ili onog čovjeka ne znači mnogo bez njegove ljudske suštine, tako mi

ne bi smetalo da se svaka jedinka pojedinačno piše i zove kako se osjeća i kako želi. Ipak da kao jedan narod ne bi kod sebe i drugih izazivali košmar i nedoumice, mislim da je veoma bitno da imamo jedno ime. Sljedstveno tome, ako u Bosni i Hercegovini, gdje najviše živi pripadnika našega naroda sebe nazivaju Bošnjacima, ako je takvo ime prihvaćeno i u Srbiji i u drugim krajevima, bez sumnje i onaj manji procenat tog naroda koji živi na prostorima Crne Gore ili bilo gdje drugo, logično, trebalo bi da nosi to ime. Dakle, ja sam sada za to ime, kao ime čitavog jednog naroda. Ako ni zbog čega drugog, a ono bar da ne brkaju nacionalno i vjersko pa nas pišu čas velikm čas malim slovom. Međutim, ja isto tako bez ikakve rezerve prihvatam i pravo i osjećanje onih koji se zalažu za ime Musliman kao i za one koji sebe osjećaju Crnogorcima islamske ili muslimanske vjeroispovijesti. Mi i Crnogorci, budući uglavnom istog korijena i živeći u manjeviše sličnim uslovima smo odista bliski u svim osnovnim karakternim osobinama izuzev ličnog imena, vjerske pripadnosti i nekim običajima, toliko bliski kao dva brata blizanca koja se mogu raspoznati samo po različitim imenima. Stoga, treba imati puno razumijevanje i poštovanje i prema onima koji se tako osjećaju i koji žele da to svoje osjećanje i na taj način naglase. To je, uostalom, i osnovno ljudsko pravo koje niko ne može sporiti. Ipak, moram da upozorim da je bilo isuviše mnogo posjela na ovim balkanskim prostorima i da ne bi bilo uputno da jedan narod sebe naziva s više imena. Ja, dakle, dajem glas za ime Bošnjak, a prikloniću se većini našega naroda u Crnoj Gori.

Napominjem da sam ovo izlaganje bio pripremio sa namjerom da pročitam na skupu u Podgorici, ali sam zbog neodložnih službenih obaveza bio spriječen da toga dana prisustvujem okruglom stolu. Sada ga prilažem iz jedinog razloga: što me je veoma neprijatno iznenadilo reagovanje nekih sredstava informisanja koja napadno forsiraju mišljenja pojedinaca, prije svega iz korpusa našega naroda koji potpisnike deklaracije kvalifikuju nekim opasnim i neprimjernim terminima, pripisujući im zalaganje za Sandžak, nekakav velikobošnjački projekat i slično, sve sa ciljem da ljude koji su se u većini slučajeva eksponirali uglavnom kao odani borci za čast i dostojanstvo Crne Gore, za suverenu Crnu Goru, prikazu prikrivenim borcima protivu nje same. Mada i sam mislim da Deklaracija nije bila potreba jer se ime ne daje deklaracijom, ja zaista među potpisnicima (iako nijesam potpisao taj dokument) ne vidim ni jedno lice kome bi i u snu moglo pasti na um nešto protivu Crne Gore. Kada bi na to mogao i posumnjati, prije bi se odrekao i svog ličnog imena nego što bi podržao nešto tako.

Isko Iso BEĆOVIĆ*

SVEBOŠNJAČKOM SABORU U CRNOJ GORI

Ovaj skup doživljam kao svebošnjački sabor, kako sam naveo na početku svog izlaganja, za ovu priliku.

Nadam se da ćemo, bez obzira na političku pripadnost, mi Bošnjaci, politički prvaci, javni, kulturni, naučni i ugledni građani u svojim sredinama - biti jedinstveni po ovom sudbonosnom pitanju za naš bošnjački narod i za naša pokoljenja.

Dakle, nadam se da ćemo donijeti aklamacijom Deklaraciju po pitanju našeg nacionalnog imena. To znači da ćemo i druge uspjeti ubijediti da smo mi narod, da imamo svoje nacionalno ime, svoj jezik, svoju kulturu, svoje običaje. Da imamo sve ono što karakteriše jednu naciju.

Moramo se založiti da dokažemo (i onom najnevjernijem) svoje postojanje na ovim prostorima, na kojima smo domicilni narod. Da smo i mi evropski narod.

Želimo biti ono što jesmo, bošnjački narod, a ne nekakva etnička grupa ili vjerska skupina.

Ne može u Ustavu Crne Gore pisati da je Crna Gora država crnogorskog naroda i ostalih koji u njoj žive. Time se, samo po sebi, postavlja pitanje: kakva je to diskriminacija. Šta je sa Bošnjacima? Šta sa drugim narodima: Srbima, Albancima? Hrvatima? Šta su oni?

Ne misle valjda ustavopisci da smo mi bezlična masa.

Ne gospodo! Ovo je država sviju nas koji u njoj živimo.

Ne mogu predstavnici crnogorske vlasti po Evropi pričati kako je Crna Gora multietnička, građanska država, a ne priznavati prirodna prava našem narodu.

Crna Gora jeste multietnička, i sam se zalažem da takva i bude i ostane, ali ne samo u retorici, već i u stvarnosti.

Mi kao domicilni narod hoćemo proporcionalnu zastupljenost na svim nivoima vlasti, od lokalne do izvršne. Proporcionalnu zastupljenost u voj-

* Profesor

sci, policiji, vladi, Skupštini, sudstvu, zdravstvu, obrazovanju, udžbenicima, javnom informisanju, medijima, štampi. Proporcionalno ulaganje u infrastrukturu, privredni razvoj u mjestima gdje je većinski bošnjački narod ili je zastupljen u znatnom broju.

Samo tako se može u Evropu, među civilizovan svijet. Samo tako će se postići međunacionalni sklad u Crnoj Gori.

U svim republikama nastalim nakon raspada SFRJ, Bošnjaci imaju svoje nacionalno ime Bošnjak. Zašto bismo mi u Crnoj Gori bili nešto drugo ili treće u odnosu na svoj narod?

Zato, uputimo apel sa ovoga skupa aktuelnoj vlasti da ne forsira nekakve matice muslimanske, ne dezavuiše javnost i ne zbunjuje Bošnjake i druge narode oko našeg imena.

Tamo gdje nema objektivnog i blagovremenog informisanja, i ne treba mnogo da se zloupotrijebi vlast, pa da se narod preko medija i drugih sredstava dezavuiše, isprepada, još ovako osiromašen, pogotovo u državi gdje se ljudi otimaju iz vozova, gdje se nasilno iseljavaju Bošnjaci iz više sela (čitavih regija) a da zato niko nikad ne odgovara.

Iskreno se nadam da će ovaj veličanstveni skup, čijem organizatoru upućujem čestitke, uspjeti da razriješi sve ove dileme oko našeg nacionalnog imena, te da će se konačno i Crna Gora pridružiti svim postjugoslovenskim republikama po pitanju zvaničnog priznanja našeg naroda. Naše nacionalno ime Bošnjak priznaje i uvažava zvanična Evropa u svim svojim komunikacijama i na svim nivoima.

Dr Nedžad DREŠEVIĆ*

PRAVO NA SLOBODAN ISKAZ

"Ljudska prava i slobode su minimum moralnih zahtjeva prirodno – pravnog karaktera koje pojedinac ispostavlja društvu, odnosno državi u kojoj živi."

Lemkin

Pravo na slobodan nacionalni iskaz dio je korpusa nacionalnih prava koje se, između ostalog, iskazuju kroz pravo na nacionalno samoimenovanje bez vjerskog predznaka, što u sebi sublimira i pravo na vraćanje najstarijeg – bošnjačkog imena. Valja podsjetiti da se u konkretnom radi o apsolutnim pravima koja država bez izuzetka garantuje, stvarajući adekvatan zakonski i ukupni ambijent u kojem se ova ostvaruju na optimalan način.

Svaki drugi pristup ovom pitanju znači potvrđivanje jednog oktroisanog rješenja kojeg je u najboljem boljševičkom maniru iznjedrilo revolucionarno kidanje "Gordijevog čvora" nakon 1945. godine, kada nam je u vjerskoj oblandi servirana nacionalna sadržina.

Protagonisti ovih nikada zgaslih ideja koji se probudiše u vremenu vratolomnih promjena, preuzeše ulogu lokomotive crvene revolucije, pod čije točkove neće dopustiti nikome da baca klipove u vidu ljudskih prava i sloboda, koje tamo neki Bošnjaci zloupotrebljavaju prepoznajući u tome svoj lični ili građanski interes.

Opštepolemična vremena u kojima živimo, pokazala su se i kao plodno tle na kojem uspijeva idiotsko-kretensko-feudalna svijest prijeteći da mega-produkciju objektivnih datosti etablira do nivoa boljševičke dogme na način na koji bi im pozavidio i sam Ignacio Lojola. Teorija objektivne datosti tako je dovedena do zakonomjernog kraja, te istovremeno obogaćena novim originalnim rješenjima koja ne znače samo negaciju ljudskih prava i sloboda već i njihovih poruka univerzalnih vrijednosti.

* Predsjednik Udruženja "Šeher" Tuzi - Podgorica

To što je pod baražom ovih stupidarija ubijen i jedan Lemkin čija je teorija ljudskih prava i sloboda obilježila pravnu misao XX vijeka, ponajmanje je bitno.

Sve to ipak je već viđeno. Nije to fenomen naših dana niti ekskluzivitet bošnjačkog naroda.

- "O santa simplicitas", kriknuo je Jan Hus sa lomače.

Zajapureni lovci na vještice, te sive eminencije koje stoje iza njihovih stupidarija, nemoćni da iz srednjevjekovne vizure sagledaju svu kompleksnost odnosa na relaciji vlast – entitet, izgubili su trajno kredibilitet za svako promišljeno djelovanje.

Dokaz više je činjenica što stepen odgovornosti spuštaju na sve niži nivo.

Ono što čini konstantu odnosa državne vlasti i bošnjačkog entiteta, jeste činjenica da su crnogorski Bošnjaci ne jednom pružili dokaze lojalnosti i privrženosti Crnoj Gori kao matičnoj državi ne samo na riječima već i aktivnim učešćem u reformskim procesima u koje je Crna Gora zakoračila. Time su dali nemjerljiv doprinos u ostvarenju ideala demokratskog društva, koji se ogleda u maksimalnoj saglasnosti ukupnog društvenog i entitetskog interesa.

Istovremeno time se stvaraju pretpostavke za moralni kompromis na minimum naših zahtjeva, koji u krajnjem legitimiše demokratski društveni poredak.

Primjetno je da u Crnoj Gori nikada nije falilo znanja. Pitanje je da li uvijek i mudrosti da se taj skup informacija, koje u konkretnom figuriraju kao znanje, pretoče u društveni kvalitet, kojim se jedino može izaći pred domaću i međunarodnu javnost, kandidujući i na taj način sebe za kooperativni dio jedne cjeline skladnog funkcionisanja, kako se inače od stratega zamišlja Evropska unija.

Reafirmacijom imena Bošnjak (samoimenovanjem) ne mijenja se odnos prema matičnoj državi Crnoj Gori, samo se zaokružuje identitet entiteta u (nađam se) demokratskoj državi i okruženju.

Oslušnite! Kroz zaglušujuću medijsku buku, ipak se probija glas znamenitog nikšićkog Bošnjaka XIX vijeka - hadži Saliha Gaševića, koji, kao kolašinski kajmakan, na molbu tamošnjih Bošnjaka postade autorom prvog Mevluda poniklog na crnogorskom prostoru, koji poče stihovima:

"Moliše me kolašinski prviši
Nami Mevlud na bošnjački napiši
Mi smo žedni znati Mevlud što piše
Našem svecu mi smo ašik odviše
Drugi jezik mi lijepo ne znamo,
Alah jedan! Hak pejgamber! Svi znamo!
Što j'u Kur'an na sve idan imamo
Bošnjački nam gradi Mevlud molimo!"

Prilozi

REKLI SU O BOŠNJACIMA

Poznata je činjenica da su, osim kod Turaka, Albanaca i Mađara, koji su islamizirani južnoslovenski živalj uglavnom nazivali "Bošnjacima" (vidi: Evlija Čelebi, Putopis, Sarajevo 1996, str. 100, 121, 160, 179, 201, 211, 216, 234, 371, 381, 484, 487, 518, 524, 534, 548), ostali autori južnoslovenskog porijekla ovaj dio stanovništva najčešće imenovali "Turcima", "muhamedancima", "muslimanima", "Muslimanima", "Srbima" i, naravno poslije 1945., i "Crnogorcima" kao što ubjedljivo svjedoče mnogi od naprijed navedenih tekstova. Ali, sigurno je da ovaj dio stanovništva nikada nije bio drugačije imenovan u Crnoj Gori nego, na primjer, u Travniku, Banja Luci, Sarajevu, Novom Pazaru ili Mitrovici. Dakle, ako je imenovan kao "Turčin" u Podgorici, onda je on bio "Turčin" i u Sarajevu, Novom Pazaru ili Mitrovici, ako je imenovan kao "musliman", "muhamedanac" ili "Musliman" onda je svugdje imenovan kao takav. Zato je neutemeljeno tvrditi da je bilo kada, bilo koji dio "muslimana južnoslovenskog porijekla" na bivšem prostoru SFRJ, prepoznavan kao posebnost u odnosu na druge djelove istoga naroda kroz ime. S obzirom na to da u Crnoj Gori uglavnom vlada mišljenje da je etnonim "Bošnjak" star jednu deceniju, ili da se on isključivo vezuje za stanovnika Bosne bilo da su katoličke, pravoslavne ili islamske vjere, redakcija se potrudila da navođenjem tek nekoliko primjera, uglavnom autora sa područja Crne Gore i Srbije, pokaže da je pojam "Bošnjak" mnogo stariji od bilo kojeg današnjeg savremenika, naravno ne da bi tragala za istorijskim utemeljenjem posredstvom upotrebe imena, svjesna da se tim metodom može dokazati sve, a ne pokazati ništa, već, prije svega, da bi ukazala na razmjere neznanja, koje u vezi sa ovim vladaju. Posebno ako se ima u vidu da su Podgorica, Nikšić, Bar do 1878. godine bili izvan Crne Gore i Vasilija Petrovića, Petra I i Petra II Petrovića Njegoša, a Berane, Bijelo Polje, Pljevlja, Plav, Rožaje i Gusinje sve do 1912. godine.

Redakcija

Cetinjski ljetopis XVIII vijek: Vidi – Božidar Šekularac, *Cetinjski ljetopis*, Cetinje 1993, str. 36 (reprint izdanje)

місли. кои єсмо у нашої землі. како би насъ уловиль на|
коже биль уловиль ѿца нажего Ївана. своєю хитростію:|
и вѣри не дрѣжалъ како є биль уговориль с оцемъ мо|
имъ да би насъ не турчилъ: но таи наѣ. потурчилъ и зе|
млю нашу узель: добре знате мїла моя братиє|
что учини братїи нашої срьблемъ і бошнякомъ блъ|
гаромъ грекомъ венетомъ и другимъ многимъ ва|
асии і ва єуропи вѣсе лукавствомъ своимъ і хитро|
стію ѿбещанїемъ даровъ. і клетвами и лажами сво|
ими. а мало витежствомъ: а то є знати какова су рода|
и племена произишли ^Тмановїки на коихъ наши ни|
єсу ктели деди и прадеди нїгледати. за що неѣ|
біло простїи и неразумнии ѿ насъ

***Crnogorski anali ili cetinjski ljetopis*, drugo, prevedeno izdanje, Preveo i priredio Božidar Šekularac, Cetinje, 1996, str. 48**

lukavstvom. Ni vjeru nije držao kako je bio ugovorio sa svojim ocem, već nas poturči i zemlju našu uze. Dobro znate, mila moja braćo, što učini braći našoj Srbima i Bošnjacima, Bugarima, Grecima, Venetima i mnogim drugim u Aziji i u Evropi, sve lukavstvom svojim i prevarom, obećanjem darova, kletvama i lažima svojim, a malo viteštvom. Samo da znate iz kakvog su roda i plemena proizišli Otomanovići na koje naši djedovi i pradjedovi nijesu htjeli ni gledati, zato što nije bilo prostijih i nerazumnijih ljudi na cijelom svijetu od njih. Naši djedovi nijesu ih šćeli ni za najamnike držati gledajući od šta su porasli, od razbojništva i bezobrazluka što su činili. Zbog čega su ih iz svoje zemlje ljudi izagnali kao svakog zloga čovjeka. Onamo su

Vasilije Petrović, Istorija o Crnoj Gori, 1754, Petrovići – Pesci, Duhovnici, Vladari, Tom I, DOB, Podgorica 1997, 245 (Predgovor)

.....*Poslije toga i mnogi drugi podanici turski, a naročito **Bošnjaci** i Hercegovci po porijeklu, proglašavahu se plemićima i kupovahu za novac svjedočanstva od Raguzijana (Dubrovčana), a novac od trgovine dobijahu*

Послије тога и многи други поданици турски, а нарочито Бошњаци и Херцеговци по поријеклу, проглашаваху се племићима и куповаху за новац свједочанства од Рагузијана <Дубровчана>, а новац од трговине добијашу. Послије тога Мавроурбин <Мавро Орбин> рагузински <дубровачки> архимандрит, написа историју о Словенима, у којој слави Рагузу <Дубровник> изнад осталих и казује да наводно славни Немањин род, царева српских, потиче из лоше породице попа Стефана од Пљеваља из Херцеговине.

Насупрот томе су многе старе историје, а особито оне које се у савре-

Vasilije Petrović, Istorija o Crnoj Gori, 1754, Petrovići – Pesci, Duhovnici, Vladari, Tom I, DOB, Podgorica 1997, 256

.....*Zatim, 1732. godine, Topal Osman-paša, koga je sultan mahomet (Mehmed) Peti postavio za beglerbega činit-devera, to jest za generalnog inspektora Makedonije, Albanije i Bosne, po dolasku u Albaniju pokuša da oproba sreću protiv naroda crnogorskih i posla priličan broj Makedonjana (Makedonaca), Albaneza (Albanaca) i **Bošnjaka** na Piper-sku provinciju, gdje ih Piperi uz pomoć Kuća sve pobiše*

.....*успешно одбио, захваљујући брзини својих коња. Касније је погинуо од царске руске војске код Очакова. Затим, 1732. године, Топал Осман-паша, кога је султан Махомет <Мехмед> Пети поставио за беглербегу чинит-девера, то јест за генералног инспектора Македоније, Албаније и Босне, по доласку у Албанију покуша да опроба срећу против народа црногорских и посла приличан број Македоњана <Македонаца>, Албанеза <Албанаца> и Бошњака на Пиперску провинцију, гдје их Пипери уз помоћ Куча све побише. Чудо се прича да су ови хришћани на почетку те битке видјели пред собом човјека на бијелом коњу, сличног великомученику Ђорђу, и он је први Турке устрашио, те сам Осман Топал-паша из тврђаве Подгорице побјеже у Албанију, а касније је погинуо у битци код Очакова.*

Vasilije Petrović, Istorija o Crnoj Gori, 1754, Petrovići – Pisci, Duhovnici, Vladari, Tom I, DOB, Podgorica 1997, 258

..... Još 1750. godine turska vojska, koja se sastojala od **Bošnjaka** i Hercegovaca, iznenada udarila na granicu crnogorsku, ali je od malog broja naše vojske bila potučena

старешине и 70 највиђенијих Турака, који се бјеху затворили једној кули, живи су спаљени. Још је 1750. године турска војска, која се састојала од Бошњака и Херцеговаца, изненада ударила на градницу црногорску, али је од малог броја наше војске била потучена. Уз ове побједe овога народа, не укључујући многе <друге> у разним ратним догађајима, само укратко поменућу срећу коју је Бог даривао њиховом

..... *Iste godine se i **Bošnjaci** nadaše u krajnjoj nevolji, sa svih strana opkoljeni, a rezerve hrane ne imahu; iz Albanije (je) ne dadoše dovesti Crnogorci, jedino Francuzi dovezoše brašno brodovima u Raguzu (Dubrovnik), a od Raguze karavanom u Sarajevo. Ali i tamo Crnogorci napraviše Turcima zasjedu: karavan s brašnom zaplijeniše a Turke pobiše*

.....
оженише.

Исте године се и Бошњаци нађоше у крајњој невољи, са свих страна опкољени, а резерве хране не имаху; из Албаније <је> не дадоше довести Црногорци, једино Французи довезоше брашно бродовима у Рагузу <Дубровник>, а од Рагузе караваном у Сарајево. Али и тамо Црногорци направише Турцима засједу: караван с брашном заплијенише, а Турке побише. Такве је услуге ћесару учинио црногорски народ, а за те услуге није од ћесара тражио за себе никакве награде.

Dušan Vuksan, *Prepiska mitropolita Vasilija, mitropolita Save i crnogorskih glavara 1752-1759*, Spomenik LXXXVIII, SKA, Beograd 1938, str. 48, Mitropolit Vasilije Petru Ivanoviću Šuvarovu, 16. decembra 1757

стороннихъ попеченіе, способству
держимся покровительства высочайшаго всероссий-
скаго двора, что вы и прочая наша братія хри-
стиани, они, которые стеноють въ тврскомъ по-
данстве: Ялбанези, Македонани, Боснажи, Герби
и Болгари, смотря на протекцію нашу, не такмо
с православи сстановеся, но когда случай в-
детъ, к намъ прилепятся къ службѣ всецарственной
россійской имперіи. Ище ли ми пропаднемъ,
то вже и они очаютса надежди избавленія
своего и воспримуть махOMETанскю вѣрѣ. Того

Dušan Vuksan, *Prepiska mitropolita Vasilija, mitropolita Save i crnogorskih glavara 1752-1759*, Spomenik LXXXVIII, SKA, Beograd 1938, str. 52, Mitropolit Vasilije Mihailu Voroncovu, 6. marta 1758

раторскомъ дворѣ. Поманствомъ везирю ѿказали
и на тое зчрежденнаго нокаго Явдслаха нашѣ
Пармаковича не приняли, и зато е приказано ѿ
порты было Ялбанезомъ, Македонаномъ, Бос-
нажкомъ и Херцеговцемъ партиjami на Черною
Горѣ чинить нападеніе, когда прежде не сепкан
ласканіемъ и прельщеніемъ, но Черногорци болше
предсчивали партиjami и Тврскъ побивали, кото-

Dušan Vuksan, *Prepiska mitropolita Vasilija, mitropolita Save i crnogorskih glavara 1752-1759*, Spomenik LXXXVIII, SKA, Beograd 1938, str. 54, Mitropolit Vasilije carici Jelisaveti, 25. marta 1758

Десять тысячъ конскъ, Боснажковъ, Ялбанезокъ
и Македонанъ с трехъ сторонъ, а с четвертой
Венециани со всемъ ихъ конскомъ и флотомъ
от края моря напали. Съ такимъ междѣ ими
вымысломъ и зговоромъ чтовъ всехъ военныхъ
и побиты, а

Dositej Obradović, *Pismo Haralampiju iz 1783. godine na Vaskrs, Dela Dositeja Obradovića, Peto državno izdanje izdano o stogodišnjici smrti D.O., Beograd, 1911, str. 5*

.....Govoreći za narode, koji u ovim kraljevstvama i provincijama žive, razumevam koliko grčke crkve, toliko i latinske sledovatelje, ne isključujući ni samo **Turke Bošnjake** i Ercegovce, budući da zakon i vera može se promeniti, a rod i jezik nikada. **Bošnjak** i Ercegovac Turčin on se Turčin po zakonu zove, a po rodu i po jeziku, kako su god bili njegovi čukundedovi, tako će biti i njegovi poslednji unucu: **Bošnjaci i Ercegovci**, dogod Bog svet drži. Oni se zovu Turci, dok Turci tom zemljom vladaju, a kako se pravi Turci vrate u svoj vilajet, otkuda su proizišli, Bošnjaci će ostati Bošnjaci, i biće što su nji'ovi stari bili. Za sav dakle srpski rod ja ću provoditi slavni i premudri ljudi misle i sovjete, želeći da se svi polzuju

говоре :

Говорећи за народе, који у овим краљевствима и провинцијам живу, разумевам колико грчке цркве, толико и латинске следоватеље, не искључавајући ни саме Турке Бошњаци и Ерцеговце, будући да закон и вера може се променити, а род и језик никада. Бошњак и Ерцеговац Турчин он се Турчин по закону зове, а по роду и по језику, како су год били његови чукундедови, тако ће бити и његови последњи унучи: Бошњаци и Ерцеговци, догод Бог свет држи. Они се зову Турци, док Турци том земљом владају, а како се прavi Турци врате у свој вилајет, оtkуда су проишли, Бошњаци ће остати Бошњаци, и биће што су њи'ови стари били. За сав дакле српски род ја ћу преводити славни' и премудри' људи мисли и совјете, желећи да се сви ползују.

Мало је оних који разумева

Petar II Petrović Njegoš, *Gorski vijenac, stihovi 1640-1645*

*...Pa posljed poče đetinjiti;
zapita me za naše susjede,
za **Bošnjake** i za Arbanase:
"Kad uhvate – kaže- Crnogorca,
bilo živa al' mrtva, u ruke,
hoće li ga izjest, što li rade?"*

је су наши помогли њима.

Па послјед поче ђетињити; 1640

запита ме за наше сусједе,

за Бошњаке и за Арбанасе:

„Кад ухвате — каже — Црногорца,

било жива ал' мртва, у руке,

хоће ли га изјест, што ли раде?” 1645

Ђе мијесте, ако бодо, ама нећу

Petar II Petrović Njegoš, *Svobodijada*, Pjesma treća, stihovi 235-240

.....*Ali Bošnjak, Hercegovac-*

Srb je turske vjere zbiljski:

ne kće s mjesta i megdana

šenuti se, uzmaknuti

bez velika mesa, krvi

.....

Али Бошњак, Херцеговац —

Срб је турске вјере збиљски:

не кће с мјеста и мегдана

шенути се, узмакнути

без велика меса, крви,

већ се бојак прекрвави

три дни б'јела и три ноћи,

све на једно мјесто држи.

Petar II Petrović Njegoš, *Svobodijada*, Pjesma treća, stihovi 280-290

.....*Obije se hrabre vojske*

Na megdanu izm'ješaše:

Tri sahata megdan bojni

Na mačeve i na sablje

s krvlju teškom dijeliše,

dok najposle vještobojna

hitrost mišce crnogorske

pogna s polja bitke strašne

Hercegovce vitezove

i Bošnjake nepreklone.

.....

Обије се храбре војске
на мегдану изм'јешаше:
три сахата мегдан бојни
на мачеве и на сабље
с крвљу тешком дијелише,
док најпосле вјештобојна
хитрост мишце црногорске
погна с поља битке страшне
Херцеговце витезове
и Бошњаке непреклоне.
Сва побјеже у гомилу
турска војска са мегдана;

Petar Petrović Njegoš, Šćepan Mali, Dejstvije drugo, Javljenje četvrto

*Odoše na ručak seraskjer i vezir bosanski zajedno, a poslanici sa Šuvajlijom i Karaman-pašom pod njen šator na ručak. Ručaju, ne zборе ništa. Dve kadije **Bošnjaka** poju uz tambure.*

ЈАВЛЕНИЈЕ ЧЕТВРТО

Odoše na ručak seraskjer i vezir bosanski zajedno, a poslanici sa Šuvajlijom i Karaman-pašom pod njen šator na ručak. Ručaju, ne zборе ništa. Dve kadije Bošnjača poju uz tambure.

Petar Petrović Njegoš, Šćepan Mali, Dejstvije drugo, Javljenje jedanaesto, stihovi 827- 833

.....
*Što budališ, jedna **Bošnjačino**,
Da li čuo ušima nijesi?
Opsova nam vjeru i proroka,
a opsova kuran i sultana
u sredinu ov'like ordije,
a upravo nama u očima
što će reći sva naša ordija
kad začuje ovo pogrđenje?*
.....

Што будалиш, једна Бошњачино,
да ли чуо ушима нијеси?
Опсова нам вјеру и пророка,
а опсова куран и султана
у средину ов' лике ордије,
а управо нама у очима.
што ће рећи сва наша ордија
кад зачује ово погрђење?

Petar Petrović Njegoš, *Šćepan Mali*, Dejstvije četvrto, Javljenije treće, stihovi 224-230

.....
*Kud se gode s granice šenemo,
sresti će nas dvadeset tisućah,
malo dalje srešće i pedeset,
pa ne mrca i zavaljenika ,
no **Bošnjaka** ali Arbanasa,
od iskona vojničkog naroda,
te se rađa i mre pod oružjem.*

.....

Куд се гоне с границе шенемо,
срести ће нас двадесет тисућах,
мало даље срешће и педесет,
па не мрца и заваљеника,
но Бошњака али Арбанаса,
од искона војничког народа,
те се рађа и мре под оружјем.

Petar Petrović Njegoš, Šćepan Mali, Dejstvije četvrto, Javljenije treće, stihovi 270-275

.....
*To taj može mislit i zboriti
koji ne zna kako stvari stoje,
al' ne onaj koji ih poznaje.
Kako bismo mi to uradili
bez pomoći nekoga drugoga
kad Bošnjaci, naša rodna braća,
slijepi su te ne vide ništa?*
.....

То тај може мислит и зборити
који не зна како ствари стоје,
ал' не онај који их познаје.
Како бисмо ми то урадили
без помоћи некога другога
кад Бошњаци, наша родна браћа,
слијепи су те не виде ништа?

Petar Petrović Njegoš, Ogledalo srpsko, XVIII, Sinovi Obilića (1750. god.), Beograd 1967, str. 124, 15-20

*...Oče saći u Čevo krvavo
i poharat lomnu Crnu Goru;
ovde vama prijevare nema,
bijesni su **Bošnjaci** junaci*

и бијело попео шаторје.
Оће саћи у Чево крваво
и похарат ломну Гору Црну;
овде вама пријеваре нема,
бијесни су Бошњаци јунаци.
А знате ли три сокола сиви

Njegoš - Gagiću 12. VIII 1843, Cjelokupna djela, knj.6, Beograd 1967, str. 84

*...Mi smo u rat sa svijeta Turcima okolo nas, kako gotovo svagda
što smo. Oni su vazda složni na naše zlo i **Bošnjaci** i Arbanasi.....*

јех донијели овамо.

Ми смо у рат са свијема Турцима околo нас, како готово свагда што смо. Они су вазда сложни на наше зло, и Бошњаци и Арбанаси. Веома ми је за чудо, господине, да би многи људи радији да су Турци и ови пут, како много пута, преварили Црногорце, него да е су Црногорци својијема варалицама зајам вратили. Чудо ми је да људи кажу да су Црногорци

Vladika Rade – Osman Paši Skopljaku, 24. aprila 1844, Glasnik Cetinskog istorijskog društva, Knjiga XIV, sveska 6, decembar 1935

...Svak zna da su lanih Bošnjaci na Planinicu protiv moje volje poginuli, ali ništa drugo nije bilo, nego su panuli u onu jamu, koju su za druge kopali.....

ланијех побио, а не спомињеш главаре и чобане црногорске, који су од Тураках погинули. То тако и бива, да се у туђем оку и длака види, а у својему ни брвни не види се. — Свак зна да су ланих Бошњаци на Планиницу против моје воље погинули, али ништа друго није било, него су панули у ону јаму, коју су за друге копали. Што кажеш да не пуштајеш царске земље ни прст, ја царско и не тражим ништа, нити ћу тражити, но ја знам царе и царске земље уважавати како се пристоји, а ни своје, чуо си,

Njegoš – Osman paši Skopljaku, 5. oktobar 1847, Cjelokupna djela, knj. 6, Beograd 1967, str. 153

.....Kada sa mnom govoriš kao moj brat Bošnjak, ja sam tvoj brat, tvoj prijatelj, ali kada govoriš kao tuđin, kako Azijatin, kako neprijatelj našega plemena i imena, meni je to protivno i svakome bi blagородно mislećemu čovjekу protivno bilo.....

Када са мном говориш како мој брат Бошњак, ја сам твој брат, твој пријатељ, али када говориш као туђин, како Азијатин, како непријатељ нашега племена и имена, мени је то противно и свакоме би благородно мислећему човјеку противно било. Ја знам ти ћеш рећи када ово моје писмо видиш: »Шта овај човјек којега пише и смисла? А

Stojan Novaković, Srbi muhamedovci i turska pismenost, Prilozi istoriji srpske književnosti, Glasnik srpskog učenog društva, knj. XI, sveska XXVI, 1869, str. 220

.....; *drugo, na posljedice koje vidimo u poturčenjaku **Bošnjaku** iz saveza starog aristokratskog karaktera i nove vjere;.....*

пјелокушности; друго, на послѣдице које видимо у потурчењаку Бошњаку из савеза старог аристократског карактера и нове вјере; треће, на утилив српског језика на

¹ Види „Гласник“ XXV.

Str. 231

..... *S toga uzimaše muslomanina **Bošnjaka** čama koji s hučnim, prolaznim i promjenljivim vremenom dobijaše vazda drugi značaj.....*

имена ради.

С тога узимаше мусломанина Бошњака чаме који с хучним, пролазним и промјенљивим временом добијаше вазда други значај. Док бише чешћи ратови, док не узе сву околину савремена врева за побољшањем и прерађењем, док се више држаше стари обичај и бијаше у бољој

Str. 253

.....*Od toga pisma Hasana kadije i nema više nego još toliko. Iz njega se vidi nekeva vrema među **Bošnjacima** Turcima kakvih je obilato bilo za vremena njihove feudalne nezavisnosti. Uz jedno pismo svjedoči čudnovati ukus kadije **Bošnjaka** iz prošlog vijeka, da pismo o takoj političkoj stvari u stihovima piše.....*

Од тога писма Хасана кадије и нема више него још толико. Из њега се види некаква врева унутрашња међу Бошњацима Турцима каквих је обилато било за времена њихове феудалне независности. У једно писмо свједочи чудновати укус кадије Бошњака из прошлог вијека, да писмо о такој политичкој ствари у стиховима пише. Ка-

Ilija Garašanin, *Načertanije*, 1844. godine (O politici u smotreniju Bosne, Ercegovine, Crne Gore i Sjeverne Albanije)

.....U ovoj celji nužno bi bilo narediti da se po gdi koja knjiga molitvena i pesme duhovne u beogradskoj tipografiji štampaju; posle toga i molitvene knjige za praoslavne Hristijane, zbirku narodnih pesama koja bi na jednoj strani na latinskim a na drugoj sa kirilskim pismenim štampana bila; osim toga mogla bi se kao treći stepen štampati kratka i obšta narodna istorija Bosne u kojoj ne bi smela izostaviti slava i imena nekih muhamedanskoj veri prešavši **Bošnjaka**.....

između kojih najglavnije trebalo bi za ideju sojedinjenja Bosne sa Srbijom zadobiti. U ovoj celji nužno bi bilo narediti da se po gdi koja knjiga molitvena i pesme duhovne u beogradskoj tipografiji štampaju; posle toga i molitvene knjige za pravoslavne Hristijane, zbirku narodnih pesama koja bi na jednoj strani sa latinskim a na drugoj sa kirilskim pismenima štampana bila; osim toga mogla bi se kao treći stepen štampati kratka i obšta narodna istorija Bosne u kojoj ne bi se smela izostaviti slava i imena nekih muhamedanskoj veri prešavši Bošnjaka. Po sebi se predpostavlja da bi ova istorija morala biti spisana u duhu slavenske narodnosti i sa svim u duhu

.....Ako **Bošnjaci** ne bi ovo primili, to bi otuda kao sigurno sledovalo raskomadanje Srba na provincijalna mala knjaževstva pod osobitim vladajućim familijama koje bi se nepremjerno tuđem i stranom uplivu predale

Ako Bošnjaci ne bi ovo primili, to bi otuda kao sigurno sledovalo raskomadanje Srba na provincijalna mala knjaževstva pod osobitim vladajućim familijama koje bi se nepremjeno tuđem i stranom uplivu predale; jer bi one među sobom sarevnovalе i jedna drugoj zavidile. Ove familije nikad se ne bi dale više do toga dovesti da interes svoje koristi kakvoj drugoj familiji na žrtvu prinesu, pa baš ni onda kad bi od takvog požrtvovanja naredak svihi ovi naredak revije

.....*Ko god dakle ovom narodu dobra želi on ne sme Bošnjacima nasledstveno knjaževsko dostojanstvo preporučivati*

na tome taču.

Ko god dakle ovom narodu dobra želi on ne sme Bošnjacima nasledstveno knjaževsko dostojanstvo preporučivati. U takom slučaju neka bi se među tim izbirali najvažniji ljudi iz celog naroda i to ne za celi život, no na izvestno vreme, koji bi kao neki sovjet obrazovali. Sa ovakvom makar provincijalnom i odeljenom vlastju, ostao bi otvoren put za napredak; lako

Sima Milutinović Sarajlija, *Pjevanija crnogorska i hercegovačka*, Nikšić 1990, str. 608 (naslov jednog pjevanija)

150.

БОШЊАК

(Од истога П[етра] Мркаића)

Сехранглије добре коње хране,
надају се љету и сеферу,
љето прође ал' сефера не би,
сви су Турци коње продавали,

Jovan Erdeljanović, *Postanak plemena Pipera*, Etnološka rasprava, Srpski etnografski zbornik, knj. XII, Beograd, 1911 (istraživanja vršio 1906. godine); Jovan Erdeljanović, *Kući, Bratonožići, Piperi*, Podgorica 1997 (reprint izdanje), str. 523

.....*Pod Lukovim Ždrijelom na ji. su "zgrade" (baštine) Brajkovine, a niže njih do međe prema predelu Stijeni Bošnjantin-brijeg sa seocem istog imena. Bošnjantin – brijeg je nazvat po tome, što je na njemu poginuo jedan Bošnjak, turski barjaktar, kad su Turci udarili na Stijenu*.....

Под Луковим Ждријелом на ји. су "зграде" (баштине) Брајковине, а ниже њих до међе према пределу Стијени Бошњан-бријег са сеоцем истог имена. Бошњан-бријег је назват по томе, што је на њему погинуо један Бошњак, турски барјактар, кад су Турци ударали на Стијену. Дале се на и. до Стијене ређају: Зграде Левачевића (негдашњег браства истог презимена); Зграде Грујовића (такође успомена на неко старо браство); Дионица, баштине; Баре Мијовића (ливаде данашњих Мијо-

Andrija Jovičević, *Plavsko-gusinjska oblast (Polimlje, Velika i Šekular),* Beograd, 1921 (Edicija: *Naselja srpskih zemalja*, Knj. X, urednik Jovan Cvijić) str. 512

.....Ovdje svoj jezik nazivaju "bošnjačkim". Taj naziv ne potiče otuda, što su svoj govor primili od Bosanaca, jer su ovdje istim jezikom govorili i prije svog puta u Bosnu; nije to ime ni otuda, što je između njih i Bosanaca bilo kakva zajednica, koja ih je tijesno vezala. Taj naziv potiče iz sasvim drugih razloga. Ova oblast je do Albanije, gdje se drukčije govori; nigdje u blizini nije bilo jednovjerne velike pokrajine sa istim jezikom, po kojoj bi svoj jezik nazvali. Ime Srbljak u limskoj dolini nije pohvalno, pa i ako su ovdje shvaćali, u što sumnjam, svoj jezik kao srpski, ipak ga ne bi srpskijem nazvali, iz bojazni, da ne budu ubrojani u Srbljake, misleći da je to jezik Srbljaka, Crna Gora je bila odijeljena planinama; njeni su žitelji bili druge vjere, a u starije doba Crna Gora nije mogla uticati na ovaj kraj, da operdijeli ime svom jeziku; i sami Crnogorci su svoj jezik nazivali "naškijem", a i danas ga tako nogi zovu. Svuda naokolo bile su manje jedinice, koje nijesu mogle da im nametnu ime svog jezika. I dodir sa Bosnom kao da ih je uvjerio, da su u Bosni našli braću po krvi, vjeri i u jeziku; i htjeli su naročito, da s Bosancima budu braća i svemu, radi čega su svoj jezik nazvali "bošnjačkim".....

Овдје свој језик називају „бошњачким“. Тај назив не потиче отуда, што су свој говор примили од Босанаца, јер су овдје истим језиком говорили и прије свог пута у Босну; није то име ни отуда, што је између њих и Босанаца била каква заједница, која их је тијесно везала. Тај назив потиче сасвим из других разлога. Ова је област до Арбаније, гдје се друкчије говори; нигдје у близини није било једноврне велике покрајине са истим језиком, по којој би и свој језик назвали. Име Србљак у лимској долини није похвално, па и ако су овдје схваћали, у што сумњам, свој језик као српски, ипак га не би српскијем назвали, из бојазни, да не буду убројени у Србљаке, мислџи, да је то језик Србљака. Црна Гора је била одијељена планинама; њени су житељи били друге вјере, а у старије доба Црна Гора није могла утицати на овај крај, да определијели име свом језику; и сами Црногорци су свој језик називали „нашкијем“, а и данас га тако многи зову. Свуда наоколо биле су мање јединице, које нијесу могле, да им паметну име свог језика. И додир с Босном као да их је увјерио, да су у Босни нашли браћу по крви, вјери у језику; и хтјели су нарочито, да с Босанцима буду браћа и свему, ради чега су свој језик назвали „бошњачким“.

Str. 513

.....Prema tome, što svoj jezik nazivaju "bošnjačkim", oni su sebe smatrali kao dio bosanskog naroda. Na to ih je najprije mogao povući ponos, jer im je na čast moglo služiti, da budu dio jedne velike narodne cjeline, kao što su Bosanci. No na ovo ih je mogao navući i interes, jer su svake godine redovno slazili u Bosnu. Kako je u ono doba nacionalni osjećaj bio potčinjen vjreskom, pretpostavlja se, da se muslimansko plavskogusinjsko stanovništvo naročito nazivalo imenom jedne velike narodne cjeline, vezane međusobno jezikom i vjerom. Po pojmu ovog stanovništva, granica se Bosne širila do ovih krajeva; naročito su to mogli misliti, kad su ova mjesta bila pod vlašću Bosne

Према томе, што свој језик називају »бошњачким«, они су себе сматрали као дио босанског народа. На то их је најприје могао повући понос, јер им је на част могло служити, да буду дио једне велике народне целине, као што су Босанци. По на ово их је могао повући и интерес, јер су сваке године редовно славили у Босну. Како је у оно доба национални осјећај био потчињен вјерском, претпоставља се, да се муслиманско плавско-гусињско становништво нарочито називало именом једне велике народне целине, везане међусобно језиком и вјером. По појму овог становништва, граница се Босне ширила до ових крајева; нарочито су то могли мислити, кад су ова мјеста била под влашћу Босне.¹⁾

Andrija Jovičević, *Malesija* (reprint), CID, Podgorica, 1997, (Edicija: *Naselja srpskih zemalja*, Knj. 15, urednik Jovan Cvijić, Beograd, 1923) str. 73

.....6. *Veze Malisora sa Srbima.*- *Po predanju Malisora preci svih malisorskih plemena, izuzev jednog dijela Gruda, doseljeni su iz crnogorskih brda, Bosne i Hercegovine. Ne može se dokazati, da su preci malisorskih plemena međusobno srodni. Hoti se dovode u krvnu vezu sa Piperima i Vasojevićima, Kastrati sa Kućima, Kliemente sa Piperima i Kućima i Škrelje sa Bošnjacima; po tome je najverovatnije da su se njihovi preci doselili iz srpskih krajeva.....*

6. Везе Малисора са Србима. — По предању Малисора преци свих малисорских племена, изузев једног дијела Груда, досељени су из црногорских брда, Босне и Херцеговине. Не може се доказати, да су преци малисорских племена међусобно сродни. Хоти се доводе у крвну везу са Пиперима и Васојевићима, Кастрати са Кучима, Клименте са Пиперима и Кучима и Шкрелје са Бошњацима; по томе је највероватније, да су се њихови преци доселили из српских крајева. Предак већег дијела Груда је из Суме, искрај Скадра. Зна се, да је

Stiven Bonsal, Tužitelji i molioci, Mali narodi u Versaju, I izdanje, SAD, 1946, Poglavlje V – Kralj Nikola od Crne Gore i Esad-paša od Albanije: Narod crnih planina protiv sinova orlova, Objavljeno kod nas: "Vijesti", januar-februar 2000

Zapisano: 21. decembar 1918. godine

..... Skrenuo sam s politike i slušao mladog Đurovića, koji je imao interesatnu priču. Bio je student prava, i kada je počela Austrijska invazija, pošao u brda gde su se ubrzo pridružili mnogi drugi neustrašivi duhovi "Najgore od svega toga je", nastavi on, "činjenica da su mnogi od njih (Srbi) naša braća po krvi. Uzmite na primjer Mirdite, taj zloglasni albanski klan; oni su zaista Srbi ili **Bošnjaci** koji su pobjegli i izmakli u planine dok smo se mi grčevito branili od Turaka....."

Anton Šmaus, Kosovo u narodnoj pesmi muslimana, Prilozi proučavanju narodne poezije, mart 1938, sv. 1, Beograd, str. 103

.....Reč "**bošnjacki**" označava i danas kod muslimana u Sandžaku jednu sasvim određenu kulturnu orijentaciju. Najvećim delom pri tome Bosna bila onaj deo koji je davao; muslimani u Sandžaku su duhovno gravitirali prema Bosni želeći da makar indirektno imaju udela u njenom nekadašnjem političkom i kulturnom prestižu

Anton Šmaus, Beleške iz Sandžaka I, Prilozi proučavanju narodne poezije, novembar 1938, sv. 2, Beograd, 275

..... Sam Ugljanin peva srpski, zanoseći vrlo malo il' mesto l' na arnautski, odnosno – kako muslimani u Sandžaku obično kažu - "bošnjackom jeziku".....

Alija Nametak, Neki narodni običaji i lokalne tradicije muslimana u Podgorici (Titogradu), Glasnik Etnografskog muzeja Cetinje, Knj. II, Cetinje 1962, str. 190

.....Podgorica (današnji Titograd u Crnoj Gori tokom istorije pod Turcima, spadala je uglavnom u Skadarski vilajet, a jedno vrijeme oko polovine XVIII vijeka bila je u teritorijalnom sklopu Bosne i Hercegovine. Muslimansko stanovništvo, koje je za vrijeme Turaka u ovom mjestu bilo ogromnoj većini, slovenskog je porijekla, govore srpskohrvatskim jezikom, koji stariji zovu "bosanskim" ikavskim govorom (refleks њ daje u i u dugim slogovima je u...). "Mi smo Hercegovci a jezik nam je bosanski", govorio je Ahmet-aga Pokrklić koji je imao 84 godine kada sam se s njim upoznao.....

Подгорица (данашњи Титоград) у Црној Гори, током и под Турцима, спадала је углавном у Скадарски вилајет, а једне око половине XVIII ивијека била је у територијалном склопу и Херцеговине. Муслиманско становништво, које је за в Турака у овом мјесту било у огромној већини, словенског је класе, говоре српскохрватским језиком, који старији зову „босан икавским говором (рефлекс Ћ даје и у дугим слововима, је у ким). „Ми смо Херцеговци, а језик нам је босански“, говорио Ахмет-ага Покрклић који је имао 84 године када сам се с њим знао.

Имао је једну провезу којом је пут из Арбаџије у Херцеговину.

Milovan Đilas, Nadežda Gaće, Bošnjak Adil Zulfikarpašić, Cirih – Zagreb, 1995, III izdanje, str. 105

ĐILAS: *Meni je, pošto ste sad pomenuli naziv **Bošnjaci**, blizak taj naziv, jer znam da je tradicionalan već od Srednjeg veka: muslimani koje sam ja poznao u Bijelom Polju i družio se s njima, uvek su govorili da su **Bošnjaci**. U mojoj porodici je bio sluga musliman, Bešir Zulević iz okoline Rožaja. Bio je nepismen – ja sam ga naučio pismenosti, što nije bilo teško jer je on vrlo bistar; on prost da ne može prostiji biti, uvek govorio da je **Bošnjak**.*

*Ima u nazivu **Bošnjak** nezgodnih strana što ga Srbi i Hrvati ne prihvataju jer je on vremenom specificiran za muslimane. Po mome mišljenju to je slaba strana tog naziva. No, razume se, muslimanima, odnosno **Bošnjacima**, ne može niko pametan i čestit osporavati da se zovu kako oni žele i kako oni smatraju da je njihovo pravo ime.....*

ĐILAS: *Meni je, pošto ste sad pomenuli naziv Bošnjaci, blizak taj naziv, jer znam da je tradicionalan već od Srednjeg veka: muslimani koje sam ja poznao u Bijelom Polju i družio se s njima, uvek su govorili da su Bošnjaci. U mojoj porodici je bio sluga musliman, Bešir Zulević iz okoline Rožaja. Bio je nepismen – ja sam ga naučio pismenosti, što nije bilo teško jer je on bio vrlo bistar: on prost da ne može prostiji biti, uvek govorio da je Bošnjak.*

Ima u nazivu Bošnjak nezgodnih strana što ga Srbi i Hrvati ne prihvataju jer je on vremenom specificiran kao naziv za muslimane. Po mome mišljenju to je slaba strana tog naziva. No, razume se, muslimanima, odnosno Bošnjacima, ne može niko pametan i čestit osporavati da se zovu kako oni žele i kako oni smatraju da je njihovo pravo ime.

Božović G. 1990: **Neizmišljeni likovi**, Jedinstvo, Priština.

U priči “**Arnautin**” (iz 1906. godine), koja je u ovoj zbirci) na strani 60 stoji: “*Ti si Bošnjak Šemsi-paša Biševac. Junak. Bošnjaci su junaci...*”

Gušić B. 1974.: **Po Prokletijama kroz pola stoljeća**, Tokovi, br. 9, Ivan-grad. 11-46.

Na strani 25 za stanovništvo Plavsko-gusinjske kotline kaže: “... *Neki se još i danas za razliku od Albanaca i novopridošlih Brđana smatraju Bosancima, a svoj jezik nazivaju bošnjačkim*”. *Kod ovog stanovništva “sačuvana je ona prefinjena narodna lirika u duhu starinskih balada, toliko inače karakteristična za krug starih bosanskih muslimanskih porodica, a koja je potpuno strana Brđanima”*”.

Lutovac M. 1960: **Rožaje i Štavica**, Naučno djelo, Beograd.

Na strani 355 ističe da susjedni Arbanasi stanovnike Rožaja i Štavice (Tutina) smatraju za Bošnjake, “*a oni (stanovnici ovih krajeva) svoj jezik nazivaju bošnjačkim (“Govorim bošnjački ili naški”)*”.

Rudski I .1949: **Ekскурzija na Žljeb i Mokru planinu**, Glasnik Prirod-njačkog muzeja Srpske zemlje, Beograd, 1-16.

Na strani 20. nalazimo pomen imena Bošnjak: “*Na šupljem kršu sreo sam jednog Bošnjaka koji me izveo na pravi put.....*”.

Makenzi G.M. I Ibrici A. 1868: Putovanje po slovenskim zemljama Turske (preveo Č. Mijatović), Državna štamparija, Beograd; Mis Irbijeva i Meken-zijeva: Od Tutina do Rozaja - putopis na engleskom (1868) prevod: Tutin-ski Zbornik 1, 2000

Citirano: Mis Irbi i Mis Mekenzi, Od Tutina do Rožaja, Mostovi, br. 2, maj 1969

Str. 52

.....*Ovaj nam se odgovor vrlo čudan učini, jer osim što se zna da Boš-njaci ne vole uopšte da ih čovek podseća na centralnu vlast, u kojoj bi dru-goj zemlji sopstvenik nekoga dobra rekao da mu ono stoji pod upravlja-njem najbliže varoši?.....*

да кажемо, али ово село као и цео округ пада под кајмакама новопазарског. Овај нам се одговор врло чудан учини, јер осим што се зна да Бошњаци** не воле уопште да их човек подсећа на централну власт, у којој би другој земљи сопственик некога добра рекао да му оно стоји под управљањем најближе вароши? Посумњасмо да смо што пропустиле или из вида изгубиле, ми још додасмо само то

Str. 53

..... *Mi nimalo ne besmo zadovoljne ovom pričom. Zlovoljnost ovih Bošnjaka ni malo ne beše dobar znak onoga raspoloženja u kome ćemo naći Arnaute koji imaju na svojoj savesti udar na sultanova predstavnika*

..... Раја мисли да су били принуђени примити у своју кућу ђауре«. Ми нимало не бесмо задовољне овом причом. Зловољност ових Бошњака ни мало не беше добар знак онога расположења у ко-

Str. 54

..... *Celo stanovništvo Rožaja iziđe da nas vidi, pa zaista izgledaše živopisno, mnogi nose turbane a svi belo i crveno ruho što vrlo dobro dolikovaše njihovome visokom stasu.....Tada otpoče da govori srpski, pozva sebi savetnike – ne gazdu kuće, jednog dostojanstvenog Bošnjaka, već hrišćanskog kodžabašu i popa, pa i jednog i drugog nam predstavi na savršeno pristojan način.....*

Цело становништво Рожаја изиђе да нас види, па заиста изгледаше живописно, многи носише турбане а сви бело и црвено рухо што врло добро доликоваше њиховоме високом стасу.

мански бријана. Тада отпоче да говори сп-ски, позва себи за саветнике — не газду квће, једног достојанственог Бошњака, већ хришћанског кошабашу и попа, па и једног и другог нам представи на савршено пристојан начин. Ова двојица опет са своје стране понашаху се сасвим отворено, нити могасмо опазити ма и трага каквоме страху и зазирању. Предмет њиховог разговора беше пис-

Str.55

..... *Sad se ne zna koje tamo u vlasti i da li će biti voljni da se obziru na sultanov ferman! To беше прва тегоба. **Bošnjak, наш домаћин, изађе па рече да ће нас он и његови пријатељи отпратити у Пећ на супрот свим Arnautima по планинама.***.....

и цео меџлис одведени у Призрен да одговарају што убилије кајмакама. Сад се не зна које тамо у власти и да ли ће бити вољни да се обзиру на султанов ферман!« То беше прва тегоба. Бошњак, наш домаћин, изађе па рече да ће нас он и његови пријатељи отпратити у Пећ на супрот свима Арнаутима по планинама. Али мудир одмах напусти ову мисао, готово цестрљиво рекавши да...

Str. 56

..... *Stoga su ga baš i mrzili muhamedanci, hrišćani su očekivali da će ga **Bošnjaci** ubiti kao što Arnauti ubiše kajmakama pečkog*

ше кадрим да изврши налоге што их доби. Стога су га баш и мрзили мухамеданци, хришћани су очекивали да ће га Бошњаци убити као што Арнаути убише кајмакама пећког. Први део ове историје смо чуле још пре тога, јер смо се биле у Травнику састајале са...

Vuk Stefanović Karadžić, *Srpske narodne pesme*, Knjiga treća u kojoj su pjesme junačke srednjih vremena, (prvi put objavljene Beč 1846), Beograd 1985, str. 395, 398

88.

БОШЊАЦИ НА МОСКОВУ.

Од Загорја два Ченгија млада,
Од Никшића два Париповића,
Од бијела Колашина града,
Од њег', кадо, два Мекџића млада;
Од онога поља Бијелога,
Од њег', кадо, до два Кучевића;
Од Плеваља два Дрндића млада,

.....
Od Zagorja dva Čengića mlada,
Od Nikšića dva Paripovića,
Od bijela Kolašina grada,
Od njeg' kado, dva Mekića mlada;
Od onoga polja Bijeloga,
Od njeg' kado, do dva Kučevića;
Od Pjevalja dva Drndića mlada,
.....

ZEMAN KULE PO ĆENARU GRADI, *Muslimanske epske narodne pjesme iz Sandžaka*, ANTOLOGIJA, Odabrao i priredio Husein Bašić, Tuzla, 1991

POGIBIJA MALIĆ-BEGA REDŽEPAGIĆA

Str. 227

Годјегосе колаш града.

Al' se Turci jadu dosjetiše,
Na granice grada pandurice,
I dovode ljute Osmanlije,
I Bošnjake jake oklopnike...
Na Berane grada načineše,
Svoj nahiji zulum postaviše;
Al' se poče odmećati raja.
Osmanlije ljute potukoše,
Ne daju im oka otvoriti.

.....
*Al se Turci jadu dosjetiše,
Na granice grade pandurice,
I dovode ljute Osmanlije,
I **Bošnjake** jake oklopnike....
Na Berane grada načinješe,
Svoj nahiji zulum postaviše;
Al' se poče odećati raja,
Osmanlije ljute potukoše*
.....

str. 228

Mudar paša pa se dosjetio,
Da se silan Bošnjak podnjivio,
Od bošnjačke porodice slavne,
A u Plavu gradu krvavome,
Porodici od Redžepagića,
Bošnjačkoga krvavog koljena,
A unuka gazi — Ali paše,
Pobjednika sa Novšića ravna;

.....
*Mudar paša pa se dosjetio,
Da se silan **Bošnjak** podnjivio,
Od bošnjačke porodice slavne,
A u Plavu gradu krvavome,
Porodici od Redžepagića,
Bošnjačkoga krvavog koljena,
A unuka gazi- Ali paše,
Pobjednika sa Novšića ravna;*
.....

AVDO MEĐEDOVIĆ, *Ženidba Smailagić Mehe*, Sarajevo, 2002
Bio-bibliografska bilješka o Avdu Međedoviću koju je pod nadzorom
Milmana Parrya vodio Nikola Vujanović 31. jula 1935. godine u
Bijelom Polju:

ga, i misli me papirni mnogo. Na nikolino pitanje. "Jesu li bili Bošnjaci s vama tada?", misleći pri tome na one s kojima je Avdo otišao u vojsku, između ostalog je odgovorio: "...Iz Senice smo otišli iz Bijela Polja... Iz Senice četiri stotine momaka, sve Bošnjaci se vičemo. Bošnjaci u jedan tabor. Tamo su bili sve Arnauti i Turkuše. Turkuše zovemo mi ove Anadolce." Sjećajući se trenutka kada se vratio kući, napominje da ga ni rođeni otac nije

.....Na Nikolino pitanje: "Jesu li bili **Bošnjaci** s vama tada?", misleći pri tome na one s kojima je Avdo otišao u vojsku, između ostalog je odgovorio: "...Iz Senice smo otišli iz Bijelog Polja ... Iz Senice četiri stotine momaka, sve **Bošnjaci** se vičemo. **Bošnjaci** u jedan tabor. Tamo su bili sve Arnauti i Turkuše. Turkuše zovemo mi ove Anadolce".....

stihovi 1770 – 1774

I vidijo uc si uzak pivl,
De si majka svakoga Bošnjaka,
I svakoga carskog kahrimana.
Došao sam tebe poslužiti,
Zlo i dobro s tobom dijeliti.
S tobom volim živeti i umrijet,

.....
*De si majka svakoga **Bošnjaka**,
I svakoga carskog kahrimana.
Došao sam tebe poslužiti,
Zlo i dobro s tobom dijeliti.*
.....

stihovi 8009 – 8015

A vojske se s vojskom smiješale.
Viteška se kola pofataše
Alajli se razviše bajraci.
Zapevaše u kolo Bošnjaci,
A pašanske biju mehterije,
A pištu him zile i borije.
Vrištu ati, pištu bedevije.

.....
*A vojske se s vojskom smiješaše.
Viteška se kola pofataše
Alajli se razviše bajraci.
Zapevaše u kolo **Bošnjaci**,
A pašanske biju mehterije,
A pištu him zile i borije.*
.....

MEVLUD HAFIZA SALIHA GAŠEVIĆA

Hafiz Salih Gašević, rođen u Nikšiću, kojeg je napustio 1876. godine i preselio se u Kolašin, gdje postavljen za kajmekama (sreskog načelnika), mladi predstavnik alhemijado književnosti, spjevao je Mevlud u jedanaestercu, koji je doživio preko 15 izdanja. Prvo i drugo izdanje mevluda štampano je 1878. godine, odnosno 1893. u Vilejtskoj štampariji u Skoplju. Gašević je umro 1889/99. godine u Bijelom Polju i sahranjen u dvorištu Čaršijske džamije. Poslije II svjetskog rata, njegovi zemni ostaci, zajedno sa nadgrobniim spomenikom, na kojem pored ostalog piše "....Kolašinski kajmekam Nikšićanin Hafiz Salih", prenešeni su u Gornje groblje u Lješnici (Bijelo Polje), gdje se i danas nalaze.

Vidi: Mehmed Mujezinović, *Natpis na nišanu Hafiza Saliha Gaševića u Bijelom Polju*, Almanah 3- 4, 1998; Fehim Barjaktarević, *Srpska pesma o Muhamedovom rođenju*, Glasnik skopskog naučnog društva, knj. II, 1928; Mehmed Handžić, *Književni rad bosansko-hercegovačkih muslimana*, Sarajevo, 1934; Alija Nametak, *Gašević, bosanski Mevlud*, Kalendar "Narodna uzdanica", IV/1936; Šaćir Smajlović, *O Mevludu Hafiz Salih Gaševića*, Almanah 11-12, 2000; Alija Džogović, *Neke jezičke osobine Mevluda hafiza Saliha Gaševića*, Almanah 21-22, 2003; *Mevlud u životu i kulturi Bošnjaka*, Sarajevo, 2000

IZ PREDGOVORA MEVLUDA HAFIZA SALIH GAŠEVIĆA IZ 1878. GODINE

Kad se nadoh u Kolašin kajmekam,
znadem đe sam puno nakis u ćelam.

Moliše me kolašinski prviši:
"Nami mevlud daj bosanski napiši!"

.....
*Kad se nađoh u Kolašin kamekam,
Znadem đe sam puno nakis u ćelam.*

*Moliše me kolašinski prviši:
"Nami mevlud daj bosanski napiši!"*

.....
Drugi jezik mi lijepo ne znamo,
Allah Jedan, hak Pejgamber – svi znamo.

Što j' u Kur'an na sve iman imamo,
bošnjачki nam gradi mevlud molimo!"

.....
*Drugi jezik mi lijepo ne znamo,
Allah Jedan , hak Pejgamber- svi znamo*

*Što j' Kur'an na sve iman imamo,
Bošnjачki nam gradi mevlud molimo"*
.....

D. ĐURIĆ, *Kako izgleda bosansko pismo*, ALMANAH 17-18, 2001, 293- 296

Tekst pod ovim naslovom objavio je Al. D. Đurić, advokat iz Požarevca u "Politici" od 18. avgusta 1929, br. 7647, na str. 8, podstaknut pomnjanjem "bosanskoga pisma" u prethodnim tekstovima Dragiše Lapčevića i Grigorija Božovića. Tačnu signaturu teksta, kojeg donosimo u fototipu i prepisu, pronašli smo zahvaljujući bibliotekaru Univerzitetske biblioteke u Beogradu, Sanji Kozaković, na čemu joj zahvaljujemo. Na sadržinu ovoga teksta ukazao nam je arh. Rifko Alihodžić, iz Bijelog Polja.

Urednik

КАКО ИЗГЛЕДА БОСАНСКО ПИСМО *

- Њега у Санџаку уче само муслиманска женска деца -

Често пута у последње време спомиње се у новинама “босанчица”, “босанско писмо”. Босанчицу је спомињао у “Политици” г. Божовић, а ономад г. Драгиша Лапчевић. Али су ретки наши људи који су својим очима видели како то “босанско писмо” изгледа. То писмо једва ако знају стручњаци филолози. Неће бити без интереса показати у факсимилу како то писмо изгледа. Даље ћу објаснити на који сам начин дошао до овога писма.

Био сам начелник округа пљеваљског непосредно после ратова, у времену када је тамо беснела хајдучија. Одметници Хусеин Бошковић и Јусуф Мехонић са својим дружинама, водили су читав герилски рат по Санџаку. Новине су свакодневно доносиле крупним словима штампане извештаје о неделима која су чиниле ове дружине. Наравно да су власти радиле својски да одметништву стану на пут, те је чињено све што се могло у томе правцу.

Тако ми једнога дана дође у канцеларију жандарм, послат из жандармериске станице “Јабука”, са планине Михаиловице, која раздваја плеваљски од пријепољског краја и донесе ми једно чудно писмо, које су они тамо ухватили. Пошта која је ишла из Плеваља за Пријепоље, предавана је на “Јабуци” пријепољској пошти. Приликом предавања поште, тералац поштанских кола, један муслиман, предао је и то писмо пријепољском тераоцу поште, које је овај ставио у своја недра. То се учинило сумњиво командиру, те је писмо одузео од њега, отворио и кад је видео тамо савршено непознате знаке, који нису били ни ћириловски ни латински, нити пак турски, помислио је да је то некаква јатачка шифра, јер заиста личи на шифру и, послао писмо у Плевље начелнику округа.

Када сам ја писмо погледао, такође нисам могао знати шта та писмена значе, јер такво писмо никад у животу нисам видео.

* Политика, 18. август 1929, бр. 7647, год. XXVI, стр. 8.

Сазнавши ко је писмо из Плевља послао, добавио сам тога човека, Муслимана, и упитао га да ми објасни какво је то писмо. Он ми је тада казао, да је писмо написала његова кћи девојка, својој сестри, удатој у Пријепоље. Позвао сам га да ми писмо прочита, али ми је он казао да писмо не уме да прочита, јер то писмо знају само женске, које се тим писмом од старина служе.

Како ме је јако интересовало да знам шта је у писму, а пошто ми је било незгодно да доводим у канцеларију муслиманску девојку која је писмо писала, распитао сам се и сазнао да у Плевљу има два-три човека, који то писмо знају. То су били г. Анефи-бег Акбеговић и г. Мујага Хаџи-Атлагић. Позвао сам најпре г. Анефи-бега и показао му писмо. Погледавши писмо, он се насмеја и одмах рече, да је писмо писано "нашим босанским писмом" и да га може прочитати.

Почео је да чита. Заиста га је писала сестра сестри са невероватно много сестринске милоште. Да бих се уверио да је заиста тако, позвао сам и г. Хаджи-Атлагића, па ми је и он писмо прочитао од речи до речи исто као и г. Акбеговић. Писмо сам ипак задржао као интересантну успомену, а оца оне девојке отпустио, на велику његову радост, јер се био силно препао, казавши му да његова кћи напише сестри друго писмо, кад већ то писмо зна.

Том приликом ови Муслимани објаснили су ми да се Босна и Херцеговина тим писмом служе још "од Косова и прије Косова". Објаснили су ми, да се људи више тим писмом не служе, већ само жене, и да свака мајка сматра за своју свету дужност, да овоме писму научи своју женску децу, мушку никако. Они су ово писмо случајно научили од својих мајки и сестара, али да по правилу ни они не би требали то писмо да знају.

Писмо сам до сада чувао као личну успомену, а сада га шаљем "Политици", јер верујем да ће сваког нашег интелектуалца интересовати да види како ово "писмо" изгледа, кад се већ тако често у јавности спомиње.

Ал. Д. Ђурић, адв.

Пожаревац

U "Almanahu" br. 17-18 iz 2001. godine (str. 293-296) prenesen je članak o "bosančici", koji je u beogradskoj "Politici" objavio 1929. godine advokat A. Đurić. U članku pod nazivom "Kako izgleda bosansko pismo" Đurić objašnjava kako je došao do ovog pisma, objavivši uz tekst i znakove "Bosančice". Naime, Đurić je poslije Prvog svjetskog rata bio načelnik pljevaljskog okruga i igrom slučaja došao je do jednog pisma napisanog "bosančicom". Prema objašnjenjima koja su mu dali neki pljevaljski muslimani, riječ je o pismu koje je bilo u upotrebi već nekoliko vjekova ("od prije Kosova"), ali su ga u posljednje vrijeme koristile isključivo muslimanke. Da bi čitaocima "Politike" i vizuelno pokazao kao izgleda "bosančica", Đurić je priložio i jedan prepis slova koja su korišćena u pismu. Međutim, čitaocima tadašnje "Politike", ali ni današnjeg "Almanaha", njegov prepis nije mogao biti od znatnije koristi, jer se iz njegovog prepisa ne može saznati kojim se znakovima označava koji glas. On, recimo, nije uz slovne znake "bosančice" pridodao i odgovarajući znak ćiriličnog (ili latiničnog) sistema, što je svakako trebalo učiniti. Prepis "bosančice" koji Đurić objavljuje ima 69 znakova, od kojih se neki ponavljaju više puta (npr. "x", "8", "w", "ž"...), tako da se ne može saznati kada se ovi znakovi koriste samostalno, a kada uz neki drugi znak. Sve u svemu, prevelike koristi od Đurićevog prepisa "bosančice" nije bilo.

Nedugo nakon objavljivanja ovog članka u "Almanahu", desilo se da smo u Arhivsko-bibliotečkom odjeljenju Narodnog muzeja na Cetinju (fond "Nikola I", za 1915. godinu) pronašli dokument kojim je moguće otkloniti neke nedostatke i nedorečenosti prvotnog Đurićevog napisa. U pitanju je dokument koji sadrži slova "bosančice", a uz njih je dat odgovarajući ćirilični slovni znak. Prepis slova "bosančice" napravila je crnogorska lokalna vlast u Pljevijima polovinom 1913. godine. Kapetan kapetanije pljevaljske, Simo Šiljak, povjerljivom depešom od 30. juna 1913. godine obavještava Oblasnu upravu u Bijelom Polju da je uspio da sačini prepis "bosančice" ili, kako on kaže, bosanske azbuke kojom korespondiraju stariji muslimani od Pljevalja do Mitrovice. Kapetan Šiljak napominje i da je ova azbuka dobro poznata među muslimanima u Bosni, ali i da je znaju neki Srbi. Inače, razlog zbog kojeg on dostavlja Oblasnoj upravi "bosančicu" je njena eventualna upotreba u policijske svrhe (tumačenje sumnjivih pisama).

Prepis "bosančice" koji je Oblasnoj upravi u Bijelom Polju dostavio kapetan Šiljak sadrži 26 slovnih znakova. "Bosančica", kako objašnjava Šiljak, nema znake za glasove "e", "lj" i "c". Međutim, Šiljak je previdio da napomene da nedostaje i slovna oznaka za "nj". Prema tome, "bosančicu"

čini 26 slova, koji imaju svoj znakovni ekvivalent u 26 ćiriličnih slova (a, b, v, g, d, đ, ž, z, i, j, k, l, m, n, o, p, r, s, t, ć, u, f, h, č, dž, š). Prepis "bosančice", koji je napravila crnogorska vlast u Pljevljima, objavljujemo kao faksimil, a prapatnu depešu kapetana Sima Šiljka, objavljujemo integralno:

Kapetanija Pljevaljska

Broj: 1933

Pljevlja, 30. juna 1913 god.

Povierljivo

Kr. Oblasnoj Upravi

Bijelo Polje

Čast je potpisanom učtivo poslati u prepisu Bosansku azbuku zvanu "Bosančica" pribavljenju iz ovdašnje varoši a pomoću koje korespondiraju stariji muslimani u ovim krajevima pa sve do Mitrovice.

S istom se mogu služiti policijske vlasti pri cenzurisanju pojedinih sumnjivih pisama.

Ova je azbuka dobro poznata u Bosni kod muslimana a i kod nekih Srba. Ista nema slova: e, lj, c.

Kapetan S. J. Šiljak

Босанска азбука (bosanica)

т	џ	ћ	ѝ	џ	џ
a	š	b	i	g	ž

џ	џ	:	џ	к	л
ђ	џ	и	ј	к	л

и	ћ	о	џ	с	с
и	ђ	о	џ	п	р

џ	џ	џ	џ	џ	џ
џ	ђ	џ	џ	џ	џ

џ	џ
џ	ђ

IZDANJA "ALMANAHA"

ČASOPIS

- Almanah 1-2, 1994 (rasprodato)*
Almanah 3-4, 1998 (rasprodato)
Almanah 5-6, 1999 (rasprodato)
Almanah 7-8, 1999 (rasprodato)
Almanah 9-10, 2000
Almanah 11-12, 2000
Almanah 13-14, 2000
Almanah 15-16, 2001
Almanah 17-18, 2001
Almanah 19-20, 2002
Almanah 21-22, 2003

POSEBNA IZDANJA

- Husein Bašić, *Kad su gorjele božje kuće*, Podgorica, Almanah, 1994
Redžep Nurović, *Šta bi mi ostalo*, Podgorica, Almanah, 1997
Mehmed Muminović, *Moji Tuzi*, Podgorica, Almanah, 1998
Semih Kačar, *Zarozavanje zara*, Podgorica, Almanah, 2000
Husein Bašić, *Zamjene I-V*, Podgorica, Almanah, 2000 (ciklus od pet romana)
 - Tude gnijezdo
 - Kapija bez ključa
 - Kost i vrane
 - Pusto tursko
 - Bijeli Azijati
- Vojislav P. Nikčević, *Istraga poturica – mit ili stvarnost*, Podgorica, Almanah, 2001
Bajro Agović, *Džamije u Crnoj Gori*, Podgorica, Almanah, 2001
Olga Zirojević, *Konvertiti - kako im je ime* (Islamizacija na južnoslovenskom prostoru), Podgorica, Almanah, 2001
Husein Bašić, *Kad su gorjele božje kuće*, II izdanje, Podgorica, Almanah, 2001
Sadetin Sado Peričić, *Pjesme*, Podgorica, Almanah, 2002
Muharem Dizdarević, Asim Dizdarević, Haris Dizdarević, *Pamćenje i sjećanja*, Muslimansko/bošnjačka bratstva u bjelopoljskom kraju I-II, Podgorica, Almanah, 2002

- Čedo Baćović, *O merhametu i gaziluku*, Muslimanski primjeri čojstva i junštva, Podgorica, Almanah, 2002
- Zaim Azemović, *Darovi*, Podgorica, Almanah, 2002
- Halil Kalač, *Kalači, život i običaji* (XVII, XVIII, XIX i prva polovina XX vijeka), Podružnica "Almanaha" Rožaje, 2002
- Dušica Minjović, *Avdo Međedović na raskršću reprodukcije i kreacije*, Podgorica, Almanah, 2002
- Rifat Rastoder, *Usud imena*, Podgorica, Almanah, 2003
- Čekajući Fatihu, *Umjetnički omaž desetogodišnjici zločina u Štrpcima*, Podgorica, Almanah, 2003
- Jakub Durgut, *Bukovica 1992-1995, Etničko čišćenje, zločini i nasilja*, Podgorica, Almanah, 2003
- Dustina Cacaj-Šuška, *Djelo Nauma Veqilharxija u okviru preporoda na Balkanu*, Podgorica, Almanah, 2003
- Husein Bašić, *Antologija usmene književnosti Bošnjaka iz Crne Gore i Srbije*, I-IV, Podgorica, Almanah, 2003
- I- Usmena lirika Bošnjaka iz Crne Gore i Srbije
- II- Usmena epika Bošnjaka iz Crne Gore i Srbije
- III- Usmena proza Bošnjaka iz Crne Gore i Srbije
- IV - O usmenoj književnosti Bošnjaka iz Crne Gore i Srbije
- Mustafa Memić, *Bošnjaci (Muslimani) Crne Gore*, Almanah - Podgorica i Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca - Sarajevo, 2003

U PRIPREMI

- Jovo Medojević, *Muslimani u bjelopoljskom kraju 1477-2002*.
- Živko M. Andrijašević, Zoran Stanojević, *Pokrštavanje muslimana 1913. godine*
- Zuvdija Hodžić, *Pripovjetke*

DONATORI UDRUŽENJA "ALMANAH"

Izet Rastoder	Ljubljana	1.000 \$
prof. dr Novak Kilibarda	Podgorica	200 E
prof. dr Branislav Kovačević	Podgorica	200 E
mr Živko Andrijašević	Bar	200 E
mr Dušica Minjović	Beograd	200 E
dr Safet Bandžović	Novi Pazar	200 E
Nezir Dacić	Rožaje	150 E
prof. dr Miodrag Perović	Podgorica	100 E
prof. dr Vukić Pulević	Podgorica	100 E
Siniša Bjeković	Podgorica	100 E
dr Olga Zirojević	Beograd	100 E
mr Redžep Škrijelj	Skoplje	100 E
Raif Hodžić	Bijelo Polje	100 E
Muzafer Ljuca	Bijelo Polje	100 E
František Šistek	Prag	100 E
Salko Luboder	Rožaje	50 E
Iko Dacić	Rožaje	50 E
Daut Murić	Rožaje	50 E
Ćazim Fetahović	Rožaje	50 E
Fehima Begović	Norveška	50 E
Hamdija Elezi	Prizren	50 E
Naser Elezi	Prizren	50 E
Sahret Hajdarpašić	Bijelo Polje	50 E

Postanite i Vi dio porodice "Almanaha". Pomažući nama gradite budućnost svojoj djeci i svojim potomcima, a spomenik svojim precima. Neka vaše ime ostane zapisano među poklonicima kulture, nauke i umjetnosti.

ž. račun br.: 55100-675-3-23969

Udruženje Almanah" - Podgorica

"Almanah" možete naručiti po cijeni od 10 E po primjerku uplatom na žiro račun: 55100-675-3-23969, u korist Udruženja "Almanah" - Podgorica, ili pozivom na tel.: 081/875-430, mob.tel.: 069 310 585

ČASOPIS ZA PROUČAVANJE, PREZENTACIJU I ZAŠTITU
KULTURNO-ISTORIJSKE BAŠTINE MUSLIMANA - BOŠNJAKA

Izlazi dva puta godišnje

Štampa: 3M Makarije - Podgorica

Tiraž: 1.500 primjeraka

Adresa: "Almanah", S. M. Ljubiše 11, Podgorica

E-mail: almanah@cg.yu

E-mail glavnog urednika: serbor@cg.yu

Internet adresa: <http://www.almanah.cjb.net>